MINISTERUL EDUCAŢIEI ŞI ÎNVĂŢĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

Prof. univ. MIRON CONSTANTINESCU

INTRODUCERE ÎN SOCIOLOGIE

NOTE DE CURS

PARTEA I şi a II-a

CENTRUL DE MULTIPLICARE AL UNIVERSITĂŢII DIN BUCUREŞTI

— 1972 —

MINISTERUL EDUCAȚIEI ŞI ÎNVĂŢĂMÎNTULUI
UNIVERSITATEA DIN BUCUREŞTI

Prof. univ. **MIRON CONSTANTINESCU**

INTRODUCERE ÎN SOCIOLOGIE

NOTE DE CURS

PARTEA I şi a II-a

CENTRUL DE MULTIPLICARE AL UNIVERSITĂŢII DIN BUCUREŞTI
— 1972 —

Notele de curs au fost luate după expunerea liberă a cursului de sociologie generală din anii 1966, 1967, 1968, fiind revăzute şi completate recent de către autor.

Concepţia şi tezele cursului au fost discutate în colectivul de catedră, care s-a declarat de acord cu multiplicarea.

Lucrarea este de uz intern, destinată studenţilor de la Facultatea de Filozofie — Secţia Sociologie.

CUPRINS

Cuvînt înainte

În 1966 după expunerea tovarăşului Nicolae Ceauşescu din decembrie 1965 în care s-a arătat necesitatea cercetărilor sociologice şi a învăţămîntului sociologic în România socialistă, s-au reînceput cursurile de sociologie la Universitatea Bucureşti vremelnic întrerupte. Indicaţiile conducerii Partidului Comunist Român au avut rolul determinant în reluarea învăţămîntul sociologic la Facultatea de Filozofie a Universităţii Bucureşti.

Ministerul Învăţămîntului mi-a făcut cinstea de a-mi încredinţa ţinerea cursului de introducere în sociologie. Sarcina era deosebit de dificilă din două motive :

1. Cursul de sociologie fundamentat profund pe concepţia marxist-leninistă trebuia să se distingă de cursul de materialism istoric care din 1948—1949 funcţiona permanent în Universitatea Bucureşti ; trebuia deci să fie îngemănat cu acesta şi totuşi distinct. Numai faptul că am tratat cursul de sociologie drept curs de **ştiinţă socială** a permis să-l distingem de cursul de materialism istoric, parte esenţială a **filozofiei** marxist-leniniste.

Indisolubil legate una de alta, sociologia marxistă şi filozofia marxistă se diversificau în raport cu funcţiile şi misiunile lor ;

2. Sociologia marxist-leninistă trebuia apărată şi dezvoltată în luptă cu încercările de infiltrare ale unor concepţii străine de marxism-leninism. Purtătorii acestora considerau că, sprijiniţi de unele edituri, vor putea infuza sociologia marxist-leninistă cu tezele lor idealiste şi voluntariste.

Am respins cu fermitate toate aceste încercări, expunînd în mod consecvent tezele dialecticii materialiste în ştiinţele sociale.

Primul curs integral de **sociologie** marxist-leninistă a fost expus în Universitatea București în anul universitar 1966—1967 pe baza programei noi elaborate de colectivul catedrei noastre.

Țin să aduc omagiul meu predecesorilor care au încercat să prezinte unele teme de sociologie marxistă la Universitatea București (Facultatea de filozofie): C. Dimitrescu-Iași înainte de primul război mondial și G. Vlădescu Răcoasa în intervalul dintre cele două războaie. Seminarul acestuia a fost un adevărat centru de gîndire marxistă în perioada 1937—1940.

În același timp am căutat să apropiem cît mai mult și să valorificăm în cadrul catedrei pe adevărații oameni de știință sociologică, chiar dacă aparținuseră anterior altor școli științifice. De aceea din colectivul catedrei noastre a făcut parte din primul moment profesorul H. H. Stahl care, după părerea mea a creat cea mai valoroasă operă sociologică în cadrul școlii D. Gusti, dezvoltînd-o apoi pe baze ideologice noi în ultimele două decenii (1955—1972).

Am obținut (cu unele dificultăți din partea organelor de învățămînt) ca profesorul H. H. Stahl să țină concomitent cu cursul meu teoretic, un curs de **metode și tehnici ale sociologiei** întemeiat pe aceeași concepție ideologică și filozofică. Țin cu acest prilej să-i exprim mulțumirile mele stimatului nostru coleg și prieten.

Astăzi, după șase ani, se desfășoară pe baza principială a marxism-leninismului 10 cursuri de sociologie la Universitatea București :

Sociologie generală, metode și tehnici sociologice, istoria doctrinelor sociologice, sociologie industrială, sociologie urbană-rurală, sciologie a comerțului, sociologia familiei, sociologia învățămîntului precum și de statistică socială, psihologie socială.

Nu m-am grăbit să public cursul de introducere în sociologie pentru că era necesar să se contureze mai bine, să se consolideze și diversifice, să se rodeze și să se verifice. Am dat în schimb cea mai mare atenție **cercetărilor de teren** care s-au desfășuat **an de an** din 1967 pe teme actuale, în județele Olt, Argeș, Brașov, Vaslui, Dolj și la care au participat pînă acum aproape 500 studenți. O atenție deosebită a fost acordată studierii proceselor sociale.

Rezultatele acestor cercetări conduse sau îndrumate de membrii catedrei, au fost aduse la cunoștința organelor cen-

trale și locale de partid, iar mai apoi publicate în cîteva volume.

I. **Procesul de urbanizare în R.S.R. — zona Slatina-Olt** ;

II. **Procesul de urbanizare în R.S.R. — zona Brașov** ;

III. **Procesul de urbanizare în R.S.R. — zona Vaslui** (sub tipar) ;

IV. **Integrarea socială a tineretului.**

Concomitent Laboratorul sociologic al Universității București a desfășurat cercetări teoretice și a publicat :

V. **Sociologia generală** (două ediții) ;

de asemenea investigații metodologice cuprinse în volumul

VI. **Metode și tehnici în sociologie** (împreună cu dr. Octavian Berlogea) ;

precum și studii (cursuri) pe ramurile sociologiei ca :

VII. **Sociologia familiei** (Natalia Damian) ;

VIII. **Sociologia educației** (Aculin Cazacu) ;

IX. **Sociologia cunoștinței** (Haralambie Culea) ;

X. **Sociologie istorică** (H. H. Stahl).

Încercări meritorii s-au întreprins și în valorificarea moștenirii sociologice a unor eminenți gînditori din trecut ca C. Dobrogeanu-Gherea, A. D. Xenopol, Dumitru Drăghicescu, Dimitrie Gusti, Petre Andrei, Alexandru Claudian, Lucrețiu Pătrășcanu.

Remarcabile sînt de asemenea, studiile Stelei Cernea despre **structuralismul și funcționalismul american** și Gittei Tulea despre C. Wright Mills.

Prin unificarea celor două catedre de sociologie, de sociologie generală și de istoria doctrinelor sociologice, forțele didactice și de cercetare au fost regrupate. Întreaga activitate a noii catedre se desfășoară sub semnul devizei unificării activității didactico-educative cu cercetarea, proiecția și producția. Cadrele didactice și studenții au strînse legături cu numeroase fabrici, I.A.S., C.A.P. și alte unități economice.

Noile cadre se formează conform indicațiilor Comitetului Central al Partidului Comunist Român în strîns contact cu realitatea socială și în plină **acțiune practică.**

Publicăm acum în același volum părțile I și II ale cursului de **Introducere în sociologie** (Partea I a apărut în două ediții în 1970 și 1971), cu speranța că va fi de folos studenților în sociologie și filozofie. Nu este o ediție definitivă pentru că el nu cuprinde decît **principalele prelegeri** din anii 1966, 1967, 1968, 1969 dar putem considera aceste note de curs, drept o premisă a ediției finale.

Permiteți-mi în încheiere să exprim mulțumiri tovarășilor Alexandru Barău, Constanța Bogdan, Ion Drăgan, Lucia Dumitrescu și Henri Wald pentru sprijinul acordat la apariția acestei cărți.

MIRON CONSTANTINESCU

24 noiembrie 1972

Partea I

LECŢIE INTRODUCTIVĂ

Cercetarea ştiinţifică cuprinde astăzi domenii tot mai largi şi mai variate, de la structura materiei pînă la istoria artelor şi estetică, în raport cu cercul tot mai vast al preocupărilor şi acţiunii lor omeneşti. Este firesc ca pe primul plan al cercetării ştiinţifice să se situeze şi problema studierii **societăţii omeneşti, a vieţii sociale** a oamenilor. Şi tot atît de firesc şi necesar a fost ca să apară şi să se dezvolte o ştiinţă care să nu se ocupe numai de unele laturi, de unele aspecte ale **realităţii sociale,** ci şi de această realitate în întregul său, în totalitatea şi contradicţiile sale, în unitatea şi diversitatea sa.

Această ştiinţă este **sociologia.**

În mod obişnuit definirea unei ştiinţe începe prin delimitarea obiectului acelei ştiinţe. Experienţa a arătat însă că în secolul nostru şi la stadiul actual de dezvoltare a ştiinţelor, **obiectul** cercetării ştiinţifice e de o deosebită complexitate. Dacă privim în domeniul ştiinţelor naturii, **materia** este atît obiect al cercetării fizicii cît şi al chimiei şi în anumite privinţe al ştiinţelor biologice. Tot astfel, în domeniul ştiinţelor sociale, **societatea** umană este cîmpul de cercetare a numeroase ştiinţe sociale. Aş reaminti aici cîteva din aceste ştiinţe: geografia umană, antropologia, etnografia, demografia, ergonomia, economia politică, ştiinţele economice, istoria şi ştiinţele istorice, ştiinţele juridice, etica, psihologia, ştiinţele pedagogice, ştiinţele politice, ştiinţa conducerii societăţii.

Această enumerare e incompletă, nu are pretenţia de a fi o înşiruire exhaustivă. Dacă obiectul tuturor acestor ştiinţe este în linii mari societatea omenească, deosebirea între ele nu poate fi realizată numai prin definirea obiectului lor, ci în principal, prin alte mijloace, **pe baza altor criterii:** a. **Modul de abordare**; b. **sistemul tematic şi de referinţe**; c. **aspectul structural al ştiinţelor respective**; d. **ţelul, obiectivul cercetării.**

Aceeaşi realitate obiectivă, societatea umană, este examinată din unghiuri de vedere diferite de către economia politică, antropologia sau geografia umană. Tot astfel, sistemul de referinţe, parametrii spe-

cifici ai fiecărei științe sînt diferiți în raport cu unghiuri de vedere, cu specificul acestor științe.

Fiecare dintre științele sociale, — în funcție de modul de abordare, de sistemul de referințe și de țelul urmărit — este alcătuită într-un mod specific, avînd un aspect structural deosebit. În acest cadru, sociologia se situează ca o **știință socială a ansamblului raporturilor sociale, a structurilor și proceselor sociale, a acțiunilor și luptelor sociale.**

Sociologia examinează totalitatea relațiilor sociale; totalitatea structurată și dinamică; ca știință a mișcărilor societății ea urmărește și diagnostichează **desfășurarea proceselor sociale, a acțiunilor și luptelor sociale.** Pe temeiul acesta, descoperind relațiile intrinsece esențiale și constante dintre fenomenele unei anumite orînduiri sau ale societății în general, ea descoperă **legile sociale,** ceea ce îi permite prevederi viitoare. Prin descoperirea legilor sociale ea se afirmă ca o știință **prospectivă** și **prognotică.**

În timp ce economia politică studiază raporturile economice dintre oameni, științele juridice — raporturile juridice, psihologia — raporturile psihologice, iar științele politce — finalizarea politică a acțiunilor umane, sociologia studiază totalitatea relațiilor sociale, dinamica ansamblului de structuri, relații, acțiuni sociale existente în societate. Există și părerea că sociologia ar fi un fel de **enciclopedie a științelor sociale, o sumă a științelor;** nu sîntem de acord cu poziția menționată. Aceasta ar duce la dispersarea și diluarea sociologiei, practic la dispariția sa ca știință autonomă. Fiecare dintre științele sociale pot fi conturate și delimitate pe baza criteriilor arătate mai sus.

Sociologia își are modul său propriu de abordare a problemelor, sistemul său de referințe și obiectul cercetărilor sale, deci nu e necesar ca ea să fie transformată într-o enciclopedie a științelor în care și-ar pierde complet personalitatea, specificitatea și rațiunea de a fi.

Deci, ceea ce este specific pentru sociologie este faptul că examinează **totalitatea, ansamblul relațiilor sociale,** sub unghiul de vedere al întregului **în mișcare,** în continua transformare, în acțiunea reciprocă a părților și elementelor sale. Sistemul său de referințe cuprinde toate jaloanele celorlalte științe sociale avînd **un obiectiv, un țel** principal, acela al **prevederii dezvoltării sociale, al prognozei sociale.**

Studiul științific al realității și **verificarea practică** a rezultatelor sale formează singurul criteriu de distingere și separare a concepției reale, juste asupra societății, de celelalte doctrine. Susținem: **distingere și separare** pentru că această concepție justă nu rezultă din amestecul, din mixtura diferitelor teze și opinii, ci din distingerea și separarea lor. Din combinări, amestecuri și mixturi nu pot rezulta decît doctrine eclectice, care nu pot rezista probei de foc a realității, a verificării practice prin acțiunile și luptele sociale.

Conceptele noi care apar în cursul acestor lupte ca reflectare și proiectare în conștiință a unor momente și fapte reale, chiar dacă sînt uneori formulate și în cadrul altor concepții, se pot integra, printr-o prelucrare profundă sau chiar printr-o transformare radicală, concepției reale și juste.

În același timp, construirea socialismului în țara noastră, făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate, ridică necontenit probleme sociale care-și cer rezolvarea unele imediat, altele în perspectivă. Există, de asemenea, chestiuni care apar acum în germene, dar cer o atentă urmărire și descifrare în timp.

Studierea acestor probleme, cercetarea lor minuțioasă, este o necesitate atît pentru oamenii de știință, cît și pentru militanții politici, cercetare pe care o desfășoară științele sociale. Dar acest studiu trebuie să se întemeieze — pentru a fi real și eficient în primul rînd — pe o concepție **filozofică** adevărată care să corespundă deci cît mai complet și mai exact realității obiective, care să reflecte, să exprime cît mai precis realitatea socială în plină mișcare. **Concepția aceasta trebuie să fie concomitent și o metodă care să permită atît orientarea în problemele complexe ale vieții sociale și cercetarea sistematică a acestora, cît și prevederea, prognoza socială.**

Criteriul pentru a aprecia valabilitatea numeroaselor concepții ce ni se prezintă constă tocmai în confruntarea acestor concepții cu realitatea obiectivă, confruntare care are un dublu aspect, atît ideologic cît și practic. Examenul acesta al realității și al practicii îl suportă și trebuie să-l suporte, vrînd-nevrînd, toate teoriile filozofice care încearcă să explice și să răspundă cerințelor obiective ale societății.

Istoria ultimului secol și experiența noastră vie de astăzi ne arată că singura concepție care nu numai că a rezistat acestui examen, dar s-a îmbogățit necontenit în această confruntare cu viața, a fost cea făurită la mijlocul veacului trecut de către Marx și Engels — concepția materialistă a istoriei. Această concepție este materialistă pentru că în problema fundamentală a relației dintre existența socială și conștiința socială constată și afirmă **primordialitatea existenței sociale** care este determinantă față de conștiința socială, determinare care include și acțiunea reciprocă.

Viața socială este o unitate, avînd două laturi : latura materială, viața practică a societății, în primul rînd activitatea sa prdouctivă (dar nu numai aceasta) și latura spirituală ideală a vieții sociale care constă în reflectarea existenței sociale în mințile oamenilor, proiectarea de viitor, conștiința socială. După felul cum răspund filozofii, sociologii, oamenii de știință la problemele ridicate de această relație, adoptă o poziție materialistă sau idealistă.

În același timp, concepția materialistă a istoriei exprimă și cercetează realitatea socială în via și contradictoria sa desfășurare cu ajutorul unor instrumente, unei aparaturi extrem de suple și complexe care ne permite nu numai înțelegerea acestei realități, ci și **descifrarea sensului în care ea se dezvoltă :** ne permite deci nu numai înțelegerea trecutului și prezentului istoric, ci și descifrarea — în anumite limite — a viitorului. Este teoria și metoda dialecticii materialiste.

Această metodă (mod al înțelegerii practice și teoretice a mișcării obiectului studiat, a înțelegerii regularităților și legilor sale ; sistemul principiilor ce exprimă transformările practice și conceptive ale activității teoretice) descoperită încă în antichitate de gînditorii greci

— printre care amintim în mod deosebit pe Heraclit — dezvoltată în mod strălucit de filozoful german G. W. Hegel, a fost așezată pe o temelie reală inalterabilă de K. Marx și de prietenul său Fr. Engels și a fost perfecționată apoi de V. I. Lenin.

În cercetarea dezvoltării societății omenești metoda dialectică coincide cu metoda istorică; acestea corespund dialecticii vieții reale. Din acest punct de vedere este semnificativă următoarea idee a lui Lenin: „În domeniul științelor sociale, metoda cea mai sigură și absolut necesară pentru a putea aborda în mod just o problemă dată, fără a te pierde într-un noian de amănunte sau în enorma diversitate a părerilor ce se înfruntă — lucrul cel mai important pe care trebuie să-l ai în vedere dacă vrei să abordezi, din punct de vedere științific, o problemă dată — este să nu uiți conexiunea istorică fundamentală, să privești fiecare problemă din punctul de vedere al modului în care a apărut în istorie un fenomen dat, al etapelor principale pe care acesta le-a parcurs în dezvoltarea lui și, prin prisma acestei dezvoltări, să vezi ce a devenit acest fenomen în prezent" [1].

Dar se pune întrebarea: oare sociologia nu coincide cu filozofia istoriei sau cu filozofia socială? Filozofia este o privire de ansamblu, teoretică și practică, asupra totalității lumii pentru a descoperi **legitățile generale** ale naturii și societății umane. Ea este o formă a conștiinței sociale care permite reflectarea și interpretarea acestui ansamblu unitar de fenomene. Răspunsurile pe care filozofia le dă problemelor sale pot fi diferite. În general, ele se grupează în două sensuri — idealist și materialist, după modul cum interpretează problema fundamentală a filozofiei și după răspunsul pe care îl dă acesteia.

Concepția materialist-dialectică asupra lumii pornește de la premiza îndelung cercetată și în mod repetat dovedită a primordialității și priorității materiei și a necontenitei sale transformări. Viața socială are, de asemenea, două laturi: cea materială (în care economicul are un rol esențial) și cea spirituală sau ideală, iar concepția materialistă a istoriei exprimă, tocmai primordialitatea și rolul determinant al laturii materiale față de cea spirituală în toată complexitatea și varietatea vieții sociale.

În toate domeniile de cercetare, fie de antropologie, de etnografie, de geografie umană, fie în științele istorice, juridice, psihologice sau politice, călăuza teoretică și metodologică a cercetărilor este concepția materialist-dialectică asupra vieții sociale. De aceea, avînd în vedere importanța sa generală și rolul său fundamental, materialismul istoric nu poate coincide cu o singură și anumită știință socială, fie aceasta, sociologie, antropologie, sau istorie; concepția materialistă a istoriei — așa cum Marx și Engels au arătat în nenumărate rînduri — este **călăuza generală a tuturor cercetărilor, în toate domeniile științelor sociale** fără a se substitui nici uneia din acestea. Convingerea noastră e că **singura sociologie științifică este sociologia marxistă** după cum singura antropologie științifică este antropologia marxistă, după cum și în științele istorice singura călăuză valabilă este concepția materia-

[1] V. I. Lenin, *Despre stat*, în *Opere complete*, vol. 39, Editura Politică, București, 1966, p. 69.

listă a istoriei. Rezultate cu adevărat ştiinţifice nu se pot obţine decît pe această bază ; dar aceasta nu înseamnă că materialismul istoric se identifică cu istoria sau cu sociologia sau cu antropologia. Sociologia şi filozofia socială sînt indisolubil legate fără a se identifica. Între ele există o acţiune reciprocă care asigură vitalitatea fiecăreia pe bazele concepţiei materialiste a istoriei. Dar materialismul istoric este parte integrantă a materialismului dialectic, este o componentă fundamentală a concepţiei materialiste a lumii care e unică şi neidentificabilă cu vreuna din ştiinţele sociale. A rupe materialismul istoric de filozofia marxistă, de materialismul dialectic, este o imposibilitate pentru că ele asigură împreună reflectarea unică, ştiinţifică a lumii unice.

Societatea este o colectivitate de oameni între care se dezvoltă anumite raporturi sociale, membrii societăţii îşi exercită activitatea în rîndul colectivităţii unii faţă de alţii. Se poate deci defini societatea ca un **complex de relaţii şi acţiuni sociale reciproce.**

În scrisoarea lui Marx către Annenkov din 28.XII.1846, ocupîndu-se de analiza societăţii în forma ei generală, **Marx a caracterizat-o ca un** produs al acţiunilor reciproce ale oamenilor. Marx, în lucrările sale, insistă totodată asupra formelor sociale, structurilor diferite din anumite etape de dezvoltare istorică, preocupîndu-se astfel mai puţin de definirea societăţii în general, cît de caracterizarea orînduirilor sociale diferite. Marx analizează şi structura generală a societăţii desemnînd la temeliile societăţii forţele productive ale oamenilor, apoi orînduirea socială care reprezintă o anumită treaptă a dezvoltării producţiei, schimbului şi consumului, a relaţiilor de producţie şi, în fine, societatea politică care exprimă o anumită societate civilă rezultată dintr-o specifică organizare a lumii sociale, a stărilor sau a claselor.

Prin forţele productive, societatea este puternic ancorată în restul naturii, întrucît forţele naturii sînt utilizate — cu ajutorul (prin intermediul) tehnicii — de forţele productive ale oamenilor în cadrul procesului de producţie.

Societatea umană este acea formă superioară a vieţii pe pămînt care îşi făureşte propria sa existenţă, îşi făureşte propriile sale mijloace de existenţă — unelte şi bunuri de consum. Prin această activitate de elaborare a mijloacelor de existenţă, prin această **muncă,** începe diferenţierea oamenilor de restul vieţuitoarelor.

Societatea umană este o colectivitate organizată. Modul de organizare al societăţii depinde de modul de producţie a mijloacelor de existenţă, deci organizarea acestora nu este întîmplătoare, ci derivă din însuşi modul de producţie social.

Subliniind funcţia determinantă a modurilor de producţie în desfăşurarea întregii vieţi sociale, concepţia materialistă dialectică relevă ca trăsătură esenţială a istoriei, viaţa celor ce produc bunuri materiale, istoria maselor producătoare, evidenţiază deci **rolul maselor** populare în făurirea evenimentelor istorice.

În societăţile întemeiate pe moduri de producţie caracterizate prin relaţii de exploatare, unde masele populare sînt asuprite, se dezvoltă clasele sociale oprimate care luptă pentru eliberarea lor de această

exploatare; apare astfel și se desfășoară, cu variații de amploare și intensitate, lupta claselor sociale — lupta de clasă *.

Materialismul istoric afirmă funcția determinantă a modurilor de producție și a maselor producătoare, dar subliniază în același timp rolul laturei ideale a vieții sociale, acțiunea ideilor asupra infrastructurilor economice, asupra orînduirilor.

Studiind în toată complexitatea sa viața socială, folosind dialectica marxistă, concepția materialistă a istoriei cercetează și arată succesiunea modurilor de producție și a orînduirilor, direcția dezvoltării societății în fiecare etapă istorică; în acest sens **permite prevederea științifică, stimulează acțiunea revoluționară pentru transformarea societății.**

* La Marx, *„Klassenkampf"* = lupta claselor.

exploatare; apare astfel și se desfășoară, cu variații de amploare și intensitate, lupta claselor sociale — lupta de clasă *.

Materialismul istoric afirmă funcția determinantă a modurilor de producție și a maselor producătoare, dar subliniază în același timp rolul laturei ideale a vieții sociale, acțiunea ideilor asupra infrastructurilor economice, asupra orînduirilor.

Studiind în toată complexitatea sa viața socială, folosind dialectica marxistă, concepția materialistă a istoriei cercetează și arată succesiunea modurilor de producție și a orînduirilor, direcția dezvoltării societății în fiecare etapă istorică; în acest sens **permite prevederea științifică, stimulează acțiunea revoluționară pentru transformarea societății.**

---

* La Marx, „*Klassenkampf*" = lupta claselor.

SOCIOLOGIA, ŞTIINŢĂ SOCIALĂ (I)

Pentru a stabili mai exact locul sociologiei în sistemul ştiinţelor sociale este necesar, în primul rînd, să facem o distincţie între diferitele categorii de ştiinţe umaniste. Vom distinge în această privinţă, în cadrul ştiinţelor despre activitatea oamenilor, două categorii :

a. ştiinţele **sociale,** care se ocupă de activitatea lor socială şi de relaţiile şi structurile sociale ;

b. ştiinţele **noologice,** care se ocupă de latura spirituală a activităţii oamenilor (inclusiv ştiinţele despre gîndirea omenească).

Într-un anumit sens şi ştiinţele biologice umane şi ştiinţele medicale sînt ştiinţe umaniste.

Sociologia, ca ştiinţă a societăţii, examinează în primul rînd organizarea socială, structura societăţii exprimată în organismul social de producţie, reunirea forţelor productive şi raporturile de producţie. În al doilea rînd, sociologia studiază modul de funcţionare a societăţii şi îndeosebi **autodinamica socială.** Pornind de la acţiunile sociale reciproce ale oamenilor, de la luptele sociale (în societatea întemeiată pe clase, pe lupta claselor sociale), sociologia trebuie să cerceteze felul cum se produce automişcarea societăţii. Cauza fundamentală a mişcării societăţii nu se află în afara acesteia, ci înlăuntrul ei ; rezultă din contradicţiile interioare ale fiecărei societăţi.

În fine, sociologia tinde să descopere acele corelaţii constante care există înlăuntrul fenomenelor sociale şi ansamblurilor, corelaţii inerente şi esenţiale. Acestea sînt regularităţile sau legile sociale. Cunoaşterea legilor sociale permite previziunea socială.

Pe baza studiului amplu al realităţii sociale, pe baza cercetării datelor concrete ale vieţii sociale se pot stabili anumite răspunsuri, ipoteze care, după o amplă verificare se pot transforma în propuneri sau soluţii de viitor.

Bineînţeles, această distincţiune nu trebuie considerată rigid, mecanic, întrucît realitatea a determinat apariţia unor ştiinţe situate în zona de interferenţă dintre ştiinţele sociale şi ştiinţele noologice. Spre pildă, **psihologia socială.**

La rîndul lor ştiinţele sociale se ocupă de diferitele laturi ale vieţii sociale, fie de aspectele istorice (ştiinţele istorice, istoria, arheologia, diplomatica), fie de aspectele structurale (economia politică, ştiinţele economice, ştiinţele politice, socialismul — comunismul — ştiinţific).

Dacă în privinţa materialismului istoric considerat ca o concepţie şi metodă ştiinţifică generală pentru toate ştiinţele sociale, punctul nostru de vedere se apropie de cel al lui **B. Kedrov** („**Materialismul istoric** este metoda ştiinţifică generală pentru întreg complexul ştiinţelor sociale, atît de tip istoric cît şi de tip structural şi structural-istoric") [1], în privinţa situării „sociologiei generale" şi a „sociologiei concrete" punctul de vedere al eminentului filozof sovietic, care a adus preţioase contribuţii la clasificarea marxist-leninistă a ştiinţelor, nu ni se pare îndeajuns de clar formulat.

În primul rînd, această distincţiune trebuie examinată critic: unde este linia de separaţie a „sociologiei generale" şi a „sociologiei concrete". Sînt două ştiinţe separate ? Cu baze teoretice deosebite ? Sau au una şi aceeaşi bază teoretică — materialismul istoric ? Pe ce se bazează părerea că sociologia generală „nu figurează înlăuntrul marxismului ca o ştiinţă aparte, indiferent că i se atribuie caracterul de ştiinţă filozofică sau socială sau unul mixt — de ştiinţă filozofică-socială" ? În schimb „sociologia concretă" este „o ştiinţă strict socială apropiată în privinţa metodelor de cercetare de statistica social-economică şi de demografie" [2]. Considerăm că această netă separaţie între sociologia generală şi sociologia concretă, **desfacerea** unităţii lor efective întemeiate pe concepţia materialistă a istoriei nu contribuie la clarificarea chestiunii. Sociologia este o ştiinţă **unică**, teoretică şi practică, abstractă şi concretă.

În lucrarea sa [3] „Bazele sociologiei", **dr. Radomir Lukici** susţine că:

„Trebuie totuşi menţionat că generalitatea sociologiei constă în aceea că ea cuprinde două obiecte, care, deşi generale nu sînt perfect identice, fiindcă reprezintă sinteza celor două categorii diferite de ştiinţe sociale.

În primul rînd sociologia studiază ceea ce este general, comun tuturor fenomenelor sociale. După ce ştiinţele particulare generalizatoare au degajat din evenimentele singulare ceea ce este comun fenomenelor de diferite feluri, sociologia extrage ceea ce este comun tuturor acestor feluri, ceea ce este prezent în fiecare fenomen social fără excepţie şi ceea ce totodată constituie specificitatea fenomenului social ca atare în comparaţie cu fenomenele naturale sau cu celelalte genuri posibile de fenomene. Aşadar, sociologia sintetizează şi generalizează ceea ce conţin ştiinţele particulare generalizatoare".

În continuare:

„Mai precis, sociologia studiază nu numai esenţa tuturor fenomenelor sociale ci şi societatea umană ca întreg şi dezvoltarea ei. Ea ela-

---

[1] B. M. Kedrov, *„Cu privire la clasificarea ştiinţelor sociale"*. în „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", vol. II, „Cercetarea sociologică", Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 20.

[2] *Ibidem*, p. 21.

[3] Dr. Radomir D. Lukici, *Osnovi sociologije, Drugo*, Ispravljeno izdanje, Beograd, 1960, p. 26.

borează noţiunea de societate umană ca **ansamblu** al tuturor fenomenelor sociale, legile de **corelare** a tuturor acestor fenomene într-un întreg şi legile dezvoltării societăţii ca întreg. Aşadar se stabileşte nu numai ce este comun tuturor fenomenelor sociale, ci şi ceea ce este comun tuturor societăţilor omeneşti atît sub aspectul structurii cît şi sub aspectul dezvoltării" [1].

Ideea aceasta este apoi reluată.

„Sociologia, ce e drept, trebuie să amintească aceste fenomene, adică trebuie să stabilească care sînt categoriile de fenomene existente în societate şi de ce există ele, pentru a oferi o imagine globală a acestei societăţi. Ea nu se angajează în studierea lor, aceasta fiind obiectul ştiinţelor particulare. (Deci sociologia lasă altor ştiinţe sociale cercetările concrete ?! nota ns.). Obiectul ei propriu de studiu îl formează **corelaţia** tuturor acestor fenomene într-un întreg şi dezvoltarea acestui întreg, influenţa reciprocă a acestor fenomene şi influenţa fiecăruia din ele asupra întregului şi a întregului asupra lor. Tot aşa sociologia studiază şi legătura societăţii cu celelalte fenomene din natură" [2].

Încercarea dr. Radomir Lukici de a prezenta două obiecte (?) şi obiective ale sociologiei, unul cu caracter de însumare (sintetizare) a rezultatelor altor ştiinţe sociale şi celălalt de elaborare a ansamblurilor şi de descoperire a legilor de corelare a acestora în dezvoltarea lor, ne apare interesantă; dar în acelaşi timp ea diminuează însemnătatea esenţială, după părerea noastră, a cercetărilor sociologice directe asupra realităţii sociale care permit generalizările. De asemenea, eficienţa practică a cercetărilor sociologice devine astfel mai redusă; în acest fel şi contribuţia lor la elaborarea teoriei este mult micşorată.

Dr. Radomir Lukici consideră cu îndreptăţire că sociologia se ocupă de societate în ansamblu, ca totalitate vie, de trăsăturile comune sociale, dar nu mai puţin sociologia se ocupă şi de **viaţa socială concretă**, diferenţiată, complexă, nuanţată, pentru a o cunoaşte în toate particularităţile sale şi în autodinamica sa reală.

Este demn de relevat modul cum **Jan Szczepanski**, sintetizînd problemele sociologiei contemporane poloneze (ontologice, epistemologice, metodologice, terminologice), subliniază însemnătatea generalizărilor teoretice: „pentru a dezvolta sociologia ca ştiinţă empirică nu sînt suficiente numai culegeri ordonate de materiale descriptive; trebuie ca pe baza lor să se treacă la construirea sistematică a teoriilor de extensiune diferită" [3]. În felul acesta importanţa activităţii teoretice sociologice este subliniată.

Tezele sociologilor polonezi se completează scoţînd în relief, atît caracterul **teoretic** al sociologiei la Szczepanski, cît şi cel „ingineresc organizatoric".

---

[1] *Ibidem*, p. 26—27.

[2] *Ibidem*, p. 27.

[3] Jan Szczepanski, *Probleme metodologice controversate ale sociologiei contemporane poloneze*, în „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", Editura Politică, 1966, vol. II, p. 29.

Un punct de vedere original asupra poziţiei sociologiei îl exprimă **V. P. Rojin** în „Introducere în sociologia marxistă" (1962). Definind sociologia „ca ştiinţă a generalului şi particularului în fenomenele vieţii sociale", V. P. Rojin formulează sarcina principală a sociologiei marxiste „să dea o explicaţie materialistă naturii sociale a fenomenelor vieţii materiale, sociale, politice şi spirituale a societăţii, regularităţilor (legităţilor) dezvoltării lor şi funcţionării lor, rolului acestora în sistemul relaţiilor sociale" [1].

El consideră că materialismul istoric este **în acelaşi timp filozofie şi sociologie marxistă**, că are deci **două aspecte**: filozofic şi sociologic. Este, incontestabil, un pas înainte faţă de teza anterioară a multor filozofi marxişti care identificînd materialismul istoric cu sociologia marxistă ajungeau în fapt la negarea existenţei sociologiei ca **ştiinţă socială**, ca ştiinţă a realităţii sociale în continuă şi dialectică transformare.

Materialismul istoric este o parte fundamentală a filozofiei marxiste, ştiinţa filozofică a societăţii şi ca atare baza teoretică şi metodologică a tuturor ştiinţelor sociale, dar prin aceasta nu le absoarbe şi nu le neagă pe acestea, dimpotrivă le fundamentează şi stimulează în dezvoltarea lor. Sociologia ca ştiinţă socială generalizatoare se întemeiază pe materialismul istoric, dar are domeniul său specific de cercetare, metodele şi tehnicile sale specifice de lucru.

Inspirîndu-se din lucrările lui **Todor Pavlov** (mai ales „Teoria reflectării"), sociologii bulgari consideră sociologia marxistă ca o ştiinţă de sine stătătoare, cea mai generală ştiinţă socială nefilozofică; ea examinează structura şi legităţile structurale ale realităţii sociale, avînd ca obiect particularităţile specifice generale ale societăţii, mai ales interacţiunile legice dintre principalele domenii ale vieţii sociale în procesul dezvoltării sale. Întemeindu-se pe materialismul istoric, sociologia are însă propria sa metodologie care serveşte cercetărilor sociologice (Radi Vasiliev) [2]. Chiar dacă în aceste teze corelaţiile dintre general şi particular, dintre concret şi abstract, dintre concretul logic şi concretul istoric nu sînt încă îndeajuns analizate, poziţia fundamentală a sociologilor bulgari se dovedeşte realistă.

Dezbaterea internaţională care se desfăşoară între sociologii marxişti contribuie la conturarea mai clară şi definirea tot mai precisă a obiectului şi funcţiilor sociologiei ca **ştiinţă de sine stătătoare.** În acelaşi timp, se precizează şi relaţia sa faţă de materialismul istoric şi socialismul — comunismul — ştiinţific, ştiinţa politică a clasei muncitoare.

Cercetările sociologice în ţările socialiste, prin natura şi ţelurile lor, servesc adoptării directivelor necesare desăvîrşirii construirii socialismului; în acest sens, sociologia serveşte politicii partidelor comuniste.

---

[1] V. P. Rojin *„Introducere în sociologia marxistă"*, Leningrad, 1962.

[2] Radi Vasiliev, *Unele probleme metodologice ale cercetării sociologice marxiste*, în „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", Editura Politică, 1966, vol. II, ed. cit., p. 51.

Nu vom face aici un excurs istoric asupra dezvoltării cercetărilor şi ştiinţei sociologice în ţara noastră. Aceasta se va face desigur la cursul de „Istoria doctrinelor sociologice". Dar ni se pare necesar să punctăm aci, cîteva aspecte :

a. vechimea acestor studii ; dacă vom data cercetările sociologice din momentul cînd ating un punct culminant al studiului viu şi al gîndirii sociologice — ne referim la lucrările lui Nicolae Bălcescu şi Ion Ionescu de la Brad — şi tot aci trebuie să amintim că au început acum mai bine de un secol (din deceniul al cincilea al secolului al XIX-lea) ;

b. caracterul democratic-burghez, progresist, pe care l-au avut în perioada transformărilor burgheze a ţărilor româneşti ; este semnificativ faptul că sociologia s-a născut în Ţările Române dintr-o necesitate internă în perioada revoluţiei burghezo-democratică din 1848—1849 ;

c. lupta de idei care s-a desfăşurat în domeniul ştiinţelor sociale între gînditorii şi luptătorii progresişti şi revoluţionari de o parte şi exponenţii forţelor retrograde de alta şi-a pus pecetea pe primele creaţii sociologice ;

d. intervenţia hotărîtoare din deceniul al optulea al secolului al XIX-lea în dezbateri şi în luptele de idei a reprezentanţilor şi ideologilor clasei muncitoare care au elaborat bazele unei sociologii marxiste în ţara noastră (C. D. Gherea, Ştefan Stîncă, Ioan Nădejde, Raicu Ionescu-Rion, Cristian Racovski, Ecaterina Arbore) ;

e. după această dată dezvoltarea, în opoziţie, a două sociologii, una burgheză de diferite nuanţe (unele progresiste, altele reacţionare) opusă sociologiei marxiste ;

f. pătrunderea, din perioada primului război mondial a ideilor leniniste în România, precum şi preponderenţa ideologică a leninismului în mişcarea muncitorească ; activitatea eroică şi stăruitoare a PCR, în condiţii grele asigură dezvoltarea gîndirii marxiste — leniniste în sociologia românească ;

g. în perioada luptei antihitleriste (antifasciste) o parte a exponenţilor sociologiei burgheze din România a luat o poziţie pozitivă democratică ; s-a alcătuit astfel o regrupare a forţelor în acest domeniu care au dus lupta împotriva fascismului şi obscurantismului ;

h. victoria gîndirii şi ideologiei marxist-leniniste după Eliberare în societatea noastră, ceea ce a stimulat în mod decisiv gîndirea şi cercetarea economică, sociologică, filozofică, ştiinţifică.

Vremelnic, într-o perioadă relativ recentă, cercetările sociologice au stagnat, s-a produs o rămînere în urmă. Cauzele au fost arătate în raportul tovarăşului secretar general al partidului Nicolae Ceauşescu din decembrie 1965 : „nu a fost înţeleasă însemnătatea sociologiei ca ştiinţă socială, neglijîndu-se rolul ei în societatea socialistă" [1]. Această observaţie şi apreciere critică subliniază :

1. caracterul de **ştiinţă socială** al sociologiei ;
2. însemnătatea acestei ştiinţe sociale, **rolul** ei în societate ;

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *„Expunere cu privire la îmbunătăţirea organizării şi îndrumării activităţi de cercetare ştiinţifică"*, prezentată în sesiunea Marii Adunări Naţionale din 20—22 decembrie, 1965, în volumul „România pe drumul desăvîrşirii construcţiei socialiste", Editura Politică, Bucureşti, 1968, p. 229.

3. consecințele **negative** ale unor opinii sectare asupra sociologiei care au prevalat un anumit timp;

4. caracterul **aplicativ** și rolul însemnat, **teoretic și practic** al sociologiei în societatea **socialistă.**

După ce Plenara CC al PCR a criticat lipsurile arătate, întreaga activitate științifică sociologică s-a înviorat în țara noastră. Dezbateri largi s-au angajat pe temele principale și actuale ale sociologiei marxiste-leniniste.

În această perioadă se dezvoltă cercetările sociologice în domeniile industriale, agrare, urban-rurale, demografice, familiei, educaționale, de sănătate și prevederi sociale și altele. Aceste cercetări au început mai de mult, dar au fost stînjenite de cauzele arătate, nu s-au putut desfășura din plin, au fost frînate, necoordonate; astăzi cercetările în domeniile tuturor ramurilor sociologiei au luat un nou avînt.

Dar cercetarea nu este un scop în sine, cu toate satisfacțiile pe care le dă. Scopul este, așa cum am amintit, de **a servi** societății socialiste, progresului său și fericirii oamenilor muncii.

FUNCȚIILE SOCIOLOGIEI

Prima funcție a sociologiei este **expozitivă**; ea prezintă și analizează realitatea socială în plină desfășurare. În acest sens, sociologia **începe** prin a descrie fenomenele, dar nu rămîne la acest nivel elementar, pur descriptiv și expozitiv.

Mai importantă decît această funcție este funcția **explicativă** și **interpretativă.** Sociologia ca știință nu se poate limita numai la expunerea fenomenelor și structurilor sociale, a realității sociale; atunci s-ar reduce la nivelul unei sociografii. Ea urmărește descoperirea legăturilor esențiale care formează regularitățile vieții sociale într-o anumită societate și într-o perioadă istorică mai scurtă sau mai lungă.

Nefiind numai o știință a fenomenelor sociale, sociologia trebuie să pătrundă în **esența societății,** ceea ce presupune descoperirea raporturilor lăuntrice, inerente, fundamentale, dintre fenomenele și procesele vieții sociale. Ea trebuie să caute în multitudinea variabilelor, a formelor mereu noi sub care se prezintă viața socială, **invarianții,** adică acele raporturi esențiale și constante dintre procesele sociale, pe baza cărora se poate merge mai departe, la formularea **legilor** societății.

Explicația în domeniul sociologiei urmărește descoperirea raporturilor esențiale dintre fenomenele și procesele sociale, a cauzelor care determină faptele și fenomenele sociale. Explicînd geneza fenomenelor sociale, sociologul poate sesiza tendințele de dezvoltare a fenomenelor și proceselor istorice. Interpretarea tendințelor de dezvoltare a fenomenelor și proceselor sociale, precum și a rolului pe care ele îl îndeplinesc în dezvoltarea socială constituie premisa stabilirii semnificației și valorii lor social-istorice.

Cea mai importantă funcție a sociologiei este însă funcția **critică.** Sociologia nu se poate mărgini nici la a expune viața socială nici numai la a o explica și a o interpreta. Ea trebuie să examineze critic fenomenele sociale, să prezinte concluziile acestei analize și sinteze cri-

tice. Fără o critică socială, întreaga sociologie este mult diminuată în rostul şi funcţionalitatea sa. Ea trebuie să semnaleze dificultăţile vieţii sociale, contradicţiile vieţii sociale în toate societăţile, inclusiv în societatea socialistă. Sociologia nu trebuie să fie o ştiinţă apologetică, rolul sociologiei este să analizeze critic realitatea socială.

Semnalînd dificultăţile şi contradicţiile din societate, această ştiinţă trebuie să fie **prognotică, prospectivă**; cu alte cuvinte sociologia are o funcţie de prognoză, de prospectare a viitorului. Ea este aceea care trebuie să-şi dea seama de sensul în care se dezvoltă societatea. Analizînd contradicţiile sociale, căile de lichidare ale acestora, ea trebuie să prezinte sensul de dezvoltare, alternativele de dezvoltare a societăţii. În cadrul aceluiaş făgaş de evoluţie căile sînt diferite; chiar dacă în viaţa socială cunoaştem sensul dezvoltării generale a societăţii, modul, calea concretă trebuie examinată şi studiată concret.

În fine, derivînd din această funcţie prospectivă, ultima funcţie importantă a sociologiei este cea **aplicativă.** Nu este rolul sociologiei să dea soluţii definitive, ceea ce înseamnă că sociologia trebuie să elaboreze anumite **propuneri,** anumite ipoteze, să schiţeze anumite rezolvări. Aceste propuneri, aceste soluţii schiţate devin hotărîri după ce sînt examinate de conducerea politică, de factorul de decizie politică. Deci deciziile depăşesc cadrul sociologiei. Sociologia elaborează premize ale unor soluţii, propuneri, studiază şi prezintă mai multe alternative pentru o problemă, poate să meargă pînă la formularea unor soluţii practice, dar rolul de aplicare directă în viaţa socială revine factorului politic. În cadrul ţărilor socialiste, respectiv în cadrul ţării noastre, rolul de rezolvare directă revine conducerii de partid şi de stat, partidului şi Consiliilor Populare.

SOCIOLOGIA, ŞTIINŢĂ SOCIALĂ (II)

Unitatea între natură şi societate constituie suportul reflectării proceselor din natură şi societate în gîndirea omenească şi formează unitatea indisolubilă a filozofiei marxiste.

Materialismul istoric este indisolubil legat de materialismul dialectic, parte integrantă a filozofiei marxiste unice, dar prin structura sa păstrează o autonomie relativă. Legile materialismului istoric sînt legile cele mai generale ale dezvoltării sociale, materialismul istoric le descoperă, le formulează. Experienţa istorică a societăţii contribuie la îmbogăţirea continuă a materialismului istoric.

Activitatea umană deşi este dezvoltată de fiinţe conştiente, are un caracter obiectiv, fiind un moment calitativ nou în mişcarea materiei. Într-o anumită măsură ea reproduce procese din natură punîndu-le în slujba omului.

Legile activităţii sociale acţionează, se desfăşoară prin intermediul oamenilor, prin activitatea umană care devine tot mai conştientă, o dată cu dezvoltarea orînduirilor sociale. Legile reflectă esenţa generală a activităţii umane — sociale — care, deşi începută subiectiv este o activitate obiectivă în cadrul naturii şi societăţii ; legile reflectă esenţa — generalizarea filozofică urmărind stabilirea esenţelor proceselor sociale.

Ideea că lumea nu trebuie considerată ca un complex de lucruri stabile, ci ca un complex de procese, subliniază caracterul de curgere neîntreruptă, de devenire, respingînd ideea statică a lumii ca un complex de lucruri finite.

În această privinţă, Friedrich Engels a subliniat cîteva aspecte care ne interesează pentru cursul nostru de sociologie. Lumea nu trebuie concepută ca o adunare de lucruri fixe ; este cunoscut caracterul de curgere neîntreruptă, de transformări neîntrerupte care se petrec în natură şi societate.

Evidenţiind acest caracter al lumii şi reflectarea lui în conştiinţa umană, în creierul nostru, noţiunile trec şi ele printr-o schimbare continuă. Procesul real se reflectă ca o neîntreruptă schimbare şi în imaginile, percepţiile, conceptele, ideile oamenilor.

Sociologul francez G. Gurvitch se declară de acord cu ideea dialecticii dîndu-i o interpretare deosebită, dar respinge ideea unei dezvoltări într-o anumită direcție — a dezvoltării progresive la care s-a referit Engels spre o societate socialistă și comunistă. *

Criteriul selectiv după care distingem în filozofie poziția materialistă și idealistă constă în examinarea relației dintre materie și conștiință.

Aceeași problemă fundamentală se pune și în legătură cu dezvoltarea vieții sociale. Și aici există relația dintre existența socială și conștiința socială. Și aici filozofii trebuie să se pronunțe asupra relației între existența socială și conștiința socială. Pînă la Marx, s-a susținut primordialitatea conștiinței sociale, chiar la enciclopediștii și materialiștii francezi sau la gînditorii germani din secolul XVIII și începutul secolului XIX. La această întrebare fundamentală ei au răspuns, afirmînd primordialitatea ideologiei, a ideilor.

Marx a rezolvat științific problema fundamentală — relația între conștiință și existență — a dovedit primordialitatea existenței sociale creînd materialismul istoric. În acest sens Engels, caracterizînd opera lui Marx și comparînd-o cu a lui Ch. Darwin — a arătat că precum Darwin a formulat legile de dezvoltare în natură, Marx le-a descoperit și fundamentat pe cele din societate.

Ideea simplă în esență a primordialității producției materiale a fost extrasă de Marx din minereurile sociale. Pe temelia producției bunurilor materiale, se formează un ansamblu de relații sociale care formează baza economică a societății peste care se dezvoltă suprastructura, statul, cultura. K. Marx arată că „Relațiile de producție formează în totalitatea lor ceea ce numim relațiile sociale — societatea, și anume o societate pe o anumită treaptă de dezvoltare istorică, o societate cu un caracter specific, distinctiv“ [1].

Pentru a înțelege corect ideea relațiilor de producție, subliniem faptul că ele exprimă relațiile complexe ce se stabilesc între oameni în procesul de producție, la un anumit nivel și grad de dezvoltare a forțelor productive. Relațiile nu pot fi concepute distinct de gradul, nivelul de dezvoltare a forțelor de producție. **De aceea, ele au în primul rînd un caracter material, relațiile de producție fiind indisolubil legate de nivelul de dezvoltare a forțelor de producție.**

În definiția lui Marx asupra societății este subliniată ideea treptelor de dezvoltare, a formațiunilor social-economice care se succed în decursul istoriei. Relațiile nu sînt fixe, sînt în continuă dezvoltare; continuitatea și discontinuitatea dezvoltării sociale duc la o succesiune de unități specifice pe care Marx le-a numit formațiuni social-economice, avînd la bază un anumit mod de producție, mod de reunire, de grupare a forțelor de producție și relațiilor de producție, o corelație istorică între relații și forțele productive.

Lenin în cartea sa „Ce sînt prietenii poporului“, sublinia această schimbare profundă pe care a adus-o materialismul dialectic în socio-

* G. Gurvitch, *Dialectique et sociologie*, Paris, 1962.

1 K. Marx și F. Engels, *Opere*, vol. 6, Editura Politică, București, 1959, p. 455.

logie. Concepţia dialectică şi materialistă reprezintă busola ştiinţifică şi filozofică pentru toate ştiinţele sociale.

„...Marx a pus capăt concepţiei după care societatea ar fi un agregat mecanic de indivizi, care permite orice schimbări dictate de voinţa stăpînirii (sau, ceea ce este acelaşi lucru de voinţa societăţii şi a cîrmuirii) şi care ar apărea şi s-ar transforma în mod întîmplător, şi a aşezat pentru prima oară sociologia pe o bază ştiinţifică, stabilind noţiunea de formaţiune social-economică ca totalitate a relaţiilor respective de producţie şi arătînd că dezvoltarea acestor formaţiuni este un proces istoric natural" [1] — scria V. I. Lenin.

Sociologia, ca ştiinţă socială, a fost revoluţionată de marxism prin introducerea concepţiei materialismului istoric. Acesta este sensul textului citat din V. I. Lenin.

Marxismul a realizat o completă răsturnare, o înnoire în sociologie, introducînd concepţia materialistă, primordialitatea materiei, a existenţei sociale, a forţelor şi modului de producţie asupra suprastructurii şi conştiinţei sociale ; a producţiei materiale a bunurilor necesare traiului care este determinantă pentru întreaga societate pe o anumită treaptă de dezvoltare.

Ce urmăreşte sociologia ? Rezultă din însăşi caracterizarea dată de Marx societăţii : sociologia este o ştiinţă socială, este o ştiinţă a dezvoltării sociale, o ştiinţă a totalităţii sociale, a structurilor sociale, a ansamblului relaţiilor, acţiunilor şi luptelor sociale. Sociologia devine ştiinţifică, atunci cînd cercetarea societăţii reflectă caracteristicile societăţii umane, în neîncetată schimbare (acumulări cantitative, salturi calitative) ; cercetarea sociologică trebuie să cuprindă şi să surprindă, în dialectica lor, toate schimbările societăţii şi să le prevadă.

În cercetarea sociologică ştiinţifică, ideea formaţiunilor economice este esenţială pentru a putea face distincţie între epocile istorice, pentru a putea înţelege desfăşurarea concretă a istoriei.

Dar succesiunea formaţiunilor, procesul dezvoltării nu este egal, simultan, în întreaga lume. Într-o anumită epocă a antichităţii au coexistat mai multe formaţiuni economice, în jurul Mediteranei sclavagismul, în orient, poate şi în alte ţări ale lumii o formaţiune specifică modului de producţie tributar, iar în alte zone ale lumii comuna primitivă pe diferite trepte ale ei. Se pot da exemple şi din alte epoci.

Arătam că **sociologia** urmăreşte cercetarea ansamblului relaţiilor sociale, caută să determine şi să formuleze regularităţile şi legile acestei dezvoltări. Aceste legi sociale care au un caracter **obiectiv** includ, implică însă şi elementul subiectiv al conştiinţei oamenilor.

Sociologia marxistă se întemeiază pe filozofia socială marxistă, dar nu se identifică cu aceasta. Filozofia generalizează legile descoperite de ştiinţele naturii (spre exemplu de dezvoltarea chimiei, fizicii, biologiei), precum şi de ştiinţele umane.

Ştiinţele naturii adună un imens material faptic, îl interpretează, ajung la o anumită treaptă de generalizare. Marxismul trebuie să cunoască toate datele şi concluziile ştiinţelor naturii, legile specifice, pentru ca să desprindă legile cele mai generale ale materiei. Acest

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 1, Editura Politică, Bucureşti, 1960, p. 138.

lucru este valabil şi pentru ştiinţele sociale. Materialismul istoric nu poate să se substituie celorlalte ştiinţe sociale, dar trebuie să studieze toate determinările şi concluziile ştiinţelor sociale, inclusiv ale sociologiei.

Sociologia — întemeindu-se pe filozofia marxistă — ca şi celelalte ştiinţe sociale, contribuie la rîndul său la îmbogăţirea filozofiei marxiste care pe lîngă propriile sale deducţii generalizează pe plan filozofic constatările şi concluziile tuturor ştiinţelor istorice şi sociale, dar are o poziţie distinctă prin unghiul său de vedere şi sistemul său de referinţe.

Sintetizînd am putea susţine că :

1. Filozofia îşi desfăşoară cercetările pe baza unor judecăţi şi raţionamente, deductiv sau inductiv, pornind mai adesea de la premize generale. Modul său de abordare a problemelor este cel **logic.** Sociologia îşi desfăşoară cercetările pornind de la faptele şi fenomenele sociale ; modul său de abordare a problemelor este cel **istoric** şi statistic.

2. **Tehnicile şi metodele speciale** folosite de sociologie sînt diferite de cele ale filozofiei, derivînd din statutul specific al acestor ştiinţe ; ele se dezvoltă necontenit în raport cu domeniile cercetărilor *.

3. **Sistemele de referinţe** sînt profund deosebite de domeniile lor concrete ; sociologia se referă atît la propriile sale repere, cît şi la cele ale altor ştiinţe sociale : economia politică, demografia, ştiinţele politice etc.

4. **Structural,** sociologia îşi multiplică ramurile în tot mai multe domenii de cercetare a vieţii sociale ; de aceea vorbim de ramurile sociologiei (spre pildă sociologia industrială, sociologia culturii, sociologia cunoaşterii etc.) şi nu de sociologii de ramură. Există o unică ştiinţă a sociologiei cu subdiviziunile şi ramurile sale.

5. Filozofia socială urmăreşte descoperirea **legilor celor mai generale ale societăţii.** Sociologia urmăreşte descoperirea tuturor corelaţiilor, invarianţilor, regularităţilor, legalităţilor sociale pentru a prezenta concluzii practice.

6. Atît filozofia cît şi sociologia elaborează **prognoze** de diferite grade şi nivele. Sociologia ca şi economia politică marxistă elaborează pe baza prognozelor **planuri sociale şi economice.**

7. Unica sociologie ştiinţifică este cea marxist-leninistă. Concepţia materialistă a istoriei este concepţia diriguitoare, călăuzitoare, fundamentală şi de directivă a sociologiei ştiinţifice.

Întrucît în prelegerile următoare ne vom referi adesea la concepţia lui V. I. Lenin asupra **dialecticii,** reamintim aici un pasaj important din „Caietele filozofice" cu un scurt comentariu.

TRĂSĂTURILE DIALECTICII MARXISTE

Aplicînd metodologia marxistă, dezvoltată şi îmbogăţită de el, precum şi metodele de investigaţie originale, V. I. Lenin a lăsat opere de o valoare ştiinţifică deosebită care se referă la domenii întregi ale filozofiei, economiei politice, ştiinţelor politice, istoriei.

---

* Despre metodele şi tehnicile specifice ale sociologiei, se prezintă la Universitatea „Bucureşti" un curs special.

Numeroase idei noi se desprind din principala operă filozofică a lui Lenin, „Materialism şi empiriocriticism", ca şi din lucrările: „Despre însemnătatea materialismului militant", „În jurul problemei despre dialectică"; ele se completează cu „Caiete filozofice", toate aceste lucrări constituind etapa leninistă a dezvoltării materialismului dialectic. Caracterizarea deosebit de amplă a conceptului dialecticii făcută în „Caietele filozofice" (pe 16 puncte), teza privind unitatea dialecticii, logicii şi teoriei cunoaşterii, dezvoltarea tezei marxiste referitoare la contradicţii — acestea sînt doar unele aspecte ale contribuţiei lui V. I. Lenin la dezvoltarea şi îmbogăţirea filozofiei marxiste. Lenin dezvoltă gîndirea marxistă în condiţiile unei lupte permanente împotriva diferitelor curente filozofice idealiste şi agnostice.

În această privinţă reproducem aci cuprinzătoarea şi puţin cunoscuta caracterizare a conceptului dialecticii din lucrarea lui Lenin „Conspectul cărţii lui Hegel „Ştiinţa logicii", care are o deosebită actualitate şi semnificaţie:

„1. Definiţia conceptului prin el însuşi (lucrul **însuşi** trebuie considerat în relaţiile şi dezvoltarea lui);

2. contradicţia în lucrul însuşi (Das Andere seiner — altul său* — n.n.), forţele şi tendinţele contradictorii din orice fenomen;

3. îmbinarea analizei cu sinteza.

Acestea, sînt, după cît se pare, elementele dialecticii.

Cred că aceste elemente ar putea fi prezentate mai detailat, astfel:

Elementele dialecticii

1. o b i e c t i v i t a t e a examinării (nu exemple, nu digresiuni, ci lucru în sine);

2. întregul ansamblu al r e l a ţ i i l o r multiple dintre acest lucru şi altele;

3. d e z v o l t a r e a acestui lucru (respectiv fenomen), mişcarea lui proprie, viaţa lui proprie;

4. t e n d i n ţ e l e (şi aspectele) interne contradictorii în acest lucru;

5. lucrul (fenomenul etc.) sumă şi u n i t a t e a c o n t r a r i i l o r;

6. l u p t a, respectiv desfăşurarea acestor contrarii, a tendinţelor contradictorii etc.;

7. îmbinarea analizei cu sinteza — examinarea separată a diferitelor părţi şi totalizarea, însumarea acestor părţi;

8. relaţiile fiecărui lucru (fenomen etc.) nu sînt numai multiple şi diverse, ci şi universale: Oricare lucru (fenomen, proces etc.) este legat de o r i c a r e altul;

9. nu numai unitatea contrariilor, ci şi t r e c e r e a f i e c ă r e i determinări, calităţi, trăsături, a fiecărui aspect şi a fiecărei însuşiri în o r i c a r e alta (în contrariul său!);

10. procesul infinit al descoperirii unor noi aspecte, relaţii etc.;

---

* Se poate traduce şi ca alter-ul său (de la alteritate).

11. procesul infinit de adîncire a cunoaşterii de către om a lucrurilor, fenomenelor, proceselor etc. de la fenomen la esenţă şi de la o esenţă mai puţin profundă la alta mai profundă;
12. de la coexistenţă la cauzalitate şi de la o formă de conexiune şi interdependenţă la alta, mai profundă, mai generală;
13. repetarea, într-un stadiu superior, a anumitor trăsături, însuşiri etc. ale stadiului inferior şi,
14. reîntoarcerea aparentă la vechi (negarea negaţiei);
15. lupta dintre conţinut şi formă, şi invers. Lepădarea formei, transformarea conţinutului.
16. trecerea cantităţii în calitate, şi **viceversa** (15 şi 16 sînt exemple care ilustrează cele spuse la 9)" [1].

Subliniem pe scurt cîteva din ideile de însemnătate excepţională din acest pasaj. După părerea noastră, din toate lucrările clasicilor marxismului, aceasta este cea mai completă formulare a elementelor dialecticii, a dialecticii ca **teorie a unităţii contrariilor.** Ea se referă şi la aspecte metodologice şi la aspecte de fond.

Astfel, punctele 1 şi 7 subliniază îndeosebi aspecte **ale modalităţii** examinării — obiectivitatea, îmbinarea analizei cu sinteza, examinarea separată a diferitelor părţi, însumarea şi totalizarea acestor părţi. Lucrul — pentru ştiinţele sociale **fenomenul** sau **procesul** — trebuie considerat în raporturile sale, relaţiile sale diverse cu altele, în dezvoltarea, mişcarea, viaţa sa proprie. Acest fapt permite atît înţelegerea de către cercetătorii din domeniul ştiinţelor naturii a faptului că procesul cunoaşterii trebuie să fie fidel obiectului cercetat, cît şi de către cei din domeniul ştiinţelor sociale, a necesităţii studierii şi înfăţişării proceselor şi fenomenelor sociale în determinările lor obiective care se realizează ca şi cele din natură, în afară şi independent de conştiinţa omului.

Ideea centrală pe care o evidenţiază acest pasaj se referă la cercetarea tendinţelor şi laturilor lăuntrice contadictoii ale fiecărui fenomen, la unitatea şi lupta contrariilor dinăuntrul acestora; tezele exprimate la punctele 4, 5, 6, formează ceea ce numeşte Lenin **nucleul dialecticii.**

Punctul 9 adaugă o idee extrem de importantă privitoare la unitatea şi lupta contrariilor şi la trecerea fiecărei determinări, calităţi, trăsături, laturi, însuşiri în oricare alta (şi chiar contrariul său). Aceasta permite realizarea procesului infinit al descoperirii unor noi laturi şi raporturi (punctul 10) şi al procesului infinit de adîncire a cunoaşterii de către om a lucrurilor, fenomenelor, proceselor (punctul 11).

Mersul cunoaşterii este definit într-un mod care caracterizează cuprinzător întreaga evoluţie a ştiinţelor contemporane de la fenomen la esenţă şi de la o esenţă mai puţin profundă la una mai profundă; ideea aceasta a **gradualităţii esenţelor,** a faptului că există esenţe mai puţin profunde şi esenţe mai profunde, că cercetarea umană trece de la unele la altele este deosebit de fecundă (punctul 11), este un îndemn continuu la adîncirea cunoaşterii.

Punctul 2, 8 şi 12 dezvoltă problema interdependenţei dintre lucruri, fenomene, caracterul universal al relaţiilor, subliniind şi aici trecerea

---

[1] V. I. Lenin. *Caiete filozofice*, în *Opere complete*, vol. 29, Editura Politică, Bucureşti, 1966, pp. 187—188.

de la coexistență și cauzalitate, de la anumite forme de legătură și de interdependență la altele mai profunde și mai generale.

Sensul dezvoltării în spirală (repetarea într-un stadiu superior a anumitor trăsături, însușiri etc. din stadiul inferior) este pusă în legătură cu reîntoarcerea aparentă la vechi — negarea negației — care exprimă tocmai posibilitatea **depășirii** unui stadiu trecut.

În fine, ultimele puncte, 15 și 16 ilustrează cele arătate la punctul 9 cu privire la trecerea unor determinări, trăsături, laturi în altele; aceste puncte dezvoltă ideea trecerii **reciproce** a cantității în calitate, a luptei și trecerii reciproce între conținut și formă. Nu este vorba numai de o simplă interacțiune între cantitate și calitate, între conținut și formă ci și de trecere a unora în celelalte, de transformarea lor continuă.

Semnificativă este indicația atît de actuală și fertilă a lui Lenin cuprinsă într-o casetă finală, de a explica, adînci și **continua** studiul elementelor dialecticii [1].

Timp îndelungat trăsăturile dialecticii au fost prezentate într-un mod rudimentar și simplificat (uneori cu serioase omisiuni); considerăm că redefinirea caracteristicilor dialecticii ar trebui să pornească de la această profundă și multilaterală prezentare.

În cercetările sociologice, pentru a înțelege și pătrunde nu numai la adevărul faptelor, ci la adevărul **din faptele sociale** [2] să ne călăuzim de aceste indicații leniniste.

---

[1] Am retipărit aci un extras din studiul nostru cu privire la *„Lenin și cercetarea socială“* din volumul „Forța creatoare a ideilor leniniste“ — volumul omagial publicat la sărbătorirea a 100 de ani de la nașterea lui Vladimir Ilici Lenin, București, Editura Politică, 1970.

[2] Karl Lamprecht (1856—1915) istoric german de orientare burghezo-liberală.

SOCIOLOGIA, ECONOMIA POLITICĂ ŞI ŞTIINŢELE POLITICE

Sociologia este profund înrudită şi legată de două ştiinţe sociale — economia politică şi politica, de două grupe de ştiinţe sociale — ştiinţele economice şi ştiinţele politice. Cercetările şi concluziile sociologice se întemeiază pe cercetările economice în primul rînd şi se finalizează în propuneri politice.

Rădăcina acestor corelaţii există în însăşi corelaţia dintre raporturile de producţie, relaţiile sociale, raporturile politice. Relaţiile sociale sînt atotcuprinzătoare, dar miezul lor este constituit de raporturile de producţie. Aceste raporturi de producţie care se stabilesc şi se dezvoltă între oameni în procesul de producţie, în procesul de reproducţie a vieţii materiale sociale, sînt determinante pentru toate celelalte relaţii sociale, inclusiv relaţii politice, pentru că determinantă este viaţa materială a societăţii pentru toate celelalte laturi ale vieţii sociale. Fără producţia şi reproducţia celor necesare traiului existenţa socială nu poate continua.

Aceasta nu înseamnă că voinţa socială se reduce numai la viaţa materială, este mult mai vastă, mai complexă, mai multilaterală, dar raporturile de producţie formează nucleul, miezul tuturor relaţiilor sociale de toate felurile. Ştiinţa care se ocupă de raporturile de producţie, de reproducţie, schimbul, distribuţia, consumul bunurilor materiale făurite de oameni, este economia politică.

Studiind relaţiile de producţie şi de schimb, pe diferitele trepte de dezvoltare istorică a societăţii, în interacţiunea lor cu forţele de producţie, economia politică descoperă legile dezvoltării economice a societăţii.

Descoperirea acestor legi este fundamentală pentru înţelegerea raporturilor dintre infrastructură şi structura socială, atît din punct de vedere al cunoaşterii, cît şi al acţiunii sociale. Sub acest raport, marxismul a demonstrat că o **condiţie necesară** a înţelegerii structurii şi suprastructurii sociale o constituie cunoaşterea infrastructurii societăţii. Pe de altă parte, depăşind planul cunoaşterii şi abordînd domeniul acţiunii sociale, este un fapt recunoscut că orice intervenţie radicală în viaţa socială, **presupune,** în primul rînd, acţiunea în economie, în infrastructura economică.

O chestiunea capitală a economiei politice este cea a **reproducerii raporturilor de producție,** specifice unui anumit mod de producție și de schimb. În acest sens redăm un fragment din Marx care prezintă un deosebit interes pentru problemele la care ne referim.

Este vorba de capitolul VI (inedit) din volumul I al „Capitalului", care se referă la faptul că „producția capitalistă este producție și reproducție a raportului de producție specific capitalist" [1].

Marx prezintă în acest capitol, pe care în momentul editării Capitalului nu l-a mai introdus în volumul I, o analiză a **mecanismului** care determină în capitalism reproducerea continuă, conform legii modului de producție capitalist, a relației de producție capitaliste.

Producția capitalistă generează nu numai mărfuri, dar în același timp, capital, muncitori salariați și relația de salariat. **Capitalul real este valoare care se valorifică, transformînd plusvaloarea în capital adițional**; paralel cu creșterea capitalului la un pol al producției capitaliste, se produce și dezvoltarea proletariatului la celălalt pol.

Aparent, procesul cumpărării forței de muncă de către capitaliști este un proces care se produce între posesori de marfă, egali în drepturi (muncitorii vînd forța lor de muncă, capitaliștii o cumpără). În fond, aceasta este numai aparența care se manifestă la suprafața lucrurilor. Raportul de capital, relația capitalistă se desfășoară **în producția capitalistă** și anume, prin producerea de capital, de plusvaloare, care se transformă în capital adițional. Reproducția economică în capitalism este, deci, reproducere a raportului de producție capitalist, **a relațiilor de salariat și de capital, a exploatării capitaliste.**

Din punct de vedere sociologic, ceea ce este deosebit de important în acest capitol, este faptul că Marx examinează, **structura capitalistă, geneza** și **dispariția** structurii capitaliste ; el arată cum se naște raportul de producție capitalist, dar prezintă și contradicțiile lăuntrice ale acestui raport, care îl subminează și care vor duce la dispariția lui, prin transformarea revoluționară.

Structurile sociale, orînduirile, în concepția marxistă sînt organisme sociale vii, care se nasc, se dezvoltă după anumite legi și apoi dispar, succesiunea lor este, deci, un proces istoric.

Pasajul cel mai important ni se pare a fi următorul : „Apariția raportului capitalist, presupune un stadiu istoric determinat și o anumită formă de producție socială. Este necesar ca în interiorul modului de producție anterior să fie dezvoltate mijloacele de schimb și de producție, astfel ca necesitățile care depășesc cadrul vechilor raporturi de producție să conducă la transformarea lor în relații capitaliste. Dar este suficient ca ele să se fi dezvoltat exact atît cît este necesar pentru ca să se producă subordonarea formală a muncii, față de capital. Pe baza acestui raport modificat se dezvoltă atunci un mod de producție a cărui modificare specifică crează, pe de o parte, noi forțe materiale de producție, iar pe de altă parte, furnizează baza dezvoltării sale, creînd în fapt, în mod real, noile sale condiții. În acest fel, se declanșează o revoluție economică completă care, pe de o parte crează numai condițiile

---

[1] Revista „La pensée" nr. 156, aprilie, 1971, a publicat un capitol inedit, elaborat de Karl Marx în vara anului 1863.

reale permițînd capitalului să domine munca, le completează și le dă o formă adecvată și care, pe de altă parte, cu forțele productive ale muncii, condițiile producției și raporturile de circulație pe care le dezvoltă, opunîndu-le muncitorului crează condițiile reale ale unui mod de producție nou, înlăurînd forma antagonică a modului de producție capitalist, și crează în acelaș itimp, baza materială a unei noi forme a procesului vieții sociale și, deci, o nouă formație socială".

Tot din punct de vedere sociologic este extrem de valoroasă critica pe care o face Marx aparenței procesului de producție capitalist, disecarea aparenței procesului capitalist de producție și de reproducție; această analiză profundă a raportului și procesului capitalist este în fond și o **acțiune de demistificare, de dezvăluire a aparenței** societății capitaliste.

Numai pe această cale, cercetarea sociologică poate pătrunde pînă la fundamentele și aspectele esențiale ale societății capitaliste, înlăturînd aparențele cărora le cad victimă chiar și cei mai realiști sociologi burghezi. În general sociologia burgheză — volens nolens — se caracterizează prin aceea că ia drept realitate socială, **ceea ce apare** la suprafața societății, nu adevărata realitate ascunsă sub învelișul complexității relațiilor sociale aparente.

Sociologia științifică este strîns, indisolubil legată de economia politică științifică. Ignorarea sau subestimarea acestei corelații fundamentale a dus numeroase școli sociologice la faliment sau impas. Chiar școala sociologică de la București a profesorului Dimitrie Gusti a ajuns într-un grav impas din această cauză. Neînțelegerea rolului **determinant** al factorului economic a dus la ecletism, la obnubilare teoretică această școală. Din cauza subestimării însemnătății și rolului hotărîtor al raporturilor de producție, școala Gusti, cu toate cercetările sale diverse, nu a îndrăznit și nu a izbutit să întreprindă o analiză profundă și cuprinzătoare a societății românești dintre cele două războaie, să prezinte o sinteză științifică asupra regimului burghezo-moșieresc din România. Neelaborînd un astfel de studiu care ar fi dus-o la concluzii politice revoluționare, școala Gusti a rămas pe pozițiile sprijinirii politice practice a vechiului regim.

În alt context poate ar merita să fie menționată o scrisoare adresată de Engels lui Joseph Bloch la data de 21 septembrie 1890. În această scrisoare se arată că în lupta pe care el a dus-o împreună cu Marx pentru recunoașterea principiului nou în acea vreme, și anume, că în explicarea dezvoltării societății elementul determinant îl constituie în ultima instanță modul de producție pe care adversarii marxismului îl negau, atît Marx cît și Engels nu aveau întotdeauna vreme să arate pe larg și rolul celorlalți factori ce participau la această înrîurire reciprocă. Aceasta ar explica și faptul că uneori „tinerii dau laturii economice mai multă importanță decît i se cuvine". Subliniind puternic rolul hotărîtor în ultimă instanță al modului de producție vom putea scoate în evidență ideea **conexiunii** tuturor elementelor.

Să analizăm problema **raportului dintre științele sociale și științele politice.**

Sociologia face parte dintr-un ansamblu sau dintr-un sistem de științe sociale.

Ştiinţele sociale nu s-au dezvoltat haotic, nici întîmplător. Ele cercetează anumite domenii, probleme, teme mari în raport cu dezvoltarea cerinţelor materiale şi spirituale ale societăţii. Există anumite raporturi interioare între toate aceste ştiinţe care se dezvoltă mai repede sau mai puţin repede într-o anumită epocă. Statistica socială a fost mult stimulată de cercetările sociologice sau economice. Între statistica socială şi între sociologie sau ştiinţele economice există un raport al legăturilor de dezvoltare între aceste ştiinţe, între cerinţele care şi le pun reciproc aceste ştiinţe.

Dezvoltarea relaţiei dintre geografia umană şi ştiinţele economice, dezvoltarea mai rapidă a geografiei economice şi mai ales a geografiei umane a fost stimulată de ştiinţele sociologice. Ştiinţele sociale se condiţionează reciproc, între ele există corelaţii interioare determinate de logica interioară a dezvoltării ştiinţelor. Ştiinţele sociale se dezvoltă coerent în raport cu o logică interioară a dezvoltării care nu e condiţionată numai de cerinţe materiale, sociale, ci şi de nevoile intelectuale; dar, în primul rînd este determinată de cerinţele materiale ale dezvoltării societăţii umane. Acest sistem al ştiinţelor reprezintă un ansamblu de idei ştiinţifice, un ansamblu de idei filozofice. Coerenţa interioară dintre aceste ştiinţe nu exclude contradicţia dintre ele. Tema contradicţiilor interioare ale fiecăreii ştiinţe în parte şi a ansamblului de ştiinţe determină dinamica dezvoltării acestor ştiinţe.

— Prin ce apar specifice ştiinţele politice ?

Cînd m-am referit la funcţia aplicativă a sociologiei, spuneam că pe această latură sociologia se leagă puternic de ştiinţele politice, de ştiinţele **relaţiilor politice.**

— Ce sînt relaţiile politice ? Ce sînt formele politice ?

Sigur că răspunsul nu poate fi unic; el se referă la mai multe aspecte: la aspecte ale organizării şi conducerii societăţii, la aspecte de acţiuni, la lupte ale claselor sociale, ale marilor grupuri sociale şi chiar la naţiuni; se referă la metode şi mijloace politice, se referă la tactici şi strategii politice, se referă la conştiinţa politică.

Dacă vrem să analizăm **politicul**, să analizăm în ce constau formele politice, trebuie să spunem deci că ele se referă la organizarea şi conducerea societăţii în decursul istoriei, la luptele şi formele de luptă sociale, se referă la tactica şi strategia de luptă şi de acţiune, la metodele şi mijloacele de acţiune şi la conşiinţa politică.

Ştiinţele politice se ocupă de studiul relaţiilor politice, ale vieţii politice, ale conducerii politice. Spunem **ştiinţe politice**, nu **ştiinţă politică** pentru că ştiinţele politice sînt numeroase şi ele formează un sistem al ştiinţelor politice.

În primul rînd este teoria generală politică sau politologia, care se ocupă de ansamblul problemelor politice. **Chestiunea esenţială a ştiinţelor politice este problema puterii politice.** Atunci cînd definim şi analizăm prin ce se deosebeşte un regim social de altul, trebuie să examinăm **caracterul puteri politice.**

Problema puterii este o problemă esenţială pentru viaţa politică. Se dă o luptă foarte complicată şi dificilă între diferite clase sociale şi grupuri sociale; aceste lupte, aceste acţiuni sînt studiate şi de istorie

şi de sociologie şi de alte ştiinţe sociale. Ştiinţele politice le cercetează în raport cu problema puterii, cu **cucerirea puterii politice,** în raport cu problema **guvernării.**

E foarte important să descifrăm concepţia de luptă, modul de organizare a fiecărei clase, metodele şi mijloacele ei de luptă.

În fine, un rol foarte important, mai ales în sec. XX îl are conştiinţa politică. Conştiinţa politică o putem compara ca un proiector. Ea îndeplineşte funcţia unui proiector care luminează nu numai în apropiere, ci şi în depărtare. Ştiinţa politică este tocmai aceea care explică şi luminează problemele politice ale unei societăţi într-o perioadă dată. O transformare socială se înfăptuieşte pe calea luării puterii politice, a revoluţionării relaţiilor economice, dar tot în această fază de preluare a puterii şi în faza de construire a noii societăţi rolul conştiinţei este deosebit pentru că el **descifrează sensurile dezvoltării societăţii, ordonează şi orientează întreaga dezvoltare socială.**

Un cercetător francez, Duverger [1], spune că ştiinţa politică este o ştiinţă cu două feţe, cu două laturi. Comparaţia cu Ianus ar fi foarte potrivită dacă Duverger ar respecta fondul ei *. Dar Duverger se referă la faptul că ştiinţa politică are o faţă îndreptată spre schimbări, examinează problema dominării unei clase de către alta, problemele revoluţiei, iar cealaltă faţă este cea a studierii ordinii politice dintr-o societate.

Ordinea politică nu poate fi pusă pe acelaşi plan cu revoluţia, pentru că ordinea politică este dependentă de caracterul puterii, de caracterul statului şi de caracterul revoluţiei. Între acestea nu există o relaţie de echivalenţă. Deci, iată de ce noi considerăm că ordinea este subordonată evoluţiei. Ordinea politică trebuie concepută ca sistem de relaţii ale unor schimbări, în sens revoluţionar sau retrograd. O contrarevoluţie îşi introduce o „ordine" a sa. În fond, ordinea socială şi politică este subsumată revoluţiei ; ordinea politică, într-o anumită societate depinde de caracterul societăţii, de caracterul puterii politice, de caracterul revoluţiei care a introdus ordinea respectivă.

O ştiinţă de mare însemnătate în epoca noastră, pentru ţările socialiste în special este ştiinţa conducerii societăţii.

Tovarăşul Nicolae Ceauşescu a subliniat necesitatea de a elabora cît mai complet această ştiinţă. Nu voi încerca să dau o definiţie pentru că este prematur ; ceea ce este important în această ştiinţă este faptul că ea trebuie privită în ansamblul ei de date, principii şi metode asupra conducerii societăţii şi faptul că ea trebuie să aibă un caracter aplicativ ; în elaborarea ştiinţei conducerii societăţii socialiste trebuie să plecăm de la două date fundamentale : date de ordin teoretic şi anume — concepţia noastră marxist-leninistă asupra societăţii şi cealaltă — de experienţă vie.

Experienţa vie este cea care necontenit îmbogăţeşte teoria. În ştiinţa conducerii societăţii socialiste, desigur, trebuie să examinăm şi problema politică, generală, dar trebuie să examinăm şi problemele politicii economice, politicii demografice, politicii culturale, politicii de învăţămînt şi altele. Deci, ştiinţa conducerii societăţii socialiste cuprinde şi o

---

[1] M. Duverger, *Introduction à la politique*, Paris, Gallimard, 1964.

* Ianus, legendarul rege latin înfăţişat cu două feţe privind în direcţii opuse, a fost înzestrat cu darul de a vedea simultan trecutul şi viitorul.

sumă de ştiinţe speciale. Ea are şi un caracter de generalitate prin aceea că examinează ansamblul problemelor şi relaţiilor, dar şi probleme, laturi şi ramuri speciale de politică economică, de politică a învăţămîntului, de politică a culturii etc.

Ştiinţa conducerii societăţii socialiste se interferează cu sociologia, întrucît obiectul ei de cercetare îl constituie de asemenea societatea, relaţiile umane pe diferite verigi organizatorice, în diferite domenii şi la diferite nivele.

Aparatul conceptual de bază al acestei noi ştiinţe precum şi instrumentarul de cercetare vor prezenta de asemenea o serie de similitudini cu acelea ale sociologiei. Şi în cadrul ştiinţei conducerii societăţii asemenea tehnici ca diagnoza, prognoza, planificarea, decizia, organizarea şi controlul prezintă o importanţă deosebită. Ca atare, folosirea ciberneticii, a teoriei informaţiei, a teoriei deciziilor, a teoriei generale a sistemelor etc., se situează pe prim plan.

Totuşi, trebuie reţinut, că ştiinţa conducerii societăţii are obiectivul ei propriu, şi anume optimizarea acţiunilor instituţiilor, organizaţiilor, tuturor participanţilor la procesul economic şi social-cultural, ridicarea eficienţei muncii, desfăşurată în toate compartimentele vieţii sociale.

Cercetarea ansamblului de modalităţi, condiţii, legităţi, a rolului factorilor obiectivi şi subiectivi în atingerea scopului enunţat mai sus, constituie miezul acestei noi discipline ce o plasează la loc de frunte în cadrul ştiinţelor politice.

Între ştiinţele sociale şi ştiinţele politice, deşi ştiinţele politice sînt şi ele ştiinţe sociale, există anumite interferenţe, de pildă, sociologia politică este o ştiinţă politică, deci examinează modul de abordare şi sistemul de referinţe politic, dar în acelaşi timp este sociologie. Ea este o ramură a sociologiei care sub unghiul de vedere al ansamblului, al totalităţii fenomenelor sociale, al totalităţii relaţiilor sociale examinează în special relaţiile politice, suprastructura politică, îndeosebi fenomenele politice, formele politice, acţiunile politice, structurile politice.

Istoria politicii este în primul rînd o ramură a istoriei. Examinează problema dezvoltării istorice, cu aplicare la succesiunea formelor politice.

— Care este rolul socialismului ştiinţific ?

Ne situăm ferm şi consecvent pe poziţia socialismului ştiinţific ; sîntem adepţi ai concepţiei socialiste şi comuniste ştiinţifice a lui Marx, Engels, Lenin.

Socialismul ştiinţific este concepţia fundamentală politică a clasei muncitoare, a partidului clasei muncitoare ; el studiază problemele revoluţiei socialiste şi ale construirii societăţii comuniste dar nu se substituie tuturor ştiinţelor politice.

Socialismul ştiinţific este concepţia ştiinţifică asupra dezvoltării politice ; este busola noastră, este călăuza noastră în toate ştiinţele politice. Această concepţie elaborată de Marx, Engels, Lenin este în continuă dezvoltare şi îmbogăţire, este concepţia clasei muncitoare, a partidului proletar. Toate ştiinţele politice nu pot fi înlocuite de socialismul ştiinţific, care nici nu urmăreşte acest obiectiv.

Politologia, ştiinţele sociale, politica economică şi ştiinţele de interferenţă au drept la existenţă pentru că îşi au propriile lor laturi de cercetare, propriile lor sisteme de referinţă.

Deci, cred că este foarte bună expresia pe care o foloseşte profesorul Ovidiu Trăsnea care spune că socialismul ştiinţific formează **o substanţă a ştiinţelor politice.** Ea este o bază teoretică şi metodologică a întregului sistem al ştiinţelor politice.

Istoria omenirii este istoria succesiunii revoluţiilor politice.

Socialismul ştiinţific este teoria revoluţiei socialiste, este în acelaşi timp o ştiinţă explicativă, interpretativă şi aplicativă.

Socialismul ştiinţific, ca ştiinţă a legilor dezvoltării sociale se îmbogăţeşte continuu prin însăşi dezvoltarea societăţii ; se acumulează neîncetat o mare experienţă a clasei muncitoare din întreaga lume, se acumulează necontenit o mare experienţă a luptelor revoluţionare, ale clasei muncitoare şi ale ţărănimii muncitoare, se acumulează şi experienţa înfrîngerilor şi a acţiunilor contrarevoluţionare. Din toate acestea se desprind concluzii ştiinţifice şi pe baza acestora concepţia socialismului ştiinţific se dezvoltă ; ca urmare impulsionează, dezvoltarea tuturor ştiinţelor politice.

Ultima subliniere ar fi faptul că socialismul ştiinţific nu poate fi desprins de materialismul istoric, aşa cum materialismul istoric nu poate fi desprins de materialismul dialectic. Concepţia socialistă ştiinţifică este îndeosebi legată de concepţia materialistă istorică a societăţii.

SOCIOLOGIE ŞI ISTORIE (I)

Termenul de istorie, care vine din limba elină, înseamnă iniţial povestire, naraţiune, cercetare, deci o relatare despre un anumit fapt, despre un anumit fenomen. Astăzi termenul de istorie are un dublu sens şi este necesar ca de la început să precizăm această dublă semnificaţie a termenului de istorie ; în primul rînd istoria ca **proces istoric obiectiv** şi al doilea istoria ca **ştiinţă** a dezvoltării societăţii omeneşti.

Asupra primei semnificaţii a istoriei ca proces istoric obiectiv, complex şi condus de anumite legi obiective este necesar să ne oprim mai pe larg pentru a putea explica apoi opinia noastră cu privire la anumite concepţii eronate despre acest proces obiectiv. După cum ştiţi, istoria oamenilor este strîns unită cu istoria naturii. În „Dialectica naturii", lucrare principală a lui F. Engels, acesta arăta că istoria oamenilor se deosebeşte de istoria naturii numai ca proces al dezvoltării unor organisme conştiente de sine. Istoria oamenilor a început acum circa un milion de ani prin transformarea unor cete de animale superioare, care erau pe drumul de trecere de la maimuţe la oameni sub impulsul, sub influenţa dezvoltării mîinii, a mersului vertical, a descoperirii vorbirii, a dezvoltării creierului. Esenţial este faptul că aceste animale superioare au creat un nou mod de existenţă în natură, un nou mod de viaţă şi anume acela prin muncă, prin producerea condiţiilor necesare vieţii proprii. Animalele în cel mai bun caz ajung la a culege, a folosi roadele naturii, oamenii au trecut la **producerea,** la făurirea propriilor lor condiţii, deci a propriului lor mediu de existenţă. În procesul acesta de muncă, factorul esenţial care a determinat trecerea acestor animale superioare la noua stare, de oameni, a fost făurirea uneltelor. Nu vom face aici un excurs istoric asupra dezvoltării societăţii omeneşti de la hoardele şi triburile primitive la comunităţile stabilite, de la comunismul primitiv, sclavagism, modul de producţie asiatic, feudalism, capitalism la socialism. Ceea ce este important acum este să subliniem faptul că acest proces de dezvoltare al omenirii de la cetele şi hoardele primitive pînă astăzi a fost un proces obiectiv, complex, contradictoriu, generat de anumite regularităţi, legi specifice ale unor etape de dezvoltare sau legi generale.

În această devenire istorică este bine să subliniem faptul că modul **determinat** de producere a vieţii materiale a fost **determinant** pentru orînduirea socială şi pentru etapa respectivă de dezvoltare a omenirii. În „Ideologia germană", o lucrare scrisă de Marx şi Engels la 1845, marii gînditori au exprimat ideea următoare (de fapt este o subliniere şi a unor idei anterioare, exprimate în lucrările lor din anii 1843—1844) : „Pe oameni îi poţi deosebi de animale prin conştiinţă, prin religie, prin orice vrei. Ei înşişi au început să se deosebească de animale de îndată ce au început **să şi producă mijloacele** de trai, pas care este condiţionat de alcătuirea lor trupească. Producîndu-şi mijloacele de trai, oamenii îşi produc indirect însăşi viaţa lor materială" [1]. Aceeaşi idee o întîlnim şi trei decenii mai tîrziu în lucrarea lui Engels pe care am menţionat-o mai înainte : „Cu omul păşim în domeniul **istoriei. Animalele** au şi ele o istorie, anume aceea a originii şi a evoluţiei lor treptate pînă la stadiul actual. Dar această istorie nu şi-o fac singure, şi participarea animalelor la ea are loc fără ştirea şi voinţa lor. Oamenii dimpotrivă, cu cît se îndepărtează mai mult de animal în sensul mai îngust al cuvîntului, cu atît mai mult îşi făuresc ei înşişi istoria în mod conştient şi cu atît mai mică devine influeneţa unor efecte neprevăzute, a unor forţe necontrolate asupra acestei istorii, cu atît mai exact corespunde rezultatul istoriei scopului dinainte fixat" [2]. Este foarte important acest gînd pentru că scoate în evidenţă faptul că concomitent cu depărtarea de animalitate, în sensul restrîns al cuvîntului, cu atît mai mare devine rolul oamenilor în făurirea propriei lor istorii. În cercetarea orînduirilor prin care a trecut omenirea pînă astăzi, acest proces de sporire a rolului oamenilor, rolului maselor, rolului conştiinţei lor este, la o cercetare atentă a datelor istorice, tot mai evident. Bineînţeles, că o cotitură fundamentală în trecerea la făurirea conştientă a istoriei o înfăptuiesc oamenii îndeosebi prin revoluţie socialistă.

O caracteristică a oamenilor este aceea pe care am subliniat-o şi în expunerile anterioare, anume că fiinţe subiective fiind, — se obiectivează în istorie, în natură. Activitatea umană are un caracter obiectiv. Ca fiinţe sociale, prin acţiunea pe care o desfăşoară asupra naturii, ei creează un nou mediu pentru propria lor existenţă ; mediul acesta este opera oamenilor şi exprimă tocmai această obiectivare a oamenilor ca fiinţe ale colectivităţii umane. Obiectivarea aceasta nu are însă numai un caracter practic, de producţie ; ea are şi un caracter ştiinţific în ceea ce priveşte cunoaşterea naturii, cunoaşterea relaţiilor dintre oameni, deci făurirea noului pe baza cercetării ştiinţifice, a ştiinţelor. Cu tot acest dublu caracter al obiectivării oamenilor în natură prin societate, adică pe de o parte caracterul practic, de producţie, pe de altă parte caracterul teoretic al creaţiei ştiinţifice, al cunoaşterii, activtiatea **esenţială** a oamenilor este aceea **de a-şi produce propriile lor condiţii de viaţă,** este activitatea practică de producţie.

Istoria este un **proces continuu de creaţie umană,** de înlocuire a formelor sociale vechi cu altele noi, de făurire a propriului destin.

---

[1] K. Marx, F. Engels, *Ideologia germană;* K. Marx şi F. Engels, *Opere,* vol. 3, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 21.

[2] F. Engels, *Dialectica naturii;* K. Marx, F. Engels, *Opere,* vol. 20, Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 342.

Gîndurile, ideile creatorilor marxismului au fost exprimate într-o seamă de lucrări, îndeosebi din perioada de început, în formele sintetice concretizate în celebrele teze ale lui Marx despre Feuerbach.

Tezele lui Marx asupra lui Feuerbach cuprind, în esenţă, idei fundamentale ale materialismului istoric şi, în acelaşi timp, sociologiei marxiste. Aş menţiona aici cîteva din aceste teze, în legătură cu problemele pe care le expunem : aceea că orice viaţă socială este în esenţă practică. Marx spunea că toate misterele care duc teoria spre misticism îşi găsesc dezlegarea raţională în **activitatea practică,** omenească şi în **înţelegerea acestei practici**[1]. Reamintim că prin practică înţelegem îndeosebi activitatea de producere a condiţiilor de existenţă, a condiţiilor materiale de existenţă a vieţii umane. De aceea, mai departe, Marx subliniază că **„esenţa umană** nu este o abstracţiune inerentă individului izolat ; în realitatea ei, ea este **ansamblul relaţiilor sociale“**[2]. Să ne oprim puţin asupra acestei idei care ni se pare de mare însemnătate pentru sociologia marxistă. Analizînd procesul de obiectivare a oamenilor adică de acţiune a oamenilor asupra naturii, în formă colectivă, şi subliniind faptul că în această obiectivare latura esenţială este cea practică, de producţie, vom înţelege mai bine de ce Marx spunea că esenţa umană, deci activitatea esenţială omenească, care caracterizează această esenţă umană, nu este o abstracţiune inerentă individului izolat, deci este un dat, un produs, al oamenilor ca o **colectivitate,** care acţionează în mijlocul naturii, iar realitatea obiectivă a acestei esenţe umane constă tocmai în ansamblul relaţiilor **sociale,** în întrepătrunderea, în acţiunea reciprocă dintre oameni, în sistemul de relaţii reciproce şi de procese care există în societate.

Ne-am referit la mediul social, adică la condiţiile materiale în primul rînd, pe care şi le făuresc oamenii singuri. Acest mediu social, aceste condiţii materiale depind şi ele de stadiul de dezvoltare a relaţiilor dintre oameni, şi în primul rînd de stadiul relaţiilor de producţie.

Deci există aici o acţiune reciprocă între aceste condiţii de existenţă, procesul de producţie al colectivităţii omeneşti şi stadiul de dezvoltare a forţelor productive, relaţiile ce se stabilesc între oameni în procesul de producţie, adică relaţiile de producţie. Aceste condiţii se elaborează treptat, capătă calităţi noi, se transformă şi se schimbă deci, prin dezvoltarea istorică a umanităţii. Engels arată, tot în „Dialectica naturii“ că aceste condiţii sînt elaborate prin dezvoltarea istorică ulterioară.

Am insistat asupra acestor idei marxiste tocmai pentru a sublinia că **istoria ca realitate obiectivă în plină desfăşurare reprezintă un proces neîntîmplător, un proces determinat de anumite legi, un proces obiectiv,** care cu toate contradicţiile sale, şi tocmai prin aceste contradicţi, se desfăşoară în sensul progresului. Vă amintiţi că într-o expunere anterioară, referindu-ne la Engels, arătam că acesta subliniază faptul că deşi există anumite momente de regres, de zig-zaguri, dezvoltarea omenirii în sensul progresului are un caracter **permanent.**

---

[1] K. Marx, *Teze despre Feuerbach,* (8) în K. Marx, F. Engels, *Opere,* vol. 3, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 7.

[2] K. Marx, *Teze despre Feuerbach,* (6) în K. Marx, F. Engels, *Opere,* vol. 3, Editura Politică, Bucureşti, 1958, p. 6.

Procesul acesta obiectiv de dezvoltare istorică a existat şi există în fapt, el se reflectă în conştiinţa oamenilor de ştiinţă, de pildă în conştiinţa istoricilor tocmai pentru că este un proces **real obiectiv.** Totuşi, în rîndurile istoricilor, ne referim la aceia care aparţin claselor exploatatoare, există tendinţe de a se îndoi de obiectivitatea procesului istoric, de a-l prezenta subiectiv, de a considera că istoria poate fi relatată în forme şi în expresii neconforme etapei la care se referă lucrarea ştiinţifică, ci conforme unor păreri sau concepţii prezenteiste conjuncturale. Există deci tendinţe de a subiectiviza istoria, de a se îndoi de valabilitatea faptului istoric, a fenomenelor istorice, de caracterul lor subiectiv în fond. Aceste tendinţe sînt destul de puternice astăzi, şi au fost în ultimul veac puternice, atît în istoriografia europeană, mai ales în cea germană, franceză, cît şi în cea americană. Reflectarea deci a procesului istoric real, obiectiv, este diferită în lucrările ştiinţifice despre procesul istoric sau, cum spunea Engels, în istoria şi oglindirea ei literară, înţelegînd prin aceasta oglindirea istoriei obiective în lucrări ştiinţifice. Am amintit aici, tocmai pentru a vă forma o viziune asupra diferitelor curente de idei, diferitelor şcoli care se ocupă de problemele ştiinţifice ale istoriei, cîteva curente care sînt şi astăzi influente şi care prezintă deformări, uneori complete mistificări ale procesului istoric real.

Amintim astfel tendinţele **subiectiviste** ale unui curent istoric care se numeşte **relativist.** El a fost în principal reprezentat de filozoful italian Benedetto Croce. Acest curent se îndoieşte de faptul istoric însuşi, deci contestă caracterul obiectiv al trecutului istoric şi neagă existenţa legilor obiective istorice. El introduce elemente actuale înţelese deformat, ale unui prezent diferit de epoca studiată, în caracterizarea unei alte epoci sau orînduiri. De aceea se numeşte şi **prezenteism.**

O altă tendinţă care se manifestă printre filozofii istoriei nemarxişti contemporani este aceea de a inventa false legităţi istorice, de a construi şi trasa arbitrar pe harta istoriei umane tipuri istorice şi tipare istorice. Arnold Toynbee, renumitul filozof al istoriei şi istoric englez, autorul operei vaste „A Study of History", luînd ca obiect de studiu istoric, mai precis ca unitate istorică „civilizaţia" urmăreşte procesul naşterii, înfloririi şi dezintegrării unui număr de civilizaţii în istorie, după o schemă istorică imaginată de el, necorespunzătoare mersului istoric real al omenirii, punînd pe primul plan în dezvoltare factorii spirituali, în special religia. Construcţiile arbitrare şi subiectiviste de acest gen, deşi amplu argumentate şi încărcate cu date istorice numeroase, cu evocări istorice, cu referiri erudite la artă, cultură, la civilizaţiile trecute sau prezente, aruncă o falsă lumină asupra istoriei umanităţii, a legilor ei, mistifică înţelegerea reală a istoriei trecute şi a perspectivelor de dezvoltare viitoare ale omenrii.

Un alt curent, care îşi are reprezentanţi îndeosebi în Germania şi în Franţa, începînd de la Schelling şi pînă la Dilthey, de la Bergson şi Rickert pînă la unii iraţionalişti de astăzi este acela al **iraţionalismului,** care susţine că realitatea istorică nu se poate cunoaşte prin metode asemănătoare metodelor din ştiinţele exacte, ea se cunoaşte prin intuiţie. Acest curent contestă existenţa legilor obiective în istorie

şi caută să interpreteze istoria adeseori prin impulsurile sau instinctele unor grupuri sociale.

Existenţialismul a intervenit şi în problemele ştiinţelor istorice. Prezentînd societatea ca pe un conglomerat de indivizi, existenţialismul german considera omul ca pe un individ singur, dominat de forţe necunoscute, îngrozit şi înspăimîntat în faţa propriului său destin. Istoria, istoria socială dispar cu totul din cîmpul cunoaşterii, iar perspectiva dezvoltării societăţii este alterată de „teamă şi cutremurare" (Kirkegaard, Heidegger).

În S.U.A. s-a dezvoltat un curent pe care în filozofie îl cunoaştem sub numele de **pragmatism** şi instrumentalism şi care a luat şi în istorie, în cercetarea istorică, o destul de mare amploare, întemeindu-se pe lucrările lui J. Dewey, C. Beard, C. Becker şi ale altora. El susţiine neputinţa unei cunoaşteri ştiinţifice a istoriei, a faptelor şi legilor istorice deci, implicit se îndoieşte de realitatea **obiectivă**, de posibilitatea de a cunoaşte această realitate obiectivă istorică (o variantă de agnosticism istoric).

În fine, **neopozitivismul** (R. Carnap, M. Schlick şi alţii) refuză istoriei de a fi considerată ca o ştiinţă exactă, neagă caracterul obiectiv al cauzalităţii istorice şi contestă legităţile istorice. Neopozitivismul, spre deosebire de pozitivismul vechi care fetişiza faptele, „lucrările", a ajuns la fetişizarea cuvintelor şi la un extrem subiectivism în istorie.

Am menţionat pe scurt aceste cîteva curente în istoriografia contemporană tocmai pentru a scoate în evidenţă faptul că procesul obiectiv istoric nu se oglindeşte, nu se reflectă totdeauna în mod real şi fidel, corect în acele opere scrise despre istoria umanităţii sau despre anumite etape, momente ale istoriei omenirii.

Şi cu aceasta am ajuns la cea de a doua semnificaţie a termenului de istorie : **Istoria ca ştiinţă,** ca reflectare a cunoaşterii obiective istorice, ca reflectare care corespunde unei nevoi obiective a oamenilor de a se autocunoaşte, de a-şi cunoaşte propriul lor trecut.

Istoria ca ştiinţă este o **ştiinţă socială**, deci, prin aceasta, înrudită cu sociologia. Scrierea istoriei, cunoaşterea diferitelor epoci, etape ale dezvoltării omenirii, relatarea acestora presupune, în acelaşi timp, şi o analiză a cauzelor dezvoltării istorice, a cauzelor procesului istoric şi străduinţa de a stabili şi formula, de a descoperi acele regularităţi, acele **legi** care exprimă relaţiile esenţiale istorice şi călăuzesc dezvoltarea obiectivă istorică. Studiul acestor regularităţi, acestor legi istorice este în acelaşi timp o preocupare a ştiinţei istorice, ca şi o preocupare a concepţiei filozofice asupra istoriei, a concepţiei materialiste a istoriei.

Permiteţi-mi o comparaţie, pornind de la o idee a lui Engels. În „Dialectica naturii" acesta scria că cercetarea empirică a naturii a acumulat cantităţi atît de uriaşe de material pozitiv, încît necesitatea de a-l sistematiza şi clasifica după domeniile respective de cercetare şi potrivit legăturii lui interne, a devenit de neînlăturat. Tot atît de inevitabilă, scrie Engels, devine stabilirea legăturii juste dintre diferitele domenii ale cunoaşterii. În acest text, Engels, se referă la acumularea de date în ştiinţele naturii ; nu se referă la ştiinţele sociale. Însă ideea sa este perfect valabilă şi pentru ştiinţele sociale. Şi în acestea s-a

acumulat o masă de cunoştinţe. Şi aici cercetarea empirică a dus la strîngerea unui uriaş material pozitiv, şi aici s-a ridicat necesitatea de a sistematiza şi clasifica, ţinînd seama de criteriile la care se referă Engels (care menţionează două criterii fundamentale) :

— **după domeniile lor de cercetare,** adică după sistemele de referinţă şi unghiurile de vedere diferite ale ştiinţelor şi,

— **potrivit legăturii interne necesare;** există înlăuntrul fiecărei cercetări ştiinţifice o anumită unitate sistematică, o anumită legătură interioară, după cum între diferitele ştiinţe care exercită cercetarea asupra unei anumite mase de material există o corelaţie, o legătură care trebuie să fie stabilită şi înţeleasă în mod just. Vom încerca să examinăm problema corelaţiei dintre istorie şi sociologie ţinînd seama de modalităţile respective de cercetare şi de legătura, de structura internă a fiecăreia, de logica internă, precum şi de legăturile dintre ele.

Şi istoria şi sociologia se ocupă de devenirea, de dezvoltarea societăţii. Deci aceasta este o trăsătură comună şi tocmai prin aceasta sînt amîndouă ştiinţe sociale. Dar în modul de cercetare, în modul de examinare, în modul de studiere a acestei deveniri istorice, sînt, pe lîngă unele asemănări, o seamă de diferenţe specifice.

Istoria examinează dezvoltarea realităţii sociale în toată imensa sa diversitate, cu toate meandrele, zig-zagurile, cu toate particularităţile, adică examinează fenomenele şi faptele sociale atît sub aspectul lor singular, particular, cît şi sub aspectul lor universal şi general. De aceea spunem că istoria se ridică de la fapte şi evenimente la descoperirea, la cercetarea şi formularea legilor. În această examinare a uriaşului material pozitiv, cum spunea Engels, istoria se concentrează îndeosebi asupra acestei îmbinări, dintre particular şi general, dintre aspectele necesare şi cele întîmplătoare ale vieţii sociale, străduindu-se să precizeze tocmai aceste caracteristici care **particularizează** procesul istoric, care îl dezvăluie **în specificul** său de moment, de etapă şi de loc. Fără a subestima importanţa generalizării, tinzînd spre o astfel de generalizare, în mod preponderent însă, istoria se concentrează asupra acestor aspecte specifice. Aparatul conceptual pe care îl foloseşte istoria, adică sistemul de noţiuni, de concepte, de categorii care sînt instrumente de cunoaştere istorică, este pentru istoria ştiinţifică, întemeiată pe concepţia materialist istorică, în bună măsură comun cu aparatul conceptual al altor ştiinţe sociale, spre pildă, al economiei politice, al etnografiei sau al sociologiei. Sînt acţiuni, categorii, elaborate în primul rînd de filozofia marxistă şi care sînt întrebuinţate şi în domeniul ştiinţelor istorice şi în domeniul sociologiei sau economiei politice. Spre pildă: conceptul de clasă socială. Această noţiune — **clasa socială** — este folosită şi în economia politică, şi în sociologie şi în istorie. S-au conceptul de **formaţie social-economică,** utilizat în toate aceste discipline. S-au conceptele de **naţiune,** de **popor,** de **stat.** Nu vom continua exemplele. Ele pot fi foarte numeroase.

Deci acest aparat conceptual este folosit şi de ştiinţele istorice şi de alte ştiinţe sociale. Dar pe lîngă aparatul conceptual comun, fiecare din aceste ştiinţe poate crea şi crează un aparat conceptual, care să reflecte cît mai amănunţit şi cît mai precis realitatea obiectivă în legătură cu problemele pe care le cercetează fiecare în parte. Vom întîlni

astfel în economia politică numeroase concepte, numeroase noţiuni şi categorii care îi sînt specifice şi care se folosesc mai puţin, de pildă, în ştiinţele istorice. Aş da ca exemplu o serie de concepte legate de problema **preţului de cost,** rentabilitate, cerere, ofertă, şi aşa mai departe. Ele pot fi întrebuinţate şi în ştiinţele istorice, atunci cînd acest lucru este necesar, pentru că temelia tuturor acestor noţiuni este unitară la oamenii de ştiinţă marxişti-leninişti. Adică noţiunea respectivă are aceeaşi accepţiune, acelaşi înţeles, fie că este întrebuinţată în economia politică, sau în ştiinţele istorice. Însă sînt concepte care se folosesc mult mai rar în ştiinţele istorice, iar în ştiinţele economice sînt o necesitate curentă pentru cercetarea anumitor teme.

Multe dintre aceste noţiuni ale economiei politice sînt folosite şi în sociologie. Dar sociologia are şi propriul său aparat conceptual, în plus faţă de alte ştiinţe sociale, avînd un caracter de specificitate. Aş aminti, de pildă, numeroase din noţiunile, conceptele, categoriile specifice sau alte instrumente intelectuale de cunoaştere. Există o întreagă terminologie specifică sociologiei care se foloseşte nu cu exclusivitate în cercetările sociologice, dar în mod predominant şi curent în aceste cercetări, sau în acţiunea sociologilor în viaţa socială. De aceea, şi în privinţa aparatului conceptual, deşi există un fond comun important între istorie şi sociologie, există însă numeroase şi ample diferenţe. Mai marcată, mai accentuată apare deosebirea dintre istorie şi sociologie în domeniul metodelor de cercetare şi expunere. Dacă în privinţa metodei filozofice fundamentale aceasta este unică, identică — dialectică materialistă, dacă în privinţa metodelor principale — istorică expozitivă, comparativă, analitică, statistică, analiză cantitativă — ele sînt aceleaşi, în rest diferenţa este evidentă. Sociologia întrebuinţează în cercetările sale o gamă însemnată şi în continuă creştere de metode, procedee şi tehnici create de dînsa, amelioirate şi perfecţionate mereu şi care-i aparţin. Istoria beneficiază de pe urma acestor investigaţii şi creaţii ale sociologiei şi psihologiei sociale, ale economiei politice şi statisticii, dar nu poate şi nu trebuie să le însuşească pentru că acest lucru nu este necesar.

Concluziile cercetărilor întreprinse de ştiinţele sociale îmbogăţesc şi aşa ştiinţele istorice. Linia de demarcaţie între sociologie şi istorie apare cu toată claritatea în momentul cînd examinăm această problemă din punctul de vedere al **caracterului** fiecărei ştiinţe şi al **ţelului** pe care îl serveşte.

Istoria nu este o ştiinţă aplicativă, în timp ce sociologia este o ştiinţă aplicativă. Cercetările istorice permit să se tragă anumite **concluzii şi învăţăminte** dar acestea au un caracter general, se referă la trecerile de la o orînduire la alta, de la o etapă istorică la alta; cercetările sociologice duc la stabilirea unei **diagnoze** asupra situaţiei studiate şi, mai mult, la elaborarea unei **prognoze.** Există desigur, şi o **prognoză istorică** dar aceasta se referă la perspectivele ample şi de durată ale evoluţiei unei ţări, unei societăţi. **Prognoza sociologică** întemeindu-se pe prognoza istorică are caracter de **proiect,** constă nu numai din teze principiale ci din propuneri concrete, puncte ale unui program de activitate economică şi politică. Aci este nodul de legătură cu ştiinţele politice, cu socialismul ştiinţific pentru marxişti — pro-

punerile economice şi sociale ale sociologilor sînt împletite indisolubil cu cele politice, programul ce rezultă are în fond un caracter economic, social şi politic.

Ştiinţele istorice nu-şi propun astfel de sarcini pentru că nu sînt în profilul lor şi nu are sens să se substituie ştiinţelor politice, sociologiei şi ştiinţelor economice.

Concluzia fundamentală a ştiinţelor istorice constă în **necesitatea succesiunii ascensive a orînduirilor,** iar în epoca noastră **necesitatea revoluţiei socialiste ;** programul concret de acţiune pe baza cercetărilor ştiinţifice, economice, sociologice şi politice, folosind concluziile sociologiei marxiste şi ale socialismului ştiinţific se elaborează pe aceste baze.

Istoria arată **ce** a fost, **ce** este, **ce** va fi. Sociologia, economia şi politica marxistă, arată **cum** se poate transforma o societate într-alta pe cale revoluţionară.

Aceste ştiinţe se completează şi se împletesc, nu se substituie şi nu se anulează reciproc.

SOCIOLOGIE ȘI ISTORIE (II)

În general se consideră că epoca istoriei contemporane în istoria omenirii începe o dată cu primul război mondial, cu încheierea acestuia, mai precis cu prima mare revoluție socialistă a veacului XX, adică Marea Revoluție Socialistă din Octombrie din Rusia. Deci, ținînd seama că acum sîntem în 1971, ultimele cinci decenii ale istoriei omenirii sînt cosiderate îndeobște ca formînd epoca istoriei contemporane.

Științele istorice se ocupă de toate epocile, și de această epoca a istoriei contemporane, și ca atare, avem și o disciplină științifică al cărui obiect este istoria epocii contemporane. Caracteristică acestei epoci este trecerea revoluționară de la orînduirea capitalistă la orînduirea socialistă.

În legătură cu istoria contemporană, cu problema tratării ei în lucrările științifice, există printre istorici două curente mai importante : un curent care consideră că istoria contemporană nu poate fi încă tratată științific, nu poate fi studiată complet și nu se pot elabora lucrări științifice cu caracter exhaustiv sau definitiv, pentru că este necesară, după părerea acestor istorici, o oarecare distanțare față de evenimente pentru ca ele să poată fi cuprinse în reala lor semnificație. Al doilea curent exprimă părerea contrarie încercînd să reducă totul la istoria contemporană și considerînd că istoricii unei anumite epoci, ai epocii actuale, nu pot cunoaște în specificul ei istoria altor epoci, altor orînduiri și că, în fond, ei transpun asupra analizei evenimentelor istorice din alte perioade, din alte epoci, opiniile, tezele epocii în care trăiesc. Ei susțin deci că totul este istorie contemporană, aplicată trecutului. După părerea noastră, ambele aceste curente care domină în diferite țări occidentale, în diferite grupări ale istoricilor, sînt greșit orientate. Nu putem considera că pentru a elabora o lucrare de istorie contemporană trebuie să treacă un timp îndelungat. Dimpotrivă, nenumărate fapte din epoca lui Tucidides și pînă astăzi arată că istoricii au tratat cu deosebită competență și profunzime, la nivelul epocii lor și al orizontului pe care îl aveau atunci, problemele majore ale istoriei contemporane. Dacă ar fi să dăm cîteva exemple ar trebui să cităm

în primul rînd pe Marx, cu lucrarea sa „18 Brumar al lui Ludovic Bonaparte", o carte în care a analizat lovitura de stat reacţionară pe care a dat-o Napoleon al III-lea în 2 decembrie 1851. Această lucrare, deosebit de profundă şi de cuprinzătoare, care analizează toate fenomenele epocii în Franţa şi emite concluzii perfect valabile pînă astăzi, a fost scrisă pentru unele publicaţii americane, în lunile ianuarie-februarie 1852, deci la o lună—două după evenimentele din 2 decembrie 1851 din Franţa. Această lucrare a lui Marx este în acelaşi timp o operă de istorie contemporană, o diatribă politică şi o operă sociologică.

În perioada actuală, la peste două decenii după încheierea celui de al II-lea război mondial, dacă vom face o trecere în revistă a literaturii istorice mondiale, vom vedea că în toate ţările, atît în cele socialiste cît şi în cele nesocialiste, au apărut nenumărate lucrări care se referă la istoria celui de al II-lea război mondial (atît la istoria sa economică, cît şi la cea politică, militară). Asemenea lucrări continuă să apară şi în zilele noastre, precizîndu-se anumite aspecte, dezvoltîndu-se anumite laturi ale cercetării, aprofundîndu-se tratarea fenomenelor şi, concomitent, desfăşurîndu-se lupta de opinii, lupta dintre curentele fundamentale ale istoriografiei contemporane, adică cel materialist istoric faţă de cele idealiste de diferite tipuri.

Iată deci că faptele, şi am citat doar cîteva, se pot aminti foarte multe, dovedesc că istoria contemporană nu numai că **poate fi studiată, tratată în lucrări ştiinţifice în aceeaşi perioadă în care s-au petrecut evenimentele**, dar aceasta este şi o tendinţă firească a istoricilor : aceea de a se ocupa de evenimentele la care, într-un fel sau altul au participat, le-au trăit. Ce calitate au lucrările, în ce măsură reflectă realitatea obiectivă, ce forţă de evocare au — acestea depind de concepţia şi metoda ştiinţifică a autorului, de talentul lui literar.

Referindu-ne acum la celălalt curent, care încearcă să prezinte istoria epocilor şi lucrărilor referitoare la acestea, ca lucrări prezenteiste, adică răsfrîngeri ale unor puncte de vedere contemporane, actuale asupra trecutului, curent pe care l-am menţionat într-o prelegere anterioară ca **relativism istoric**, sau prezenteism istoric, el se întemeiază pe o premiză eronată, aceea a tendinţei unor istorici, în tratarea subiectelor alese, de a aplica epocilor pe care le studiază aparatul conceptual, opiniile, curentele de idei ale epocii în care trăiesc dînşii. O astfel de tendinţă există fără îndoială, şi la istoricii care nu au profundă pregătire filozofică şi o experienţă temeinică în cunoaşterea diferitelor epoci istorice.

Pentru istoricii marxişti, care elaborează ştiinţa istorică pornind de la ideea fundamentală marxist-lelinistă a succesiunii ascendente a formaţiilor social-economice, care pornesc deci de la premiza că istoria universală este o succesiune a unor formaţii social-economice care sînt legate între ele dar în acelaşi timp distincte, îşi au fiecare legile lor fundamentale şi legile lor specifice, problema aceasta este filozofic clară. Fiecare istoric marxist ştie că, pentru a putea pătrunde în cunoaşterea unei epoci trecute, de pildă în studierea feudalismului, trebuie să studieze specificul vieţii economice a feudalismului, specificul relaţiilor sociale în acea epocă, specificul vieţii culturale, modul cum

s-a desfăşurat lupta de clasă între clasele fundamentale ale formaţiunii respective şi în general dezvoltarea vieţii social-politice a epocii. Istoricii marxişti pornesc şi de la premize formulate de clasicii marxismului, premize care caracterizează însăşi legile fundamentale ale orînduirilor respective (pentru feudalism, de pildă, legea fundamentală a rentei feudale). În felul acesta şi aparatul conceptual, sistemul de noţiuni, concepte cu care lucrează istoricii care se specializează în studiul feudalismului este corespunzător sau tinde să fie din ce în ce mai corespunzător obiectului studiat, epocii cercetate. De aceea noi respingem curentele prezenteiste sau relativiste la care ne-am referit într-o prelegere anterioară, curente existente în istoriografia apuseană şi care încearcă să transpună în trecut opinii, concepte care nu sînt adecvate acelui trecut, care deci volens-nolens încearcă o denaturare a naturii, o prezentare deformată a naturii esenţiale a unor orînduiri, a istoriei unor ţări în epoci trecute.

Iată de ce considerăm că aceste două tendinţe care se manifestă în istoriografia contemporană nu sînt valabile şi trebuiesc respinse şi de ce este valabil numai punctul de vedere al istoricilor marxişti care stau pe poziţia cognoscibilităţii, a posibilităţii de a cunoaşte fiecare epocă istorică în specificul ei, pornind de la datele ei speciale şi tinzînd spre cunoaşterea legilor ei specifice. De asemenea, menţionăm poziţia istoricilor marxişti în problema istoriei contemporane, de a considera că aceasta este posibil să fie studiată pentru că există concomitent toate datele pentru studierea ei. Istoricii o privesc nu numai prin prisma datelor de arhivă, ci şi prin prisma participării directe la fenomenele istorice contemporane.

Această poziţie o considerăm justă pentru istoriografia marxistă.

Sociologia cercetează, de asemenea, fenomenele sociale, structurile, relaţiile sociale, sistemul de relaţii reciproce şi procese ale epocii contemporane, nu numai ale epocii contemporane cum am arătat într-o altă expunere, dar în principal ale epocii contemporane. La prima vedere s-ar părea deci că există o coincidenţă între cercetarea pe care o desfăşoară ştiinţa istorică contemporană şi cercetările sociologice. Există, în adevăr, o coincidenţă în sensul obiectului, adică a realităţii sociale contemporane. Dar noi am arătat încă în prelegerile anterioare că, asupra unuia şi aceluiaşi obiect se concentrează mai multe discipline ştiinţifice. Ne refeream, de pildă, la studiul materiei şi arătam că este făcut atît de fizică şi de chimie, cît şi de alte discipline, din diferite moduri de examinare şi folosind diferite aparate conceptuale, sisteme de noţiuni potrivite obiectului cercetării şi modului de cercetare şi avînd diferite jaloane de referinţă şi ţeluri. Acest principiu, expus cu alt prilej, este valabil şi pentru cercetarea societăţii contemporane de către istorie sau de către sociologie. Adică, deşi obiectul este acelaşi, modul de examinare, modul de cercetare pe care îl face istoria pe de o parte, sociologia, pe de alta, este diferit, în funcţiune de specificul acestor ştiinţe sociale. Aş adăuga nu numai modul de examinare şi de cercetare, ci şi **sistemul de coordonate şi referinţe al studiului respectiv este diferit.**

În privința istoriei contemporane se aplică acele diferențieri între cercetarea istorică și cercetarea sociologică la care ne-am referit în expunerea anterioară, privind întreaga știință istorică și sociologia.

În expunerea noastră am folosit de mai multe ori expresia de istoriografie. Întrucît ni se pare că n-am precizat în orele trecute ce înseamnă acest termen, această noțiune, este bine să ne oprim o clipă asupra ei. Precizăm că prin istoriografie înțelegem știința scrierii istoriei, adică știința felului cum este scrisă istoria. Felul cum este scrisă istoria este legat de concepția asupra istoriei pe care o are fiecare autor. Deci implicit istoriogafia este o știință a diferitelor concepții asupra istoriei. Dacă în înțelesul ei primar, istoriografie înseamnă știința scrierii istoriei, în felul nostru de a vedea, ea constă în această știință a concepțiilor despre scrierea istoriei, deci este o știință distinctă care are și un caracter nu numai de **știință socială,** ci și de **știință filozofică.**

În literatura istorică românească a apărut încă un termen privitor la științele istorice, un termen care pînă acum nu a circulat în literatura istorică mondială. El începe să fie folosit acum mai puternic în țara noastră, mai puțin în alte țări. Este conceptul formulat de marele istoric român Nicolae Iorga — **istoriologie** [1].

N. Iorga s-a gîndit spre sfîrșitul vieții la un nou mod de a scrie istoria universală. Nu acela pe care îl folosise cu trei decenii mai înainte, în lucrarea amintită, ci acela de a scoate în evidență anumite constante ale istoriei, de a scoate în evidență anumite permanențe, cum spunea dînsul în unele studii de interpretare istorică, din istoria umanității. Adică de a nu descrie toate evenimentele istoriei universale, de a nu tinde la o prezentare exhaustivă a istoriei umanității, ci de a selecționa acele fapte, acele momente care după părerea sa erau importante, semnificative în cursul istoriei universale și de a le prezenta în logica dezvoltării lor. Două idei fundamentale erau în această concepție a lui Iorga privitoare la istoriologie ; prima — **unitatea în timp și în spațiu a vieții istorice a omenirii** și a doua — necesitatea de a evidenția aceste **constante,** aceste **permanențe,** cum spunea dînsul în desfășurarea istoriei, de a prezenta anumite analogii, asemănări ale evenimentelor istorice în diferite țări, în diferite epoci. Iorga a precizat că prin istoriologie nu urmărea să elaboreze o teorie a științelor istorice și nici o nouă metodologie a acestora, ci să prezinte o nouă sinteză a istorei umanității, într-o prezentare **dinamică** și **selectivă.** Bineînțeles, în această privință discernămîntul istoricului era de mare însemnătate (în privința selecționării evenimentelor prezentate).

Fără îndoială că această concepție a lui Iorga nu este marxistă, Iorga nu s-a situat pe pozițiile materialismului istoric. Deși privim cu mult interes, cu multă prețuire această opinie a lui Iorga, însă în același timp îi vedem notele distinctive față de concepția noastră, concepția materialismului istoric și, în același timp, limitele sale care derivă din această necesară distingere a orînduirilor în raport cu legile

---

[1] N. Iorga, *Materiale pentru o istoriologie umană.* Fragmente inedite publicate de Liliana N. Iorga. Editura Academiei R. S. România, București, 1968.

lor fundamentale, cu legile lor specifice (considerînd în același timp că există și anumite legi comune tuturor orînduirilor).

Totuși nu putem să nu regretăm faptul că această operă pe care Iorga o concepea în zeci de volume n-a putut fi desăvîrșită. Iorga n-a apucat să scrie decît primul volum (nici acela desăvîrșit încheiat), fiind asasinat de legionari, de cea mai odioasă bandă de tîlhari politici ai României burghezo-moșierești.

Cîteva cuvinte în legătură cu poziția științelor istorice în țările române. Dezvoltarea poporului nostru și a națiunii române a făcut ca știința istorică să aibă un deosebit rol în făurirea unor concepții înaintate și în lumina perspectivelor dezvoltării poporului nostru. După cum știți poporul nostru timp de multe secole s-a dezvoltat în cadrul a trei țări românești : Țara Românească, Moldova și Trasilvania. Aceste țări românești au fost vremelnic dominate de mari imperii vecine. Tîrziu, abia în secolul al XIX-lea s-a putut făuri unitatea a două țări — Țara Românească și Moldova și abia la începutul secolului XX **s-a desăvîrșit unitatea statală a României.**

În aceste condițiuni istorice vitrege, era o necesitate obiectivă ca în formarea conștiinței luptătoare a poporului român, în epoca feudalismului, a **conștiinței luptătoare** a națiunii române în epoca modernă și contemporană (secolele al XIX-lea și al XX-lea) să se ridice pe prim plan tocmai acea știință și să aibă un rol deosebit tocmai acei oameni de știință care căutau să evoce faptele glorioase ale trecutului, lupta poporului nostru, de pildă, împotriva dominației otomane, să trezească mîndria națională a poporului român evocînd originea sa romană, evocînd continuitatea de la vechea populație romanică de pe aceste meleaguri pînă la poporul și la națiunea română din perioadele în care scriau dînșii, subliniind necesitatea unității poporului nostru și trăsăturile unitare care existau în poporul nostru și în națiunea noastră mai apoi. Aceștia au devenit filologi și istorici. Nu întîmplător, în fruntea revoluției burghezo-democratice din 1848 au fost N. Bălcescu, M. Kogălniceanu și alți revoluționari care nu se ocupau numai de științele istorice, dar au elaborat îndeosebi lucrări importante de istorie. Dacă am analiza din acest punct de vedere operele lui N. Bălcescu vom vedea că toate, pe lîngă sensul lor propriu-zis științific de cercetare a istoriei poporului nostru, au și vădit caracter militant, de mobilizare a conștiințelor, de luminare a drumului, de orientare a gîndirii poporului nostru pentru eliberarea națională și socială, pentru făurirea unității sale.

Această linie, caracteristică lui Bălcescu și Kogălniceanu în epoca 1848, s-a continuat la sfîrșitul secolului al XIX-lea în alte condițiuni și în operele lui A. D. Xenopol, Ioan Bogdan, Radu Rosetti, Vasile Pîrvan, N. Iorga și, în fond, a continuat și în veacul al XX-a în anumite limite. Bineînțeles, apariția istoriografiei marxiste, în țara noastră, o dată cu Ioan Nădejde și C. Dobrogeanu-Gherea, a repus problemele pe un alt plan și a permis cercetarea științifică completă a desfășurării istorice și a contribuit la formarea conștiinței socialiste a poporului nostru. Deci, subliniind rolul istoricilor în făurirea acestei conștiințe luptătoare a poporului și a națiunii noastre trebuie să ne oprim o clipă și la relația dintre această tendință importantă a istoriei naționale

şi concomitent tendinţa care se manifestă în istoriografia românească încă de la D. Cantemir pînă în epoca noastră (mă refeream mai înainte la N. Iorga şi la lucrarea sa de istoriologie) de a se ocupa de problemele de istorie universală.

Este important de subliniat faptul că ştiinţele istorice, aşa cum arătam în legătură cu istoria universală, urmăresc probleme specifice istoriei scoţînd în relief faptele istorice care se reliefează ele însele şi ne obligă pe noi, oamenii de ştiinţă, să le apreciem la justa lor valoare.

Sociologia trebuie să înregistreze **toate** evenimentele sociale, toate faptele sociale, totalitatea faptelor sociale, ea nu se ocupă numai de faptele care capătă o pondere deosebită. Sociologia se ocupă de totalitatea vieţii sociale şi de faptele mărunte de fiecare zi, pentru că acelea contribuie în mod fundamental la întregirea tabloului real al vieţii sociale.

În privinţa prognozei, este o deosebire profundă între ştiinţele sociale şi istorice. Ştiinţele sociale formulează anumite prognoze. O prognoză fundamentală este faptul că istoria omenirii nu se va opri, istoria omenirii se dezvoltă spre o altă orînduire socială, există o succesiune a orînduirilor. Orînduirea capitalistă domină astăzi multe ţări. Această orînduire va fi răsturnată şi înlocuită de către o orînduire socialistă superioară celei capitaliste. Această prognoză rezultă din datele istorice şi ale ştiinţelor istorice şi este o prognoză de prospectivă, care se întemeiază pe cunoaşterea legilor istorice.

Prognoza în sociologie merge mult mai departe, spre elaborarea de proiecte, de programe, de planuri.

Prognoza în sociologie, ca şi în ştiinţele politice, spre deosebire de ştiinţele istorice, este caracterizată prin elaborarea unor proiecte concrete de dezvoltare nu numai în ţările socialiste, dar chiar şi în ţările capitaliste. Sociologii burghezi sînt nevoiţi să întocmească proiecte şi programe concrete de dezvoltare. Deosebirea constă în fundamentul acestor programe; în ţările socialiste fundamentul este proprietatea socialistă şi relaţiile de producţie socialiste.

Ştiinţele sociale îşi au fiecare propriul lor aparat conceptual. Ele îşi împrumută reciproc noţiunile; ele folosesc aparatul conceptual al tuturor ştiinţelor: al sociologiei, al ştiinţelor juridice, al economiei politice şi bineînţeles îl încadrează sau îl fundamentează pe anumite concepte foarte importante cu caracter de maximă generalitate pentru o orînduire sau alta.

În fine o altă diferenţă: ştiinţele istorice nu sînt aplicative decît într-un sens foarte larg.

În încheiere, aş dori să combat cîteva semi-adevăruri.

În primul rînd se susţine teza eronată că istoria este o ştiinţă a particularului în timp ce sociologia este o ştiinţă a generalului. Nu poate exista sociologie fără cercetare concretă. Sociologia reală ca ştiinţă, se constituie pe studiul concret. Este o diferenţă între faptul istoric şi faptul social. Diferenţa constă în aceea că faptul social este un fapt care poate fi fără semnificaţie, pe cînd faptul istoric este un fapt cu semnificaţie. De aceea se numeşte şi **eveniment** istoric.

Deci, sociologia se întemeiază pe cercetarea faptelor concrete, este cea mai devotată ştiinţă a faptelor particulare, a faptelor mărunte. Din analiza acestor fapte mărunte sociologia discerne faptele mai importante, deci e şi o ştiinţă concretă şi profundă a particularului; scopul sociologiei este de a stabili anumite regularităţi, corelaţii, legităţii, legi generale, dar acesta este scopul oricărei ştiinţe.

Poate fi numită istoria numai ştiinţă a individualului? Spre ce tinde istoria?

Toată esenţa concepţiei materialiste în privinţa ştiinţelor istorice constă în aceea că ştiinţele istorice pot să ne ducă la legi istorice pentru fiecare orînduire, că pe baza fiecărei legi istorice putem descoperi direcţia dezvoltării istorice. În concluzie, istoria nu poate fi considerată numai o ştiinţă a individualului; ea studiază faptele individuale pentru a ajunge la concluzii şi legi generale. Eroarea constă în absolutizarea unei laturi a ştiinţelor istorice.

Se spune că istoria e o ştiinţă a trecutului şi sociologia este o ştiinţă a prezentului. Şi aceasta este o jumătate de adevăr! Fără îndoială că istoria cercetează trecutul pentru că prezentul devine continuu trecut. Numai în acest sens istoria este o ştiinţă a trecutului; dar există o disciplină, care se numeşte Istoria contemporană, care studiază istoria actuală. Este parţial adevărat că sociologia este o ştiinţă a prezentului, dar sociologia este o ştiinţă a prezentului care continuu se transformă în trecut social. Distincţia aceasta dintre prezent şi trecut este foarte delicată, trebuie făcută cu mult discernămînt.

Mai ales că astăzi există şi o sociologie istorică, există ramuri ale sociologiei, care se ocupă de structuri şi forme sociale din trecut.

Deosebirile trebuiesc căutate în altă parte, nu în aparenţe, ci în punctele esenţiale la care ne-am referit.

SOCIOLOGIE ŞI PSIHOLOGIE (I)

Punctele de vedere ale oamenilor de ştiinţă sînt contradictorii, nu numai asupra unor probleme speciale ale psihologiei, dar asupra chiar a obiectului psihologiei, asupra definirii psihicului, asupra relaţiei între psihic şi material, asupra domeniului de cercetare al psihologiei. Mulţi psihologi occidentali au ajuns pînă la situaţia de a contesta însăşi posibilitatea de a stabili anumite legi în această ştiinţă. Chiar în ţările socialiste sînt unii psihologi pe această poziţie.

Este un peisaj cu atîtea divergenţe în ce priveşte problemele fundamentale ale psihologiei, cum nu întîlnim în alte domenii ştiinţifice. Probabil că aceasta se datoreşte şi dificultăţilor pe care le ridică însăşi obiectul cercetării psihologiei. Nu avem pretenţia să lămurim aici aceste divergenţe : nu este nici cazul, nici cadrul să o facem. Trebuie însă să ne referim la cîteva aspecte pentru a lămuri relaţia dintre sociologie şi psihologie.

Desigur că viaţa psihică a omului este legată de activitatea sistemului nervos şi în primul rînd a creierului. Este o dată incontestabilă a ştiinţelor biologice, a fiziologiei şi a psihologiei. Dar a limita toată viaţa psihică a omului la această funcţie a creierului înseamnă a te referi doar la modul cum ia naştere viaţa psihică, nu la specificul şi modul ei de desfăşurare. **Conţinutul** vieţii psihice constă în reflectarea lumii obiective. Creierul şi sistemul nervos central, prin funcţiunile sale permite tocmai apariţia acestui fenomen deosebit de important în natură al reflectării realităţii obiective în conştiinţa oamenilor. Dar nici cu acesta nu putem considera că am precizat suficient noţiunea, pentru că şi procesul acesta de reflectare îşi are **istoria** lui. Oamenii nu reflectează astăzi realitatea obiectivă aşa cum o reflectau acum un milion sau o sută de mii de ani. Deci şi reflectarea lumii obiective, deşi este în primul rînd **un proces** biologic şi psihic, este în acelaşi timp **un produs al istoriei umanităţii.** Marx şi Engels s-au referit nu odată la faptul că însăşi simţurile omului evoluează cu istoria lui, adică simţurile omului reflectă natura mult mai fin şi mai profund decît o reflectau cu mii de ani în urmă. Acest proces de **afinare** este rezultatul

istoriei umanității, dezvoltării umanității. Dacă aceasta este valabil pentru simțuri, aceasta este valabil și pentru senzații, pentru conștiință, pentru gîndirea omului, deci pentru întreaga viață psihică a omului.

De aceea, în legătură cu noțiunea de psihic, trebuie să ținem seama și de **geneză** (viața psihică rezultînd din funcțiunile creierului) și de **reflectarea** lumii obiective (care dă conținut vieții psihice) naturală și socială și de faptul că acest conținut este **un produs calitativ al istoriei,** de-a lungul căreia s-a petrecut o afinare atît a funcțiunilor simțurilor, cît și a conștiinței și gîndirii omenești.

Subliniem deci aceste aspecte ale psihicului, ale vieții sufletești, rezultat al societății, al istoriei societății, al relațiilor sociale.

Funcțiunile psihice superioare, mijlocite tocmai de structura umană, sînt însă sociale pe mai multe laturi. În primul rînd, insul care trăiește în mijlocul semenilor săi, în colectivitate, cunoaște — și viața lui psihică reflectă — aceste relații cu semenii săi. Această reflectare este **activă,** în sensul că omul participă activ la viața socială, nu se mulțumește doar să înregistreze anumite lucruri, ci răspunde, reacționează la aceste înregistrări.

Am putea merge mai departe : să presupunem un om care este complet izolat, de pildă în urma unui naufragiu, rămas pe o insulă sau în condițiile unei detențiuni cînd este complet separat de semenii săi și izolat chiar și de propriul său gardian, relațiile cu acesta reducîndu-se doar la primirea unei alimentații. Și în acest caz viața psihică a acestui ins continuă să fie socială, chiar dacă nu vine în contact cu nici un semen al său timp de ani de zile. Pentru ca el să trăiască trebuie să apeleze tocmai la **muncă** și la **memorie.** Munciind își creează acel climat care să-i dea tăria de a rezista oricărei greutăți și memoria care îi permite să reactivizeze în conștiință un trecut mai îndepărtat sau mai apropiat în care conviețuia alături de alți oameni. Oricît va căuta în propria sa conștiință și va face o operă de introspecție, el va ajunge în străfundurile propriului său psihic tot la relații sociale, la amintiri din copilărie, la raporturi cu copii, cu tineri, la mii și mii de fapte care exprimă relații sociale. Tendința de a spune că psihologia se ocupă de viața **individuală** psihică este simplistă. Desigur, este adevărat, individualul există, în sensul că este al unui ins anume, luat ca atare, care nu poate **trăi** viața psihică a altuia decît prin empatie sau prin simpatie, însă în viața sa psihică individuală, oricît de adînc ar merge, individualul acesta este întotdeauna foarte strîns împletit cu socialul, este indisolubil legat de acesta.

De aceea, distincția aceasta între psihologie individuală și psihologie socială nouă ni se pare încă de discutat, de examinat. Tendința de a separa fenomenul psihic individual, de așa numitele fenomene psiho-sociale este în bună măsură, o problemă de cuvinte diferite care se folosesc pentru realități deosebit de complexe. O problemă de mare însemnătate este aceea a relației dintre obiect și subiect, a relației între material și ideal. Idealul îl formulăm în sensul imaginii obiectelor în mintea omului. Noi considerăm că procesul de reflectare este material, dar imaginea care crează nu este o imagine materială. La unii materialiști vulgari se tinde să se afirme că și imaginea care se crează în mintea omului este tot materială. Imaginea reflectă

materia, dar nu e materială, este ideală. Lenin în „Materialism și empiriocriticism" a prevenit asupra acestei complexități: procesul de reflectare este material, imaginea care se crează este ideală.

În relația dintre obiect și subiect trebuie să facem aceste distincțiuni, fără a pierde însă din vedere unitatea dintre obiect și subiect, dintre material și ideal în viața naturală și în societate.

Materialismul dialectic, subliniind tocmai această relație dintre conținut și formă, arătînd că imaginea, simbolul sînt ideale, că rezultă dintr-un proces de reflectare și abstractizare făcut de oameni, subliniază în același timp primordialitatea materiei ca sursă a tuturor senzațiilor, imaginilor, simbolurilor, semnelor prin care omul înțelege realitatea.

Marx a dat o formulă strălucită examinării relației dintre subiect și obiect, spunînd că omul, acționînd asupra naturii exterioare și modificînd-o pe aceasta, își modifică în același timp propria sa natură. Marx a subliniat tocmai legătura strînsă dintre acțiunea umană asupra naturii exterioare și transformarea pe care o suferă biologic și psihologic omul, transformîndu-se pe sine însuși.

Problemele psihologiei trebuie deci privite, după părerea noastră, în funcție de aceste premize. De aceea, tendința unor psihologi de a reduce sociologia la psihologie, socialul la psihic este necorespunzătoare, este nu numai unilaterală dar și eronată, negînd premizele fundamentale care rezultă din cercetarea realității, adică, primordialitatea materiei, complexitatea reflectării vieții materiale în om, relația reciprocă dintre oameni și poziția demiurgă a omului în natură, în activitate, împletindu-se viața psihică și practica productivă. Psihologicul însuși trebuie văzut în strînsă legătură cu socialul, nu numai din punct de vedere al reflectării ci și al istoriei oamenilor.

Dificultățile psihologiei de a cunoaște viața psihică au dus la diverse teorii.

Unii au încercat să cunoască viața psihică numai după manifestările sale exterioare, adică după **comportamentele** oamenilor. A rezultat astfel o întreagă școală americană — **behaviorismul** (adică „comportamentism" — a generaliza pe baza comportării oamenilor), care încearcă să deducă o realitate interioară din aceste manifestări, exterioare, în mod mecanicist, „obiectivist", pozitivist, fără profunzimea cunoașterii mai adînci a vieții psihice a oamenilor.

O altă tendință a fost aceea a **introspecției,** dezvoltată mai mult de școala vieneză (Sigmund Freud și alții). Introspecția se concentrează asupra sondajelor în viața interioară și vede rădăcina acesteia mai ales în instincte, în impulsuri biologice. Noi nu negăm rolul biologicului în viața psihică. Este evident că în această viață se reflectă și anumiți factori, care sînt de natură biologică. Dar a o reduce doar la acești factori este eronat, înseamnă a diminua, a trata vulgar complexitatea, amplitudinea, bogăția deosebit de vastă a vieții psihice a oamenilor. Introspecția, în înțelesul școlii vieneze, duce la subiectivism exagerat și la tendința de ridicare pe prim plan a instinctelor și impulsurilor biologice.

O tendință reducționistă întîlnită în științele sociale din unele țări apusene este aceea de a reduce **socialul** la viața psihică. Este cunoscută

concepţia lui Gabriel Tarde, psihosociologul francez care reducea viaţa socială la interrelaţiile mentale, psihice între oameni. Tarde propunea ca legi ale vieţii sociale nişte „legi ale imitaţiei" descoperite de el, considerînd societatea drept un conglomerat de indivizi atomari care se imită între ei, în urma interacţiunilor psihice. Concepţia lui Tarde a devenit ilustrativă pentru direcţia psihologică în sociologie, care ignorează specificitatea socialului şi condiţionează întreaga viaţă socială numai de manifestările psihice ale oamenilor.

Criticînd concepţia lui Tarde, behaviorismul şi tendinţele introspecţioniste, psihologii marxişti ridică pe prim plan problemele experimentării în psihologie, care se bazează atît pe observarea internă a vieţii psihice, cît şi pe studiul expresiei sale externe.

Psihologia marxistă acordă o atenţie deosebită problemelor fundamentale ale reflectării, ale relaţiei dintre materie şi conştiinţă dintre existenţă şi conştiinţă, ale psihologiei sociale.

Domeniul de cercetare al psihologiei, al psihologiei sociale, este deosebit de vast ; de aceea relaţia cu socialul, raportul sociologie-phihologie trebuie bine delimitat şi formulat pentru că poate duce la grave confuzii.

Viaţa psihică a oamenilor este deci rezultatul activităţii sistemului nervos, în special al creierului uman ; ceea ce caracterizează **conţinutul** vieţii psihologice este reflectarea lumii înconjurătoare în viaţa subiectivă. Dar în acelaşi timp, trebuie să subliniem faptul că viaţa psihologică este şi un produs al **evoluţiei istorice**, adică e un rezultat al **activităţii sociale** a oamenilor ; nu e numai un dat biologic, nu e numai o funcţiune a creierului, e în acelaşi timp un produs social, un produs istoric, rezultat dintr-o îndelungată şi amplă activitate a umanităţii în decursul a peste un milion de ani.

Viaţa socială presupune comunicări şi relaţii dintre oameni. Desigur că aceste relaţii sînt de diferite feluri, genuri şi valori.

În primul rînd ceea ce formează esenţa vieţii şi activităţii umane este faptul că oamenii trebuie să-şi producă ei înşişi cele necesare existenţei lor. Ei trebuie să desfăşoare o activitate de **producţie socială.** Această producere de bunuri este determinată ca mod de producţie pe diferite trepte de dezvoltare ale societăţii, este determinată istoric.

O dată cu dezvoltarea producţiei sociale, oamenii trebuie să-şi comunice anumite informaţii în cursul procesului de producţie, anumite rezultate ale experienţei lor şi aceste comunicări între oameni sînt legate în principiu de activitatea productivă, dar depăşesc această activitate.

Comunicările îmbracă diferite aspecte şi caractere. Dezvoltarea acestor comunicări, acestui schimb de informaţii face ca o dată cu dezvoltarea producţiei, cu desfăşurarea vieţii materiale a oamenilor să se dezvolte şi viaţa spirituală, viaţa psihologică a oamenilor, în cuprinsul căreia se desfăşoară acest schimb de informaţii, de idei la care ne-am referit.

Marx, într-o prefaţă a volumului I din „Capitalul" arăta că lumea ideilor este lumea materială transpusă şi tradusă în mintea oamenilor. În acest pasaj se formulează ideea nu numai a oglindirii în lumea ideală (în forma percepţiilor, în forma ideilor, a concepţiilor) a lumii

materiale ; Marx exprimă această concepţie folosind expresia de **transpunere şi traducere.**

Deci reflectarea nu e o simplă oglindire ideală a lumii materiale, e în acelaşi timp o prelucrare, o **transpunere,** o traducere într-o anumită gamă şi la un anumit nivel a datelor lumii materiale.

Unii critici ai marxismului, ai gnoseologiei materialiste dialectice încearcă să atace o versiune deformată a teoriei reflectării prezentînd-o vulgarizat ca teorie a unei „oglindiri" înţelese simplist.

După părerea formulată încă de Marx şi reluată de Engels şi Lenin, reflectarea nu e o simplă oglindire, ci e o transpunere, e traducerea într-un anumit mod a datelor lumii materiale.

Reflectarea nu e un proces pasiv.

Oglindirea presupune o simplă redare pasivă a naturii, teoria marxistă a reflectării presupune un proces activ.

Oamenii participă activ la aceste transpuneri. Reflectarea rezolvă nu numai probleme ce se reflectă în mintea oamenilor, ci şi ce forme specifice îmbracă reflectarea. Acestea sînt realităţi sintetice, rezultate ale participării, ale rolului activ al oamenilor. În legătură cu această acţiune trebuie subliniat că dacă procesul reflectării e un proces material presupunînd o activitate a sistemului nervos, a creierului, imaginea care rezultă e un produs ideal, ea aparţine lumii ideale.

Critica la care ne-am referit nu e valabilă pentru că atacă în gol, pornind de la o premiză inexactă.

Revenind la ştiinţa psihologiei, putem s-o definim ca ştiinţă despre viaţa psihică a oamenilor, despre reflectarea subiectivă a lumii înconjurătoare. Este ştiinţa despre legile dezvoltării psihicului omenesc. Psihologia îşi propune să descopere regularităţi, corelaţii esenţiale şi constante care au caracter de lege în domeniul său de cercetare.

În studiul nostru ne preocupă în principal **psihologia socială** care se referă la relaţiile psihologice dintre oameni în societate, la stările de spirit colective, la modul cum ele se dezvoltă înlăuntrul claselor, între clase, între grupuri sociale, în condiţiile unei societăţi întemeiate pe clase sociale.

Am examinat în ultima vreme numeroase definiţii pe care le dau specialiştii apuseni psihologiei sociale. Ele sînt puţin satisfăcătoare, confuze, aproape toate se referă la relaţiile inter-umane şi o definesc ca ştiinţă care se ocupă de relaţiile inter-umane, menţinîndu-se în vag asupra naturii acestor „relaţii interumane". Ştim că şi economia politică se ocupă de relaţiiile de producţie care sînt tot relaţii interumane; la fel şi ştiinţele juridice, ştiinţele politice, etica se ocupă tot de relaţii interumane. A spune însă că psihologia socială se ocupă de relaţii interumane este o definiţie fără conţinut ; neprecizînd **caracterul** relaţiilor interumane se crează o imagine nediferenţiată a relaţiilor sociale şi în această situaţie se deschide un cîmp liber tuturor confuziilor.

Marxismul a introdus în acest domeniu o ordine ; prin postulatul fundamental al marxismului întemeiat pe experienţa de mii de ani a oamenilor, viaţa materială determină viaţa psihologică. De aceea, subliniind caracterul vieţii materiale ca primordial, socialismul a evidenţiat şi caracterul primordial al vieţii economice care constă în producerea şi distribuirea bunurilor materiale necesare existenţei umane.

Sublinirea caracterului esenţial şi determinat al existenţei sociale faţă de conştiinţa socială implică şi rolul conştiinţei care, la rîndul ei, exercită o funcţie activă în viaţa socială.

Să ne amintim ceea ce reprezintă existenţa socială. Existenţa socială este totalitatea condiţiilor vieţii materiale a societăţii, în primul rînd activitatea de producţie a bunurilor. Ea constă în organismul social de producţie, în modul de producţie şi în organizarea, mecanismul vieţii materiale sociale.

Conştiinţa socială derivă din reflectarea existenţei sociale, ea e totalitatea percepţiilor ca imagini integrale ale fenomenelor, ansamblul ideilor, concepţiilor, teoriilor, care reflectă pe tărîm ideal viaţa materială a societăţii. Distingînd conştiinţa socială de existenţa socială, arătînd caracterul reflectoriu al conştiinţei şi caracterul determinat al conştiinţei sociale, noi răspundem la problema care s-a pus, a relaţiei dintre sociologie şi psihologie.

În primul rînd, atunci cînd afirmăm rolul determinant al existenţei sociale prin însăşi sublinierea aceasta, a rolului determinant, noi nu reducem conştiinţa socială la existenţa socială. Noi subliniem existenţa socială ca determinantă, dar arătăm că între conştiinţa socială şi existenţa socială există un raport de determinare. Astăzi în psihologia şi sociologia mondială se manifestă curentul de a reduce existenţa socială la conştiinţa socială. Aceasta e ceea ce numim încercare de psihologizare a sociologiei, modul psihologizant de a denatura sociologia.

Sociologia este în primul rînd o ştiinţă a existenţei sociale, ea porneşte de la condiţiile vieţii materiale a societăţii, de la activitatea oamenilor, de la modul cum se produc cele necesare vieţii.

Fără studierea acestei vieţi materiale, a modurilor de producţie, a organizării vieţii materiale a societăţii nu se poate înţelege nici conştiinţa socială. Conştiinţa socială e ea însăşi un produs care apare în procesul muncii şi rezultă din nevoia de comunicare dintre oameni, a datelor, a informaţiilor, a observaţiilor, a ideilor, a teoriilor care apar în cursul activităţii materiale a societăţii.

Conştiinţa e un rezultat superior al acţiunii oamenilor asupra naturii pentru că producţia însăşi e o acţiune asupra naturii. Conştiinţa e un produs al interacţiunii între oameni, al acţiunii reciproce în cursul vieţii sociale; ea are un caracter complex şi complexitatea acestei conştiinţe creşte o dată cu dezvoltarea istorică a societăţii umane. Subliniem faptul că conştiinţa socială nu e numai un rezultat al reflectării, ci e şi un **elaborat** al oamenilor. Oamenii acumulează cunoştinţele în decursul activităţii lor. Acumularea aceasta de cunoştinţe şi concluziile pe care le trag permit **anticiparea** şi **orientarea** în probleme ale viitorului, ceea ce numim astăzi **previziune socială.** Previziunea socială e un rezultat al activităţii conştiente a oamenilor. Însăşi conştiinţa e foarte strîns legată de procesul uman la punctul său de geneză ca şi la punctul său final de previziune, atît în viaţa materială cît şi în general, în ansamblul relaţiilor sociale, fiind de aceea strîns legată de existenţa socială. Ceea ce apare ca un postulat al socialismului, e în fond realitatea unei îndelungate cercetări şi mai mult a unei îndelungate experienţe a omenirii, experienţă acumulată, studiată, elaborată de către oameni, de marii filozofi, de oamenii de ştiinţă ai diferitelor epoci istorice.

SOCIOLOGIE ȘI PSIHOLOGIE (II)

Revenind la relația dintre psihologie și sociologie și respingînd părerea reducționistă (de a reduce existența socială la conștiința socială) și afirmînd cu tărie faptul primordialității existenței sociale față de conștiința socială, subliniind concomitent și însemnătatea conștiinței și rolul, acțiunea pe care o are această conștiință în rezolvarea vieții sociale și în anticipare, deci pornind de la aceste premize, putem înțelege mai bine și relația dintre aceste științe.

Sociologia studiază totalitatea socială, ea studiază viața materială și viața spirituală a societății, tot modul de funcționare al vieții sociale în ansamblul său. Pentru sociologie e important să se studieze pe viu felul cum se desfășoară această viață socială în totalitatea ei, felul cum e determinată conștiința socială de existența socială, felul cum se întrepătrund acestea în viața socială, acest mecanism interior al societății.

Cînd concepția materialistă asupra societății se referă la raportul de determinare, ea examinează **toate laturile acestei conexiuni**; după apariția ciberneticii, modul de examinare al acestui raport, al acestei corelații s-a îmbogățit foarte mult, pentru că în limbajul ciberneticii legătura de conexiune inversă are un loc specific deosebit de important.

Psihologia socială, care în modul vechi și confuz era definită de foarte mulți cercetători occidentali ca o știință a relațiilor interumane fără a preciza relațiile umane, se poate defini ca o știință care se ocupă de **viața psihologică socială, de o mare sferă a conștiinței sociale.** Ea nu se ocupă decît indirect de problemele existenței sociale, cercetarea acestora intră în atribuțiile altor științe. **Psihologia socială studiază relațiile psihologice dintre oameni în societate. Relațiile psihologice sînt influențate și determinate de poziția oamenilor în procesul de muncă, de poziția oamenilor în procesul de producție, iar în societățile întemeiate pe mai multe clase sociale, de pozițiile de clasă ale diferitelor grupuri umane.**

Într-o societate structurată pe clase sociale, psihologia socială e o știință a relațiilor psihologice dinlăuntrul claselor sociale și dintre clasele sociale sau gruprile sociale ale unei societăți. În felul acesta deter-

minăm mai precis sfera de cercetare a psihologiei sociale și sistemul ei de referințe.

Psihologia socială e strîns legată de sociologie și bineînțeles trebuie să colaboreze cu sociologia. În nici un caz, însă nu vom putea accepta o subversiune, această încercare de a substitui psihologia sociologiei care e o știință a totalității relațiilor sociale, o știință a existenței sociale și a conștiinței sociale.

Bineînțeles că psihologia socială în sistemul general al științelor sociale și într-o justă corelație cu sociologia își are rolul ei important în cercetarea științifică. Vom susține **necesitatea colaborării dintre sociologie și psihologie.** Această colaborare e necesară tocmai pentru că numai o cercetare de ansamblu și coordonată interdisciplinară poate să ne dea o imagine mai exactă, mai profundă a relațiilor umane. Noi nu contestăm psihologiei caracterul de știință, ci contestăm încercarea de substituire a sociologiei de către psihologie.

Deci, rezumînd ceea ce am spus pînă acum :

Sociologia studiază totalitatea vieții sociale. Esențial e studiul acestei totalități a vieții sociale, e studiul relațiilor sociale, al acțiunilor sociale, al proceselor sociale, al structurilor sociale.

În cadrul acestor procese, acestor relații și structuri există o componentă psihologică. De această componentă se ocupă în special psihologia socială care, în acest sens, e o știință a vieții psihologice sociale, e o știință a relațiilor psihologice dintre oameni.

Colaborarea dintre sociologie și psihologia socială e necesară și bineînțeles și colaborarea între reprezentanții acestor științe. Eroarea se produce atunci cînd se încearcă substituirea psihologiei sociale față de sociologie. Această eroare a fost respinsă încă din anii 1840, în Europa. Ceea ce s-a respins în principalele țări europene la mijlocul veacului trecut a putut să-și găsească loc de dezvoltare în S.U.A. unde a apărut o întreagă școală de psihologie socială care reduce relațiile între oameni la relații psihologice. Se pare că după un veac a revenit cu o nouă intensitate în unele țări europene.

Dar astăzi, chiar în S.U.A., o puternică mișcare reprezentată de oameni de știință înaintați americani a supus unei examinări critice aceste teze de substituirea sociologiei prin psihologie socială. Chiar în S.U.A. cîștigă teren orientarea care afirmă primordialitatea vieții economice, necesitatea ca studiul societății să pornească de la viața economică și, pe această bază, se examinează tot ansamblul, acordînd relațiilor psihologice rolul cuvenit. Nu e valabilă afirmarea care reduce toată psihologia americană la studiul comportamentelor și la încercarea de a explica prin studiul comportamentelor întreaga viață socială umană. S-a dezvoltat o școală psihologică culturalistă care studiază cultura materială și spirituală, iar în cadrul acestei școli se dă o luptă între orientarea care pune accent pe factorul spiritual față de celelalte orientări realiste care susțin primordialitatea rolului vieții materiale, economice, în dezvoltarea și determinarea vieții spirituale. Însăși psihologia americană nu mai prezintă deloc astăzi acel cîmp uniform pe care îl prezenta acum cîteva decenii. Lupta dintre diferite curente de idei, tendințe se desfășoară și înlăuntrul școlii psihologice americane și al școlii sociologice americane.

Acele idei vechi care au dominat un timp viaţa ştiinţifică americană în domeniile psihologiei şi sociologiei au fost reluate de unii oameni de ştiinţă europeni şi aceştia ne-au reintrodus în Europa teorii pe care, încă de la naşterea sa, marxismul le-a respins. Astfel, după al doilea război mondial, am asistat în Franţa la un reflux al tendinţei de psihologizare a sociologiei. Este însă semnificativ faptul că cercuri tot mai influente ale sociologilor francezi se ridică astăzi împotriva acestei tendinţe.

Între timp, a apărut o interesantă lucrare a unui distins istoric şi economist sovietic, B. Porşnev, despre psihologie socială şi istorie. Porşnev este un specialist în ştiinţele istorice care, în ultimii ani, considerînd că istoricii se ocupă prea puţin de momentul subiectiv în dezvoltarea vieţii sociale, a început să acorde o tot mai mare atenţie acestor aspecte, deşi punctul său de pornire fusese tocmai alcătuirea unor lucrări valoroase asupra vieţii economice a societăţii. O lucrare a lui despre economia feudalismului este tradusă şi în limba română. Credem că punctul de vedere formulat de Porşnev[1] în legătură cu relaţia dintre psihologia socială şi istorie merită să fie relevat pentru că porneşte de la constatarea acestei carenţe care există la numeroşi cercetători marxişti de a subaprecia elementul subiectiv în cercetarea istorică.

Porşnev defineşte psihologia socială ca o ştiinţă despre particularităţile activităţii psihice a oamenilor în colectivul, în mediul uman. Credem că în relaţia dintre psihologia socială şi sociologie, de care cercetătorul nu se ocupă pe larg în această lucrare, sînt de reţinut unele observaţii privitoare îndeosebi la principiul istorismului, atît în psihologia socială, cît şi în sociologie. Acest principiu se referă la analizarea concret istorică, situată în epocă şi în împrejurări date, atît a fenomenelor sociale de ansamblu, cît şi a fenomenelor psihice, îndeosebi a celor colective.

Atît psihologia socială cît şi sociologia tind la stabilirea unor legităţi specifice, unor legi şi regularităţi caracterstice ştiinţei respective, însă în **sistemul de referinţe** propriu. Aşa cum arătam într-o lecţie trecută, în distingerea domeniilor de cercetare ale ştiinţelor respective, trebuie să ţinem seama, nu numai de ceea ce înainte se numea obiectul cercetării (care de multe ori coincide pentru mai multe ştiinţe), dar de modul de analizare şi de sistemul de referinţă specific fiecărei ştiinţe.

În cazul psihologiei sociale şi al sociologiei, în timp ce sociologia cercetează totalitatea unui fenomen social, complexitatea sa, întrepătrunderea diferitelor laturi şi elemente ale acestei totalităţi, structurile sociale, ansamblurile sociale, ceea ce numea Fr. Engels „sistemele de relaţii reciproce şi procese", psihologia evidenţiază o anumită latură, un anumit moment, un anumit aspect, şi anume relaţiile psihice, aspectele subiective în cadrul, în ansamblul tuturor fenomenelor sociale. De aceea nu este justă reducerea socialului la psihic, pe care o încearcă numeroşi psihologi sau sociologi subiectivişti şi idealişti, izolînd fenomenele psihice de tot ansamblul, considerîndu-le esenţiale şi caracteristice, nevăzînd faptul că psihicul reflectă realitatea obiectivă şi deci că este un

---

[1] B. Porşnev, *Social-psychology and history*, Moscow, 1970.

fenomen secund, schimbînd caracterul cercetării şi al ştiinţei, dîndu-i o altă direcţie decît aceea pe care în mod necesar şi firesc trebuie s-o aibă pornind de la realităţile vieţii sociale obiective.

Psihologia socială este o preţioasă aliată a sociologiei, o componentă principală a orchestrei ştiinţelor sociale.

Considerînd psihologia socială ca o ştiinţă de interferenţă, ca o zonă în care psihologia şi sociologia se întîlnesc, în care se cercetează aceste fenomene psihice colective, strîns legate de viaţa materială a societăţii şi în mod diferenţiat legate, în cadrul unor societăţi şi a unor etape date, deci recunoscînd legitimitaea acestei ştiinţe, noi nu putem nici s-o identificăm cu sociologia şi, cu atît mai puţin, să admitem schimbarea poziţiilor, substituirea psihologiei sociale faţă de sociologie.

SOCIOLOGIE, ŞTIINŢE JURIDICE, ETICĂ, ANTROPOLOGIE ŞI ETNOLOGIE

Ştiinţele juridice examinează relaţiile juridice din societate, studiază statul şi dreptul, concepţiile juridice, normele juridice, politice, instituţiile, suprastructura juridică şi politică. Ele formulează legităţile juridice. Am folosit expresia de legitate pentru a face o deosebire între legile din ştiinţele juridice şi legile obiective.

Relaţia dintre stat şi drept rezultă din faptul că dreptul, în sensul direct al cuvîntului a apărut o dată cu statul, adică o dată cu împărţirea societăţii în clase antagoniste, o dată cu apariţia proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie, o dată deci cu divizarea societăţii în diferite categorii sociale, din care una domină pe celelalte. Instrumentul acestei dominaţii sociale şi politice este statul, fiind puterea organizată a unei clase de a domina celelalte clase.

Creînd acest instrument de dominare, această putere organizată — statul, era necesar un corp de reguli de conduită, un corp de legi menite să impună voinţa sa de clasă asupra celorlalte categorii sociale şi de clasă. Acest ansamblu de norme de conduită socială ridicate la rang de lege formează dreptul.

Pentru a privi istoric fenomenul, să examinăm trecerea de la comuna primitivă la societatea împărţită în clase antagoniste. După cum ştim, în comuna primitivă proprietatea mijloacelor de producţie era colectivă, producţia era socială, repartiţia bunurilor produse se făcea în comun, fiecare primind conform unor norme interne ale comunei. În comuna primitivă nu existau legi sau coduri cu caracter de lege, pentru că nu existau clase sociale; existau însă norme de conduită stabilite colectiv. V. I. Lenin se referă la „dominarea obiceiurilor, a tradiţiilor, a uzanţelor"; deci normele care reglementau viaţa obştească aveau caracter de obicei, de uzanţe, se transmiteau din generaţie în generaţie, nu erau fixate, scrise. Ceea ce este esenţial este faptul că nu reprezentau legi impuse de o clasă, alteia; erau norme elaborate istoric de colectivitate pentru reglementarea vieţii sociale sub tote aspectele.

Deseori, explicarea fenomenului de trecere de la comuna primitivă la societăţile bazate pe împărţirea în clase antagoniste se face în mod unilateral, în sensul că se accentuează asupra „acaparării" mijloacelor de producţie de către o parte a comunei. Acestor acţiuni de acaparare li se dau explicaţii oarecum voluntariste, adică sînt descrise ca acţiuni spontane, provenind din voinţa de acaparare, de „uzurpare" atît a mijloacelor de producţie cît şi a conducerii societăţii. Înainte de voinţa de acaparare trebuie să existe **ceea ce** se poate acapara. În realitate, dezvoltarea istorică a fost mult mai complexă; explicaţia psihologică este cu totul incompletă, adică problema care se ridică constă în a arăta **ce a determinat o parte a membrilor comunei să vrea să preia mijloacele de producţie şi puterea în comună.** Explicaţia „voinţei de acaparare" nu merge la rădăcina istorică a faptelor.

Adepţii concepţiei materialist-dialectice consideră că rădăcina acestei schimbări de atitudine faţă de mijloacele de producţie există în condiţiile materiale istoriceşte formate.

Condiţiile materiale nu se explică decît prin dezvoltarea forţelor productive, perfecţionarea uneltelor, prin apariţia diviziunii sociale a muncii în rîndurile comunei şi prin apariţia în cadrul sporirii productivităţii muncii a acelui plusprodus, care creează posibilitatea ca o parte a comunei să se ocupe de alte treburi, obşteşti, armate, în timp ce ceilalţi vor munci.

Clasa dominantă care a apărut nu este clasa stăpînilor de sclavi, ci a aristocraţiei tribale care se dezvoltă. Aceasta este nevoită să-şi organizeze puterea pe un anumit teritoriu, să creieze o forţă publică de constrîngere care să oblige pe ceilalţi membri să lucreze pentru ea, să formuleze anumite norme de conduită pe care să le ridice la putere de lege şi acestea alcătuiesc codul de legi scrise; totodată se formează instituţiile care trebuie să urmărească aplicarea acestei norme de drept — instituţiile juridice.

În cursul lungii existenţe a comunei primitive, dezvoltarea (foarte înceată) a forţelor productive a făcut ca, treptat, să apară un plusprodus care să poată fi preluat de către o parte a membrilor comunei; aceasta a dus la o diferenţiere socială. Concomitent, dezvoltarea forţelor productive, dezvoltarea productivităţii sociale a muncii, lentul progres tehnic au creat condiţiile apariţiei, în primul rînd, a proprietăţii individuale asupra unor unelte, arme, podoabe, iar apoi a proprietăţii private asupra mijloacelor de producţie şi pămîntului.

Deci, cheia înţelegerii trecerii de la comuna primitivă la societatea împărţită în clase antagoniste rezidă, îşi are explicaţia, în această **creştere a productivităţii sociale a muncii, în această apariţie a plusprodusului, în diviziunea socială a muncii,** deci în apariţia posibilităţii ca acest produs să fie preluat de o parte a membrilor comunei într-o formă sau altă formă. Proprietatea privată şi diviziunea socială a muncii este temelia însăşi a divizării societăţii, a divizării comunei primitive în clase, pentru că înainte, proprietatea colectivă exprima tocmai caracterul colectiv al comunei, situaţia egală a membrilor comunei faţă de mijloacele de producţie şi faţă de produsele muncii. Apare acum o situaţie diferenţiată a membrilor faţă de mijloacele de producţie, unii devin stăpînitori, alţii pierd această stăpînire parţial sau integral.

Această trecere de la comuna primitivă la stat a determinat **necesitatea obiectivă** a trecerii de la obiceiuri şi uzanţe făurite în colectiv la legi şi coduri de legi impuse de clasele dominante, a determinat **necesitatea obiectivă a apariţiei dreptului.**

Din punct de vedere istoric, sub toate aspectele, se formează o strînsă legătură între apariţia şi dezvoltarea **diferitelor forme de stat** şi apariţia şi **dezvoltarea diferitelor forme de drept.**

Dreptul este acest ansamblu de norme de conduită socială ridicat la randul de lege şi care exprimă doctrina dominaţiei unei clase dominante asupra alteia, ele fiind dictate de condiţiile de dezvoltare a societăţii respective.

Într-un anumit sens aceasta este valabil şi pentru societatea socialistă cu o deosebire esenţială; eliberîndu-se pe sine, clasa muncitoare eliberează toate clasele şi păturile oprimate, conducîndu-le în construirea socialismului, întăreşte alianţa de făurire a unei societăţi care să asigure o viaţă fericită tuturor celor ce muncesc.

Ştiinţele juridice se ocupă de relaţiile şi structurile juridice. Tocmai aici se ridică problema corelaţiei dintre ştiinţele juridice şi sociologie.

Ce sînt relaţiile juridice? Geneza relaţiilor juridice este explicată de marxism în strînsă legătură cu relaţiile economice, ele fiind o expresie de un anumit fel a relaţiilor economice de producţie.

Relaţiile juridice, exprimă, reprezintă deci, în primul rînd, relaţiile economice ale societăţii sub forma unor obligaţii, contracte, norme, constrîngeri impuse pe calea instituţiilor juridice şi controlate de puterea de stat. Relaţiile juridice pot fi relaţii de muncă, de proprietate, de schimb, de organizare, de repartiţie şi altele.

În relaţiile economice de producţie, o latură importantă o constituie relaţiile de proprietate, care sînt exprimate prin mijlocirea unor anumite norme, specifice unei anumite orînduiri sociale, unei anumite etape şi forme de dezvoltare socială.

Proprietatea este un raport social, adică un raport între diferite grupuri de oameni, între diferite clase, nu un raport între oameni şi obiecte aşa cum susţin teoriile juridice burgheze. Aceste relaţii între oameni apar ca relaţii faţă de anumite obiecte, dar conţinutul real al relaţiilor de proprietate este tocmai **raportul social,** raport rezultat din răspunsul la întrebarea „cui aparţin mijloacele de producţie" ?

Să luăm, de exemplu, cazul unui proprietar de moşie: în aparenţă este vorba de un raport între om şi o anumită parte din teritoriul ţării, care îi aparţine. Această moşie, a devenit proprietate privată, istoriceşte ea fiind mai întîi o formă de stăpînire a teritoriului respectiv şi a oamenilor care trăiau pe acel teritoriu, a căror muncă crea bunurile moşiei. Anterior acest teritoriu era gospodărit de către comunitatea oamenilor care munceau acolo, proprietatea privată fiind un inel în succesiunea de forme de proprietate asupra unui teritoriu care exprimă diferite forme de relaţii sociale, istoric constituite dintre oameni.

Cît timp mijloacele de producţie aparţin colectivităţii, ele formează proprietatea colectivă în comuna primitivă.

Într-o societate sclavagistă, feudală sau capitalistă anumite clase stăpînesc principalele mijloace de producţie şi le folosesc pentru a exploata forţa de muncă a celorlalte.

Deci, subliniind faptul că proprietatea este un raport social, **profilul acestui raport constă din determinarea diferită a apartenenţei mijloacelor de producţie.**

În acest fel se dezvoltă relaţiile de proprietate, care în societăţile cu clase antagoniste trebuie impuse de o clasă dominantă şi proprietară a principalelor mijloace de producţie. Pe lîngă forţa publică de constrîngere, pe lîngă puterea organizată a statului, clasa dominantă are nevoie de un cod de norme care să exprime aceste relaţii de proprietate.

Deci, dreptul apare de la început în forma lui primară ca un drept de clasă odată cu apariţia statului care exprimă puterea unei clase faţă de celelalte clase. Exprimarea acestor norme de conduită socială formează dreptul acelei societăţi. Normele juridice urmăresc consolidarea —a) poziţiei în procesul de producţie a unei clase ; b) a modului de viaţă stabilit de clasa dominantă ; c) a puterii politice. Normele juridice se deosebesc de normele morale atît din punct de vedere al conţinutului, cît şi din punct de vedere al garanţiei îndeplinirii lor. Normele juridice reglementează conduita membrilor societăţii ca şi cele morale, ambele servesc dictatura unei clase, dar se deosebesc, originar, fundamental.

Normele morale sînt rezultatul unor reguli de convieţuire, iar aplicarea lor nu este impusă prin legi ale statului ; ele sînt rezultate ale unor convingeri personale şi sociale, sînt garantate mai mult sau mai puţin de puterea obiceiurilor, de opinia publică, de conştiinţa socială. Aceste norme morale sînt o parte a conştiinţei sociale, o formă a conştiinţei sociale.

Normele juridice sînt impuse de stat, controlate prin instituţii speciale.

Relaţiile juridice se exprimă prin norme juridice, capătă caracter juridic prin formularea unor reguli de către clasa dominantă, impuse celorlalte clase. Ele reflectă relaţiile sociale într-un mod impus de clasa dominantă. Dar relaţiile sociale sînt zdruncinate de contradicţiile dintre dezvoltarea forţelor de producţie, şi a relaţiilor de producţie.

Dezvoltarea forţelor productive se produce mult mai rapid, pentru că în această dezvoltare sînt interesate cele mai multe pături ale societăţii, o parte chiar şi din păturile claselor stăpînitoare.

Forţele de producţie ale societăţii dobîndesc mereu caractere noi şi ating un nivel nou, au o dinamică de dezvoltare mult mai accentuată.

În acest timp, înlăuntrul sferei relaţiilor de producţie cu partea lor esenţială — relaţiile de proprietate, se manifestă tendinţa de a păstra, de a statornici anumite relaţii de producţie şi de proprietate, istoriceşte constituite, ale vechilor clase dominante, fără a ţine seama de dezvoltarea forţelor de producţie şi în epoca modernă şi contemporană, de continua lor socializare.

Deci forţele de producţie ating un alt nivel, dobîndesc noi caractere, se creează premizele unui nou mod de producţie, în timp ce clasa stăpînitoare tinde să menţină aceleaşi relaţii de producţie, împiedicînd schimbarea lor. Caracterul nou al forţelor de producţie generează necesitatea unor schimbări radicale, violente sau neviolente, dar revoluţionare.

Această corelaţie dialectică între forţele de producţie şi relaţiile de producţie modifică relaţiile de proprietate reglementate prin norme de suprastructură juridică. De aceea şi aceasta este într-o necontenită transformare.

Suprastructura juridică cuprinde ansamblul normelor juridice, legislaţiei, cît şi instituţiile, aşezămintele juridice. Sub diferite forme, suprastructura juridică acţionează asupra bazei economice, nu stă pasivă. În suprastructura juridică se manifestă tendinţe contradictorii, în societăţile formate din clase antagoniste se desfăşoară anumite aspecte foarte complexe ale luptei de clasă.

Marx arăta că „relaţiile juridice, ca şi formele de stat nu pot fi înţelese nici din ele însele, nici din aşa-numita dezvoltare generală a spiritului omenesc, ci dimpotrivă, îşi au rădăcina în condiţiile materiale de existenţă" [1].

Pentru a înţelege complexitatea şi dinamica suprastructurii juridice, este necesar să se ţină seama de această idee esenţială că relaţiile juridice nu apar din ele însele, ci din condiţiile materiale de existenţă.

Numai printr-o analiză concretă, istorică se poate da o explicaţie cuprinzătoare a schimburilor care au avut loc spre pildă în cursul epocii moderne şi contemporane a istoriei României cu referire la instituţiile şi documentele de drept.

Relaţiile de suprastructură sînt determinate de relaţiile de producţie. Ele se formează prin mijlocirea normelor juridice, participanţii la aceste relaţii sînt purtători ai unor drepturi şi obligaţii juridice reciproce, a căror îndeplinire este garantată de către puterea de clasă dominantă, de către stat.

Istoric, relaţiile juridice se schimbă în raport cu relaţiile de producţie. Normele juridice exprimă relaţii de muncă, de forme de organizare ale societăţii, sînt garantate de forţa coercitivă a statului.

În societatea socialistă, spre deosebire de societăţile bazate pe exploatare, rolul conştiinţei socialiste este tot mai important, deşi şi aci acţionează forţa coercitivă a statului.

Raporturile de drept sînt complexe :

a. ca revers al relaţiilor de producţie (proprietate) sînt legate de **baza economică** a societăţii ;

b. ca norme de conduită impuse conştiinţei cetăţenilor şi respectate de aceştia sînt în acelaşi timp şi norme de **conştiinţă** socială.

Pentru a putea înţelege caracterul dreptului public din ţara noastră trebuie să înţelegem schimbările care au intervenit în relaţiile de producţie în tot ansamblul relaţiilor sociale, ca urmare a revoluţiei socialiste.

Ştiinţele juridice, spre deosebire de „dreptul" ca realitate socială (dreptul reprezintă obiectul cercetării, ştiinţele juridice studiază acest obiect) cuprind ramuri esenţiale ca : teoria generală a statului şi dreptului care arată conţinutul de clasă al statului şi dreptului, istoria statului şi dreptului ; istoria concepţiilor sau doctrinelor juridice ; studiul normelor juridice după ramuri de activitate, ştiinţe juridice de ramură ; ştiinţele auxiliare, printre care statistica judiciară, medicina legală.

---

[1] K. Marx şi Fr. Engels, *Prefaţă la Contribuţii la critica economiei politice, Opere alese*, vol. 1, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 313.

În această configurație, teoria generală a statului și dreptului are un rol principal. Statul nu coincide și nu poate să coincidă cu societatea. Oamenii nu au trăit niciodată în afara societății ; în schimb, societatea nu a fost întotdeauna organizată în stat. Statul nu există pe toate treptele istoriei, ci numai atunci cînd societatea se împarte în clase. Apărarea intereselor clasei dominante, în orice societate împărțită în clase, este asigurată de **drept**. Dreptul ca și statul, are întotdeauna un caracter de clasă. El exprimă voința clasei dominante, ridicată la rangul de lege. Această voință își găsește întruchiparea în legile și normele de conduită, obligatorii pentru întreaga populație, stabilite sau sancționate de puterea de stat. Legătura dintre științele juridice și celelalte științe sociale nu este unilaterală. Multilaterală este și corelația dintre științele juridice și sociologie.

În studiul unei anumite realități sociale reglementarea multor reguli de conviețuire socială este formulată în documente cu caracter juridic, care se referă la fapte juridice și relații juridice.

Atît în cercetarea științifică sociologică, cît și în activitatea practică socială a sociologului, această legătură este foarte importantă.

Cercetarea trebuie să descopere tocmai raportul dintre faptul juridic și faptul social, dintre relațiile juridice și relațiile sociale. Relațiile juridice sînt determinate **obiectiv** și istoric pentru că relațiile sociale devin relații juridice cînd sînt consemnate, exprimate ca norme, aplicate și controlate de puterea de stat.

În studiul realității sociale este necesar să se studieze documentele juridice pentru că reprezintă documente ale relațiilor dintre oameni și exprimă schimbarea formelor de conviețuire.

Deci și în cercetare, și în explicarea istorică a dezvoltării, este absolut necesar să se urmărească relațiile juridice din suprastructură.

Sociologia este o știință teoretică și aplicativă, urmărind anumite probleme sociale și elaborînd, pe baza studiilor științifice, soluții. Pentru elaborarea acestora este necesară cunoașterea reglementărilor juridice.

Dar pentru un sociolog este foarte necesar să cunoască și principiile fundamentale ale științelor juridice, și, în același timp, să se orienteze asupra diferitelor ramuri științifice juridice.

În studiul sociologiei se întîlnește denumirea de **sociologie a dreptului** sau sociologie juridică, aceasta fiind o ramură care nu se substituie nici științelor juridice, nici sociologiei în ansamblu, nici istoriei dreptului, filozofiei dreptului sau altor discipline. Ea cercetează condiționarea socială a ideilor de drept, a doctrinelor juridice, condiționarea socială a instituțiilor, examinează limitele istorice, sociale ale normelor juridice și explică tipurile de drept în raport cu tipurile de societate. Sociologia dreptului analizează apariția și dispariția instituțiilor, doctrinelor, concepțiilor juridice. Profesorul Renato Treves din Milano și comisia internațională de sociologie a dreptului desfășoară o largă activitate de cercetare a faptelor și relațiilor juridice ca fapte și fenomene sociale.

Importanța sociologiei dreptului constă și în faptul că prelucrează în cadrul sociologiei o seamă din rezultatele cercetării specifice științelor juridice, prin prelucrare înțelegîndu-se interpretarea, dezbaterea, formularea unor concluzii din punct de vedere al totalității sociale, al interco-

nexiunii în societate. O astfel de interpretare nouă a științelor juridice există și în lucrările de tinerețe ale lui Marx. Astfel Marx în „Introducere la Contribuții la critica filozofiei dreptului lui Hegel", apărută în februarie 1844, deci cu 4 ani înaintea apariției „Manifestului Partidului Comunist", arată relația dintre societatea civilă și stat, subliniază rolul conducător al clasei muncitoare și necesitatea revoluției sociale.

SCURTĂ REFERIRE LA RELAȚIILE SOCIOLOGIEI CU ETICA, ANTROPOLOGIA ȘI ETNOLOGIA

Concluziile cercetării sociologice trebuie să ducă la soluții politice și etice. La relația dintre sociologie și științele politice ne-am referit mai înainte.

Etica studiază problemele teoretice și practice ale originii și esenței moralei și întemeiază principiile unui cod moral.

Considerăm că **etica** este strîns legată de sociologie, atît în ce privește temelia ei filozofică, cît și ca **știință** a relațiilor dintre oameni pe plan moral și ca formă a cunoștinței sociale. Etica, sistemele etice sînt expresia modului de viață al claselor sociale, al aspirațiilor lor.

O legătură foarte importantă între sociologie și etică constă în cercetarea și interpretarea originii sociale, a originii de clasă a sistemelor și valorilor etice, precum și a urmărilor lor sociale.

Sociologia explică condiționarea socială a apariției acestor sisteme etice, adică examinează tocmai izvoarele de clasă ale sistemelor etice și ale normelor morale în general.

Studiul **faptelor sociale morale** privește atît sociologia cît și etica.

Relația se stabilește și pe linia cercetării diferitelor forme de conștiință socială, a principiilor sociale pe care le examinează (sociologia) și sub unghiul caracterului lor normativ (etica).

Etica intră în strînsă legătură și cu economia politică, pentru că problemele regimului de proprietate (colectiv sau privat), regimuri care se exprimă prin relații de exploatare sau de colaborare, determină în linii mari profilul etic.

Nu se pot explica diferitele doctrine asupra relațiilor morale între oameni dacă nu sînt analizate condițiile de proprietate și nu se face distincție între raporturile de exploatare sau de colaborare dintre oameni.

Acest raport esențial condiționează în ultimă instanță relațiile de conduită dintre oameni, fără a explica totul în mod simplu și linear pentru că aceste relații sînt foarte complexe.

În anumite condiții sociale individul este obligat să aibă o anumită comportare morală. Obligația derivă din presiunea și controlul opiniei publice, fiind o constrîngere de alt gen decît cea pentru normele juridice ; ea derivă și din **conștiința** individuală.

Normele juridice sînt garantate prin puterea coercitivă, de instituțiile statului, spre deosebire de normele morale.

Problema distingerii normelor juridice de cele etice constă în **problema sancțiunii.** În cazul celor juridice sancțiunea se dă pe linie de

stat pe cînd pentru normele etice sancţiunea derivă din aprecierea pozitivă sau negativă a faptei de către opinia publică.

Categoriile de care se ocupă etica (bun, rău, cinste, necinste) sînt diferite într-un sens de categoriile de care se ocupă ştiinţele juridice; însă şi în privinţa normelor etice, ca şi pentru cele juridice, esenţial, în societăţile împărţite în clase, este caracterul de clasă al normelor respective; ele nu sînt în afara poziţiei de clasă, ci decurg din această poziţie.

În privinţa proletariatului, o însemnătate deosebită trebuie acordată nu numai rolului politic transformator ci şi **rolului etic transformator** care înlătură morala veche şi pregăteşte noi relaţii morale între oameni. Acest lucru este posibil pentru că trăsăturile principale, etice ale clasei muncitoare se formează în cursul luptei revoluţionare pînă la capăt, pe care o dă clasa muncitoare în societatea capitalistă. Etica proletariatului este nu numai rezultatul concepţiei sale filozofice, dar şi al luptei sale eroice revoluţionare, este caracterizată prin eroism social, disciplină, abnegaţie, devotament faţă de cauza eliberării popoarelor.

În epoca noastră **concluziile etice** ale cercetărilor sociologice capătă o însemnătate deosebită în lumina hotărîrilor Plenarei C.C. al P.C.R. din noembrie 1971.

Antropologia e în mod diferit conturată. De fapt sînt trei antropologii pe care le desemnează cercetarea ştiinţifică şi adeseori se fac anumite confuzii provenite de folosirea aceloraşi termeni pentru diferite înţelesuri.

E în primul rînd antropologia filozofică. Aceasta a fost reprezentată de Feuerbach în Germania. Critica antropologiei feuerbachiene e cuprinsă în diferite lucrări ale lui Marx („Ideologia germană") într-o serie de studii şi articole publicate în perioada din 1845—1847. Încercări de reînnoire a antropologiei filozofice se fac şi astăzi în Occident.

Urmează apoi antropologia biologică. Ea studiază antropogeneza, modul cum s-a născut omenirea şi evoluţia oamenilor în decursul erelor. Fără îndoială că antropologia biologică trebuie să fie în acelaşi timp o antropolgie socială pentru că omul nu e o apariţie singulară, ci a trăit de la început în colectivitate. Deci antropologia biologică e în acelaşi timp antropologia unor colectivităţi umane.

În fine, există antropologia culturală. Prin cultural nu trebuie să înţelegem numai ceea ce cuprindem în limbajul curent cînd vorbim de cultura spirituală. Antropologia culturală studiază şi cultura materială şi cultura spirituală a oamenilor. Un rol important în antropologia culturală îl are studierea modului de viaţă al oamenilor şi rolul instituţiilor sociale şi interpretarea simbolurilor. Antropologia culturală s-a dezvoltat în S.U.A. şi în acest domeniu s-a produs în mod necesar ciocnirea dintre punctele de vedere realiste şi idealiste.

Studiind cultura materială şi cultura spirituală a unei societăţi, oamenii de ştiinţă au fost obligaţi să ia poziţie în problema corelaţiei acestora şi să răspundă la întrebarea care e mecanismul dezvoltării culturii şi ce factor a avut un rol determinant.

Tot mai mulţi adepţi ai antropologiei realiste se apropie de punctul de vedere al materialismului istoric.

Etnografia şi **etnologia** într-o formulă sintetică formează ştiinţa care se ocupă de studiul popoarelor, al dezvoltării popoarelor, îndeosebi a neamurilor care s-au aflat sau se află într-un stadiu anteistoric — înainte de descoperirea scrisului — dar sensul se lărgeşte mult astăzi şi etnografia cuprinde şi alte domenii de cercetare care de fapt ar trebui să aparţină sociologiei, psihologiei sociale, ergonomiei. Să rămînem la definiţia aceasta care subliniază trăsăturile specifice ale etnografiei şi etnologiei. Ele nu sînt numai o înregistrare şi descriere a vieţii popoarelor. Etnologia analizează datele pe care le furnizează cercetările, le interpretează, contribuie să se descopere legi de dezvoltare ale popoarelor. În sensul acesta ea nu mai e o simplă grafie, ci devine ştiinţă a dezvoltării popoarelor.

Etnologia este o ştiinţă comparativă care încearcă să stabilească anumite corelaţii şi constante odată cu diferenţele specifice ale istoriei evoluţiei unor grupuri sociale, neamuri şi popoare.

Semnificativă e cercetarea problemelor, modului de viaţă şi stilului de viaţă al diferitelor comunităţi umane. Modul de viaţă nu trebuie să se confunde cu modul de producţie, deşi se întemeiază pe acesta. Cînd ne referim la modul de viaţă înţelegem felul specific de trai al popoarelor din diferite zone ale lumii.

Modul de viaţă al unei comunităţi umane este rezultatul istoric al unui îndelungat proces de conturare a unui stil de convieţuire şi de muncă în cadrul colectivităţii sociale. Modul de viaţă al unui popor este influenţat de elementele pozitive ale tradiţiei şi de atmosfera culturală în care se desfăşoară activitatea productivă a oamenilor ; el este rezultatul **întrepătrunderii** activităţilor economice, sociale şi spirituale ale unei colectivităţi, deci **rezultanta** complexă a acestora.

Făcînd această distincţie între antropologie şi sociologie, între etnologie (etnografie) şi sociologie trebuie să subliniem faptul că sînt ştiinţe foarte înrudite şi că este necesară o strînsă colaborare între sociologi, antropologi şi etnologi, în drumul cercetărilor sociale.

CIBERNETICĂ ŞI SOCIOLOGIE

Cuvîntul de cibernetică provine din greceşte (chibernao = a pilota)[1]. Se întîlneşte ca atare însă pentru prima dată la Ampère, marele fizician francez, în anul 1834.

Practic, disciplina ciberneticii este o creaţie a sec. XX şi a apărut după al doilea război mondial, cînd un colectiv de matematicieni, biologi şi fizicieni au examinat problemele controlului comunicări datelor.

Principalul autor care a creat lucrările fundamentale în acest domeniu este Norbert Wiener, un genial matematician american, care în anul 1947 a publicat cartea: „Cibernetica sau controlul comunicărilor la animale şi maşini". În acest titlu este cuprinsă şi o primă definiţie a ciberneticii. „Controlul" are aci semnificaţia de instanţă de decizie şi de comandă.

Încă din primele faze ale cercetărilor efectuate asupra tehnicii comunicaţiilor, N. Wiener a sesizat importanţa noţiunilor şi metodelor teoriei comunicaţiei în analiza vieţii sociale. Pornind de la premiza că societatea este un organism, care are o dinamică proprie şi dispune de un sistem complex de comunicaţii, N. Wiener şi-a îndrepta — cu multă precauţiune şi prudenţă — atenţia şi spre mijloacele de dobîndire, folosire, păstrare şi transmitere a informaţiei în organismul social.

Cei mai mulţi savanţi definesc cibernetica ca o ştiinţă a autoreglării şi autoguvernării. Profesorul Georg Klaus din R.D.G. se referă la ştiinţa **sistemelor** autoreglatoare. Şi pentru a distinge cibernetica de mecanism arată că sistemele complexe pe care le analizează cibernetica nu sînt explicate prin altele mai simple, ci sînt studiate în toată complexitatea lor de sisteme care se autoconduc.

Preocupările principale pentru crearea acestei noi discipline le-au avut matematicienii şi de fapt premizele ciberneticii au fost create la mijlocul veacului trecut (este vorba de Algebra booleană şi de alte ramuri ale matematicii care s-au dezvoltat la sfîrşitul sec. XIX şi începutul sec. XX).

---

[1] În limba română această rădăcină se pare că a dat două cuvinte cu sensuri semnificative — a guverna (politic) şi a chivernisi (economic).

La alcătuirea ciberneticii au contribuit: 1. teoria informației și comunicațiilor; 2. teoria matematică a jocurilor; 3. teoria algoritmilor, și 4. programarea.

În elaborarea disciplinei cibernetice, o idee esențială care aparține și dialecticii materialiste este aceea a **retroacțiunii** sau a **conexiunii inverse.** Vă reamintim că ideea **conexiunii** este o idee fundamentală a materialismului dialectic.

În ce constă însă formula conexiunii inverse? Într-un mod foarte frecvent am putea să reducem această schemă la 4 elemente:

Primul elemente este acela care depistează informația și se numește **detector.**

Al doilea element este acela care primește și selecționează mai departe această informație. Este un prag al informației și se numește **comparator.** Aceste două elemente formează **linia de informare.**

Comparatorul transmite mai departe informația, **governorului** care este acel element care apreciază informația și răspunde, care dă dispoziția pentru acțiune.

În fine, ultimul element este acela care acționează — **executorul.**

Aceste două ultime elemente — trei și patru — formează **linia de acțiune sau de putere.**

În această schemă, unde este bucla de întoarcere retroacțiunea? Aceasta se află între comparator și governor. Aici se transformă informația în decizie, care comandă, acționează din nou asupra bazei.

În terminologia engleză și americană retroacțiunea se numește feedback.

Exemple se pot da numeroase, de pildă, reglarea temperaturii într-o hală a unei uzine. Oscilațiile temperaturii se înregistrează prin oscilațiile mercurului, acestea făcînd să se închidă sau să se deschidă anumite contacte electrice.

În lumea animală întîlnim acest fenomen. De ex., într-un stup de albine, temperatura constantă trebuie să fie de aproximativ 35°. Dacă temperatura crește, albinele părăsesc stupul sau îl răcoresc aducînd apă, dacă temperatura scade prin mișcarea aripioarelor dau naștere unei călduri animale ce ridică temperatura. Aici se observă fenomenul retroacțiunii asupra condițiilor ce au determinat un anumit fenomen.

Această schemă este simplă în mecanică, mai complicată în biologie și sociologie.

Subliniem, că nu trebuie să identificăm procesele, principiile retroacțiunii pot fi întîlnite în mai multe domenii, dar **formele retroacțiunii sînt diferite.**

În ce privește complexitatea lor, o idee importantă a ciberneticii și care trebuie înțeleasă în sensul în care a formulat-o Norbert Wiener este aceea de a nu privi organismele ca mecanisme, ci de a privi **mașinile ca organisme.** Pornind de la o retrospectivă asupra mașinii, nu trebuie să simplificăm activitatea organismelor.

[În țara noastră, în trecut au fost oameni de știință care s-au preocupat de problema aplicării matematicii la știința societății. Spiru Haret în 1910 a publicat un tratat de mecanică socială, iar ing. Al. Periețeanu un tratat de mecanică economică în 1932. Aceste tratate

însă sufereau de limitarea mecanicistă a interpretării fenomenelor sociale. Aceasta a făcut ca preocupările respective să nu aibă efectul practic pe care l-ar fi putut avea şi să nu poată răspunde cerinţelor ştiinţelor sociale].

Parafrazînd pe Norbert Wiener am putea spune că trebuie să considerăm **societatea** nu ca pe o maşină, nici ca pe un sistem mecanic, ci ca pe **un organism** complex şi viu.

Cibernetica este profund dialectică pentru că are ca premiză treptele **complexe** de dezvoltare a societăţii, studiază specificul fiecărui compartiment, priveşte atît istoric cît şi concret, ţinînd seama de specificitatea fenomenelor.

Ceea ce ne determină să apreciem că cibernetica este în fond profund materialistă şi dialectică, este în primul rînd faptul că priveşte lumea în unitatea sa materială, sistemul de relaţii reciproce în acţiunea fără nici un fel de interveţie din exterior, fără a recurge la explicaţii din afară.

În „Dialectica Naturii", Engels sublinia necesitatea de a privi lumea ca un sistem de relaţii şi procese **reciproce** [1].

Pentru societate, ideea reciprocităţii se relevă în complexitatea relaţiilor reciproce sociale între oameni în procesul de producţie şi în afara lui. Pentru societate trebuie să subliniem complexitatea acestui sistem de relaţii şi procesele specifice.

În „Materialism şi empiriocritism", criticînd tezele idealiste ale unor filozofi şi fizicieni, Lenin se referă la lucrările marelui fizician german Ludwig Boltzman, care combate tezele empiriste şi se referă la folosirea aceloraşi ecuaţii matematice pentru diferite procese în lumea fizică. Lenin fundamentează faptul că aceste ecuaţii diferenţiale pot exprima fenomene diferite pe diferite trepte ale naturii ceea ce corespund tocmai unităţii naturii.

„Unitatea naturii iese la iveală în surprinzătoarea analogie" a ecuaţiilor diferenţiale, privind diferitele domenii ale fenomenelor. „Cu aceleaşi ecuaţii pot fi soluţionate probleme ale hidrodinamicii şi exprimată teoria potenţialelor. Teoria vîrtejurilor lichidelor şi teoria frecării gazelor (Gasreibung) vădesc o surprinzătoare analogie cu teoria electromagnetismului etc." [2].

Din acest citat subliniem două idei: ideea **unităţii** lumii şi ideea **analogiei.**

Pe această linie matematica şi cibernetica sînt perfect compatibile cu materialismul dialectic. Fondatorii ciberneticii s-au orientat spontan spre o dezvoltare a ciberneticii legată în profunzime de materialismul dialectic.

Se pune întrebarea relaţiei nu numai cu materialismul dialectic, dar şi cu materialismul istoric; dacă nu cumva premizele şi principiile ciberneticii nu contravin tezelor fundamentale ale materialismului istoric.

---

[1] K. Marx şi F. Engels, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, Bucureşti, 1964.
[2] V. I. Lenin, *Materialism şi empiriocriticism*, Editura Politică, Bucureşti, 1959, p. 283.

De această problemă s-au ocupat oameni de știință ca Georg Klaus care a scris „Cibernetica și societatea", Louis Couffignal, J. Guillaumaud și alții.

În materialismul istoric accentul este pus pe sistemul de relații și procese sociale, ori în formularea tezelor ciberneticii ideea de sistem, de acțiune reciprocă și de retroacțiune, ideea de reciprocitate, ideea complexității relațiilor sînt idei fundamentale.

Dacă luăm de pildă, relațiile dintre bază și suprastructură și dacă în loc să privim acestea ca două etaje statice suprapuse — baza etajul inferior și suprastructura etajul superior —, ci le considerăm în toată complexitatea lor, baza este determinantă, dar asupra ei acționează puternic și activ suprastructura, rezultă deci o acțiune retroactivă.

Analizînd marxist totalitatea relațiilor sociale, observăm că relațiile de producție formează miezul dar și asupra lor acționează celelalte relații (politice, psihologice, juridice etc.) [1]. Și aici observăm retroacțiunea, în formele cele mai diferite.

Ideea **reciprocității, a acțiunii reciproce,** din marxism cuprinde în sine și retroacțiunea ; este vorba de o reciprocitate complexă ce implică și retroacțiunea.

Continuînd cercetarea relațiilor dintre cibernetică și materialismul dialectic și istoric, ne vom referi la două aspecte importante : la problema luptei claselor și problema revoluției.

În dezvoltarea societăților formate din clase antagoniste, problema relației dintre clase este fundamentală. Marx arată că studierea istoriei societății trebuie să pornească de la studierea luptei claselor. În examinarea istoriei universale și a istoriei naționale, singura metodă care permite un studiu științific al dezvoltării istoriei este teoria marxist-leninistă a luptei claselor. **Pe plan social aceasta exprimă o idee fundamentală a filozofiei marxist-leniniste, aceea a unității și luptei contrariilor înăuntrul unității.**

Ideea aceasta a contradicției există în cibernetică prin însuși faptul că se arată ce determină și cum este determinată retroacțiunea în funcționarea unui sistem. Toate transformările ce se produc în acest sistem sînt determinate de apariția acestor contradicții între obiect și mediu, sau între două obiecte, sau în aceleași **instalații** sau sisteme între diferitele elemente componente.

Comanda și retroacțiunea determină și apariția elementelor noi. Precizăm că în teoria matematică nu considerăm ca o informație orice informație, deci nu cea care se referă la lucruri cunoscute, ci aceea care aduce un element neprevăzut, neprevizibil, necunoscut încă. Elementele noi ce determină o retroacțiune exprimă tocmai o contradicție față de situația anterioară.

În condițiile de o infinită complexitate ale societății contemporane, nesimplificînd mecanicist elementele care produc contradicții, examinăm dezvoltarea nouă a forțelor productive și vechile relații de producție. Accentuîndu-se conflictul între forțele de producție și relațiile

---

[1] Vezi îndeosebi scrisorile lui F. Engels către Conrad Schmidt (din 27 oct. 1890). Engels către Joseph Bloch, Engels către Franz Mehring, Engels către Heinz Starkenburg, în Marx-Engels, *Opere alese*, vol. II, Editura Politică, București, 1967.

de producţie care rămîn în urmă, se produce pe baza acumulărilor cantitative un salt calitativ, se ajunge la necesitatea unei schimbări radicale — revoluţia.

Transformarea calitativă radicală restructurează din nou toată masa cantitativă — şi aici se produce o retroacţiune care ridică pe o treaptă nouă, superioară întregul sistem social, se trece la o nouă orînduire.

Într-un sistem unitar, în care se produc fenomenele pe care le studiază cibernetica, fenomenul esenţial este **autoreglarea, autoconducerea,** necesară. În urma unor informaţii noi, pe baza unor comenzi corespunzătoare, unitatea se transformă, îşi schimbă structura şi înfăţişarea în sensul cerut de condiţiile noi şi aceasta se face pe calea retroacţiunii produse de aceşti incitatori noi.

O problemă specifică societăţii umane este aceea că aceste procese de transformare şi dezvoltare trec şi prin conştiinţa oamenilor, prin gîndirea lor, lucru ce nu se produce în domeniul fenomenelor din lumea anorganică.

Teoria marxistă care studiază problemele conştiinţei sociale este teoria reflectării. În privinţa relaţiilor dintre conştiinţa socială şi existenţa socială este cunoscut punctul de vedere marxist, existenţa socială determinînd conştiinţa socială. Dar şi aci există o retroacţiune, la care ne-am referit în prelegerile anterioare.

Teoria reflectării elaborată de Marx şi dezvoltată de Lenin îşi are rădăcinile în problema imaginii, a reflectării atît în lumea anorganică (imaginea) cît şi în lumea organică (reflectarea prin intermediul diferitelor simţuri, sistem nervos, creier). Esenţa acesteia este tocmai o reflectare a realităţii existente în conştiinţa umană şi cunoaşterea acestei realităţi prin gîndire, **cunoaştere ce determină acţiunea umană**; conştiinţa este „proiectorul" care luminează şi „governorul", care comandă acţiunea umană.

În ce măsură interesează pe sociologi cibernetica, ce însemnătate are aceasta **pentru Sociologie ?** Să examinăm cîteva probleme.

Congresele IX şi X ale PCR au atras atenţia oamenilor de ştiinţă asupra studierii **proceselor sociale actuale** în scopul nu numai al cunoaşterii lor, ci şi al găsirii unor orientări, unor soluţii, care să fie supuse deciziei conducerii de partid şi de stat. Acest studiu presupune în primul rînd **strîngerea unui vast material informatic** din cît mai multe surse, cît mai precis — pe baza unei metode ştiinţifice — şi multilateral; odată adunat, acesta trebuie prelucrat, selecţionat, comparat şi **judecat** — pînă aici avem şi în cercetările sociologice linia de informare, în care se cuprind datele, judecăţile şi propunerile.

Urmează apoi examinarea studiului, documentului şi propunerilor de către conducere care **apreciază** valoarea informaţiei şi soluţiilor propuse, judecă situaţia prezentată şi **hotărăşte.** Hotărîrea se **întoarce** spre toate organele care trebuie să o aplice şi determină **acţiunea,** punerea **în execuţie.** Aceasta este linia de **acţiune** sau de putere.

Studierea fenomenelor sociale şi mai ales a **proceselor sociale** complexe şi ample necesită parcurgerea tuturor acestor faze şi folosirea celor mai înaintate metode şi tehnici — inclusiv calculului matematic — pentru informare şi acţiune.

Societatea socialistă este un organism social dinamic, în permanentă mişcare care se autoreglează conform unor legi obiective proprii specifice. În această autoreglare factorul conştient are un rol capital — **conştiinţa socială şi politică.** Justeţea hotărîrilor, deciziilor depinde tocmai de **nivelul** acestei conştiinţe. De aici rezultă **însemnătatea şi necesitatea** conducerii de către **partid** — cea mai înaltă şi completă expresie a conştiinţei politice socialiste a statului şi întregii societăţi. Guvernorul în sens cibernetic, forţa conducătoare în sens politic, trebuie să fie în societatea socialistă **Partidul Comunist.** Societatea socialistă cuprinde două clase, mai multe pături sociale, este străbătută de diferite curente de opinii, este, uneori, frămîntată de dificile probleme economice şi sociale; rezlovarea acestora depinde de calitatea şi viteza informaţiei, de analiza şi judecarea acesteia, de deciziile ce se iau, de modul punerii lor în execuţie. Iată de ce rolul conştiinţei politice, rolul partidului este în continuă creştere în socialism. Dar partidul este în acelaşi timp conducere şi masă, avangarda conştientă, politică a oamenilor muncii.

Cum intervin în acest proces, care este funcţia şi rolul maselor de producători, de oameni ai muncii, de proprietari ai mijloacelor de producţie, cetăţeni ai societăţii socialiste la dezvoltarea şi prosperitatea acestei societăţi ?

În primul rînd, prin **munca** lor creatoare care făureşte toate bunurile materiale şi spirituale ale societăţii socialiste. Iar munca nu înseamă numai aplicare a unor planuri de producţie, ci şi **elaborarea** lor, este **creaţie** colectivă şi **gîndire.** Înalta conştiinţă politică implică şi necontenita creştere a **conştiinţei politice a maselor. Ca proprietari ai mijloacelor de producţie,** în socialism oamenii muncii deţin baza materială a societăţii şi au posibilitatea dezvoltării iniţiativei şi acţiunii lor, fiind în acelaşi timp producători şi beneficiari ai produsului social.

În acelaşi timp, creaţia înseamnă şi **iniţiativă** în gîndire şi muncă, aceasta stimulează întreaga activitate, ameliorează şi accelerează funcţionarea sistemului.

Lipsurile mişcării sociologice de astăzi din România constau tocmai în faptul că prelucrarea informării, analiza realităţii, elaborarea soluţiilor nu este dusă pînă la capăt în sensul unor **propuneri practice,** ceea ce nu contribuie în măsură suficientă la luarea hotărîrilor.

Creînd noţiunea de „organism social de producţie" [1], Marx a stabilit premiza cibernetică a comparării acestor organisme **sociale** cu altele, a studierii funcţionării şi autoreglării lor. Căci o anumită autoreglare există şi în orînduirile anterioare socialismului, dar **această autoreglare** se produce prin **crize** periodice. Spre pildă, în capitalism contradicţia fundamentală dintre producţia socială şi repartiţia bazată pe proprietatea privată capitalistă şi contradicţiile ce derivă din aceasta duc la autoreglări ale sistemului cu un caracter parţial **distructiv,** de nimicire de oameni şi bunuri. Aceste autoreglări dureroase (crize economice, războaie) pot prilejui forţelor revoluţionare răsturnarea orînduirii social-economice; dacă aceste forţe nu sînt coapte să săvîr-

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Editura Politică, Bucureşti, 1960, ed. a IV-a, pp. 115—116, passim.

şească **revoluţia socială necesară,** sistemul continuă să trăiască încă un timp, organismul de producţie continuă să funcţioneze după autoreglarea distructivă, uneori sîngeroasă, prin care a trecut.

Cibernetica economică este folosită în occident şi în SUA pentru a încerca să remedieze anumite boli ale capitalismului în faza imperialistă, dar cibernetica nu poate salva capitalismul, poate duce numai la paleative, nu poate rezolva problemele capitale ale capitalismului care izvorăsc din contradicţiile fundamentale ale acestei societăţi.

Sub acest aspect, apariţia capitalismului monopolist de stat, iar în zilele noastre a monopolurilor internaţionale suprastatale, sînt în esenţă manifestări de autoreglare a relaţiilor de producţie capitaliste — orientate spre obţinerea profiturilor maximale — la nivelul de socializare cel mai înalt ce l-au atins forţele de producţie în această orînduire.

Adîncirea crizei generale a capitalismului, schimbarea raportului de forţe pe plan mondial în favoarea socialismului, sarcinile ce le impune evoluţia ştiinţifică şi tehnică contemporană sînt cauzele principale care determină — pentru menţinerea relaţiilor de exploatare — o reacţie spontană sau conştientă a oligarhiei financiare în vederea unei autoreglări în sensul enunţat mai sus.

Este limpede că o asemenea „rezolvare" a contradicţiei fundamentale a capitalismului exprimă nu o întărire a acestui mod de producţie ci o slăbire a sa considerabilă. Noile forme pot resorbi anumite conflicte sau ciocniri dar aceasta cu preţul apariţiei altora mai profunde, mai extinse, ca atare această autoreglare, în condiţiile existenţei unor clase antagoniste nu pot înlătura contradicţia fundamentală.

Dimpotrivă, ele o amplifică considerabil.

În societatea socialistă cibernetica economică este folosită pe ramuri economice, cît şi pentru examinarea unor probleme de ansamblu ale economiei.

În societatea socialistă, dezvoltarea socială se produce conform legităţilor obiective proporţional şi planic, uneori cu dificultăţi inerente, printr-o autoreglare condusă de Partid şi Guvern. Cunoaşterea profundă a datelor sociale şi economice, documentarea continuă, planificarea economică şi socială, rezolvarea ştiinţifică a problemelor de către conducere, toate acestea permit **o autoreglare conştient prevăzută, ştiinţifică.**

Există vreo incompatibilitate între autoreglarea cibernetică şi programul social ? Duce autoreglarea la **conservarea** sistemelor sociale ? Dimpotrivă, autoreglarea organismelor sociale de producţie, chiar atunci cînd are un caracter parţial distructiv (în sclavagism, feudalism, capitalism) într-un anumit sens netezeşte terenul pentru transformări revoluţionare, crează premizele unor **revoluţii sociale,** deci a progresului social.

Este dificil de stabilit **termenul** în care se vor produce schimbările în societate, dar **sensul, direcţia,** chiar ritmul se pot prevedea de cei ce ştiu folosi în mod corect busola pe care le-o oferă concepţia materialistă a istoriei făurită de Marx, Engels, Lenin.

FAPTELE SOCIALE

Faptele sociale aparţin existenţei sociale pentru că sînt elemente ale realităţii obiective; considerînd existenţa socială ca manifestare a esenţei sociale, faptele sociale sînt la rîndul lor manifestări ale acesteia; ele se reflectă în conştiinţa socială şi conştiinţa le distinge, le implică. Ele au o anterioritate, o istorie a lor, anumite cauze, înţelese nu unilateral, adică prin filiaţiune unică directă, ci cauze complexe (grupe de fapte sociale, care determină, se leagă de alte fapte sociale) şi anumite consecinţe. Faptele sociale pot fi individualizate fără să fie unice.

Faptele sociale se exprimă pe plan istoric ca evenimente.

Într-o scrisoare către Joseph Bloch, din septembrie 1890, Friedrich Engels, caracterizează astfel evenimentul istoric :

„Istoria se desfăşoară astfel încît rezultatul final se degajează întotdeauna din conflictele unui mare număr de voinţe individuale dintre care fiecare este alcătuită (astfel cum este) dintr-o mulţime de condiţii particulare de existenţă; există deci nenumărate forţe care se contracarează mutual, un grup infinit de paralelograme de forţă, din care reiese (apare) o rezultantă — evenimentul istoric — care poate fi considerată ea însăşi, la rîndul său, ca produsul unei forţe acţionînd ca un tot în mod **inconştient** şi **orb.** Căci, ceea ce voieşte fiecare individ, este împiedicat de un altul iar ceea ce se degajează este ceva pe care nimeni nu l-a voit. Iată de ce istoria, pînă astăzi, se desfăşoară ca un proces al naturii şi este supusă, în fond, aceloraşi legi de mişcare ca şi aceasta. Dar din faptul că diferitele voinţe, dintre care fiecare urmăreşte un ţel spre care o împing structura sa materială şi circumstanţele exterioare, economice în ultimă instanţă (propriile circumstanţe personale sau împrejurările sociale generale) nu ajung la ceea ce voiesc ci se contopesc într-o medie generală, într-o rezultantă comună, nu are nimeni dreptul de a conchide că ele sînt egale cu zero. Dim-

potrivă, fiecare contribuie la rezultantă şi din acest punct de vedere, este inclusă în ea" [1].

Este interesantă aci definirea evenimentului istoric ca rezultanta unui grup infinit de paralelograme de forţe (voinţe individuale care intră în conflict din cauza condiţiilor specifice de existenţă) în care se includ toate acţiunile individuale şi care apare la suprafaţă ca o forţă inconştientă şi oarbă. Compararea istoriei cu un proces natural, cît timp dezvoltarea nu este determinată conştient, sublinierea structurii materiale şi a condiţiilor economice, formularea relaţiei dintre circumstanţele personale şi împrejurările sociale, integrează această expunere în concepţia generală a materialismului istoric. Concluzia firească a acestor premize constă în delimitarea istoriei de dinainte de revoluţia socialistă, perioadă în care evenimentele se desfăşoară imprevizibil („ceea ce se degajă este ceva pe care nimeni nu l-a voit, nu l-a prevăzut") şi istoria de după revoluţia socialistă, în perioada cînd evenimentele se desfăşoară ca urmare a unor procese dirijate conştient, iar desfăşurarea lor este în linii mari previzibilă.

Dacă examinăm viaţa socială, ea ne apare ca un ansamblu de fapte, de fenomene, de relaţii, ale unei colectivităţi de oameni, sau ale mai multor colectivităţi umane.

Faptele sociale apar ca momente, uneori ca momente nodale ale vieţii sociale, ale desfăşurării vieţii sociale, existenţei societăţii.

Referindu-ne la momente nodale, considerăm că trebuie să evidenţiem situaţia următoare : nu toate faptele sociale au aceeaşi pondere în dezvoltarea realităţii, adică există o diferenţiere obiectivă intrinsecă între faptele sociale. Dacă am studia o anumită epocă istorică şi am cerceta ceea ce pe planul ştiinţelor istorice se numesc evenimente istorice ale epocii, fără îndoială, fiecare om de ştiinţă ar fi obligat să distingă între evenimentele istorice de importanţă deosebită şi între evenimentele de importanţă secundară, sau chiar de importanţă minoră.

Care este criteriul după care se poate face această deosebire ? După părerea noastră, distincţia aceasta între evenimentele istorice sau între faptele sociale nu este legată numai de subiectivitatea celui care le cercetează.

Fără a contesta faptul că în distingerea însemnătăţii faptelor sociale, în diferenţierea lor, în stabilirea importanţei lor şi în aprecierea lor are un rol şi conştiinţa individuală a cercetătorului, a omului de ştiinţă, sau a cetăţeanului în general, deci fără a contesta rolul modului cum se reflectă subiectiv, în conştiinţă, faptele sociale sau evenimentele istorice, trebuie să subliniem că ele au însemnătatea lor obiectivă şi că această **semnificaţie** obiectivă este legată de direcţia dezvoltării societăţii.

---

[1] F. Engels, *Étude philosophiques*, Paris, Edit. Soc., 1947, p. 124. Traducerea textului de Sulamita Constantinescu.

Nu putem fi de acord cu interpretarea pe care o dă Louis Althusser într-o anexă din *Pour Marx* acestei scrisori ; Engels nu-şi propusese să-i prezinte lui Joseph Bloch toată concepţia materialistă a istoriei, ci să-i expună punctul său de vedere asupra evenimentului istoric. Concepţia de ansamblu fusese formulată de Marx şi Engels în numeroasele lucrări anterioare. Aci F. Engels răspunde la o întrebare anumită.

Se întîmplă uneori că evenimente sau fapte sociale care în momentul cînd s-au produs au apărut ca de însemnătate minoră, de însemnătate secundară, mai tîrziu, după un anumit interval de timp, să cîştige în importanţă. Aci putem distinge **faptul real** de aparenţă.

Ce a determinat acest spor, această — am putea spune — reevaluare a faptului social sau a evenimentului istoric ? După părerea noastră, ceea ce determină această reevaluare şi ceea ce permite trierea, diferenţierea după însemnătate a faptelor este tocmai dezvoltarea istorică ce s-a produs între timp şi examinarea acestor evenimente, a acestor fapte în lumina dezvoltării istorice produse.

După un anumit interval de timp, spre pildă, după un sfert de secol, anumite fapte sociale sau anumite evenimente istorice capătă alt caracter, îşi sporesc sau îşi diminuează însemnătatea în raport cu felul cum ele s-au situat în contextul istoric, în dezvoltarea istoriei.

Să căutăm un exemplu, s-ar putea da nenumărate. Spre pildă, aşa-numitul Pact de la München, încheiat în anul 1938 între Germania şi Italia, pe de o parte, Anglia şi Franţa, pe de altă parte. El a apărut în acel moment multor oameni şi nu numai politicienilor reacţionari care l-au înfăptuit, dar multor oameni de bună-credinţă din anumite ţări, ca o încercare de a instaura pentru un timp îndelungat pacea în Europa. De aceea, atît Neville Chamberlain, cînd s-a întors în Anglia, cît şi Edouard Daladier, cînd s-a întors în Franţa, au fost primiţi cu ovaţii, au avut loc demonstraţii la aeroport ale celor care exprimau această nădejde. N-a trecut mult timp pentru ca adevăratul conţinut şi adevărata semnificaţie a acestui eveniment istoric să apară. După puţine luni, o dată cu sacrificarea Cehoslovaciei, după aceea cu ocuparea acestei ţări şi în toamna anului 1939 cu izbucnirea celui de al doilea război mondial, evenimentul acesta istoric, Pactul de la München, a fost pus în cu totul altă lumină şi semnificaţia lui a devenit cu totul alta decît aceea care apărea unora în momentul înfăptuirii. Astăzi, după decenii şi după ce războiul acesta a cerut atîtea jertfe omenirii, după ce înfrîngerea hitlerismului şi a statului fascist a devenit un fapt împlinit, desigur, istoricii pot să aprecieze cu toată preciziunea însemnătatea lui, iar caracteristica faptului istoric respectiv apare întru totul în altă lumină şi capătă o cu totul altă pondere şi semnificaţie decît aceea pe care a avut-o în momentul cînd s-a produs.

Sau dacă am lua un fapt social de însemnătate locală, nu mondială, înfiinţarea unei fabrici într-un oraş din ţara noastră, din Moldova de exemplu, în care nu exista pînă la data aceea ; oraşul respectiv putea să aibă 20 sau 30 de mii de locuitori, iar fabrica în momentul naşterii ei, în momentul creării acestei unităţi noi de producţie, putea să aibă mai puţin de o sută de muncitori.

În totalitatea fenomenelor sociale din ţara noastră, acest fapt al apariţiei unei fabrici de dimensiune mică într-un mic oraş putea să pară nesemnificativ, dar în curgerea timpului şi examinînd în lumina dezvoltării istorice, s-a dovedit valabilitatea acestei noi unităţi productive pentru viaţa economică a oraşului moldovenesc ca şi însemnătatea socială şi politică a acestui fapt, semnificaţia pe care a căpătat-o prin desfăşurarea luptelor de clasă, prin sprijinul sau contribuţia pe care muncitorii din unitatea respectivă au adus-o luptei pentru instaurarea

regimului democrat-popular în țara noastră și pentru construirea socialismului.

Iată deci cum dezvoltarea istorică determină continuu o reevaluare a faptelor sociale, a evenimentelor istorice și în această lumină ele ajung să capete semnificația și ponderea lor reală pe plan obiectiv.

Pe planul subiectiv, deci al reflectării acestor fapte și evenimente în conștiințe, pe acel plan la care se refereau C. Bouglé și J. Raffault în antologia lor [1] putem să facem o distincțiune între veracitatea sau neveracitatea reflectării unor evenimente în conștiințele individuale sau în conștiințele unor clase sociale. Revenind acum la exemplele pe care le-am dat și situîndu-ne pe planul conștiinței sociale și conștiinței individuale, în momentul în care s-a produs „Münchenul" au fost oameni, și anume muncitori, au fost clase sociale, și anume clasa muncitoare, în primul rînd, și partide politice, anume partidele comuniste, care în contrast și chiar în dezacord cu opinia exprimată de o mare parte a populației — și semnalăm că mulți dintre acei oameni erau de bună-credință — au susținut din primul moment, că Pactul de la München a fost o eroare politică, că a fost un fapt dăunător dezvoltării luptei antifasciste, că a însemnat nu un mijloc de apărare împotriva războiului, de îndepărtare a războiului, ci tocmai a permis forțelor hitleriste și fasciste să accelereze pregătirile de război, să separe vremelnic forțele antihitleriste, să apropie declanșarea războiului. Desfășurarea evenimentelor a confirmat justețea punctului de vedere al acestor oameni, al acestor clase, al acelor partide care au demascat din primul moment Pactul de la München.

Iată că reflectarea unui eveniment istoric în conștiință și conștiințele individuale, și în conștiința socială, în conștiințele de clase sociale s-a produs în mod diferit; dezvoltarea istorică a fost aceea care a confirmat sau infirmat o anumită poziție și o anumită apreciere.

Ce a permis celor clarvăzători să dea aprecierea justă Pactului de la München chiar din momentul producerii lui? Faptul că ei s-au situat pe poziția direcției dezvoltării istorice, au avut posibilitatea și știința de a o cunoaște și de a aprecia evenimentul istoric respectiv din acest punct de vedere al direcției în care se dezvolta istoria.

Sau dacă ne referim la celălalt exemplu în legătură cu apariția unei mici fabrici într-un mic oraș de provincie din România veche. Spunem că pentru mulți din cetățenii acelui oraș, faptul acesta social putea să pară fără însemnătate, nesemnificativ. Dar, în orașul acela s-au format oameni care se situau pe poziția clasei muncitoare, oameni care se considerau și militau de pe pozițiile marxism-leninismului.

În aprecierea pe care aceștia au făcut-o faptului social s-a subliniat tocmai elementul nou, progresist, al apariției acestei fabrici într-un oraș în care pînă atunci nu existau decît mici ateliere și magazine; ei au văzut în această unitate nouă semnele unor noi dezvoltări economice, sociale, premizele luptelor de clasă și luptelor politice ce s-au desfășurat în deceniile următoare.

Deci, în reflectarea subiectivă a faptului social am avut o deosebire profundă de poziție și reflectare; aprecierea justă au dat-o aceia

---

[1] C. Bouglé și J. Raffault, *Éléments de Sociologie*, p. 9—11.

care s-au situat tot pe poziţia cunoaşterii **direcţiei dezvoltării istorice de la capitalism la socialism** şi deci a direcţiei dezvoltării luptelor sociale, a luptelor de clasă, a luptelor politice pentru preluarea puterii de către clasa muncitoare.

În această privinţă este necesară neta distingere între faptul social şi **opinia** despre faptul social ; opiniile sînt diferite în raport cu clasele şi grupurile sociale, cu persoanele, iar confruntarea lor cu realitatea obiectivă este singura care dă măsura valabilităţii lor. În cercetările sociologice această distincţie este, metodologic şi practic, esenţială.

Faptele sociale aparţin, în principal **existenţei sociale** în timp ce opiniile sociale, opiniile despre faptele sociale fac parte din fenomenele **de conştiinţă socială,** sînt elemente ale conştiinţei sociale.

FENOMENELE SOCIALE

Faptele sociale care se împletesc într-o curgere continuă, care sînt în mişcare şi se grupează în complexe, în ansambluri de fapte sociale, le denumim fenomene sociale: în delimitarea fenomenului social faţă de faptul social accentuăm asupra caracterului complex şi dinamic, de mişcare, de curgere, de împletire a faptelor sociale în cadrul acestor fenomene sociale.

Ţinem să semnalăm faptul că Immanuel Kant, făcînd distincţia între fenomene şi „numen", sublinia că **fenomenul aparţine realităţii obiective.**

În concepţia noastră, fenomenul nu este o aparenţă numai, el exprimă şi esenţa şi manifestările acestei esenţe. Spre deosebire de „lucrul în sine", fenomenul este (numit de Lenin) [1] „lucru pentru noi" pentru cuoaşterea şi acţiunea imediată a oamenilor.

Problema corelaţiei dintre **esenţă** şi **existenţă,** care are însemnătate principală în filozofie, se impune şi sociologiei; ea va trebui abordată într-un mod nou de către sociologii marxişti; examinarea relaţiei dintre esenţa socială şi existenţa socială fiind necesară pentru aprofundarea conceptelor fundamentale ale teoriei materialiste a istoriei.

Referindu-ne la fenomenele sociale, considerăm că realitatea socială constă dintr-o împletire şi succesiune de fenomene sociale în timp şi în spaţiu. Ea nu numai că **apare** în acest mod, ci **este** o succesiune şi o împletire de fenomene sociale.

Fenomenele exprimă realitatea socială, ele sînt elemente ale realităţii sociale care au o durată a lor, o dinamică a lor, ele constau din grupuri, din serii de fapte ce se dezvoltă împletindu-se.

O trăsătură caracteristică a lor este tocmai continua mişcare de la un grup de fapte sociale la alt grup de fapte sociale, de la un grup

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, Editura Politică, 1963, vol. 18, „Materialism şi empiriocriticism", pp. 117—118. „Fiecare om observă, în realitate, de milioane de ori simplą şi evidenta transformare a „lucrului în sine" în *fenomen*, în „lucru pentru noi" (Sublinierea noastră — M.C.).

de evenimente istorice la alt grup de evenimente istorice şi că aceasta se produce după anumite legi ale dezvoltării, adică există o direcţie a dezvoltării fenomenelor sociale, direcţia aceasta poate să fie cunoscută. Şi cei care reuşesc s-o cunoască pot să elaboreze prognoze, adică să elaboreze aprecieri de perspectivă asupra dezvoltării sociale şi să întocmescă planuri pentru dezvoltarea acestei realităţi.

Cînd cercetăm anumite fenomene sociale trebuie să ţinem seama de ansamblul, de caracterul specific al unităţii, al totalităţii în care se situează fenomenele sociale respective, în care se desfăşoară aceste fenomene. Ideea de „totalitate vie" este extrasă de Marx din lucrările economiştilor secolelor XVII—XVIII şi reformulată în **Introducerea** publicată la sfîrşitul lucrării sale din 1859 **Contribuţii la critica economiei politice** [1].

Adică atunci cînd, spre pildă, cercetăm şi apreciem însemnătatea unor mişcări sociale trebuie să ţinem seama în cadrul cărei societăţi, în cadrul cărei formaţiuni se desfăşoară acele fenomene. Să ilustrăm cu o pildă din istoria ţării noastre : luptele ţăranilor în perioada lui Gheorghe Doja la începutul veacului al XVI-lea şi răscoalele ţărăneşti de la 1907 din veacul XX.

Dacă istoricul sau sociologul care va examina aceste mişcări ţărăneşti nu va ţine seama de elementul fundamental, de faptul că luptele ţărăneşti conduse de Doja s-au petrecut în cadrul feudalismului, în cadrul societăţii şi orînduirii feudale din Ungaria şi Transilvana, iar răscoalele ţărăneşti din 1907 s-au produs în condiţiile unei Românii burghezo-moşiereşti în care relaţiile de producţie erau din ce în ce mai mult cele capitaliste bazate pe muncă salariată şi în tot mai mică măsură feudale bazate pe clacă şi corvezile feudale, deci dacă istoricul şi sociologul nu vor situa şi nu vor examina aceste fenomene sociale în contextul lor real, în unitatea mare din care făceau parte, adică în orînduirea, în formaţiunea social-economică, în care erau implicite, nu vor putea să discearnă trăsăturile caracteristice şi să dea o apreciere, să ajungă la o cunoaştere ştiinţifică a acestor însemnate evenimente istorice.

Deci cercetarea fenomenelor sociale, după părerea noastră, trebuie să fie făcută din punctul de vedere al unităţii sociale în care se manifestă, al organismului social de producţie, al orînduirii, al formaţiunii social-economice, ca elemente, momente complexe componente ale acestora. Nu o cercetare a fenomenlului rupt de totalitate, de ansamblu, de structură, ci în cadrul acestei totalităţi în cadrul ansamblului respectiv şi structurii aceleia.

Anumiţi filozofi şi sociologi încearcă să întemeieze punctul de vedere de a considera faptul social numai ca un element staţionar şi de discontinuitate, iar fenomenul social ca un element de curgere ca un moment de continuitate, de mişcare.

În această distincţiune, există o parte de adevăr, după părerea noastră, dar distincţiunea nu trebuie absolutizată, pentru că faptele sociale, fiind ele însele momente şi uneori momente nodale ale dez-

---

[1] În realitate amîndouă fac parte din manuscrisul (ciorna) *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie, scris în 1857—1858* de Marx.

voltării sociale şi ale dezvoltării istorice, sînt în continuă dezvoltare şi împletire cu alte fapte sociale şi distingerea lor, separarea lor, izolarea lor poate să ducă la o mumificare, care face să dispară însăşi viaţa, să nu mai poată fi înţeleasă însăşi viaţa socială.

Faptul social, chiar cel mai mic fapt social în aparenţă, trebuie considerat complex. Nu poate fi socotit simplu pentru că în cel mai neînsemnat fapt social există o complexitate de cauze şi el este generatorul unei complexităţi de consecinţe. Fenomenul social este rezultatul unei acţiuni sociale sau împletirii unor acţiuni sociale.

În cercetările sociologice pe care le-am făcut acum treizeci de ani într-o plasă din fostul judeţ Argeş, Dîmbovnicul[1], am constatat că ţăranii săraci, ţăranii care nu aveau mijloace de muncă suficiente, — unii aveau numai unelte, dar nu aveau cal, alţii aveau animale de muncă, dar nu aveau unelte, pămînt aveau toţi foarte puţin, se asociau în mod spontan într-un fel de tovărăşii, întovărăşiri, pe care le numeau „pogonici". Aceşti ţărani îşi ziceau ei înşişi „pogonici" pentru că aveau jumătate de pogon sau un pogon proprietate agricolă şi această tovărăşie a pogonicilor lucra cu uneltele adunate, cu vitele adunate şi pe pămînturile tuturor celor care erau în această asociaţie spontană.

Nici istoricii epocii aceleia şi nici mulţi dintre economiştii şi sociologii acelei epoci n-au acordat o prea mare însemnătate acestui fapt social. În lucrările care s-au publicat atunci şi mai tîrziu am atras atenţia asupra elementului semnificativ din această asociere a celor mai săraci dintre ţărani şi am exprimat opinia că aici este germenele unor viitoare asociaţii, care după o schimbare fundamentală a relaţiilor de producţie şi a relaţiilor sociale şi politice va contribui la o transformare a situaţiei întregii ţărănimi muncitoare din România.

Simplitatea unor aspecte ascunde uneori relaţii foarte complexe care trebuie să fie descifrate şi în dezvoltarea istorică şi ele îşi dobîndesc după aceea semnificaţia lor reală.

Fenomenele sociale au o amploare diferită în raport cu masa oamenilor care participă la aceste fenomene, cu durate diferite în timp, cauzalitatea lor este mai complexă decît cauzalitatea în restul naturii, în natura propriu-zisă. Fenomenele sociale se desfăşoară în cadrul unei interdependenţe complexe, iar ceea ce se află la rădăcina lor este tocmai complexitatea relaţiilor diferenţiate nu numai dintre oameni (aşa cum scriu mulţi sociologi, referindu-se numai la relaţiile interindividuale), ci în principal, relaţiile între oameni, în sensul relaţiilor între **grupuri umane**, între colectivităţi umane, între **clase sociale** sau **unităţi sociale.** Deci în fenomenele sociale se manifestă această textură, complexitate a relaţiilor sociale reciproce dintre grupuri, clase, categorii.

Ţinem să subliniem aci ceea ce am exprimat ca o premiză la începutul acestei expuneri şi anume, ireductibilitatea faptelor sociale şi a fenomenelor sociale la psihologie. Fără a contesta faptul că în feno-

---

1 *Dîmbovnicul o plasă din judeţul Argeş.* Cercetarea sociologică făcută de o echipă condusă de Mihai Pop şi Anton Golopenţia în 1939. Publicată în „Sociologia românească" şi în volum separat în 1943. Studiul nostru a fost republicat în *Cercetări sociologice 1938—1971.* Editura Academiei R. S. România 1971, pag. 3—10.

menul social şi în faptele sociale există latura aceasta a comunicării dintre conştiinţe — aşa cum arătau nu numai sociologii francezi ai epocii — nu putem să reducem caracteristica esenţială a faptelor sociale şi a fenomenelor sociale la psihologic. Şi considerăm că ceea ce este caracteristic este tocmai apartenenţa lor la existenţa socială, la realitatea obiectivă care se reflectă în conştiinţele individuale şi sociale, adică în subiectiv.

Iar conştiinţa socială nu este în ultimă instanţă decît **existenţa conştientă**, deşi gnoseologic, se opune acesteia.

În conspectul său la „Ştiinţa logicii" lui Hegel, pasajul privitor la relaţia **fenomen-lege**, V. I. Lenin comenta faptul că „fenomenul este totalitatea, integralitatea (legea = parte), fenomenul este mai bogat decît legea [1] întrucît legea este un raport esenţial (nu total) din **lăuntrul** fenomenelor".

Lenin subliniază ideea că „adevărul fenomenului îl constituie raportul esenţial" [2]. De fapt aşa cum interpreta pe marginea „Istoriei filozofiei" lui Hegel „şi aci vedem trecerea, curgerea unuia într-altul — **esenţa se fenomenalizează, fenomenul devine esenţă.** De aceea nu numai fenomenele sînt trecătoare, mobile, curgătoare, separate doar prin limite convenţionale, ci şi **esenţele lucrurilor**" [3].

Pentru mulţi sociologi distincţia dintre **fenomene sociale** şi **fapte sociale,** nu apare marcată. Spre pildă la Emil Durkheim distincţia acestora nu este subliniată în lucrarea sa privitoare la „Regulile metodei sociologice" (1895). Autorul intitulează capitolele principale: Ce este un fapt social, în ce constă un fapt social normal şi un fapt social patotlogic, explicaţia faptelor sociale; capitolele acestei lucrări importante din punctul de vedere al metodologiei, al concepţiei metodologice a lui Durkheim, centrează atenţia cercetătorilor şi cititorilor asupra faptelor sociale. Iar adesea în text, referindu-se la fenomene sociale, lasă să se înţeleagă coincidenţa sau aproximativa coincidenţă, concordanţă a acestor termeni.

Şi la sociologii contemporani există o tendinţă, spre pildă, la Stanislaw Ossowski, de a considera termenii de „fenomen social" şi de „fapt social" coincidenţă. Totuşi, atunci cînd Ossowski face sistematizarea punctelor de vedere ale unor sociologi anteriori menţionează distincţia, interesantă, între fenomenele sociale, care exprimă dezvoltarea relaţiilor sociale şi faptele care exprimă manifestarea sau acţiunile unor grupuri sociale. Ele încercă chiar o clasificare a filozofilor şi sociologilor anteriori din acest punct de vedere, atrăgînd atenţia asupra impresiei pe care o are că la Leopold von Wiese sau Vilfredo Pareto se exprimă prima tendinţă, aceea de a considera fenomenele sociale ca exprimînd relaţii interumane, pe care aceştia le consideră ca relaţii interindividuale, iar a doua tendinţă este aceea de a considera faptele sociale ca manifestări ale unor grupuri sociale — E. Durkheim, Mc. Dougall, Marcel Mauss.

Remarcăm însă aspectul următor: şi aceste manifestări ale activităţii unor grupuri se exprimă tot prin relaţii sociale, relaţii nu în

---

[1] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*, E.S.P.L.P., 1956, p. 121.
[2] *Ibidem*, p. 122.
[3] *Ibidem*, p. 229.

sensul unor relaţii interindividuale (cum sînt concepute la mulţi sociologi burghezi), ci în sensul marxism-leninismului adică relaţii sociale, între grupuri sociale, clase sociale, categorii sociale, relaţii la temelia cărora se află raporturile de producţie.

În definirea faptelor sociale unii filozofi şi sociologi idealişti încearcă să introducă teza că acestea nu ar avea o realitate în sine, ci că sînt rezultatul unei operaţii mentale, selective, raţionale, a oamenilor care cercetează realitatea şi că prin această operaţie se precizează distincţiile sau separările dintre faptele sociale. Noi considerăm că în aceste teze se exprimă într-un mod deformat denaturat, un proces real. În distingerea faptelor sociale, desigur că gîndirea operează anumite separări, determină distingerea unui anumit fapt social de un altul. Dar aceste distincţii, aceste separări, reflectă în fond conturе care sînt în realitatea socială. Altfel nici nu ar putea judecata omenească să facă aceste distincţii şi să le verifice în practică, decît dacă aceste contururi, delimitări, există şi în realitatea obiectivă. Realitatea socială obiectivă este un proces de curgere continuă, dar în această curgere continuă există momente, puncte nodale complexe ; realitatea poate fi examinată în diferite secţiuni iar atunci cînd examinarea se face fie pe secţiuni, fie asupra dinamicii sociale, apar aceste puncte nodale, aceste momente distinctive în curgerea realităţii sociale, precum există şi în transformarea materiei organice sau anorganice astfel de puncte, de momente, de noduri. Sigur că ar fi greşit să fie concepute aceste distincţii ca ducînd la o izolare, la o rupere a unui moment de celălalt, a unui fapt social de celălalt. Există o strînsă interdependenţă şi o continuitate dinamică între ele.

Revenind acum la Durkheim [1], să precizăm poziţia noastră faţă de unele puncte de vedere privitoare la faptele sociale, pe care acesta le susţine. Ideea fundamentală de la care porneşte Durkheim este aceea de a considera faptele sociale ca exterioare conştiinţelor individuale. El afirmă exterioritatea aceasta şi critică tendinţa psihologistă, nu admite posibilitatea de a reduce faptele sociale la fapte psihice : dacă ar fi admis această reductibilitate, Durkheim ar fi negat ştiinţa pe care o afirma — sociologia — şi ar fi redus sociologia la psihologie. Deci el începe prin a afirma exterioritatea faptelor sociale faţă de conştiinţele individuale. După părerea noastră acest punct de plecare al lui Durkheim este incontestabil pozitiv, pentru că el se opune, în fond, tendinţei idealiste de a reduce existenţa socială la conştiinţa socială. Teza fundamentală a concepţiei noastre este aceea a priorităţii, a primordialităţii existenţei sociale faţă de conştiinţa socială. La Durkheim există afirmată ca premiză metodologică fundamentală aceea a considerării faptelor sociale ca **lucruri.** În sensul afirmării exteriorităţii faptelor sociale şi a ireductibilităţii lor la conştiinţe, această premiză a lui Durkheim îşi are valabilitatea ei. Dar luată în sens absolut, Durkheim simplifică în fond realitatea socială. Realitatea socială şi faptele sociale nu se pot reduce numai la o succesiune a lucrurilor (nici chiar metodologic). Mai mult, în această teză a lui Durkheim există primejdia de a nu descoperi relaţiile umane, relaţiile sociale

1 Emile Durkheim, *Règles de la méthode sociologique*, Paris, Alcan, 1895, passim.

fundamentale în aceste lucruri. Cînd Durkheim afirmă că fenomenele sociale sînt lucruri, chiar în înțelesul metodologic al acestei teze, există pericolul de a simplifica realitatea socială, de a o reduce la ceea ce apare pe prim plan și de a nu descoperi conținutul profund al acesteia.

Durkheim are o continuă șovăială, o tendință de a micșora importanța acestui principiu prin aceea că afirmînd exterioritatea faptelor sociale față de conștiințe consideră posibil că această exterioritate să fie de esență ideală ; necontinuînd pe făgașul pe care pornise, făcînd mereu anumite rezerve și anume limitări propriului principiu pe care îl afirmase, îi diminuează importanța.

În critica pozitivismului, arătam că viciul său fundamental constă tocmai în faptul că pornind de la datele experienței (în sensul în care concepe pozitivismul acest termen) se mărginește la compararea, prezentarea acestora și nu pătrunde la realitățile sociale fundamentale care sînt ascunse în aceste fapte, în dosul unor aparențe, în aceste date ale experienței și care nu pot fi descoperite decît printr-o analiză științifică.

Durkheim, deși critică pozitivismul în mai multe locuri (el ia poziție față de empirism, față de pozitivism), în fond, în propria sa teză fundamentală există pericolul de a lua fenomenele sociale sub aspectul lor exterior, de a nu pătrunde în conținutul real al complexității acestor fenomene, de a nu descoperi acolo relațiile fundamentale, contradictorii, inerente acestor fenomene. Mai mult, Durkheim extinde asupra realității sociale întregi această tendință de **reificare** (adică de a considera tot ansamblul faptelor sociale ca ansambluri de lucruri).

Aceeași tendință se exprimă și în al doilea principiu metodologic al lui Durkheim, acela de a grupa faptele sociale după caracterele lor exterioare. Acest principiu metodologic permite abordarea cercetării faptelor sociale, dar de la abordarea lor pînă la cunoașterea lor profundă, pînă la pătrunderea conținutului contradictoriu al realității sociale este o distanță lungă. A te mărgini doar la gruparea faptelor sociale după caracterele lor exterioare și a nu încerca să pătrunzi în esența realității sociale, în lăuntrul complexului de fapte sociale, duce la o cercetare limitată și incompletă.

Al treilea principiu metodologic al lui Durkheim de a exprima faptele sociale pe latura lor comună (adică izolată de manifestările individuale) are, într-un sens limitat, o anumită valabilitate. Însă și aici textura, legătura între trăsăturile comune și cele individuale este atît de strînsă, încît artificiala separare a comunului de individual, poate să ducă la o unilateralizare și la o cunoaștere incompletă a realității sociale.

În general această prizmă a faptelor sociale considerate ca lucruri ni se pare că duce la o oarecare viziune statică, la o imobilitate conceptuală a acestor fapte care în realitate sînt într-o continuă dezvoltare și curgere. De aceea în studiul operei lui Durkheim trebuie cu mult discernămînt să înregistrăm în concepția lui acele elemente care sînt valorificabile și să înlăturăm acele concesii făcute idealismului, acele deplasări de la un mod de examinare esențial la un mod factice, care nu

poate duce decît la o cunoaştere ncompletă, superficială, vulgarizatoare a realităţii sociale.

Aş da, poate un exemplu — spre pildă chiar în această lucrare, în **Regulile metodei sociologice** — felul cum Durkheim analizează problema valorii. Este tipică recomandarea pe care o face el pentru studierea valorii, pentru modul limitat, pozitivist — pe care el îl critică metodologic — dar pe care în fond îl repetă în această prezentare. Astfel cere examinarea tuturor variaţiunilor preţurilor, care exprimă variaţiunile valorilor; în fond ideea fundamentală, aceea că valoarea este o relaţie socială şi că în această relaţie socială există muncă înstrăinată — această idee Durkheim nu a înţeles-o, deşi opera lui Marx a fost integral elaborată înainte de 1895. Deci modul în care Durkheim propune să fie studiată problema valorii (sau, în altă parte, problema diviziunii sociale a muncii) este un mod limitat, empirist şi, în fond, idealist, nesatisfăcător. O cauză ideologică a acestei limite constă şi în lupta pe care o duce el cu ceea ce numeşte **prenoţiunile.** El critică pe A. Comte şi pe Spencer pentru că aceştia pornesc de la anumite **prenoţiuni.** Ce înţelege Durkheim prin prenoţiuni ? Spre pildă noţiunea de **progres** care este una din tezele fundamentale ale concepţiei lui Auguste Comte care considera că umanitatea, societatea umană se dezvoltă în sensul progresului şi că trece prin anumite stări (el a formulat şi acea celebră lege a celor trei stări, — lege a aparenţelor, rudimentară, simplistă, de altfel). Durkheim opune acestei concepţii a lui A. Comte teza că nu există un progres al umanităţii, că există o succesiune a societăţilor, dar această succesiune a societăţilor nu merge pe linia unui progres social. Aplicînd această formulă istoriei el face o comparaţie, considerînd că istoria trebuie văzută nu ca o succesiune de orînduiri una superioară celeilalte, ci ca un arbore cu multe ramuri, fiecare societate fiind o ramură diferită, individualizată a acestui arbore. De asemenea, în critica pe care o face concepţiei lui Spencer, care afirma teza cooperaţiei şi asociaţiei între oameni ca un element caracteristic societăţii, el afirmă că nu cooperaţia este esenţială şi determinantă, ci constrîngerea este aceea în care se exprimă faptele sociale, elementul coercitiv este caracteristic pentru faptele sociale. Şi ilustrează aceasta cu exemple mai ales din domeniul instituţiilor şi tradiţiilor. Dacă această critică a lui Durkheim s-ar fi referit la faptul că A. Comte sau Spencer au prezentat într-un mod simplist, linear ideea de progres sau ideea de cooperaţie (de asociaţie) umană, această critică ar fi fost valabilă şi eficientă. Dar Durkheim îşi îndreaptă în altă direcţie critica sa şi anume în aceea de a susţine că sociologii nu trebuie să aibă o concepţie şi un **aparat conceptual** preexistent cercetării. De aceea el respinge aceste concepte de premiză, aceste „prenoţiuni" din opera lui A. Comte sau din cea a lui H. Spencer. Respingînd necesitatea concepţiei şi aparatului conceptual, în fond, respinge necesitatea unei ipoteze ştiinţifice menite să lumineze şi să fecundeze cercetarea. Or, nici o cercetare nu se poate dezvolta fără a fi călăuzită de o ipoteză ştiinţifică preliminară, pusă sub semnul întrebării (ca ipoteză) şi însoţită de aparatul conceptual, de acel sistem de noţiuni, concepte, categorii care să permită cercetătorului să formuleze rezultatele cercetării sale asupra vieţii sociale, să cuprindă însăşi desfăşurarea realităţii sociale.

Marxiştii, respectînd întru totul faptele sociale, respectînd întru totul concretul şi considerînd că acest concret nu trebuie silit să intre în anumite sertare sau cutii prestabilite, consideră însă că pentru a cunoaşte acest concret este necesar un sistem de concepte, de noţiuni, de categorii, o metodă de gîndire şi o concepţie care să permită cunoaşterea acestui concret, să fie corespondentă acestui concret, şi să fie destul de suplă şi de bogată pentru a putea cuprinde realitatea extrem de complexă şi de bogată a vieţii sociale.

În „metoda economiei politice" [1], care poate fi pe drept cuvînt considerată şi metodă a sociologiei, Marx arăta că — pentru elaborarea unor cercetări şi lucrări ştiinţifice trebuie să pornim de la **concretul dat, imediat,** să trecem la abstractizări, la **determinările abstracte** pentru a reconstitui apoi **concretul înţeles, concretul gîndit,** care serveşte ca premiză a acţiunilor umane.

Abstractul este totdeauna mai simplu decît concretul, dar el este calea accesului la concretul gîndit ; numai prin abstractizare se poate ajunge la înţelegerea concretului adevărat care este complex şi bogat.

Sînt necesare completări, nuanţări, diversificări şi amplificări continue în aparatul conceptual sociologic cu care lucrăm. Păstrînd fondul acumulat pînă acum şi care exprimă o experienţă de cunoaştere socială el poate fi completat, dezvoltat ; chiar anumite noţiuni sau concepte elaborate de alţi gînditori, nemarxişti, pot fi însuşite în aparatul nostru conceptual, cu condiţia trecerii lor prin sita concepţiei şi sistemului nostru de gîndire. De aceea am considerat necesară elaborarea unei epistemologii sociologice marxiste *.

Faptele sociale şi fenomenele sociale sînt extrem de complexe şi complexitatea lor nu constă numai în multilateralitatea lor, ci constă şi în faptul că într-o relativ lungă perioadă a istoriei umanităţii în aceste fapte sociale se exprimă totuşi procesul înstrăinării, al muncii înstrăinate a oamenilor, a exploatării oamenilor de către oameni şi se imprimă asupra tuturor faptelor sociale din diferite epoci sau momente istorice această pecete, această coloratură care nu permite, de la prima viziune, o pătrundere în realitatea ei profundă. Descrierea fenomenelor şi a faptelor sociale nu înseamnă încă cunoaşterea lor ; aceasta este şi distincţia pe care o facem între sociografie şi sociologie — sociografia se mulţumeşte cu descrierea fenomenelor, iar sociologia duce la cunoaşterea profundă a realităţii sociale şi descoperă legile transformării sociale. Reamintim aci un pasaj remarcabil care subliniază latura activă a cunoaşterii din **Ideologia germană** în care Marx şi Engels arătau că „De îndată ce înfăţişează acest proces de viaţă activ, istoria încetează de a mai fi o colecţie de fapte moarte, cum era cazul la empirici (am putea spune şi la pozitivişti — n.n.)... sau o acţiune închipuită, a unor subiecte închipuite, cum era cazul la idealişti".

În privinţa examinării vieţii sociale sub aspectul reducerii faptelor sociale la lucruri este interesantă o apreciere a lui Engels referitor la

---

[1] K. Marx, *Introducerea* de la sfîrşitul lucrării „Contribuţii la critica economiei politice", p. 226—227.

* Semestrul II al cursului nostru de sociologie din anul universitar 1967/1968 a fost consacrat tocmai elaborării fundamentelor unei epistemologii sociologice marxiste.

economia politică. „...economia politică are de a face nu cu lucruri, ci cu **relaţii între oameni,** şi în ultimă analiză între clase, dar aceste relaţii sînt totdeauna **legate de lucruri şi se manifestă ca lucruri**" [1]. Deci îndemnul pe care îl adresează Engels economiştilor şi sociologilor este tocmai acela de a nu se mărgini să constate aceste lucruri, ci de a pătrunde în profunzime şi a descoperi la rădăcina acestor lucruri tocmai relaţiile între oameni, dintre clase în ultimă analiză.

Amintim aici că şi la unii istorici sau sociologi care nu se situează pe poziţia marxismului apare ideea complexităţii faptelor sociale şi istorice, a **legăturii** dintre aceste fapte.

Fustel de Coulanges, autorul celebrelor lucrări **Istoria instituţiilor vechii Franţe,** şi **Cetatea antică** scria: „Presupuneţi 100 de specialişti care îşi împart în loturi trecutul Franţei. Credeţi dv. că la sfîrşitul cercetării lor vor avea ei o istorie a Franţei ? Mă îndoiesc foarte mult. În ea va lipsi cel puţin legătura dintre fapte, **şi această legătură este şi ea adevărul istoric".** Iar un istoric francez contemporan, unul dintre cei mai străluciţi gînditori — Marc Bloch (ucis de către hitlerişti în 1944), referindu-se la faptele sociale scria: „Faptele umane sînt, dintre toate, cele mai complexe, pentru că omul se plasează la punctul culminant, extrem al dezvoltării naturii" [2]. Iată iarăşi o subliniere, o recunoaştere a complexităţii şi bogăţiei vieţii sociale a oamenilor; sociologia marxistă subliniază tocmai multilateralitatea faptelor sociale în general, este opusă tendinţei de a le considera, simplist ca lucruri. Marc Bloch a scris şi o foarte interesantă lucrare în care se ocupă de relaţia dintre istorie şi sociologie intitulată **Apologie pentru istorie** *.

Numeroşi istorici şi sociologi fac o distincţiune între fenomen şi fapt, în sensul că fenomenul social evidenţiază îndeosebi continuitatea desfăşurării vieţii sociale, curgerea ei, iar faptul social exprimă momentele de discontinuitate. Credem că în această optică nu se face distincţiunea dintre logic şi sociologic sau istoric. Modul cum abordăm studiul realităţii sociale permite ca faptele sociale să fie analizate distinct, ca momente separate ale curgerii istorice. Acest lucru este posibil pentru că el corespunde şi unei realităţi obiective. **Dar această discontinuitate este şi ea un moment al continuităţii istorice.**

De altfel întreaga concepţie marxistă a periodizării pe orînduiri şi formaţiuni social-economice reprezintă dezvoltarea acestei idei a discontinuităţii în continuitate [3].

Vom întîlni adesea la Marx expresia respectului pe care oamenii de ştiinţă trebuie să-l acorde faptelor; nu se poate generaliza decît pe un Mont Blanc de fapte. Şi această idee trebuie pricepută în sensul că ea nu este un omagiu adus empirismului sau pozitivismului; dimpotrivă, constă tocmai în accentuarea importanţei teoriei, a generalizării, care trebuie să se întemeieze pe cunoaşterea cît mai completă a faptelor. Această idee a lui Marx nu trebuie înţeleasă în sensul unei fetişizări a

---

[1] F. Engels şi K. Marx, *Contribuţii la critica economiei politice,* articole publicate în cartea cu acelaşi titlu a lui Marx, p. 250.

[2] Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou métier de l'historien.* Paris, 1961.

* Este ultima lucrare, care nici n-a putut-o termina (a publicat-o prietenul său Lucien Fèbvre).

[3] Temă dezvoltată de Etienne Balibar în *Lire le Capital,* vol. II, apărută sub îndrumarea lui Althusser, p. 187, etc.

faptelor şi minimalizări a teoriei, ci dimpotrivă, în sensul respectării faptelor, a concretului imediat, a elaborării conceptelor abstracte care-l pot cuprinde, determina mai bine pentru a ajunge la concretul gîndit, la **concretul înţeles**, bază a practicii umane.

V. I. Lenin formula în această privinţă o idee profundă: „Faptele luate în afara ansamblului, în afara conexiunii, faptele izolate şi arbitrare nu sînt decît o jucărie, chiar mai rău".

Deci Lenin arată aici necesitatea de a examina faptele sociale aşa cum sînt ele în realitatea socială, adică într-o strînsă interdependenţă, conexiune, acţiune reciprocă, de a cunoaşte tocmai aceste legături dintre toate faptele sociale, situîndu-le într-o lumină clară, adică acordîndu-le ponderea şi semnificaţia pe care o au în realitate.

RELAȚIILE SOCIALE

Trecînd acum la relațiile sociale, trebuie să accentuăm de la început complexitatea acestor relații: relații economice, relații juridice, relații psihologice, relații culturale și altele. Din punct de vedere științific nu pot fi reduse relațiile sociale numai la relații economice, această înțelegere a marxismului, a materialismului istoric este unilaterală; dimpotrivă totdeauna clasicii marxismului au subliniat **complexitatea realității sociale** ca ansamblu de relații reciproce între oameni și de procese sociale.

Meritul mare al lui Marx, așa cum a fost remarcat de către Lenin, este că din totalitatea aceasta de relații sociale, din complexitatea aceasta imensă a relațiilor sociale el a distins, a desprins ca relații determinante, hotărîtoare în dezvoltarea societății — relațiile de producție.

Iedeea fundamentală a marxismului în această privință este tocmai evidențierea rolului determinant al relațiilor de producție în cadrul complexității relațiilor sociale, în cadrul totalității relațiilor sociale.

În fața naturii, care uneori este prietenă oamenilor și alteori este adversă, oamenii nu se află izolați, ci în colectivități. Între omul individual și natură se interpune tocmai această forță colectivă a oamenilor în continuă acțiune, această rețea a relațiilor sociale, a raporturilor sociale, în continuă mișcare, prin care oamenii intervin în natură.

Oamenii nu lucrează în aceleași condiții în natură, nu-și exercită activitatea lor în mijlocul naturii în același mod în comuna primitivă, în feudalism sau în socialism. Modul în care ei, colectivitatea umană, acționează asupra naturii este diferit în aceste diferite orînduiri. În ce constă diferența ? Nu numai în eficiența uneltelor (mașinilor) ci și în caracterul deosebit al relațiilor dintre oameni, al modului cum oamenii își organizează și exercită împreună fie pe baza unor relații de colaborare, fie pe baza unor relații de exploatare, acțiunea lor asupra naturii, adică munca, activitatea lor productivă.

Deci, definirea relației dintre oameni și natură nu poate să facă abstracție de caracterul relațiilor dintre oameni în procesul produc-

ției, de **organismul social de producție**[1]. Astfel se explică apariția claselor sociale, raporturile între acestea, lupta de clasă.

Tocmai aceste raporturi între oameni definesc modul și eficiența acțiunii lor asupra naturii. Aceste raporturi dintre oameni formează tocmai atributul esențial al realității sociale. Și raporturile între oameni în procesul de producție sînt și de data aceasta, în primul rînd, raporturi materiale.

În acest cadru nu putem subestima raporturile psihologice. Oamenii, în procesul muncii își comunică cu ajutorul limbajului și cu alte mijloace anumite experiențe, anumite date, dar aceasta se referă la modul cum se reflectă în conștiința lor activitatea pe care o desfășoară. Această reflectare contribuie și ea la dezvoltarea, la stimularea activității productive și în general a activității umane. Dar ceea ce este hotărîtor este tocmai acțiunea materială asupra naturii, acțiunea colectivului uman, a comunității umane, folosind mijloace de muncă asupra naturii.

Relațiile de producție sînt în primul rînd **relații materiale.**

Subliniind complexitatea și multilateralitatea relațiilor sociale, evidențiem ca element determinant, hotărîtor tocmai acesta al raporturilor de producție, al modului de organizare a raporturilor dintre oameni în procesul de producție.

Credem însă că este util să menționăm criteriile după care distingem aceste moduri de organizare a relațiilor de producție și aceste relații de producție însăși.

În criteriile obiective de distingere, de deosebire a relațiilor de producție, trebuie să considerăm, în primul rînd, dezvoltarea forțelor productive ca grad și ca nivel, ceea ce dă acestor forțe productive caractere, adică calități noi. Relațiile de producție sînt forme ale forțelor productive și însăși natura relațiilor de producție depinde de gradul, de nivelul atins de forțele productive și de caracterele dobîndite de acestea în anasmblul lor. În acest mod crește și productivitatea muncii, care determină apariția unui surplus de producție, a plusprodusului și apartenența acestui plusprodus la o clasă dominantă sau alta, sau întregii societăți imprimă caracterul însuși al orînduirii respective.

Chiar în faza de destrămare a comunei primitive, diferențierea socială și apariția aristocrației tribale nu se poate explica decît tocmai prin apariția, în urma sporirii productivității muncii, a diviziunii sociale a muncii, prin exploatarea sub forma tributară a contribalilor prin apariția unui surplus de producție, care permite existența unei pături de războinici („boieri") și de administratori („stăpîni"), un fel de aristocrație tribală. Plusprodusul era prelevat spre pildă în feudalism sub forma rentei feudale de către clasa feudală și asta formează tocmai esența feudalismului. Prelevare pe care o întîlnim și în capitalism, dar cu un alt caracter și la un alt nivel ; plusprodusul este prelevat de către clasa capitalistă de la muncitori sub forma plusvalorii.

O altă caracteristică, un alt criteriu obiectiv pentru distingerea relațiilor de producție este acela al formei de proprietate determinantă

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Editura Politică, p. 105. Termenul marxist de „organism social de producție" este astăzi puțin folosit, pe ndrept, îl consider extrem de actual, de important și caracteristic (Sublinierea mea — M.C.).

în orînduirea respectivă, formă de proprietate care este reversul însuşi al relaţiilor sociale de producţie (ne referim la forma de proprietate asupra mijloacelor de producţie).

Am menţionat aici cîteva din rădăcinile obiective şi din criteriile obiective care ne permit să distingem relaţiile de producţie din diferite orînduiri şi să nu fim înşelaţi de similitudini aparente atunci cînd cercetăm fenomene sociale, relaţii de producţie din orînduiri cu totul diferite.

În examinarea relaţiilor de producţie şi în considerarea lor ca relaţii materiale, esenţiale şi determinante trebuie să ţinem seama că ele sînt **structurate,** alcătuirea lor formează un ansamblu unitar. Ideea de **structură,** de organism structurat, a fost introdusă tocmai de Marx în sociologia ştiinţifică; el prezenta societatea ca pe un ansamblu unitar şi specific.

„Relaţiile sociale în cadrul cărora produc indivizii, relaţiile sociale de producţie se schimbă deci se transformă o dată cu schimbarea şi dezvoltarea mijloacelor materiale de producţie, a forţelor de producţie. **Relaţiile de producţie formează în totalitatea lor ceea ce numim relaţiile sociale, societatea, şi anume o societate pe o anumită treaptă de dezvoltare istorică, o societate cu un caracter specific, distinctiv.** Societatea antică, societatea feudală, societatea burgheză sînt astfel de ansambluri de relaţii de producţie, fiecare dintre ele însemnînd totodată o treaptă deosebită de dezvoltare în istoria omenirii“ [1].

Lenin, referindu-se la Marx, spunea că acesta în locul deosebirii dintre important şi neimportant, deosebire verbală, a evidenţiat structura economică determinantă: Lenin accentuează ideea că Marx a considerat relaţiile de producţie ca un ansamblu unitar structurat, organic, pe care l-a numit structură economică sau uneori infrastructură economică pentru a-l deosebi de suprastructura juridică, politică şi ideologică.

Astăzi, în multe ţări se dezvoltă şcolile structuraliste care susţin că elementul trebuie să fie examinat din punctul de vedere al totalităţii, al ansamblului. În filologie, în lingvistică, istoria culturii şi în alte domenii ale istoriei literaturii, şi bineînţeles în sociologie, se dezvoltă astăzi cercetări ce examinează elementele din punctul de vedere al totalităţii, al ansamblului.

După părerea noastră, există înlăuntrul diferitelor şcoli structuraliste, o luptă între adepţii materialismului şi adepţii idealismului. Noi nu vom contesta faptul că elementul trebuie privit din punct de vedere al întregului, dar considerăm că fundamentală este relaţia dintre fenomen şi esenţă, înţelegerea faptului că fenomenul exprimă esenţa, aceasta este una din premizele gîndirii marxiste, ca şi dialectica contrariilor în lăuntrul unităţii.

Esenţială este pentru ştiinţele sociale ideea **luptei de clasă,** luptei contrariilor înlăuntrul totalităţii vii [2].

---

[1] K. Marx şi F. Engels *Opere*, vol. 6, Editura Politică, Bucureşti, 1959, pp. 454—455. Sublinierea din textul citat ne aparţine (M.C.).

[2] V. I. Lenin, *Caiete filozofice*. În jurul problemei dialecticii, precum şi pasajul despre dialectică de la pp. 185—188.

Atunci cînd Marx acum un secol a desemnat ansamblul relațiilor de producție cu termenul de **structură** — structură economică și ansamblul relațiilor juridice, politice sub numele de **suprastructură**, a subliniat tocmai caracterul acesta **coerent și unitar** al structurii economice sau al suprastructurii, precum și necesitatea metodologică ce decurge din însăși cercetarea realității sociale de a studia elementul ca parte a totalului, a totalității [1].

Lupta dintre materialiști și idealiști în sociologie începe acolo unde unii privesc ca relație determinantă, aceea dintre structura economică și suprastructură, în mod obiectiv, adică conform realității sociale, în care structura economică este factorul determinant, forța determinantă a schimbărilor din suprastructură (fără a contesta că și suprastructura influențează asupra structurii). **Dar rolul determinant îl are structura economică pentru că exprimă tocmai activitatea colectivă a oamenilor pentru asigurarea traiului lor într-o anumită etapă a dezvoltării lor în relațiile cu natura.**

Curentele idealiste accentuează fie unilateral, fie parțial, dar inversează relația așa cum ea **nu** este în relitatea obiectivă și anume, prezintă tocmai raportul invers, încearcă să explice transformările din structura economică ca rezultat al schimbărilor din suprastructură, din conștiința socială, din ideologie.

Departe de noi punctul de vedere de a subaprecia însemnătatea actelor de voință sau a rolului ideilor, mai ales al ideilor noi în lupta socială și în lupta economică și în activitatea generală a oamenilor.

Oamenii își desfășoară activitatea în condiții date. Înseamnă aceasta oare că ei nu-și pot desfășura inițiativa, că actele lor de voință sînt dinainte circumscrise de un cadru determinat ? Nicidecum ! Însăși acest cadru prealabil este viu, ridică necontenit noi probleme care devin cerințe obiective și cer un răspuns colectivităților umane.

În completarea ideii lui Engels exprimată în scrisoarea către J. Bloch (citată și examinată anterior) reamintim aci o strălucită explicație a lui V. I. Lenin. „...acțiuni de o diversitate infinită și pe cît se părea — nesusceptibile de nici un fel de sistematizare au fost sistematizate și reduse la acțiunile unor grupuri de personalități care se deosebeau între ele prin rolul lor în sistemul relațiilor de producție, prin condițiile producției, și, prin urmare, condițiile lor de trai, prin interesele determinate de aceste condiții, într-un cuvînt la acțiunile claselor a căror luptă determină dezvoltarea societății“ [2].

Este semnificativă referința la acțiunile de o diversitate infinită, care se transformă prin mecanismul specific al formațiunii social-economice la acțiunile claselor. **În acest cadru jocul inițiativelor umane este pe deplin posibil și realizabil,** trecerea de la multitudinea inițiativelor individuale la inițiativa socială este comparabilă cu transfigurarea acțiunilor de la o serie de evenimente la alta, de la o anumită conexiune de lucruri la alta, de la un anumit nivel la altul ; este deci un salt calitativ determinat de o necesitate obiectivă, dar înfăptuit de un subiect conștient sau de un grup de oameni.

---

[1] K. Marx, *Contribuții la critica economiei politice.* Editura Politică, 1954, p. 226.
[2] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. I, Editura Politică, București, 1960, p. 413.

Declanşatorul acestui salt este ceea ce Lenin numea „conştiinţa creatoare" [1], conştiinţa care selectează datele realităţii, le prelucrează, extrage elementele semnificative, degajează concluziile necesare, formulează ideile, elaborează un model mintal al acţiunii viitoare şi decide înfăptuirea lui în practică. În aceasta constă actul de iniţiativă socială care poate deveni iniţiativa istorică el este indisolubil legat de **decizie,** de facultatea de a se decide, de capacitatea şi puterea de a hotărî.

Impulsul esenţial, fundamental, al tuturor actelor de iniţiativă sau decizie îl dă însă **practica socială** şi în primul rînd practica economică.

Însemnătatea iniţiativei umane în cadrul concepţiei materialiste a istoriei — constă tocmai în afirmarea rolului de **subiect istoric** al oamenilor care îşi fac singuri istoria în condiţiile date dar şi **modificate de ei** ţinînd seamă de legile obiective.

Relaţiile de producţie sînt relaţiile **dintre oameni;** ele cuprind şi **înţelegerea** procesului de producţie. Aceasta permite descoperirea faptului că aceste relaţii nu mai corespund stadiului atins de dezvoltarea forţelor productive.

În procesul revoluţiei, care înlocuieşte o formă social-istorică cu alta superioară, intervine rolul activ al conştiinţei revoluţionare. Aceasta nu modifică cu nimic teza fundamentală a materialismului că existenţa determină conştiinţa, subliniază doar rolul demiurgic, rolul activ pe care încă tezele lui Feuerbach, încă în 1845 deci, Marx îl sublinia — cu atîta tărie, **rolul activ al oamenilor în transformarea societăţii.** Deci teoria revoluţiei sociale şi mai ales a revoluţiei socialiste implică — **teoria rolului conştiinţei revoluţionare.**

În fond, teoria partidului, **toată teoria leninistă a partidului este teoria conştiinţei revoluţionare, întemeiată pe studiul materialist al condiţiilor sociale.** Dar fără această conştiinţă revoluţionară înaintată, fără această conştiinţă comunistă care se întemeiază pe realitate, pe cunoaşterea profundă a realităţii şi organizează lupta forţelor reale, revoluţia nu se poate înfăptui. De altfel, toată experienţa contemporană arată că revoluţia socialistă nu se poate produce în mod automat. Sînt atîtea ţări în care a avut loc coacerea unor momente revoluţionare şi în care revoluţia socialistă nu s-a putut înfăptui din cauze care privesc tocmai factorul subiectiv, adică factorul de conştiinţă, factorul de organizare, factorul politic la care ne refeream.

Opera lui Lenin dezvoltă această ideie şi o expune la nivelul secolului nostru.

V. I. Lenin în „La ce moştenire renunţăm ?" a formulat ca **lege socială** relaţia dintre amploarea şi profunzimea acţiunii sociale şi proporţia factorului conştient :

„Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Aktion wird der Umfang der Masse zunehmen, deren Aktion sie ist" *, în aceste cuvinte se exprimă una dintre cele mai profunde şi mai importante teze ale teoriei istorice filozofice, pe care nu vor şi nu pot de loc s-o înţeleagă narodnicii noştri. Pe măsură ce se lărgeşte şi se adînceşte creaţia istorică a oame-

---

[1] V. I. Lenin. *Caiete filozofice*, Editura Politică, Bucureşti, p. 19.
* K. Marx: *„Die heilige Familie"* („Sfînta Familie" — Nota trad.).

nilor, trebuie să crească şi proporţiile acelei mase a populaţiei care este un factor istoric conştient" **.

Legile sociale sînt **obiective, reale, necesare** (se impun cu necesitate) dar ele au specificul de a acţiona prin intermediul oamenilor, cuprinzînd şi conştiinţa acestora.

O altă problemă este: dacă relaţiile socale sau relaţiile de producţie care formează miezul lor, sînt modificate dinafară sau din lăuntru; apoi dacă dialectica aceasta între forţele productive şi relaţiile de producţie trebuie înţeleasă în sensul că forţele productive sînt de o parte, relaţiile de producţie de alta, (că între acestea este o ruptură ?) că ele intră în conflict şi modificările se produc ca urmare a acestui conflict.

Sigur, epistemologic această chestiune este fundamentală pentru economia politică marxistă şi pentru sociologia marxistă, **distincţia între forţe productive şi relaţii de producţie.** În ontologia socială trebuie să privim însă faptul esenţial, pe care Marx îl subliniază în nenumărate rînduri, că ele formează o unitate pe care Marx o numeşte **organismul social de producţie.** Termen uitat, foarte puţin folosit astăzi în literatura marxistă, toţi vorbim numai de formaţiunea social-economică, — dar **la temelia acestei formaţiuni social-economice există organismul social de producţie, care este unitatea tocmai a acestor relaţii de producţie şi forţe productive.**

În capitolul despre marfă din volumul I al Capitalului, în paragraful referitor la fetişismul mărfii şi misterul său, asupra importanţei căruia niciodată nu vom înceta să insistăm, precum şi în alte lucrări, **Marx** se referă în mai multe rînduri la **organismele sociale de producţie.**

Marx compară apoi vechile organisme sociale de producţie cu cel burghez. Noţiunea de organism social de producţie este definită prin modul specific de producţie şi de repartiţie, de gradul de dezvoltare al forţelor productive şi de caracterul relaţiilor de producţie. Este deci o categorie mai largă decît aceea a **orînduirii** socialiste, dar mai îngustă decît **formaţiunea** socială, care cuprinde nu numai structura ci şi suprastuctura societăţii.

Distincţia dintre organismul social de producţie — de care Marx vorbeşte în volumul I al „Capitalului", dar reia ideia în celelalte volume, — şi **modul de producţie**, este tocmai în sensul că organismul accentuează asupra unităţii vii, a colectivităţii umane, iar modul asupra felului cum se dezvoltă şi a caracteristicilor pe care le are această unitate.

Deci această modificare, după părearea noastră, este modificare interioară, care se produce înlăuntrul societăţii, înlăuntrul unităţii sociale, înlăuntrul organismului social de producţie. Dacă noi am prezenta marxismul numai în sensul că în mod mecanic forţele productive dezvoltă relaţiile de producţie, relaţiile acestea rămîn în urmă faţă de forţele productive şi intră apoi în conflict şi am nega dezvoltarea **relativ** proprie a relaţiilor de producţie, cred că nu am putea să redăm nici gîndirea lui Marx corectă şi nici realitatea vie, aşa cum o cunoaştem astăzi. Iată, spre pildă, dacă examinăm în cursul revoluţiei socialiste, în cursul construcţiei socialiste în ţara noastră, modul cum transformarea relaţiilor de producţie a schimbat toate relaţiile sociale, pînă şi

** V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 2, Editura Politică, Bucureşti, 1963, p. 533.

relaţiile de familie, relaţiile de educaţie, relaţiile morale şi altele, fără îndoială trebuie să constatăm că în corelaţiunea dintre relaţiile de producţie şi restul relaţiilor, adică în totalitatea relaţiilor sociale, există aici o dinamică ce merită să fie studiată ; pentru că nu în mod automat se produce schimbarea ansamblului relaţiilor.

În momentul cînd revoluţia a înfăptuit naţionalizarea mijloacelor de producţie, în momentul cînd noi am asigurat colectivizarea agriculturii, am desfiinţat exploatarea omului de către om în România şi în relaţiile industriale şi în cele agrare, **s-au instaurat relaţii de producţie noi,** relaţiile de producţie socialiste. Putem să spunem însă că în mod automat în momentul cînd relaţiile de producţie au devenit socialiste, totalitatea relaţiilor sociale au devenit socialiste ? Oare tot ansamblul de relaţii sociale, brusc, automat, în 1948, a devenit socialist ? Cred că nimeni n-ar îndrăzni să susţină această chestiune nici după 22 ani de la naţionalizare sau la două decenii după ce în agricultură s-a înfăptuit cotitura fundamentală. De ce ? **Pentru că tot ansamblul relaţiilor sociale este transformat obiectiv şi subiectiv, printr-o acţiune continuă, perseverentă, conştientă de noua relaţie fundamentală instaurată în domeniul relaţiilor de producţie.**

Deci, am accentuat la începutul acestei prelegeri asupra faptului că transformarea socială este caracterizată prin revoluţie, adică printr-o transformare de cotitură fundamentală ca rezultat al unei crize, preluînd şi comentînd ideile lui Marx în această privinţă, iar acum permiteţi-mi să subliniez şi celălalt aspect în privinţa totalităţii relaţiilor sociale, că nu în mod automat totalitatea relaţiilor sociale se transformă brusc, odată cu transformarea relaţiilor de producţie. Lichidarea relaţiilor capitaliste de producţie se poate face într-un termen istoriceşte scurt, — dar transformarea totalităţii relaţiilor sociale, modificarea tuturor acestora, este un proces istoric mult mai de durată, complex şi contradictoriu.

Desigur că pe temelia relaţiei fundamentale de producţie, victoria socialismului în domeniul totalităţii relaţiilor sociale este asigurată, pentru că relaţiile de producţie sînt miezul totalităţii relaţiilor sociale. Este însă un proces istoric în care intervine rolul activ al oamenilor.

În cursul marilor transformări sociale se produce o reaşezare, o realcătuire a relaţiilor sociale. Această reaşezare se referă atît la relaţiile dintre clasele sociale, cît şi înlăuntrul acestor clase, alcătuirea unor grupri sociale, relaţiile dintre aceste grupuri sociale, raporturile dintre oamenii din mediul urban şi mediul rural, relaţiile dintre generaţii, relaţiile de familie şi altele.

PROCESELE SOCIALE

Procesele sociale sînt complexe de fenomene, cu un fir esențial, conducător în desfășurarea lor, cu o anumită direcție a desfășurării, adică ele cuprind o sferă mai largă decît fenomenele sociale sau decît faptele sociale.

Procesele sociale sînt complexe de fenomene și fapte sociale. Ele au o durată mai lungă și se caracterizează printr-o anumită constanță în dezvoltare. Ne refeream mai sus la cercetările sociologice din Dîmbovnic de acum trei decenii. Au fost examinate atunci și procesele de pauperizare în rîndul unei părți a țărănimii din Argeș și procesul de îmbogățire. Erau cortegii de fenomene și de fapte sociale care se desfășurau într-un timp mai îndelungat și aveau această constanță. Pentru procesul de pauperizare, constanta era tocmai tendința aceasta de sărăcire, de decădere, de destrămare, a gospodăriilor și familiilor țărănești ; pentru procesul de îmbogățire, tendința de acumulare ce au avut-o gospodăriile chiaburești și fenomenele sociale respective în familiile acestor chiaburi, fenomene sociale foarte contradictorii și care uneori duceau și ele la destrămarea acestor familii.

Deci, fiecare din aceste procese aveau o anumită constanță, un raport esențial — cum spunea Hegel, — în lumina căruia se exprimă însăși procesul.

Procesul obiectiv de sărăcire, procesul obiectiv social de îmbogățire a chiaburilor, decurgînd din legea generală absolută a acumulării capitaliste, în realitatea socială erau examinate în lumina acestui raport esențial caracteristic.

Procesul de urbanizare, proces cercetat de noi în zona Slatina, are de asemenea, tendințele și caracteristicile sale[1]. El este strîns legat de procesul de industrializare, de transformare socialistă a agriculturii, și constă în schimbarea poziției și rolului unei categorii de oameni în producție, trecerea de la producția agricolă la producția industrială a unui

[1] *Procesul de urbanizare în România, zona Slatina-Olt,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1970.

mare număr de oameni, schimbarea profesiunilor, deci reprofilarea lor profesională. O dată cu acestea se produc schimbări profunde în psihologia, în mentalitatea acestor oameni, în etica, în morala lor, în viaţa lor spirituală, în cerinţele lor culturale, deci un cortegiu de fenomene sociale care însoţesc şi caracterizează acest proces de urbanizare.

Nu înţelsul simplist al migraţiei teritoriale — aceasta este fără îndoială un element însemnat care trebuie avut în vedere — deplasarea geografică a oamenilor din sate în zona oraşului Slatina sau altor oraşe, aşezarea lor în cartierele, în suburbiile acestor oraşe, — însă nu numai atît, ci tot ansamblul de fenomene sociale la care ne-am referit şi în primul rînd schimbarea de poziţie în procesul de producţie, regruparea, restructurarea socială caracterizează acest proces de urbanizare.

De ce ni se pare că acest proces este caracteristic pentru epoca în care ne aflăm ? Pentru că, privind în viitor, ţara noastră, probabil la începutul mileniului al III-lea, după calculele specialiştilor, statisticieni şi demografi, va avea o populaţie de circa 30 milioane de locuitori. Din această populaţie, după aprecierea economiştilor peste 65 la sută, după aprecierea arhitecţilor aproape 75 la sută, vor trăi în mediul urban.

Chiar dacă am lua o cifră intermediară, o proporţie intermediară între 65 la sută cît presupun economiştii şi 75 la sută cît spun arhitecţii şi am aprecia că două treimi din populaţia României viitoare de la începutul mileniului al III-lea — şi începutul mileniului al III-lea este peste trei decenii — chiar dacă peste două treimi vor trăi în mediul urban, aceasta înseamnă cca 20 milioane de oameni, faţă de 7—7,5 milioane cît locuiesc astăzi în România în mediul urban (38,2% din totalul populaţiei). Deci va fi un plus de 12 milioane de oameni care vor deveni populaţie urbană, unii care există, alţii care se vor naşte între timp.

Problema mare care se pune este a creării condiţiilor de creştere corespunzătoare a acestui proces, pe de o parte, de dezvoltare a industriei care atrage forţă de muncă în centrele industriale, deci în centre urbane, pe de altă parte, de mecanizare a agriculturii, care eliberează forţă de muncă din mediul rural. Deci această forţă de muncă îşi caută de lucru în centre industriale, în mediul urban în general. Unde, în ce mod, cum vor trăi aceşti oameni ? dacă dezvoltarea va merge pe linia unor supraaglomerări urbane sau pe linia creşterii unor oraşe care astăzi sînt încă mici ?

Istoria va arăta care este punctul de vedere realist.

După părerea noastră şi ne întemeiem nu numai pe fapte, dar şi pe previziuni ale clasicilor marxism-leninismului [1], tendinţa **nu** va fi aceea care s-a manifestat, spre pildă, în anumite ţări capitaliste de a crea supraaglomerări urbane, adică oraşe de peste 10 milioane de locuitori, în care viaţa în condiţiile unui continuu vacarm, devine obositoare. Cei care cunosc condiţiile de trai din metropole ca New-York, Londra sau Tokio, ştiu că nu e de loc agreabil să trăieşti în aceste supraoraşe şi că locuitorii acestor centre aşteaptă cu nerăbdare sfîrşitul săptămînii pentru a pleca în afara acestor oraşe, ca să se poată recrea. Week-end-ul n-a apărut întîmplător, este o necesitate organică şi socială. De aceea credem că tocmai concomitent cu dezvoltarea şi a oraşelor mari în limite

---

[1] F. Engels, în *Contribuţiuni la problema locuinţelor.*

raționale și cînd mă refer la orașe mari înțeleg București, Brașov, Iași, Timișoara, Cluj și altele, se va produce o dezvoltare rapidă a micilor orașe, acestea de tipul Slatinei, Bîrladului, Vasluiului, Fălticenilor, Bistriței, Zalăului, Caransebeșului sau altora, pentru că necesitățile economice vor cere amplasarea unor industrii în aceste localități. Cercetările noastre din 1967 și 1968 confirmă această ipoteză, în privința Slatinei și Vasluiului.

Reorganizarea administrativă pe județe va stimula concentrarea populației în aceste mici centre și o mare parte din plusul acesta de 10 milioane de locuitori se va concentra tocmai în aceste orașe. O altă parte va rămîne în comune, dar urbanizîndu-se ca profesii și mentalitate.

După părerea noastră, nu supraaglomerări urbane, ci o dezvoltare **rațională** a centrelor mari și o dezvoltare **rapidă** a centrelor mici (respectînd mediul înconjurător și ferindu-l de poluare) care vor fi centrele județelor sau altele — aceasta este tendința istorică în socialism.

Concomitent, înlăuntrul fiecărui sat, a fiecărei familii țărănești, se produce un proces de diferențiere și urbanizare.

În această lumină, investigația noastră de la Slatina asupra procesului de urbanizare care se exercită într-un orășel care pînă de curînd avea 11.000 de locuitori și astăzi are aproape 20.000 ni se pare semnificativă, adică ni se pare că sesizează aspecte ale unui proces caracteristic și în momentul de față și pentru viitorul țării noastre socialiste. Noțiunea de **procese sociale** exprimă tocmai acest dinamism social. Noțiunea de proces este legată de timp, de devenire, de curgere, de transformare și ea este într-un fel înțeleasă de sociologii burghezi și în alt fel de sociologia marxistă. Importantă în sociologia marxistă, în legătură cu procesele sociale, este tocmai ideea aceasta a dialecticii materialiste a saltului calitativ, a trecerii de la o acumulare cantitativă la o înnoire calitativă, a **direcției dezvoltării**, a modului și sensului dezvoltării în unitățile, totalitățile sociale.

Astăzi sociologia burgheză a îmbrățișat termenul și categoria de totalitate și îl arborează într-o serie întreagă de lucrări care se referă la totalitatea proceselor sociale.

Dar referindu-se la totalitate, marxiștii înțeleg concomitent **contradicția dinlăuntrul totalității.** A vorbi numai despre totalitate duce la deprecierea însăși a gîndirii dialectice. De aceea, în totalitate noi vedem în primul rînd contradicția, în unitate se luptă forțe contrarii. Societatea feudală, desigur este o totalitate, dar înlăuntrul ei se desfășoară luptele între țăranii șerbi și feudali, în primul rînd, și apoi alte lupte sociale. Deci în cadrul societății feudale avem de-a face cu o profundă și multilaterală contradicție, sau cu un „ghem" de contradicții. Aceeași chestiune o întîlnim și în societatea capitalistă, în care se desfășoară lupta de clasă între proletariat și burghezie, dar nu numai aceasta, ci — în multe țări războiul țărănesc împotriva feudalilor, nobililor. Lenin arăta că tocmai de împletirea, de întrunirea luptei de clasă a proletariatului împotriva burgheziei și a războiului țărănesc împotriva feudalilor, depinde în multe țări victoria forțelor progresiste, revoluționare.

Chiar în comuna primitivă, cu toată omogenitatea ei, faptul că ea a evoluat spre sclavagism în unele țări, spre despotism oriental, spre

modul de producţie asiatic, spre sclavagism sau feudalism şi în alte ţări, arată că înlăuntrul comunei primitive au fost forţe motrice care determinau această dezvoltare, şi forţe care nu puteau să ducă transformarea comunei primitive într-o nouă orînduire decît ca urmare a unor contradicţii sociale.

De aceea în sublinierea ideii de totalitate sau de ansamblu — trebuie s-o studiem văzînd contradicţia interioară, evidenţiind-o. Despre totalitate vorbeau şi cercetătorii din şcoala lui D. Gusti. Dar unii sociologi din şcoala Gusti studiau unităţile nevăzînd contradicţia interioară, iar alţii constatau, marcau existenţa acestei contradicţii limitîndu-se doar la constatarea ei ; în sfîrşit, o altă categorie de sociologi români din trecut, constatînd existenţa contradicţiilor înlăuntrul unităţilor au subliniat şi **direcţia de dezvoltare socială,** au arătat că aceasta merge spre socialism şi comunism pe o cale revoluţionară.

Într-o scrisoare către Annenkov din 28 decembrie 1846 după lectura cărţii lui Proudhon **Filozofia mizeriei,** Marx se întreba : „Ce este societatea oricare ar fi forma ei ? Ea este produsul acţiunii reciproce a oamenilor (rezultatul colaborării dintre oameni). Oamenii sînt ei oare liberi să aleagă o formă socială sau alta ? Nicidecum. Luaţi un anumit stadiu de dezvoltare a forţelor de producţie ale oamenilor şi veţi avea o formă corespunzătoare de schimb şi de consumaţie (mai tîrziu, Marx va preciza referitor la formă, în primul rînd formă de producţie — relaţiile de producţie — şi apoi de schimb şi de consum — n.n. M. C.). Luaţi anumite trepte de dezvoltare a producţiei, a schimbului, a consumului şi veţi avea o formă corespunzătoare de orînduire socială, de organizare a familiei, a stărilor sau claselor, într-un cuvînt de societate civilă corespunzătoare (termenul de „societate civilă", Marx îl folosea după lucrările lui Hegel, care a dezvoltat analiza societăţii civile însă făcută dintr-un punct de vedere idealist obiectiv — n.n.). Luaţi o anumită societate civilă şi veţi avea o situaţie politică corespunzătoare care nu este altceva decît expresia oficială a acestei societăţi ; este de prisos să adaug că oamenii nu dispun în mod liber de forţele lor de **producţie** — care constituie baza întregii lor istorii. Căci orice forţă de producţie este o forţă dobîndită, produsul unei activităţi anterioare. Forţele de producţie sînt aşadar rezultatul energiei aplicate a oamenilor, dar această energie însăşi este limitată de condiţiile în care se află oamenii, de forţele de producţie deja dobîndite, de forma socială existentă înaintea lor, pe care nu ei o crează, care este produsul generaţiei anterioare. Prin simplu fapt că fiecare generaţie nouă găseşte forţele de producţie dobîndite de generaţiile anterioare care-i servesc drept materie primă pentru o producţie nouă se creează în istoria omenirii o înlănţuire, ia naştere istoria omenirii...". Concluzia lui Marx este următoarea : „Istoria socială a oamenilor nu este altceva decît istoria dezvoltării lor individuale, fie că ei sînt sau nu conştienţi de acest lucru. Relaţiile lor materiale formează baza tuturor relaţiilor lor. Aceste relaţii materiale nu sînt decît formele necesare în care se realizează activitatea lor materială, socială ori individuală" [1].

[1] K. Marx, *Scrisori despre Capitalul,* E.S.P.L.P., 1954.

Iată deci cum, pornind de la o problemă sociologică, aceea a definirii societății ca produs al acțiunii reciproce a oamenilor (deci sublinierea caracterului social de acțiune reciprocă), Marx trece apoi la analiza structurii societății, la caracterizarea forțelor productive și a relațiilor de producție, în general, a relațiilor sociale și — apoi — la problema istoriei omenirii care se desfășoară în condiții date, dar mereu depășite, adică nu static, ci **dinamic.** Deci Marx arată aici complexitatea relațiilor sociale care sînt foarte diferite, ample și multiple (economice, juridice, politice, de conștiință etc.), dar la temelia acestui complex de relații se află relațiile de producție, adică în primul rînd relațiile materiale. Sînt, poate, utile unele precizări în legătură cu problema acestor corelațiuni între forțele productive și relațiile de producție. În general, în limba română se traduce termenul de **forțe de producție,** deși sensul exact al cuvîntului „Produktivkräfte" este **forțe productive** ceea ce este puțin deosebit. Dar, lăsînd această nuanță și referindu-ne la traducerea obișnuită — **forțe de producție** — știm că ele formează **conținutul** procesului și modului de producție, conținutul și al relațiilor de producție, cuprinzînd aici mijloacele de producție, forța de muncă, științele care servesc producției (mai ales cele tehnice, cele ale organizării producției precum și ergonomia — strîns legate de dezvoltarea, de creșterea forțelor productive), precum și procesul de asimilare a acestor științe, respectiv învățămîntul. Relațiile de producție sînt în același timp **forma** în care se desfășoară procesul de producție, formele **conținutului** la care ne-am referit.

În realitatea socială pot fi separate aceste relații de aceste forțe? Evident că ele nu sînt rupte unele de altele, ci formează o unitate a forțelor productive și a relațiilor de producție, unitate dialectică, adică în continuă transformare, transformare ale cărei legi au fost descoperite de Marx. Relațiile de producție sînt forme, dar formele acestea sînt și ele materiale în primul rînd. Acest lucru este important pentru că multă vreme a fost neînțeleasă preocuparea unor sociologi pentru problemele de forme sociale, de structuri sociale, de stabilirea unor tipuri sociale, a unor modele. Fără a subestima implicațiile de conștiință trebuie să evidențiem faptul că relațiile de producție, relațiile dintre grupurile sociale, dintre clasele sociale sînt în primul rînd materiale. Dacă privim corelația dintre forțele productive și relațiile de producție, în unitatea sa dialectică, transformativă, atunci, fără îndoială, pentru știința sociologiei problema formelor sociale, a structurilor sociale, a tipurilor sociale nu poate fi de loc secundară. Dacă am face o comparație, economia politică, care este o parte constitutivă a marxismului, nu se ocupă de conținutul procesului de producție, de care se ocupă științele tehnice și anumite științe economice concrete, ci se ocupă de relațiile de producție care sînt tocmai **forma** procesului de producție. Menționăm faptul că noi, în analiza unui proces social, acordăm în primul rînd atenția cuvenită conținutului acelui proces social, dar nu subapreciem studiul acestor forme sociale, al succesiunii acestor forme necesare.

Modul de producţie, în care se unesc, se combină[1] forţele productive şi relaţiile de producţie înseamnă modul cum oamenii alcătuiesc şi reglementează relaţiile dintre dînşii în condiţii noi, întemeiate pe o nouă grupare şi un nou nivel al forţelor productive (inclusiv tehnica), este tocmai factorul hotărîtor al dezvoltării societăţii, contradicţiile din interiorul său sînt determinante pentru dezvoltarea societăţii. Contradicţia principală este aceea dintre nivelul şi caracterul forţelor productive şi caracterul relaţiilor de producţie. Am subliniat **nivelul şi caracterul** (de multe ori se vorbeşte doar despre caracter, ceea ce ni se pare incomplet pentru că avem de-a face cu o creştere care exprimă anumite niveluri de dezvoltare, avem de-a face nu numai cu un **caracter nou,** ci şi cu un **nivel nou** atins) adică însăşi creşterea cantitativă — exprimată prin nivel, duce la apariţia anumitor caracteristici noi.

Acest proces poate fi admirabil ilustrat cu analiza profundă făcută de clasicii marxism-leninismului celor două faze ale societăţii capitaliste, respectiv, capitalismul liberei concurenţe şi capitalismul monopolist (imperialismul).

Distincţia dintre aceste două faze are la bază tocmai **nivelul nou** atins de dezvoltarea forţelor de producţie în imperialism ca urmare a concentrării şi centralizării capitalului şi pe această bază a stimulării progresului tehnic.

Acest nivel nou determină o serie de caracteristici noi fazei imperialiste a capitalismului deşi esenţa sa — caracterul relaţiilor de producţie nu s-a schimbat. Dintre aceste trăsături noi menţionăm: înlocuirea liberei concurenţe cu concurenţa la scara monopolurilor; apariţia capitalului financiar alături de formele preexistente de capital industrial, bancar, comercial; apariţia profitului de monopol alături de profilul mediu etc.

Aceste trăsături noi ce se manifestau pe fundalul contradicţiilor capitalismului premonopolist, generează la rîndul lor noi contradicţii, accelerînd eroziunea acestui mod de producţie şi făcînd inevitabilă revoluţia socialistă.

Dezvoltarea forţelor productive devansează deci dezvoltarea relaţiilor de producţie. Apare deci contradicţia de care vorbeam mai înainte. Această contradicţie accentuează şi necesitatea obiectivă, inerentă societăţii umane, de a înfăptui o concordanţă între nivelul şi caracterul forţelor productive şi caracterul relaţiilor forţelor de producţie, ducînd, prin revoluţie, la schimbarea modului de producţie şi apoi la schimbarea structurii social-politice a societăţii, la apariţia unei noi orînduiri întemeiate pe o nouă formă de proprietate.

---

[1] O analiză minuţioasă a problemei modului de producţie este cea prezentată de Etienne Balibar. 1. *Mode de production; manière de produire,* în „Lire le Capital", vol. II, de Louis Balibar, Roger Establet, Paris, sub îndrumarea lui L. Althusser 1966, p. 201 şi urm., carte valoroasă pentru toţi cei ce se interesează de dezvoltarea marxismului în lumea contemporană. Balibar prezintă (idem, p. 209) o schemă a invariantelor modului de producţie care deşi, în dorinţa de a simplifica, scapă unele elemente necesare (experienţa oamenilor în muncă, ştiinţele tehnologice şi economice speciale) reprezintă o încercare originală de interpretare a categoriei „mod de producţie".

Oamenii dezvoltă forțele productive și pun să lucreze în interesul lor și forțele naturale. Forțele productive ale oamenilor sînt legate de forțele naturale, în sensul că oamenii se folosesc tocmai de natură, de obiectele naturii în dezvoltarea producției. Forțele productive exprimă ele însăși o relație între om și natură, dar această relație este **mediată**, se produce prin intermediul societății, colectivității umane.

Și din nou se revine la ideea pe care o exprimase și în scrisoarea către Annenkov, că aceste condiții materiale sînt produsul unei evoluții istorice. Și în textul **Capitalului**, și în scrisoarea din 1846 către Annenkov și în multe alte gînduri ale lui Marx, apare sublinierea în legătură cu baza materială a societății și bogăția pe care o dau aceste noțiuni. Ne-am obișnuit în ultima vreme să simplificăm lucrurile și să ne referim la bază numai în sensul de **orînduire.** Marx explică în multe locuri, chiar în **Capitalul,** că este nevoie să folosească acelaș cuvînt cu accepțiuni diferite. Și aici avem această situație : există o bază materială tehnică a societății ; există însă și o bază social-economică. Aceasta din urmă este o altă categorie, care cuprinde totalitatea relațiilor de producție, totalitate care formează orînduirea social-economică. De multe ori se fac confuzii între **baza tehnico-materială** (care cuprinde forțele productive) și **baza social-economică** (care cuprinde relațiile de producție și definește orînduirea). Cineva care ar fi un fetișist al citatelor ar putea să opună textelor din 1846 și din 1867 ale lui Marx, textul lui Marx la Prefața la **Contribuții la critica economiei politice**, în care Marx, referindu-se la bază vorbește de relații de producție. În fond nu există nici o contradicție. Există o deplină unitate în gîndirea lui Marx de la 1847 la 1859 și la 1867, pentru că Marx vorbește de baza materială și aici include condițiile materiale ale producției (deci forțele productive) și vorbește de baza social-economică care cuprinde relațiile de producție și caracterizează orînduirea socială respectivă.

Formația social-economică este mult mai largă și decît baza tehnico-materială și decît baza social-economică, ea cuprinzîndu-le pe acestea și în plus toată suprastructura societății, cu toate instituțiile sale și cu toată dezvoltarea sa pe planul conștiinței sociale.

În legătură cu relațiile de producție reamintesc, de asemenea, faptul că ele sînt foarte complexe, și aici trebuind să fie evitată o simplificare, nuanțele fiind foarte importante în cercetarea sociologică. Marx se referă în aceeași introducere (de la 1858—1859) și publicată la sfîrșitul cărții **Contribuții la critica economiei politice,** nu numai la relațiile inițiale și originare, ci și la relații derivate, transpuse. Deci, există o complexitate de relații de producție care trebuie studiată. Dacă am lua relația fundamentală de producție în societatea capitalistă, aceea între proletariat și burghezie, aceasta este o relație **fundamentală**, dar există alături și împletite cu aceasta relațiile derivate, transpuse pe diferite trepte și laturi, între grupuri sociale, între diferite pături și clase și înlăuntrul acestora.

Pentru sociologie este important să subliniem toate aceste aspecte pentru că în felul acesta se conturează conținutul noțiunii de **realitate socială.** Polemica dintre sociologii marxiști și cei idealiști începe tocmai de la această primă formulă : ce înseamnă realitatea socială ? A spune că sociologia este știința realității sociale înseamnă a exprima

o formulă acceptabilă într-un sens foarte larg şi foarte vag, care se cere precizată.

Aţi văzut care este răspunsul pe care îl dă Marx în 1846. El va relua toată viaţa sa această problemă, o va trata din nou în **Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie** — din care el n-a publicat decît introducerea ca parte finală la **Contribuţii la critica economiei politice**, caietul 1, în 1859, o va relua apoi în lucrarea definitivă **Capitalul.** Marx scrie aici : „Procesul vieţii sociale, adică procesul producţiei materiale nu-şi scoate vălul de ceaţă mistică ce-i acoperă chipul decît atunci cînd, produs al unor oameni asociaţi prin liber consimţămînt, stă sub controlul conştient şi metodic al acestora. În acest scop este însă nevoie de o bază materială a societăţii, adică o serie de condiţii materiale de existenţă care la rîndul lor sînt produsul natural al unei dezvoltări istorice lungi şi anevoioase" [1]. Două decenii după ce a trimis acea scrisoare către Annenkov, ideile exprimate acolo se conturează definitiv. Adică sublinierea caracteristicii determinate esenţiale a **procesului vieţii sociale,** care constă în procesul producţiei materiale. Realitatea socială, în totalitatea sa, cuprinde atît existenţa socială cît şi conştiinţa socială.

Sigur, societăţile sînt determinate. Chiar dacă vorbim de societate în general, dar în fond, în realitate, există societăţi **istoriceşte** determinate şi teritorial (deci şi **în timp şi în spaţiu).**

Relaţiile sociale nu sînt statice. Împărţirea pe care a făcut-o Auguste Comte între **statică** şi **dinamică** era o împărţire artificială, pentru că în realitatea socială static nu există. Se poate examina într-o secţiune verticală sau orizontală (şi de multe ori cînd ai secţionat viul el încetează de a mai fi viu) staticul, dar în realitate viaţa socială, ca orice viaţă este dinamică încontinuu. De acest lucru şi-au dat seama chiar şi unii sociologi catolici care îşi intitulează un manual de sociologie **Dinamismele sociale** [2], abandonînd formula de statică sau considerînd-o subsidiară. Cu atît mai mult acest fapt este valabil pentru sociologia marxistă care poate examina desigur un anumit fenomen social şi în secţiuni, dar ţelul său nu este acesta, ci acela de a examina fenomenele sociale şi realitatea socială în dezvoltarea lor ca totalităţi, în continua şi revoluţionara lor transformare.

Am accentuat asupra relaţiilor de producţie pentru că după părerea noastră sociologia se ocupă în primul rînd de relaţiile sociale, al căror miez sînt relaţiile de producţie. Dar miezul nu coincide cu toată substanţa. Relaţiile de producţie formează domeniul de studiu al unei ştiinţe distincte — economia politică. Pe noi ne interesează în cercetarea sociologică tot ansamblul relaţiilor sociale — relaţiilor economice, cele juridice (foarte importante deoarece se referă la relaţiile de posesiune şi de proprietate), cele de conştiinţă etc. Deci tot ansamblul acesta al relaţiilor cu toate implicaţiile, legăturile foarte fine, complexe formează un ţel, un domeniu de cercetare pentru sociologie.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, ediţia a II-a, vol. I, p. 106.
[2] P. Virton, *Les dynamisme sociaux*, Paris, 1965.

DESPRE SOCIETATE

Mulţi sociologi încearcă să definească societatea ca pe un agregat de indivizi umani, ca pe un agregat de individualităţi. La sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea, accentul definiţiei cade pe unitatea socială, pe solidaritatea socială, pe complexul de legături existente între oameni în societate.

Vom alege din numeroasele consideraţii care se fac în legătură cu definirea societăţii, una extrasă din Georg Simmel (1858—1918) care în tratatul său de sociologie[1], scria „conceptul despre societate acoperă două înţelesuri ce trebuie separate pentru înţelegerea ştiinţifică a realităţii, o dată ca material social uman cum îl determină realitatea istorică, apoi suma acelor relaţii datorită cărora din indivizi apare societatea în sensul prim".

Ne oprim pentru a vedea distincţia între complexul indivizilor socializaţi şi societatea ca formă, ca structură — datorită căreia din masă, din materie apare acel complex în sensul prim al definiţiei.

Georg Simmel arată că ceea ce este esenţial în alcătuirea societăţii este tocmai forma sau structura care dă un anumit caracter acelui complex de indivizi socializaţi.

Tönnies accentuează pe un anumit complex de indivizi, iar Simmel pe această formă socială, pe această structură sau configuraţie ce imprimă materialului uman o anumită unitate şi înfăţişare socială. Comparate aceste definiţii conţin în ele sîmburele multora din definiţiile ce se dau azi societăţii şi apoi ştiinţelor societăţii.

Atît la Tönnies cît şi la Simmel accentul este pus în foarte mare măsură pe latura psihică a societăţii, pe relaţiile interumane cu caracter de relaţii psihice.

---

[1] „Der Begriff der Gesellschaft deckt zwei, für die wissenschaftliche Behandlung streng auseinander zu haltende Bedeutungen. Sie ist einmal der Komplex vergesellschafteter Individuen, das gesellschaftlich geformte Menschenmaterial, wie es die ganze historische Wirklichkeit ausmacht. Dann aber ist „Gesellschaft", auch die Summe jener Beziehungsformen, vermöge deren aus den Individuen eben die Gesellschaft im ersten Sinne wird". Georg Simmel, Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung. Leipzig, 1908, p. 10.

Or, relaţiile interumane, aşa cum am mai arătat, nu constau numai în relaţii psihice, în comunicări, ci, în primul rînd în relaţii materiale de producţie.

La Tönnies esenţial în explicarea comunităţii societăţii este voinţa organică şi voinţa chibzuită, deci factori de voinţă umană. Fie pe latura conţinutului uman, fie pe latura comunităţii, cheia este explicaţia de natură volitivă, psihică a dezvoltării societăţii.

Cele mai recente definiţii consideră societatea (sub influenţa modului de gîndire cibernetic) ca pe un sistem special homeostatic cu autoreglare [1].

Nu ne vom continua şirul definiţiilor cu privire la societate pentru că am ţinut să le selecţionăm pe cele caracteristice.

Examinînd critic aceste definiţii şi aceste caracterizări ale societăţii, definiţia marxistă pe care noi o adoptăm consideră societatea ca pe o **comunitate umană**, o unitate formată din oameni în activitate, iar caracteristic în această unitate sînt relaţiile reciproce, adică **acţiunea reciprocă** a oamenilor unii faţă de alţii ; dar în rîndul acestor relaţii, esenţială este **structura economică**, adică sistemul **relaţiilor de producţie.**

În această privinţă, încă în anul 1846, după o prealabilă şi atentă examinare a unui mare număr de fapte, Marx ajunge la concluzia că societatea este un produs al acţiunii reciproce a oamenilor, dar, al unei **anumite** activităţi. În lucrarea „Muncă salariată şi capital“ el arată : „În producţie, oamenii nu acţionează numai asupra naturii ci acţionează şi unii asupra altora. Ei nu produc decît cooperînd într-un fel anumit şi schimbînd între ei activităţile lor. Pentru a produce, ei intră în anumite legături şi relaţii unii cu alţii şi numai în cadrul acestor legături şi relaţii sociale are loc acţiunea lor asupra naturii, are loc producţia.

Potrivit caracterului mijloacelor de producţie, aceste relaţii sociale în care intră producătorii între ei, condiţiile în care fac între ei schimb de activităţi şi participă la procesul de ansamblu al producţiei vor fi fireşte diferite“ [2].

Insistînd asupra ideii de relaţii de muncă ale oamenilor ca fiind esenţiale în societate şi asupra caracterului dinamic al acţiunii reciproce a lor, Marx conchide : „Relaţiile sociale în cadrul cărora produc indivizii, **relaţiile sociale de producţie, se schimbă deci, se transformă o dată cu schimbarea şi dezvoltarea mijloacelor materiale de producţie, a forţelor de producţie. Relaţiile de producţie formează în totalitatea lor, ceea ce numim relaţiile sociale, societatea,** şi anume o societate pe o **anumită treaptă de dezvoltare istorică,** o societate cu un caracter specific, distinctiv“ [3].

Reţinem aşadar, că societatea este definită ca **o unitate,** un ansamblu de relaţii sociale, nu ca un agregat mecanic de indivizi.

---

[1] La W. B. Cannon sau W. R. Ashby. Astfel W. R. Ashby, articolele *„Ce este maşina raţională“* şi *„Ce ne poate învăţa creierul“*, în „Dialectica marxistă şi ştiinţele moderne“, vol. IV, „Probleme filozofice şi sociale ale ciberneticii“, Editura Politică, Bucureşti, 1963.

[2] K. Marx, F. Engels, *„Opere“*, vol. 6, Editura Palitică, Bucureşti, 1959. p. 454.

[3] *Ibidem*, p. 455.

Engels se va referi de asemenea la **„sistemul de relații și procese reciproce"**. Deci, Marx precizează corelația dintre dezvoltarea forțelor productive ale oamenilor și diferitele forme sociale: orînduirea socială și organizarea politică a societății. Ideea de bază ce va apare în lucrările următoare și în „Contribuții la critica economiei politice" este ideea determinării relațiilor sociale, a suprastructurilor juridice și politice de stadiul atins în dezvoltarea forțelor productive și al ansamblului relațiilor de producție.

În prefața din 1859 la „Contribuții la critica economiei politice" reluată apoi în Capitalul (I) apare ideea nouă a contradicției în dezvoltarea forțelor productive și a relațiilor de producție (în scrisoarea către Annenkov nu este exprimată ca atare). Se arată că forțele de producție se dezvoltă mai rapid decît relațiile de producție, ating un anumit nivel și intră în contradicție cu vechile relații de producție.

Urmărind mersul gîndirii lui Marx, mai tîrziu găsim scris: „Dar fiecare formă istoricește determinată a acestui proces dezvoltă mai departe bazele lui materiale și formele lui sociale. Ajunsă pe o anumită treaptă de maturitate, această formă istorică determinată este lepădată și face loc unei forme superioare. Că momentul unei asemenea crize a sosit, devine vădit îndată ce contradicția și opoziția dintre relațiile de repartiție, prin urmare dintre forma istoricește determinată a relațiilor de producție care le corespund pe de o parte, și forțele de producție, capacitatea de producție și dezvoltarea factorilor lor, pe de altă parte, devin mai largi și se adîncesc. Izbucnește atunci un conflict între dezvoltarea materială a producției și forma ei socială" [1].

Ce cuprinde acest pasaj, nou față de cele din 1856 și 1859? În primul rînd aici este exprimată ideea crizei, adică nu numai conflictul dintre dezvoltarea forțelor de producție și a relațiilor de producție (se referise și în lucrările anterioare), ci și momentul de criză ce devine evident îndată ce opoziția dintre relațiile de repartiție (componente ale relațiilor de producție) și conținutul dezvoltării sociale, moment în care acest conflict devine larg, se adîncește, se manifestă cu putere și cuprinde întreaga societate. Acest conflict nu poate fi rezolvat decît prin revoluție. Tot în acest sens Marx se referă la treptele de maturitate ale dezvoltării social-istorice și la trecerea de la forme inferioare la forme superioare.

Am prezentat aceste 3 momente ale gîndirii lui Marx pentru că vedem aici cum s-a dezvoltat însăși gîndirea marxistă asupra societății caracterizînd-o:

— mai întîi ca pe o interacțiune între oameni, ca o unitate contradictorie;

— ca pe un raport de determinare între forțele productive și relațiile de producție, de tensiune și de soluționare a conflictului;

— în sfîrșit accentul cade pe problema **crizei sociale** determinată de dezvoltarea rapidă a forțelor de producție și mai înceată a relațiilor, apare un conflict ce se rezolvă printr-o revoluție care duce la o formă socială superioară.

---

[1] K. Marx, *Capitalul*, vol. III, partea a II-a, Editura de Stat pentru literatură Politică, București, 1955, p. 829.

Revenind la problema cheie a temei noastre, problema relaţiilor sociale, adică modul cum considerăm relaţiile sociale, şi încercînd să facem diferenţa dintre gîndirea marxistă şi a altor sociologi, menţionăm că foarte mulţi sociologi anteriori şi contemporani sînt de acord cu Marx să considere societatea ca pe un ansamblu de relaţii socilale, dar nu-şi însuşesc ideea fundamentală a **contradicţiei înlăuntrul unităţii.**

Diferenţa fundamentală apare însă în momentul cînd trebuie să distingem, să definim relaţiile sociale şi ce înseamnă realitatea socială ca sistem al acestor relaţii. Mulţi sociologi (ca Simmel sau sociologii americani idealişti) consideră relaţiile sociale ca relaţii interumane în domeniile ideologic, spiritual, cultural, psihic.

Marx arată că relaţiile materiale formează baza tuturor relaţiilor ce se stabilesc între oameni în societate. Aceste relaţii materiale nu sînt altceva decît formele în care se realizează activitatea materială socială şi individuală a oamenilor.

Încă de la început vedem faptul esenţial care distinge hotărîtor concepţia materialistă de cea idealistă că relaţiile materiale dintre oameni formează baza tuturor relaţiilor sociale, iar aceste relaţii materiale sînt forme în care se realizează forţele materiale productive.

Aici trebuie să prevenim două obiecţii şi să răspundem la două întrebări :

1. Se reduc aceste relaţii între oameni numai la relaţiile materiale ?

Această înţelegere a relaţiilor sociale e inexactă. Niciodată clasicii marxişti n-au redus relaţiile sociale numai la relaţii materiale. Dimpotrivă au dezvoltat pe larg concepţia lor asupra legăturii dintre toate fenomenele sociale şi cele de natură intelectuală, de politică, legate de forme ale conştiinţei sociale. În decursul evoluţiei social-istorice, omul a amplificat relaţiile sociale, care au dobîndit complexitatea şi s-au diversificat cuprinzînd relaţii politice, juridice, culturale etc. Toate aceste relaţii au fost analizate de marxism în lumina determinării lor de către relaţiile productive.

2. În acest raport de determinare numai relaţiile materiale acţionează asupra celor spirituale (a ideilor politice, culturale, sociale) sau este o acţiune reciprocă ?

Cei ce prezintă simplist marxismul (uneori intenţionat) prezintă acest determinism în mod liniar. Opus acestei viziuni am exprimat gîndurile lui Marx care accentuează tocmai **reciprocitatea relaţiilor,** nu numai între oameni, dar între toţi factorii societăţii. Deci, şi la această obiecţie posibilă răspundem că există un sistem de acţiuni reciproce între relaţiile sociale.

Astfel vom putea interpreta mai amănunţit şi acea teză fundamentală a marxismului că : existenţa socială determină conştiinţa socială. De multe ori această teză este prezentată axiomatic (considerîndu-se că este dată fără a necesita o explicare faptică), uneori nici conţinutul acestor două noţiuni — existenţă şi conştiinţă nu este definit cu rigoare ştiinţifică ; se trece peste ele ca peste nişte postulate, ca peste lucruri de la sine înţelese.

Părerea noastră este că pentru a înţelege corect aceste noţiuni, mai ales a aceleia de conştiinţă socială care este complexă, este necesară

o analiză meticuloasă: a modului de producţie, a organismului de producţie, a corelaţiilor forţelor productive cu relaţiile de producţie, sistemul tuturor relaţiilor sociale, distincţia între existenţa socială şi reflectarea ei în conştiinţă. Mai subliniem doar că în explicarea concepţiei materialiste a istoriei este important de a se distinge în complexitatea relaţiilor sociale ceea ce sînt relaţiile materiale şi ce sînt relaţiile spirituale, care este elementul determinant şi modul determinării, reflectarea activă în conştiinţă a bazei infrastructurii şi reciprocitatea acţiunii dintre ele.

În societatea socialistă aceste procese sociale apar într-o lumină tot mai clară pentru că relaţiile dintre oameni devin tot mai limpezi. În societăţile alcătuite pe exploatarea omului de către om, în care producţia şi schimbul de mărfuri are un caracter anumit, relaţiile dintre oameni sînt acoperite tocmai de faptul că lucrurile în care se încorporează munca omenească apar în viaţa societăţii ca obiecte cu însuşiri proprii, independente de activitatea creatorilor. Aceste obiecte nu lasă să se întrevadă cu uşurinţă relaţiile care le-au produs. Astfel, marfa nu este numai obiectul destinat satisfacerii unei trebuinţe a oamenilor, ci este şi încarnarea unor anumite relaţii sociale dintre oameni în procesul de producţie. Relaţiile dintre conducători şi producători apar sub alt aspect, mistificat în societăţile exploatatoare.

Marx prezintă însăşi baza materială care-i determinată ca un produs al unei dezvoltări (atît a mijloacelor de producţie cît şi a reflectării lor în conştiinţă) istorice lungi, anevoioase, complexe, iar condiţiile materiale de existenţă sînt, în această prezentare a relaţiilor, acelea care condiţionează procesul producţiei materiale şi însăşi procesul vieţii sociale. Şi aici corelaţia dialectică apare mai puternică cînd acest text se referă la ce se va întîmpla, cînd în locul unei societăţi bazate pe relaţii antagoniste se vor alcătui noi relaţii între oameni, asociaţii bazate pe proprietatea socialistă (ca în socialism şi comunism). Tocmai în aceste asociaţii de oameni, întemeiate pe liberul consimţămînt, rolul conştiinţei sociale este sporit nu numai cantitativ, ci şi calitativ, adică procesul producţiei materiale, procesul vieţii sociale în societatea comunistă stă sub controlul conştient al oamenilor asociaţi.

Societatea în afara caracteristicilor unităţii dialectice a relaţiilor sociale, este în acelaşi timp, o continuitate în timp. După cum ştim, se succed generaţii şi concomitent în societate se află oameni de diferite vîrste aparţinînd diferitelor generaţii. Această continuitate în timp se exprimă prin însăşi durata existenţei societăţii, prin însăşi amploarea ce o ia această dezvoltare a societăţii. De asemenea, în societate se produce o diferenţiere socială, cu ritmul ei de dezvoltare în raport cu structurarea societăţii. Există o anumită relaţie de conexiune inversă, retroacţiune (boucle de retour) care într-o formă superioară se manifestă şi în societate, între masa de membri ai societăţii şi conducerea societăţii. Şi aici o seamă de informaţii care pornesc din toată viaţa socială, ajung într-o anumită înfăţişare la conducerea societăţii, pentru a se transforma în acte de comandă care se exprimă în întreaga masă a societăţii. Modul cum se produce această conexiune inversă (lucruri amintite cînd ne-am referit la cibernetică) depinde de caracterul soci-

etății. În societățile bazate pe exploatare, această conexiune are un anumit caracter care exprimă relațiile de exploatare. În societățile bazate pe relații de colaborare, această conexiune inversă are alt caracter, exprimînd tocmai natura relațiilor de producție, de colaborare între oameni. Fenomenul în sine merită a fi studiat pentru că în forma producerii lui, cu notele distinctive determinate de însăși nivelul superior de dezvoltare al vieții sociale față de viața animală sau a naturii anorganice, modul e diferit, are particularități distinctive, dar analogiile (ținînd seamă de aceste note esențiale) pot fi analizate. Aceasta face ca societatea în lumina ciberneticii să poată fi considerată ca un sistem de auto-conducere de un fel deosebit, în care informația e infinit de amplă, iar comanda se bazează pe conștiință. De modul de auto-conducere depind foarte multe consecințe. De aceea este nevoie de o continuă perfecționare a conducerii, evoluția societății socialiste neproducîndu-se în mod arbitrar. Ținînd seama de ce s-a spus anterior, această dezvoltare a societății se produce după legi obiective, inerente societății, ce exprimă anumite relații esențiale, necesare obligatorii — am spune — pe diferite trepte de dezvoltare a ansamblului social (în evoluția vieții sociale).

Vrem doar să subliniem faptul acesta că societatea nu poate fi înțeleasă decît în continuă transformare, mișcare, curgere, iar această continuă dezvoltare și mișcare se produce după anumite legi obiective existente.

Partea a II-a

EXISTENȚA SOCIALĂ ȘI CONȘTIINȚA SOCIALĂ

În examinarea problemei conștiinței, trebuie să facem o distincție între modul cum diferite științe examinează această problemă. Există o fiziologie a fenomenelor de conștiință, care examinează aceste fenomene și întreaga viață psihică a oamenilor din punct de vedere al fiziologiei umane; de asemenea, în strînsă legătură cu fiziologia, dar păstrîndu-și caracterul specific, psihologia, trebuie să se ocupe de fenomenele psihice, pe baza cercetării fiziologice și psihologice a fenomenelor de conștință individuală sau colectivă.

Psihologia examinează atît genetic apariția, dezvoltarea acestor fenomene de conștiință, cît și modul cum se desfășoară, modul cum funcționează viața psihică a omului individual și a oamenilor în general în relațiile dintre ei. Noi nu ne-am referit însă aici încă la problemele de fiziologie, nici la problemele de psihologie, nici la problemele de etică, pentru că problema conștiinței pe plan etic are un anumit sens, o anumită semnificație; ceea ce ne interesează în acest curs este problema conștiinței sociale sub aspect epistemologic și în legătură deci cu o anumită știință, adică cu știința epistemologiei. Deci referirile noastre se concentrează asupra problemei epistemologice și problemei gnoseologice, filozofice, cu speciale aplicații la sociologie, adică la examinarea, cercetarea și rezolvarea acestor chestiuni ale sociologiei.

Din acest punct de vedere **conștiința socială** este și o adaptare superioară a oamenilor la mediul lor de existență. Conștiința este necesară oamenilor pentru a se putea adapta modului în care trăiesc, pentru a evita diferitele primejdii care se pot ivi și în același timp pentru a-și făuri un mediu cît mai convenabil vieții umane. Deci în această adaptare superioară la mediu noi înțelegem și transformarea însăși a mediului; este deci aici o dublă acțiune umană, pe care o servește conștiința, o adaptare în sensul folosirii datelor mediului și evitării primejdiilor care pot să se ivească și în același timp transformarea acestui mediu, pentru că așa cum arătam încă la începutul acestui curs, oamenii sînt ființele care își făuresc, își creează propriul lor mediu, în cadrul natural și social.

Oamenii folosesc în acţiunea lor asupra naturii şi de adaptare la mediu, de transformare a mediului, nu numai uneltele fizice, instrumentele fizice cu care modifică, transformă, acest mediu, ci şi reflectarea mediului, rezultatele reflectării mediului în propria lor viaţă spirituală. Concluziile care se desprind din această reflectare le folosesc pentru acţiune, pentru îmbunătăţirea condiţiilor lor de viaţă. În sensul acesta înţelegem acea adnotare a lui Lenin care poate să pară unor înţelegători simplişti ai „Caietelor Filozofice" stranie. Lenin la o anumită pagină a Caietelor Filozofice scrie: Conştiinţa nu numai că reflectă lumea, dar o şi creează. Un marxist vulgar ar putea să spună: cum, dar aceasta este în contradicţie cu un principiu fundamental al marxismului care spune: conştiinţa reflectă existenţa. Dar nu există nici o contradicţie cu nici o premisă fundamentală a materialismului acestei gîndiri, acestei idei a lui Lenin, pentru că ea se referă la un lucru foarte real, la faptul **că în acţiunea umană de transformare a naturii este intercorelată şi gîndirea.** Conştiinţa umană, conştiinţa socială intervine foarte activ în procesul de transformare. Aceasta este o funcţie esenţială, un rol esenţial al conştiinţei umane în general, în relaţia cu natura, în cel puţin tot atîta măsură ca şi instrumentele de fier. Sînt instrumente de metal folosite de om pentru a transforma natura, intervin şi calcule matematice, intervin ideile matematicii, fizicii şi chimiei, ideile sociale ale oamenilor, care sînt utilizate în acest proces transformator.

De altfel, transpunînd de la conştiinţă la oamenii care cercetează aceste probleme şi la filozofi, a ultimei teze a lui Marx despre Feuerbach, scrisă cu multă vreme mai înainte, adică în 1845, cînd Marx spunea că filozofii pînă acum au interpretat lumea, se ridică problema de a o transforma. În această idee marxistă apare tocmai rolul transformator al gîndirii, rolul transformator asupra societăţii şi asupra naturii pe care îl are gîndirea umană şi conştiinţa umană.

Deci conştiinţa socială nu numai că reflectă lumea dar are şi un rol esenţial în preschimbarea acesteia, o „creează" în sensul că contribuie la transformarea lumii.

Creativitatea conştiinţei nu se reduce numai la transformarea practică a mediului natural şi social; ea constă, în primul rînd, în **inventarea** ideilor care reflectă realitatea. Legile realităţi nu se transformă spontan în legi ale ştiinţei. Descoperirea este o activitate creatoare a cunoaşterii.

Pentru a delimita mai bine categoriile acestea trebuie să facem distincţie între existenţa socială şi alte categorii ale sociologiei şi filozofiei marxiste.

În foarte multe cărţi sau chiar în dicţionare, existenţa socială este identificată cu viaţa economică. Dacă vom utiliza chiar ediţiile mai vechi ale unor dicţionare filozofice, vom vedea că se tinde la o identificare a existenţei sociale cu viaţa economică. Este, după părerea noastră, o dublă eroare: este o eroare din punct de vedere al modului clasării categoriilor şi este o eroare şi din punct de vedere al extensivităţii, al domeniului pe care îl cuprinde această categorie.

Din punct de vedere al conţinutului categoriei, adică al clasării, viaţa economică face parte din acele categorii care ating un prim grad

de generalitate şi au mai mult un caracter de descriere, de constatare. Adică noi constatăm că viaţa socială are o parte care se desfăşoară în domeniul economicului. Aci, între oameni, în procesul de producţie se stabilesc anumite relaţii, relaţii economice, care se deosebesc de relaţiile stabilite între oameni, raporturi care aparţin altor domenii ale vieţii sociale. Deci avem de-a face cu o caracterizare izvorîtă dintr-o constatare.

Existenţa socială are un sens mult mai larg decît constatarea faptului că în viaţa socială există un domeniu al relaţiilor economice, chiar dacă acesta este un domeniu fundamental. Existenţa socială cuprinde mult mai mult decît aceste relaţii economice, deci cuprinde o vastitate de relaţii între oameni, care sînt în primul rînd economice, dar nu numai economice.

Din punct de vedere al spaţiului pe care-l cuprinde această categorie primă, avem de asemenea o deosebire. Acum nu mai e vorba de domeniul vieţii sociale, ci de o deosebire calitativă, a sensului pe care-l are această categorie faţă de categoria viaţă economică sau economicul. Existenţa socială este gîndită în raport cu o altă categorie, în raport cu categoria de conştiinţă sau în raport cu faptul că este independentă de conştiinţa socială. Deci, prima distincţie se referea la o porţiune din viaţa socială pe care o exprimă viaţa economică sau economicul şi caracterul mult mai vast pe care-l cuprinde categoria existenţă socială. A doua distincţie, se referă la o corelativitate calitativă, la legături interioare calitative care caracterizează o categorie faţă de alta, adică la existenţa socială în raport cu conştiinţa socială. Deci identificarea existenţei sociale cu economicul, după părerea noastră, este simplistă (transpune problema pe alt plan decît cel filozofic, epistemologic şi sociologic) şi creează o serie întreagă de confuzii şi de complicaţii. În general, prin existenţa socială trebuie să înţelegem întreaga activitate, întreaga desfăşurare a vieţii reale a oamenilor, a vieţii economice şi sociale; să înţelegem această totalitate care se reflectă în conştiinţa socială. Conştiinţa socială, la rîndul ei, nu trebuie identificată, aşa cum se face uneori, nici cu conştiinţa individuală, nici cu conştiinţa colectivă de care se ocupă psihologia socială, nici cu conştiinţa în sensul etic. Conştiinţa socială reflectă relaţiile sociale dintre oameni în toată complexitatea, vastitatea, în tot ansamblul lor.

Conştiinţa socială trebuie distinsă de conştiinţa individuală, de a cărei geneză se ocupă fiziologia, de conştiinţa comună, colectivă, generală, de care se ocupă psihologia, şi de conştiinţa în sensul etic, moral al cuvîntului. Vorbind de conştiinţa socială, ne referim la reflectarea relaţiilor sociale în mintea oamenilor şi la modul cum ansamblul relaţiilor sociale este înţeles, cunoscut, reflectat de către colectivitatea umană.

Ea este în acelaşi timp produsul acestor relaţii sociale pentru că istoric, conştiinţa socială, s-a format tocmai prin dezvoltarea relaţiilor sociale ale oamenilor. Totodată, este reflectarea acestor relaţii sociale, a acestui ansamblu de relaţii sociale.

În raportul dintre existenţa socială şi conştiinţa socială în cercetarea sociologică pe care o facem şi în general în toate lucrările

noastre de viitor, nu trebuie să pierdem din vedere țelul principal pe care și-l propune sociologia și pe care l-au subliniat cursurile catedrei noastre încă de la început, adică problema **acțiunii transformatoare.** Ne interesează această relație, între existența socială și conștiința socială, nu numai intrinsec, ci am putea spune și extrinsec. Aceasta pentru a detalia, a înțelege mai bine, a aprofunda relațiile lăuntrice dintre existența socială și conștiința socială și reflectarea lor în categoriile epistemologice și a folosi în acțiunea socială, transformatoare pe care vrem s-o desfășurăm. M-am referit la această problemă mai sus cînd am reamintit adnotarea lui Lenin din Caietele Filozofice. Reiau acum problema, însă în legătură cu activitatea practică pe care trebuie s-o desfășurăm. Acțiunea de cunoaștere, de cercetare a existenței sociale, faptul că conștiința socială este creatoare, transformatoare, că ea intervine activ în toată viața socială, își manifestă cu putere virtuțile, să zicem potențele, le transformă în realitate, ne interesează și sub aspectul acțiunii sociale.

Și aici este bine să facem o distincție între diferite niveluri de acțiuni sociale. Sigur că toate acțiunile umane, în afară de cele instinctive, de impulsuri instinctive, în care nu intervine un act conștient, cuprind acte de conștiință.

Existența poate fi independentă de conștiință, dar conștiința nu poate fi independentă de existență. Ea este generată de existență chiar dacă i se opune sau o sprijină. Conștiința este latura ideală a realității ; ea reflectă existența, dar pentru a o reflecta, aceasta trebue să existe. Engels spunea că unitatea lumii constă numai în faptul că toate obiectele există. Ontologic vorbind, conștiința este un atribut al existenței care însă poate exista fără să fie reflectată.

Pentru a înțelege mai precis această corelație trebuie să ne dăm seama de faptul că aici discuția se duce pe două planuri diferite : pe plan ontologic și pe plan gnoseologic, al cunoașterii. Pe planul ontologic, conștiința și existența sînt împreună, ele există în realitate și nu poate fi concepută realitatea în toată complexitatea ei, fără această „întrunire" a existenței și conștiinței într-o unitate.

Referindu-ne la societate, la viața socială, am vorbit despre realitatea socială pe care n-am redus-o numai la existența socială. Am spus că în realitatea socială, există și existența socială, există și conștiință socială ; ele sînt împreună în lumea reală. Cînd studiem un fenomen social, spre pildă o problemă socială în dezvoltarea vieții culturale a orașului București și o examinăm sociologic, ce studiem ? Realitatea socială din București, cu privire deosebită asupra vieții culturale. Studiem deci o problemă reală, desprinsă din realitatea socială, a unui oraș real, a unei totalități vii de oameni reali. Ontologic vorbind, existența socială și conștiința socială a orașului, care există împreună.

Conștiința, conștiința socială, este un fenomen real al lumii reale. Unde apare opoziția între conștiință și existență ? Între conștiința socială și existența socială ? Cînd examinăm problema sub raportul teoriei cunoașterii, sub raport gnoseologic, conștiința este exclusă din existență, nu face parte din existența socială, pentru că în teoria cunoașterii, chestiunea fundamentală care se pune, este aceea a relației

dintre subiectul cunoscător şi obiectul de cunoscut. Aici obiectul este independent de subiect şi de aceea accentuăm asupra acestui aspect al independenţei existenţei faţă de conştiinţă. În această relaţie, deci în domeniul cunoaşterii, subiectul cunoscător, care tinde la cunoaşterea obiectului, desfăşoară această cunoaştere asupra obiectului prin reflectarea sa cît mai profundă, cît mai complexă, cît mai multilaterală. Şi aici apare această relaţie, de reflectare a obiectului în subiect, de reflectare a existenţei în conştiinţă şi sub acest raport există o corelativitate de opoziţie, adică o corelativitate polară.

Revin. Deci, ontologic vorbind, din punct de vedere al realităţii, conştiinţa şi existenţa există împreună în realitate. Dacă vom examina realitatea socială, cea mai rapidă examinare a acestei realităţi sociale ne va demonstra existenţa conştiinţei sociale şi a existenţei sociale împreună în realitatea socială.

Trebuie să ne ferim de o eronată întrebuinţare a cuvintelor, să nu considerăm că nu putem folosi cuvîntul „există" pentru conştiinţă. Conştiinţa socială, fenomenele ei sociale există tot aşa de bine în realitatea socială ca şi procesul de producţie materială. Din punct de vedere deci ontologic, ele există împreună în viaţa socială, sînt fenomene ale acestei vieţi sociale şi polaritatea lor apare numai atunci cînd problema este examinată sub aspectul gnoseologic, adică al teoriei cunoaşterii. Atunci cînd examinăm raportul dintre subiectul cunoscător şi obiectul de cunoscut, atunci cînd în cadrul acţiunii desfăşurate, care se numeşte cunoaştere, există un obiect care se reflectă în conştiinţă, atunci apare această relaţie polară, de opoziţie, între existenţă şi conştiinţă.

De altfel, ceea ce spun nu este nimic nou; poate o subliniere mai accentuată, dar care a fost expusă de mult, acum 60 de ani de V. I. Lenin în „Materialism şi empiriocriticism". În capitolul despre teoria cunoaşterii materalismului dialectic, el spunea, referindu-se la materie şi conştiinţă, în 1908: „Desigur nici opoziţia dintre materie şi conştiinţă nu are o semnificaţie absolută, decît în cadrul unui domeniu foarte restrîns, în cazul de faţă exclusiv în cadrul problemei gnoseologice fundamentale, aceea de a şti ce anume trebuie considerat factor prim şi ce anume factor secund. Dincolo de acest cadru, relativitatea acestei poziţii este neîndoielnică". Iată deci o teză fundamentală, într-o carte fundamentală a marxismului şi care nu lasă nici un dubiu.

Referindu-se la primatul materiei faţă de conştiinţă, Lenin a subliniat că opoziţia absolută dintre materie, existenţă pe de o parte şi conştiinţă, gîndire, pe de altă parte, nu depăşeşte cadrul problemei gnoseologice fundamentale şi că dincolo de acest stadiu relativitatea acestei opoziţii este neîndoielnică. Ce afirmă deci Lenin în textul la care ne-am referit? Întîi, că opoziţia dintre materie şi conştiinţă, dintre existenţă şi gîndire nu are o semnificaţie absolută. Dimpotrivă, aceasta este delimitată într-un domeniu restrîns. Lenin chiar spune foarte restrîns, în cadrul problemei gnoseologice fundamentale, adică a problemei fundamentale a teoriei cunoaşterii şi anume de a şti ce trebuie considerat factor prim şi ce anume factor secund între materie şi conştiinţă, între existenţă şi gîndire. Pentru a accentua această idee, Lenin conchide dincolo de cadrul problemei fundamentale a teoriei

cunoaşterii, problemei gnoseologice, că relativitatea acestei opoziţii este neîndoielnică şi accentuează ideea de unitate a lumii.

Revenind la problemele care ne interesează, considerînd că ontologic conştiinţa este în natură alături de existenţă, împreună cu existenţa, într-un tot unic şi conştiinţa socială este în societate împreună cu existenţa socială într-un tot unic, deci pe plan ontologic ele sînt în natură şi societate împreună, gnoseologic ele se opun. Examinăm aici un alt proces, o altă problemă, şi anume aceea a exercitării cunoaşterii omeneşti asupra naturii şi asupra societăţii ; adică **problema fundamentală a filozofiei în general,** pentru că filozofia îşi propune tocmai această cunoaştere de ansamblu a legilor celor mai generale ale naturii şi societăţii.

Consider foarte importantă sublinierea lui Lenin că nu trebuie absolutizată opoziţia dintre materie şi conştiinţă, pentru că absolutizarea acestei opoziţii, dincolo de cadrul problemei cunoaşterii, ne duce la un dualism. Absolutizarea relaţiei de opoziţie, dincolo de problema gnoseologică, dă apă la moară idealismului şi misticismului, în sensul că ne duce la această concepţie dualistă — materie şi suflet — şi în limbajul popilor — materie şi Dumnezeu. Deci, trebuie accentuată unitatea esenţială a acestor fenomene. Conştiinţa este o însuşire a materiei vii, aceea de a se reflecta.

În general, în materie există diferite moduri de reflectare. Reflectarea conştientă este specifică omului, animalelor superioare (într-o anumită măsură cu totul rudimentară).

Aţi văzut că se subliniază în gîndirea lui Lenin (de altfel şi la Engels) factorul prim şi factorul secund. Aici trebuie să răspundem la întrebarea : din ce punct de vedere factor prim şi factor secund ? Să nu se dea acestei diferenţieri a factorilor o înţelegere fie ontologică, fie axiologică, al teoriei valorilor, pentru că din punct de vedere ontologic am explicat primejdia care se poate produce iar din punct de vedere axiologic, al ierarhiei valorilor, mai cu seamă a valorilor în societate, o înţelegere simplistă a problemei factorului prim şi a factorului secund, poate să ducă la o înţelegere vulgară. Spre pildă : un bun material este superior unui bun spiritual, unei simfonii de Beethowen. O astfel de interpretare este străină, după părerea noastră, marxismului. Niciodată nu s-a introdus o astfel de ierarhizare, de seriere axiologică şi nu s-a făcut o seriere între valorile materiale şi spirituale pe acest plan. Esenţial este faptul că ontologic existenţa este aceea care determină conştiinţa, existente împreună, în natură şi societate, iar gnoseologic conştiinţa reflectă existenţa. În acest sens, al independenţei existenţei faţă de conştiinţă şi al reflectării de către conştiinţă a existenţei, al interdependenţei şi acţiunii reciproce în viaţa socială, putem să vorbim de o primordialitate şi în acest sens înţelegem gîndirea lui Engels şi a lui Lenin.

De altfel, biologii şi psihologii genetişti arată şi aspectul genetic şi cronologic al priorităţii dezvoltării existenţei faţă de conştiinţă.

Din nou, în legătură cu înţelegerea conştiinţei sociale şi conştiinţei umane în general, trebuie să corectăm o formulă care multă vreme a fost folosită. De fapt, ea provine din lucrările materialiştilor vulgari

şi a fost preluată în mod necritic un timp de filozofii care nu aprofundau suficient problemele marxismului.

Nu este suficient în cadrul epistemologiei sociologice să subliniem faptul că conştiinţa socială este o funcţie a creierului, în primul rînd şi creierul se formează istoric, se dezvoltă istoric, în al doilea rînd. Conştiinţa însăşi se dezvoltă istoriceşte, reflectă realităţi istorice diferite din punct de vedere al conţinutului reflectării, precum şi din punct de vedere al modului cum reflectă, deci, a calităţii, a modalităţii reflectării. Aceasta este foarte diferită pe diferitele trepte istorice.

Desigur, nici aici dezvoltarea nu trebuie considerată linear, obligatoriu ca în 1968 orice individ să fie superior unui om din anul 500 î.e.n., din perioada lui Pericle. Nu trebuie să privim simplist această problemă, ci trebuie să o privim din punct de vedere al conştiinţei umane în general, al conştiinţei sociale, deci al ansamblului de idei şi de reprezentări pe care şi le face societatea despre propria sa realitate socială, despre propria sa existenţă socială.

O însemnătate deosebită în epoca noastră o are conştiinţa de clasă care este un fenomen caracteristic pentru procesul de maturizare al claselor sociale şi al relaţiei clasei cu sine însăşi, al modului cum ea se înţelege pe sine în societate. Sînt lucrări în această privinţă care în mod superficial subapreciază însemnătatea conştiinţei de clasă, chiar a conştiinţei de clasă a proletariatului, pentru că din punct de vedere formal ea nu apare în definiţia pe care Lenin o dă claselor sociale.

Lenin nu şi-a propus acolo să trateze acest aspect, ci acele trăsături pe plan logic, semnificative, care caracterizează o clasă în orice fază a dezvoltării sale. Atunci cînd însă o examinăm istoric şi sociologic, este necesar să accentuăm asupra acestui aspect al conştiinţei de clasă şi mai ales al conştiinţei clasei proletariatului, ca un fenomen care apare şi se dezvoltă istoric, în funcţie de maturizarea clasei respective şi de reflectarea existenţei sale în conştiinţa sa. Acest fapt este generator al caracterului şi nivelului acţiunilor pe care clasa respectivă le desfăşoară şi în cadrul proletriatului, a luptei proletariatului, pentru cucerirea puterii şi pentru construirea socialismului.

PROBLEME ALE REFLECTĂRII ÎN SOCIETATE

În prelegerea anterioară am arătat că un principiu fundamental al concepţiei materialiste a istoriei este acela că conştiinţa socială reflectă existenţa socială.

În ce constă, atît în privinţa conştiinţei individuale, cît şi în privinţa conştiinţei colective, actul acesta de reflectare? În cuprinderea realităţii printr-o imagine. Dar, în acelaşi timp, este o confruntare între particular şi general, adică o identificare a generalului în particular. De pildă percepem un copac; vedem în faţa noastră un copac; el este un oarecare obiect. Pentru a-l identifica drept copac trebuie să subsumăm, să încadrăm această imagine, reprezentînd obiectul, într-o noţiune generală, aceea a copacului, adică să precizăm faptul că ceea ce vedem în faţa noastră se încadrează în noţiunea de copac. Deci, în fond, actul acesta de conştiinţă constă într-o reducere a particularului la general, o încadrare a imaginii specifice într-o noţiune generală.

Marele savant rus, I. P. Pavlov [1] arată că între imaginea senzorială şi între vorbire, adică între primul sistem de semnalizare, cel senzorial, şi al doilea sistem de semnalizare, cel care recurge la vorbire, la noţiuni, există relaţii reciproce. Aceste elemente senzoriale, pe baza unei practici atît social-istorice, cît şi individuale, se asociază cu cuvintele şi cu noţiunile. De aceea, reflectarea în conştiinţă a unui fapt exterior conştiinţei este legată de practică, de practica cunoaşterii şi este într-o măsură condiţionată de însăşi activitatea insului.

Atunci cînd ne referim la conştiinţa individuală, problemele se situează în primul rînd pe tărîmul psihologic, fiziologic, al teoriei cunoaşterii logice; atunci însă cînd ne referim la conştiinţa socială tratăm, examinăm o problemă care cuprinzînd problemele conştiinţelor individuale se referă în acelaşi timp la o reflectare complexă, la o reflectare generalizată a existenţei sociale. **Conştiinţa socială cuprinde idei, teorii, concepţii, sentimente, stări de spirit ale oamenilor dintr-o**

[1] I. P. Pavlov, *Experienţa a douăzeci de ani în studiul activităţii nervoase superioare, 1923;* Prelegeri despre activitatea emisferelor cerebrale, 1927.

anumită societate, deci poate fi definită ca o totalitate a acestor idei, teorii, concepţii, sentimente, stări de spirit, emoţii. Bineînţeles că această totalitate este în primul rînd în funcţie de parametrii istorici, evoluînd în raport cu situaţia istorică, cu orînduirea istorică, cu faza de dezvoltare a societăţii respective. Apoi, conştiinţa socială, reflectînd multitudinea societăţii, complexitatea societăţii, cuprinde atît conştiinţa juridică, cît şi pe cea politică, morală, arta, filozofia şi altele, adică reprezintă diversele domenii, diversele laturi, diversele forme de activitate a spiritului.

În conştiinţa socială distingem atît ideile, gîndurile, teoriile care se grupează sub un termen general de ideologie socială, cît şi sentimentele, emoţiile, mentalităţile pe care le cuprindem sub termenul de psihologie generală. Între aceste două categorii, adică între psihologia socială care dă o reflectare mai imediată şi mai rapidă şi între ideologia socială care dă o reflectare mai complexă şi mai sistematizată este o strînsă legătură, o interacţiune, se influenţează reciproc, se întrepătrund.

În societăţile constituite din clase sociale, în funcţie de interesele diferitelor grupuri sociale, în funcţie de aspiraţiile diferitelor grupuri sociale, conştiinţa socială dobîndeşte un caracter de clasă şi în acest sens ne referim la conştiinţa unei clase sau altei clase sociale (conştiinţa proletariatului sau conştiinţa burgheziei).

O problemă care se ridică şi care este specifică domeniului conştiinţei sociale este aceea a modalităţilor reflectării existenţei sociale în conştiinţa socială şi aceasta interesează în munca imediată, în munca practică, teoretică, pe cercetătorii şi lucrătorii din domeniul sociologiei; adică un răspuns la întrebarea cum se produce această reflectare în conştiinţa socială, a existenţei sociale. Este oare numai directă ? sau deosebirile constau numai între ceea ce arătam referindu-ne la psihologia socială şi ideologia socială, adică o reflectare mai imediată şi mai rapidă în psihologia socială, în emoţii, sentimente, mentalităţi sau o reflectare mai profundă, mai sistematizată, diferenţiată în ideologia socială ?

Există o astfel de reflectare **directă,** simplă a existenţei sociale în conştiinţă şi ea se diversifică şi devine tot mai complex istorică, în raport cu dezvoltarea istorică a societăţii omeneşti, după cum există aceste trepte de reflectare mai rapidă, mai imediată sau mai profundă, sistematizată, complexă în psihologia şi ideologia socială.

Reflectarea poate fi **imediată** sau **mediată.** Înţelegerea chestiunii **medierii** reflectării contribuie la clarificarea sensului şi modului reflectării directe sau indirecte.

Există însă şi o reflectare **indirectă,** aceea care se petrece în acele forme ale conştiinţei sociale ca arta şi filozofia, unde reflectarea nu se produce direct de la viaţa materială, de la viaţa economică, în operele de artă sau de filozofie, ci indirect, de cele mai multe ori indirect, prin intermediul emoţiilor, sensibilităţii sau ale reflectărilor juridice, politice, morale sau altele.

O problemă şi mai complicată este deci aceea a reflectării vieţii sociale în literatură şi artă.

În aceste creaţii omeneşti fondul real este adesea transformat, iar faptele reale sînt metamorfozate în funcţie de emoţiile şi de viziunea autorului; ele capătă greutăţi specifice noi care modifică reflectarea realităţii exprimînd-o totuşi cu mai multă pregnanţă. Se petrece în conştiinţa ordonatoare şi creatoare a artistului o revalorificare a faptelor reale, o regrupare în funcţie de valorile pe care le **alege** artistul, o reierarhizare în funcţie de ideile la care aderă artistul deşi uneori puterea vieţii, orbitele vieţii, cresc peste nivelul de gîndire al autorului.

În general opera de literatură şi artă rezultă dintr-o **sublimare** a vieţii reale; trăgîndu-şi rădăcinile din realitate ea se altoieşte cu visuri şi idei care uneori pot rezulta din viaţa reală, alteori se implantează în aceasta.

Exprimînd realitatea sub toate aspectele sale, marile opere de artă pot realiza şi **prefigurări** ale realităţii viitoare.

Prefigurarea, rezultat al imaginaţiei creatoare, se întemeiază adesea şi pe datele ştiinţelor contemporane (literatura ştiinţifico-fantastică).

De aici şi dificultatea în orientarea asupra problemelor valorii în artă sau în problemele filozofiei, tocmai din cauza acestui mod indirect şi complex, dificil, de reflectare.

Aş dori să insist însă aici asupra reflectării care este necesar să fie cunoscută de către sociologi, pe care aş numi-o, după o scrisoare a lui Engels către Conrad Schmidt, o **„reflectare întoarsă"**.

La 27 octombrie 1890, Engels răspundea într-o lungă scrisoare unor întrebări puse de Conrad Schmidt, un tînăr filosof şi economist german, care căuta să se documenteze asupra marxismului şi era în corespondenţă cu Engels. În această scrisoare, foarte importantă, în trei rînduri Engels se referă şi foloseşte chiar termenul francez la o reflectare „à rebours". E greu de tradus acest termen „à rebours" în limba română; s-ar putea traduce o „reflectare răsturnată" sau „întoarsă" sau „pe dos". Am eliminat traducerea „răsturnată", pentru că ar fi putut exprima altceva decît vroia Engels. De multe ori Engels spune „cu capul în jos, o reflectare cu capul în jos" şi am ales dintre toate expresiile care mi s-au părut corecte pe aceasta de „reflectarea întoarsă".

La ce se referă Engels? În special la reflectările juridice şi politice în societatea capitalistă. În privinţa raporturilor juridice Engels face o comparaţie între piaţa industrială — produsele industriale — şi piaţa bunurilor, arătînd că în acest domeniu se produce o mişcare diferită, întoarsă. Completează de asemenea că în domeniul juridic, al relaţiilor juridice şi al reflectării juridice, al ştiinţelor juridice, ca şi în practica întemeiată pe acestea, se petrece o reflectare întoarsă a relaţiilor economice.

În ce sens?

Juriştii elaborează principii din care deduc apoi norme sociale în cadrul societăţii respective; ei discută între dînşii şi dezbat, polemizează, asupra acestor principii, reguli şi norme juridice. Aparent, totul se situează în domeniul ideal al unei dezbateri de principiu, de reguli, de norme juridice. În fond, aceste principii sau reguli exprimă anu-

mite realităţi economice care sînt surse de elaborare, baza principiilor normelor sau regulilor juridice respective. Unde se produce această răsturnare la care se referă Engels ?

Uneori în conştiinţa celor care elaborează principiile, normele juridice, acestea apar ca deduse din anumite teze generale, adică pornind de la anumite premise teoretice, de la anumite principii abstracte, cînd în fond punctul de pornire este acela al realităţii şi vieţii economice. Mişcarea vieţii economice determină şi mişcarea vieţii juridice, dar nu într-o relaţie simplă şi directă, ci într-o relaţie răsturnată, apărînd în conştiinţa juridică ca elaborate de sus în jos, de la premise teoretice spre norme de conduită, spre reguli de convieţuire umană.

Răsturnarea deci constă — şi aici este reflectarea întoarsă — în faptul că şi în conştiinţa celor mai corecţi şi sîrguincioşi jurişti care nu au ajuns la înţelegerea fondului de gîndire al marxismului, toată activitatea lor normativă şi legislativă apare ca o deducţie din principii, din premise teoretice formulate de dînşii sau de alţii.

Dar nu numai în domeniul ştiinţei juridice se referă Engels la această situaţie de reflectare în practică, ci şi în domeniul conştiinţei politice şi dă o seamă de exemple din istoria secolului al XVIII-lea şi al XIX-lea, adică din istoria dezvoltării capitaliste. Şi în revoluţia franceză şi mai tîrziu, în secolul al XIX-lea în dezbaterile politice duse între reprezentanţii diferitelor grupuri politice, în lupta politică dintre reprezentanţii opoziţiei şi ai guvernelor epocii respective şi în dezbaterile parlamentare, în cele ale adunărilor constituante, ale adunărilor legislative, toate acestea apăreau ca rezultate ale unei dezvoltări teoretice, a unor dezbateri teoretice, pornind de la anumite premise sau principii teoretice abstracte.

Marxismul a arătat că în fond, la temelia întregii vieţi politice este viaţa economică. Dar reflectările politice ale vieţii economice, ale vieţii materiale apar în conştiinţa contemporană a oamenilor din acea epocă nu ca atare, nu aşa cum sînt ele în mod real; ideile politice reflectă în realitate viaţa economică, viaţa materială şi apar (aceste idei politice şi teze politice) ca deduse din diferite doctrine politice pe care le profesează experienţa diferitelor curente sau diferitelor grupe politice. Deci şi aici se produce acest fenomen, după părerea lui Engels, al unei reflectări întoarse, în sensul că ceea ce în realitate este o reflectare a economicului în politic, apare ca o deducţie de la anumite premise, principii teoretice, doctrine politice spre anumite măsuri şi acţiuni practice politice. Deci apare această reflectare ca răsturnată.

Textele din Friedrich Engels — pe această problemă — sînt publicate în corespondenţa lui Engels cu diferiţi oameni de ştiinţă şi oameni politici. În scrisoarea către Conrad Schmidt, el formulează şi foloseşte expresia de reflectare „à rebours", adică reflectare întoarsă. Tot în această scrisoare analizează şi reflectarea în domeniul artei, filozofiei şi sociologiei şi arată — în foarte multe rînduri — tocmai faptul că este o reflectare indirectă, mediată, prin intermediul reflectărilor politice şi juridice.

Ţinînd seama de ceea ce arăta Engels anterior, de faptul că înseşi reflectările juridice, însuşi modul de reflectare în conştiinţa juridică,

însuşi modul de reflectare în conştiinţa politică, în societatea timpului său erau întoarse şi că prin intermediul acestora se produce reflectarea în artă şi filozofie, ne dăm seama de toată complexitatea problemelor reflectării.

Atrag atenţia asupra faptului că insistînd asupra acestei probleme a reflectării întoarse, pentru că este mai puţin cunoscută, nu înseamnă că subestimăm domeniile în care reflectarea se produce direct, imediat. Am ţinut doar să subliniez că — după părerea noastră — ceea ce este necesar este să se întreprindă o cercetare mai profundă asupra modalităţilor reflectării existenţei sociale în conştiinţa socială, adică să trecem de la repetarea stereotipă a formulei „conştiinţa socială reflectă existenţa socială“ — un principiu adevărat, un principiu fundamental al marxismului — la studiul real şi amplu al problemei; să mergem mai departe decît a-l repeta, să analizăm în mod concret, diversificat, aşa cum Engels ne-a dat exemplu în această scrisoare către Conrad Schmidt, să cercetăm modalităţile diferenţiate şi nuanţate ale reflectării existenţei sociale în conştiinţa socială. Mi se pare că, adeseori, această problemă este tratată în mod stereotip, sub o formă imperativă, fără nici o diversitate, considerîndu-se că reflectarea este întotdeauna simplă, directă sau, în cel mai bun caz, mediată şi indirectă.

Problema are o foarte mare însemnătate polemică, de afirmare şi susţinere a materialismului filozofic pentru că atacurile filozofilor, sociologilor ostili marxismului, împotriva teoriei reflectării marxist-leniniste sînt desfăşurate tocmai pe această teorie a reflectării. Ei afirmă că teoria reflectării este simplistă, că se referă la o oglindire simplificată a vieţii care este mult mai complicată şi mai diferenţiată decît apare în această teorie a reflectării. În realitate însă filozofii idealişti sau filozofii ostili marxismului, prezintă teoria reflectării într-o formă tematică simplificată, incompletă, inexactă. Adesea expunerea superficială, simplificată a concepţiei marxiste, care echivalează cu o vulgarizare a acesteia, permite adversarilor desfăşurarea acestui atac împotriva marxismului, cu aparenţa că ei susţin tocmai o teorie mai complexă, mai fină, mai nuanţată a reflectării decît marxiştii.

Care este realitatea ? Faptele arată că teoria reflectării şi astăzi, în mare măsură, este prezentată într-un mod insuficient aş spune, pentru că modalităţile concrete ale reflectării sînt subestimate, nu sînt cercetate în toată complexitatea lor; examinarea nuanţată a formelor directe de reflectare, a formelor mediate ale reflectării, a formelor imediate, a formelor indirecte, a formelor indirecte mediate, a formelor reflectării întoarse, la care ne-am referit şi, în fine, pentru artă şi filozofie, a formelor care trecînd printr-o reflectare întoarsă merg la o reflectare în trepte, adică mediată, indirectă şi cu aspecte de răsturnare, se face insuficient.

Există numeroase căi ale reflectării : natura este foarte bogată în nuanţe; societatea umană este şi mai complexă şi mai bogată în nuanţe şi prima datorie a marxiştilor, al căror principiu fundamental este tocmai reflectarea realităţii obiective este cercetarea ştiinţifică a realităţii obiective, aşa cum este ea, fără nici un adaus străin; prima

datorie a marxiştilor este să examineze nu numai principiul general care este cucerit de marxism încă de acum 120 de ani, ci toate aceste modalităţi nuanţate, diferenţiate ale reflectării.

Pornind deci de la premisa fundamentală a acesteia, examinarea concretă trebuie să ne ducă la o mai bogată prezentare reală a teoriei reflectării ; şi aceasta va fi de mare folos nu numai teoretic, ştiinţific, ci chiar în aprecierea imediată a o serie de fenomene în domeniul dreptului, în domeniul ştiinţelor politice, ştiinţelor juridice, în domeniul artelor, al filozofiei. Citind încheierea acestei scrisori a lui Engels către Conrad Schimidt (încheierea se referă la reflectarea filozofică), mă gîndeam că dezvoltînd acea idee a reflectării indirecte, prin intermediul unor reflectări întoarse, adică reflectarea filozofică ca reflectare indirectă, mediată, de alte reflectări prealabile juridice, politice (şi geneza idealismului ca reflectare întoarsă a realităţii ca reflectare iinversă), ar exista şi aici posibilitatea unei mai profunde examinări şi descifrări a surselor însăşi ale idealismului. Aceasta în parte s-a încercat, în parte rămîne de făcut.

În încheiere aş vrea să explic de ce am insistat asupra acestor probleme — pentru că la prima vedere teoria reflectării apare foarte simplă şi clară —. Atunci cînd veţi merge pe teren şi veţi face cercetările, veţi observa complexitatea şi diferenţierea care există în viaţa socială. Desigur, în viaţa socială socialistă, situaţia se schimbă faţă de aceea din societatea capitalistă la care se referea Engels. În socialism relaţiile dintre oameni devin mult mai directe şi mai nealterate şi atunci şi reflectarea acestor relaţii economice dintre oameni, în relaţiile juridice sau polititce, se schimbă faţă de societatea capitalistă. Este necesar să cunoaştem totuşi că socialismul este ieşit dintr-o revoluţie a capitalismului ; să cunoaştem problemele reflectării relaţiilor juridice şi relaţiilor economice în relaţiile juridice, în relaţiile politice, în ştiinţele juridice-polititce, în ară, în filozofie, în condiţiile capitalismului, pentru că ele continuă, în anumite limite şi în anumite forme de conştiinţă, să existe încă în socialism.

Sîntem din punct de vedere al cercetării acestor moduri, acestor modalităţi, după părerea mea, încă la început şi există un cîmp larg deschis pentru cercetătorii marxişti, pentru oamenii de ştiinţă marxişti, ca să descifreze aceste modalităţi de dezvoltare, de reflectare, de concepţie în diferite domenii ale ştiinţelor sociale.

COTITURA EPISTEMOLOGICĂ

În dezvoltarea ştiinţelor, a cercetării ştiinţifice, apar momente de cotitură. Un cercetător francez vorbind de aceste constatări se referă la cotitura epistemologică înfăptuită de Marx în ştiinţele sociale, pe care o numeşte „coupure", adică tăietură, ruptură epistemologică — „coupure epistémologique".

Ce vrea să sublinieze Louis Althusser, căci la el m-am referit, atunci cînd foloseşte acest termen de „coupure épistémologique"? (În legătură cu apariţia marxismului şi cu descoperirile lui Marx în ştiinţele sociale). Faptul că Marx, în primul rînd, a descoperit anumite realităţi şi a formulat anumite concepţii noi. Spre pildă, modul de producţie. Dar nu numai atît. Mai puternic, mai izbitor apare această tăietură epistemologică, această ruptură epistemologică (aş prefera faţă de termenul lui Althusser termenul de salt epistemologic sau revoluţie epistemologică — dar mă refer acum la termenul lui —), în analiza foarte interesantă pe care o face în volumul al doilea din „Lire le capital" faptul că Marx a produs această „ruptură" epistemologică cu noţiuni existente anterior lui. Cum şi în ce mod s-a produs aceasta? Iată, spre pildă, lupta claselor. Noţiunea de clasă socială exista cu mult înaintea lui Marx. A fost făurită treptat nu cu preciziunea pe care i-a dat-o marxism-leninismul, dar embrionar categoria de clasă socială a fost elaborată de gîndirea oamenilor de ştiinţă în decurs de un secol înaintea lui Marx. Mai mult, ideea luptei de clasă, a luptei claselor, a apărut după cum ştiţi din scrisoarea lui Marx către Weidemayer, la istoricii francezi ai restauraţiei. În realitate, nu numai la istoricii francezi, ci şi la economiştii englezi, la unii istorici şi filozofi germani. Deci, această idee a luptei de clasă, a luptei claselor, care mai pregnant a apărut la istoricii francezi, a preexistat concepţiei marxiste.

Unde este atunci această „Coupure epistémologique", acest salt epistemologic? În faptul că Marx a făcut o reflectare anticipativă (ca să folosim din nou termenul lui Anohin), adică a arătat că lupta claselor s-a desfăşurat nu numai în trecut, ci că ea se desfăşoară şi în socie-

tatea modernă, în mijlocul căreia trăia Marx. El a descifrat între cine se duce această luptă a claselor, adică a descoperit contradicția fundamentală de clasă din societatea modernă, contradicția dintre proletariat și burghezie. Totodată, a descifrat sensul de dezvoltare al acestei contradicții, în ce direcție se dezvoltă, se mișcă această contradicție, adică în direcția victoriei proletariatului, care reprezintă o nouă orînduire, orînduirea socialistă, asupra burgheziei, care reprezenta orînduirea veche, orînduirea capitalistă. Mai departe, a descifrat faptul că pentru ca această victorie să poată fi asigurată, pentru ca proletariatul să-și poată clădi orînduirea pe care o reprezintă, este necesară o nouă epocă istorică și o nouă structură socială pe care a denumit-o dictatura proletariatului, care reprezintă o anumită epocă a istoriei umanității și în același timp, o structură socială anumită.

Iată că noțiunea claselor sociale preexista lui Marx, ideea luptei claselor preexista lui Marx și îmi vine în minte expresia foarte frumoasă a lui Newton care, explicînd de ce a putut să realizeze descoperirile pe care le-a făcut spunea : pentru că m-am urcat pe umerii unor giganți și ridicîndu-mă pe umerii acestor giganți am văzut mai departe decît în cazul cînd nu eram urcat. Și Marx s-a ridicat pe umerii predecesorilor săi, filozofi germani, economiști englezi, socialiști francezi, oameni de știință, biologi, chimiști, ș.a.m.d., însă a văzut mai departe, a văzut în viitor. Această „coupure", această ruptură, acest salt epistemologic a constat în faptul că a proiectat asupra viitorului datele noi ale realității, a formulat în Manifestul Partidului Comunist la 1847—1848 o ipoteză în fond, a argumentat prin fapte convingătoare și cu pasiune o nouă concepție științifică socială care s-a dovedit valabilă.

Deci, a formulat acest salt pe baza datelor pe care le acumulase pînă în 1847. (De fapt în decursul a patru ani, pentru că Marx a început să se rupă de concepția antropologică radical burgheză prin 1843—1844). Aceasta este faza lui de despărțire de antropologia feuerbach-iană, de hegelianism și de radicalismul politic. Din 1845 propriu-zis, o dată cu ideologia germană se conturează concepția marxistă ; din 1845 pînă în 1848 sînt trei ani. În acești trei ani acumularea de date nu putea să fie decît limitată. Ceea ce a exprimat în Manifestul Partidului Comunist, deși a fost rezultatul unei cercetări încă incipiente, a constituit o ipoteză genială care după aceea s-a confirmat prin cercetarea desfășurată de Marx, Engels, Lenin și de alți cercetători, timp de decenii și apoi timp de un secol.

Dar ruptura epistemologică pe care a făcut-o Marx a constat tocmai în faptul că deși a folosit noțiuni și categorii elaborate anterior — clasele, lupta claselor — a descoperit condițiile luptei claselor în societatea contemporană lui, sensul dezvoltării luptei claselor, rolul clasei proletariatului, necesitatea victoriei acestei clase, necesitatea instaurării dictaturii proletariatului și a construirii comunismului. Toate acestea nu le gîndise și nu le descoperise nimeni înaintea lui Marx, toate au fost descoperirea sa, folosind însă materiale preexistente elaborării concepției sale. Sau să luăm un alt exemplu, de data aceasta din economia politică. M-am referit în prelegerea anterioară la plusvaloare. În fond, în bună măsură și la Adam Smith, dar cu multă claritate la

Ricardo, există ideea că o parte din valoarea creată de muncitori nu îi revine muncitorului, ci revine altor clase sociale sub formă de profit, rentă ş.a.m.d. Nici A. Smith, nici D. Ricardo însă nu folosesc termenul de plusvaloare. Deci, iată o deosebire: în timp ce Guizot sau alţi istorici sau economişti, foloseau expresia de clase sociale, (exista şi noţiunea şi termenul), în cazul plusvalorii, această noţiune nu apăruse. Latent, mai ales în lucrările lui Ricardo, se ajunsese la constatarea existenţei unei părţi a valorii care revine celor care nu muncesc. Nu s-a tras însă nici o concluzie ştiinţifică şi politică din această constatare şi David Ricardo nu a încetat a fi, în fond, un susţinător al orînduirii capitaliste.

Concluzii din lucrările lui Ricardo au tras alţii; într-un sens etic socialiştii englezi, francezi, germani, care susţineau faptul că o parte din valoarea creată de muncitori nu le revine acestora şi aceasta este o nedreptate. Ei au criticat această nedreptate — pe plan etic — şi au făurit o serie de teorii socialiste utopice, menite să corecteze nedreptatea. Aici este în fond, una din sursele, izvoarele utopismului socialist, însă problema nu se punea pe plan etic, ci pe plan ştiinţific, pe planul ştiinţei economice şi ştiinţelor sociale în general.

Alţi oameni de ştiinţă, îndeosebi economişti, fie englezi, fie germani, mai puţin francezi, tot din aceste constatări ale lui Ricardo, au tras concluzii cu privire la însemătatea muncii în societate şi a nevoii de a asigura o redistribuire reformistă a produsului muncii. Aşa au apărut o serie de teorii asupra veniturilor, teorii legate de distribuirea şi redistribuirea veniturilor. Aceste teorii susţineau că distribuţia veniturilor este o operaţie pur raţională şi nu este condiţionată de legea fundamentală a orînduirii. Or, se ştie că legea fundamentală determină modul de distribuire a veniturilor şi nu operaţiile aritmetice sau abstracte ale unor economişti burghezi. Ce concluzie a tras Marx, din studiul lui Ricardo? După părerea mea este perfect valabilă observaţia lui Lenin din „Caietele Filozofice“ în care spune că Marx a aplicat economiei politice engleze filozofia germană, de fapt dialectica hegeliană. Sînt de acord cu această expresie a lui Lenin; cred că e mai puţin bună separarea care se face, atunci cînd se vorbeşte despre sursa filozofică a marxismului între cele trei izvoare ale marxismului, care sînt văzute separat, izolate una de alta. În fond, Lenin spunea în „Caietele Filozofice“ că Marx a citit pe economiştii englezi cu pregătirea dialectică germană pe care o avea şi a aplicat economiei politice engleze, cel mai înalt nivel al gîndirii filozofice din lume, care era în Germania (chestuinea are pare-se o explicaţie sociologică — Germania nu realizase revoluţia burgheză cu armele şi atunci o realizează prin gîndire). În orice caz Kant, Fichte, Hegel, Feuerbach, erau culmile gîndirii în acea epocă, culmi pe care nu le atinsese nici filozofia franceză, nici cea engleză şi nici alta. Marx, aplicînd economiei politice engleze nivelul atins şi dezvoltat de dînsul, al gîndirii filozofice germane, constată că Ricardo, descoperise în fond existenţa acelei părţi a valorii care nu era a muncitorului, dar că nu înţelesese ceea ce a constatat şi nici nu trăsese concluziile. Cei care au tras concluzii după Ricardo, au tras concluzii greşite, fie în sensul utopismului etic, fie în sensul reformismului economist, bazat

pe teoriile redistribuirii venitului. Marx, a tras concluziile ştiinţifice revoluţionare, a înfăptuit această ruptură epistemologică, spunînd că în profitul din orînduirea capitalistă, în beneficiile comerciale capitaliste, există o singură realitate, această diferenţă de valoare pe care o încasează clasa capitalistă pe seama clasei muncitoare şi pe care a denumit-o plusvaloare. Marx nu s-a mulţumit numai să vadă această categorie a plusvalorii ; el a analizat-o timp de decenii şi a formulat-o în cele trei volume din „Capitalul" arătînd ce consecinţe are asupra vieţii economice, asupra producţiei, consumului, distribuirii şi circulaţiei capitaliste, asupra vieţii spirituale a societăţii capitaliste. De asemenea, Marx a demonstrat modul cum se desfăşoară procesul de exploatare a clasei muncitoare de către clasa capitalistă prin plus-valoare, prin exproprierea acestei părţi a valorii creată de muncitori, de către clasa capitalistă şi faptul că lichidarea exploatării şi a orînduirii bazate pe exploatare, nu se poate înfăptui decît prin revoluţia socialistă.

Aceasta a fost descoperirea şi **revoluţia epistemologică** înfăptuită de Marx. Adică, el a descoperit reaelitatea în întregimea ei, a formulat conceptul, l-a ridicat la nivel de categorie fundamentală a societăţii capitaliste — categoria plusvalorii — a regrupat toate faptele care erau cunoscute înainte de el şi axîndu-le, concentrîndu-le pe această nouă categorie a plusvalorii, drept urmare, a creat o nouă teorie. Toate acestea Marx le-a prezentat în lucrarea sa fundamentală „Capitalul" unde, pe temeiul acestei categorii economice fundamentale a tras şi concluzii cu privire la consecinţele sale revoluţionare.

În felul acesta s-a creat noua teorie, (în fond am căutat să vă explic nu numai ce înseamnă o ruptură epistemologică, ci şi ce înseamnă a crea o teorie).

Teoria creată de Marx a pornit de la o ipoteză genială expusă în Manifestul Partidului Comunist, ipoteză formulată pe baza unor date adunate timp de 3—4 ani. Cu timpul, s-a transformat într-o gigantică teorie, analizată în cele trei volume ale „Capitalului" şi în alte nenumărate volume, în decurs de decenii. Pornind de la această nouă idee, Marx a creat o nouă problematică şi o nouă terminologie.

Atrag atenţia că aici, spre deosebire de exemplul cu lupta claselor, unde termenii clasă şi lupta claselor existau înaintea lui Marx, aici, conceptul de plusvaloare, şi toate celelalte concepte — capital constant, capital variabil şi altele —, au fost create de Marx. Toată această uimitor de unitară, de coerentă teorie, a fost elaborată pornind de la fapte pe care le constataseră şi Ricardo şi în mare măsură şi alţii, dar pe care nu au fost capabili să le interpreteze pentru că ei se situau pe poziţia clasei burgheze care nu le permitea să meargă mai departe, în timp ce Marx, s-a situat pe o poziţie nouă, a unei noi clase şi a putut să creeze o nouă problematică, o nouă terminologie şi o nouă teorie a întregii societăţi capitaliste.

Engels, în prefaţa la volumul II al „Capitalului" spunea că Marx a făcut pentru ştiinţele sociale ceea ce a făcut Lavoisier pentru chimie, aşezînd-o pe baze ştiinţifice. Revoluţia constă în faptul că Marx a elaborat noua problematică, noua terminologie şi noua teorie a ştiinţelor

sociale, nu înlăuntrul vechilor teorii, ci răsturnînd toate acestea și creînd din temelie o nouă problematică, o bază teoretică nouă, o terminologie nouă și deci o știință nouă, știința materialismului istoric și a economiei politice marxiste.

O observație foarte prețioasă a lui Engels asupra căreia vă atrag atenția : **acolo unde unii înainte de Marx văzuseră o soluție, Marx a văzut o problemă și de aceea a putut crea această problematică nouă, terminologie nouă și teorie nouă.**

APARATUL CONCEPTUAL

Problema îmbogăţirii aparatului conceptual al cercetărilor filozofice şi sociologice marxiste şi concordanţei (adecuaţiei) sale cu realitatea obiectivă preocupă astăzi, pe plan internaţional, pe foarte mulţi cercetători. În fond sînt problemele epistemologiei sociologice. Georg Klaus vorbeşte chiar de o „provocaţie" gnoseologică şi epistemologică pe care ne-o pune societatea contemporană în faţă şi la care oamenii de ştiinţă trebuie să răspundă elaborînd conceptele şi mijloacele necesare cercetării marxiste. Filozoful sociolog bulgar Nicola Ştefanov, în cartea sa „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale" răspunde, neacceptînd termenul de provocaţie gnoseologică şi epistemologică şi subliniind faptul că este o necesitate a însăşi muncii ştiinţifice, a însuşi lucrului ştiinţific.

Despre cercetările care se întreprind în Franţa, v-am vorbit încă în anul trecut, la începutul acestui curs. Am vorbit despre Althusser, care susţine desfăşurarea unei practici teoretice, adică a unei activităţi speciale de elaborare a epistemologiei filozofice şi sociologice. Sigur, trăsătura comună la toţi cercetătorii cu adevărat marxişti este aceea de a considera că această dezvoltare şi îmbogăţire a aparatului conceptual, nu se poate face **decît pe baza acelor concepte şi categorii elaborate de Marx şi Engels la mijlocul veacului trecut,** în cursul întregii lor activităţi şi îmbogăţite în lumina datelor realităţii şi ştiinţelor contemporane ; există o continuitate în activitatea epistemologică a filozofilor şi sociologilor marxişti, întemeiată pe conceptele, categoriile create de clasicii marxişti.

În aplicarea acestui principiu metodologic în sociologie trebuie să pornim de la o primă constatare, şi anume aceea legată de problema analizei şi sintezei în epistemologie şi mai cu seamă în epistemologia sociologică.

Pentru a înţelege mai bine deosebirea dintre analiză şi sinteză şi relaţia dintre general şi particular, la care ne-am referit la începutul acestei lecţii, reamintesc faptul că generalul se află întotdeauna şi în întregime în particular şi în felul acesta se produce gruparea şi redu-

cerea particularului la general, adică identificarea general — la particular (v-am dat exemplul cu copacul — se pot da alte mii de exemple).

În examinarea relației dintre întreg și parte (aceasta este în fond problematica analizei și sintezei — principala relație dintre întreg și parte), întregul nu se află în parte; o parte nu coincide cu întregul și întregul nu se află în parte. O piesă a unei mașini (dacă am vorbi de analiza materială), o rotiță a unei mașini nu cuprinde întreaga mașină; mașina poate fi cu totul altceva decît ceea ce apare în examinarea acelei rotițe. Aceeași problemă pentru analiza și sinteza logică; dar vom începe în primul rînd cu analiza materială, pentru că aceasta servește ca o introducere. În fond, analize materiale fac nu numai oamenii de știință, ci și animalele. Atunci cînd un animal desface un fruct, cînd extrage miezul nucii sau alunei sau cînd îl divide în părțile sale — este o operație de analiză, dar de analiză materială.

Ceea ce este specific omului și ceea ce este important tocmai pentru regnul uman, este faptul că pe lîngă aceste analize materiale pe care oamenii le fac zilnic în milioane de moduri, de feluri, adică desfacerea unui întreg în părțile lui și apoi recompunerea întregului din aceste părți, deci, în afară de această analiză materială, oamenii fac analiza și sinteza logică. Sînt deci două trepte în ceea ce privește analiza și sinteza, însă întotdeauna analiza și sinteza se petrec pe aceste trepte; între ele se produce o diferență calitativă: fie analiza și sinteza senzorială sau analiza și sinteza rațională.

Există o deosebire calitativă între **sincretismul** primului moment al cunoașterii și **sistemul** posibil abia după săvîrșirea analizei. La început avem o înțelegere globală a obiectului și abia după efectuarea analizei putem obține o cunoștință sintetică. Așa dar, cunoașterea nu începe nici cu sinteza, dar nici cu analiza, ci cu o cunoștință sincretică, globală, indistinctă.

După o schemă obișnuită, se consideră că de obicei se începe cu analiza în judecata omenească și de la analiză se trece la sinteză. În realitate, prima judecată a omului, prima expresie a unei constatări pe care o formulează omul este sincretică, nu analitică. Analiza începe după aceea și ea este caracterizată totcmai prin procesul de abstractizare și de generalizare la care ne refeream în prelegerile anterioare. Prin această abstractizare și generalizare se ajunge la constatarea însușirilor generale, la identificarea însușirilor generale, pentru că după această operație de analiză logică, care este a doua fază după constatarea sincretică primă, se ajunge la o judecată, o concluzie sintetică, dar care nu mai este la nivelul primei sinteze, ci la un nivel superior pentru că este întemeiată tocmai pe analiza care a avut loc între timp.

Să dau un exemplu în această privință: să luăm un fenomen din natură — oamenii primitivi, orice om, orice cetățean, orice copil constată la apusul soarelui că soarele este roșu; este o constatare asupra soarelui și asupra culorii de roșu care-l caracterizează în momentul apusului. În fond este o judecată sincretică. Această primă constatare pe care o face un copil sau un om primitiv este o judecată de ansamblu. Urmează după aceea — și aici vorbim din punct de vedere al evoluției istorice — o îndelungată analiză care a stabilit adevărul

asupra cauzei care face ca soarele să apară roşu în momentul apusului. Este o problemă pe care dvs. o cunoaşteţi, n-am s-o rezum aici, dar este o problemă legată de poziţia pămîntului faţă de soare, de rotaţie, de atmosferă, de trecerea razelor solare prin atmosferă terestră. După toate aceste judecăţi analitice, astăzi cînd un om de ştiinţă exprimă noţiunea constatatoare, ea este îmbogăţită de toate rezultatele unei analize milenare, empirice şi ştiinţifice.

Un alt exemplu, pe care-l dă Henri Wald într-o valoroasă lucrare [1] a sa. Citează tema cunoscută : omul este o fiinţă muncitoare. Este o constatare simplă, pe care putea să o facă în orice perioadă un om de ştiinţă sau un filozof sau orice cetăţean. Dar, de la această constatare simplă pînă la înţelegerea rolului muncii în formarea şi dezvoltarea omului, în dezvoltarea activităţii productive, spirituale, şi intelectuale a omului, au fost necesare mii de judecăţi analititce, care să examineze pe toate laturile această problemă. Numai descoperirea de către marxism a rolului hotărîtor al muncii în ieşirea omului din regnul animal şi în apariţia lui ca om, a elucidat principial problema şi a deschis un cîmp fertil de cercetare în continuare pentru a îmbogăţi această judecată. Astăzi, cînd în studiul marxismului se subliniază că omul este o fiinţă muncitoare, nu mai este judecata sintetică primitivă, primară, care asocia omul şi munca lui printr-o constatare sintetică, ci ca rezultat al unei întregi analize, profunde şi multilaterale, desfăşurate de antropologie, biologie, economia politică ; în istoria gîndirii şi în istorie în general, s-a ajuns la o cu totul altă înţelegere, profundă şi bogată, a acestei judecăţi sintetice că omul este o fiinţă muncitoare.

Ceea ce rog să reţinem este : nu începem o cercetare cu analiza, ci cu judecata sincretică, cu o judecată prin care se face o constatare de ansamblu şi după aceea trecem la analiză, pentru a recompune din părţi întregul şi pentru a reajunge la sinteză. În această privinţă împărtăşesc într-o anumită măsură punctul de vedere al lui Henri Wald, numai că în concluzia capitolului său el insistă în continuare pe trecerile de la analiza materială la analiza logică şi din nou la analiza materială şi nu suficient pe recompunerea sintetică la un nivel superior a judecăţii.

La ce ne serveşte această introducere vom vedea atunci cînd vom examina construirea variabilelor şi indicatorilor în sociologie, adică trecerea de la concepţie, noţiune, la măsuri, numere şi mijloace ale cercetării sociologice.

Înainte de aceasta, să lămurim încă două probleme : problema generalizării, la care ne-am mai referit în prelegerile trecute în modalitatea ei şi sprijinul pe care noţiunea şi cuvîntul îl dau tocmai acestei generalizări.

Spuneam că analiza şi sinteza senzorială nu ajung să constate însuşirile generale ale obiectului studiat, că **pentru a ajunge la cunoaşterea însuşirilor generale ale obiectului este necesară o activitate de abstractizare şi de generalizare.** Această activitate de abstractizare şi generalizare se face prin intermediul limbajului, prin intermediul cu-

---

[1] H. Wald, *Elemente de epistemologie generală*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1967.

vintelor şi aici trebuie să subliniem că o principală calitate a cuvîntului şi a limbajului constă în faptul că asigură posibilitatea saltului gîndirii de la individual, de la însuşirile individuale ale unui obiect, la însuşirile generale ale obiectului. Reluăm exemplul cu copacul. În fond, atunci cînd am perceput acest obiect exterior nouă care este copacul şi îl subsumăm spunînd : este un copac, subsumăm imaginea lui acestei noţiuni de copac şi folosind cuvîntul de copac, facem un salt de la constatarea unor însuşiri individuale, particulare, specifice ale obiectului respectiv, la constatarea unor însuşiri generale. Judecata noastră nu se opreşte asupra însuşirilor individuale, particulare — de volum, înălţime, culoare, înverzire, înfrunzire, înflorire — ale copacului, ci la însuşirile generale ; face un salt direct la însuşirile generale care-i permit să spună : acesta este un copac, am perceput un copac. De ce un copac ? Pentru că e vorba de o noţiune generală în care intră o multitudine de obiecte, o multitudine de percepţii asupra unor obiecte exterioare omului, din realitatea obiectivă care, toate, se încadrează, se subsumează acestei noţiuni de copac.

Deci este vorba de o reflectare a însuşirilor generale în formă logică ; aceasta ni se pare esenţial pentru înţelegerea limbajului.

În elaborarea aparatului conceptual şi aparatului de lucru al sociologiei, toate aceste chestiuni îşi au însemnătatea lor. O primă problemă care se pune cercetătorului şi lucrătorului practic în domeniul sociologiei, este de a trece de la noţiuni şi concepte la măsură, la operaţia de măsurarea realităţii vii, sociale a unui domeniu al realităţii, a unei probleme din această realitate.

Judecata sintetică ea însăşi este un salt de la o calitate la alta. Exemplele anterioare (soarele este roşu sau omul este o fiinţă muncitoare) demonstrează că legătura nu face decît să lege două noţiuni distitncte care sînt alăturate prin această legătură. Prin legătură se produce de fapt un salt de la un obiect la altul, de la reflectarea unui obiect într-un concept la altul, de la o calitate al alta.

Sigur că trecerea aceasta începe cu prima operaţie, prima sarcină, de precizare a conceptelor. Noţiunea este mai neconturată, conceptul trebuie să fie bine delimitat şi precizat, pentru că dacă se lucrează cu concepte neprecizate, atunci şi rezultatele cercetări vor fi de aceeaşi natură ; deci prima operaţie este aceea de precizare a noţiunilor, de transformare a lor în concepte bine delimitate şi conturate. De la aceasta trecem la construirea variabilelor şi indicatorilor, pentru a putea desfăşura o anumită activitate operaţională, pentru a putea întreprinde o anumită cercetare, adică pentru nevoi operaţionale.

Variabila — dumneavoastră vă amintiţi desigur — este un termen care a fost întîi folosit în matematică, în fizica teoretică şi este o relaţie care exprimă tocmai măsura. În sociologie — pentru că aceasta ne interesează — noţiunea de variabilă s-a modificat. Termenul este acelaşi ca şi în matematică şi fizica teoretică, dar înţelesul termenului s-a schimbat, în sensul că variabila este rezultatul unei împărţiri, al unei grupări, unui ansamblu de obiecte din realitatea socială, după unul sau mai multe criterii. Variabila apare ca un rezultat elaborat, pornind de la concept, de la noţiune, grupînd, împărţind o realitate de ansamblu, pe care o constatăm după anumite criterii. Este

deci un **elaborat** al gîndirii sociologice (pornind de la realitate), prin subdiviziunea acestui ansamblu de fapte sociale cercetate.

Stabilirea variabilelor corespunzătoare, depinde foarte mult de criteriul adoptat. Chestiunea criteriului, adică punctul de vedere din care se face această împărţire, este o chestiune hotărîtoare, pentru că adoptarea unui criteriu neeficient, necorespunzător, face ca şi variabila, ca şi rezultatele urmăririi variabilei stabilite, să fie necorespunzătoare, să nu poată cuprinde realitatea socială în mişcarea ei continuă. De aceea, pentru cercetarea sociologică, în această operaţie de trecere de la concept la variabilă şi indicatori, problema criteriului stabilit este o problemă fundamentală. Criteriul acesta nu poate fi unic şi nu va putea da nimeni o reţetă de criteriu valabil pentru toate investigaţiile sociologice ; ar fi o utopie aceasta, pentru că însuşi criteriul, stabilirea criteriului, decurge din natura şi din caracteristicile cercetării. Tema cercetării obligă sau ne determină să adoptăm un anumit criteriu după care să facem acea împărţire din care rezultă variabilele. Însăşi stabilirea criteriului este rezultatul pregătirii teoretice prealabile, pentru că o cercetare sociologică poate fi viciată de la început dacă premisa teoretică şi pregătirea teoretică care se exprimă în alegerea criteriului, a punctului de vedere din care stabilim variabilele, este făcută defectuos ; de aceea am insistat atît de mult asupra acestor probleme de pregătire teoretică. Cineva ar putea să judece în felul următor : să apună — „prea multă teorie". Pentru ca să facem cercetare sociologică trebuie să ştim cum să formulăm chestionarele, cum să alegem indicatorii, cum să întocmim tabelele, cum să stabilim la urmă modelul.

Sînt, fără îndoială, de o importanţă majoră alcătuirea chestionarului, formularea întrebărilor, indicatorii, variabilele, dar toate acestea în fond depind de criteriu, de punctul de pornire în momentul trecerii de la concept la măsură, trecerea de la aparatul conceptual la aparatul de măsurare (măsurare prin întrebări, măsuri cantitative şi altele).

Dacă în acest moment de cotitură, să spunem în momentul cînd trebuie alese, stabilite variabilele şi indicatorii în funcţie de un anumit criteriu, criteriul este prost ales, toată cercetarea ce urmează este viciată, este diminuată, uneori anulată de faptul că punctul de pornire a fost prost stabilit.

Ne referim la **indicatori.** Indicatorii exprimă în ştiinţa planificării, în ştiinţele economice, anumite ţeluri propuse, exprimate ciclic prin fapte economice. Atunci cînd vorbim de indicatori în planificare, aceştia reprezintă cifre elaborate pe baza unor studii asupra realităţii, pe baza unor previziuni de dezvoltare a acestei realităţi şi propuse ca ţel efortului colectiv de activitate a oamenilor muncii.

Cînd spunem 8 milioane tone de oţel, cele 8 milioane de tone de oţel ca producţie necesară într-un anumit moment, într-o anumită perspectivă a României, înseamnă că pornim de la analiza situaţiei actuale a producţiei de oţel a României, considerînd mijloacele de producţie pe care le avem, cunoscînd forţa de muncă pe care o avem şi aceea care va fi calificată în anii următori, considerînd inovaţiile tehnologice ce vor interveni şi o serie de alte date, o serie de

alţi factori ai realităţii curente şi ai posibilităţilor de dezvoltare. Pe baza unei analize ştiinţifice, a unui studiu ştiinţific al tuturor acestora, se elaborează indicatorul de plan care, după ce este aprobat, devine un ţel de mobilizare a forţelor umane ale societăţii noastre într-un anumit sector de actitvitate.

Indicatorii pot să prezinte nu numai un ţel de viitor, pot să reprezinte un fenomen actual în situaţia economică a ţării nu numai o cantitate ci şi o **relaţie calitativă.**

Dar nu despre astfel de indicatori este vorba în sociologie; ca şi la variabile, unde întîlnim acelaş termen în ştiinţele matematice, în ştiinţele fizice şi în sociologie (dar sensul în sociologie este cu totul altul), şi în privinţa indicatorului, în sociologie el reprezintă altceva decît în ştiinţele economice sau în planificarea economică. În sociologie, el reprezintă o particularitate a unei teme, o particularitate mai mult elementară, o trăsătură caracteristică a acelei realităţi sociale pe care o studiem. Mulţi indicatori, un număr mai mare de indicatori caracterizează un fenomen, implicit conceptul acelui fenomen social. Indicatorii se pot referi la nivel cantitativ, la aspecte calitative şi la altele, surprinzînd o anumită trăsătură caracteristică a obiectului studiat sau a conceptului elaborat. Deci un ansamblu de indicatori caracterizează obiectul cercetat sau, pe plan logic, conceptul care exprimă acel obiect.

Problema care se pune este aceea de **a trece de la noţiuni şi concepte, la construirea variabilelor şi indicatorilor,** în scopul de a putea în cele din urmă reconstitui concret înţelesul. Într-o prelegere anterioară, vă reamintesc, spuneam că pornind de la concretul dat, de la concretul imediat, printr-un proces de abstractizare şi de determinare, analizăm o serie întreagă de trăsături ale acestui concret dat, le identificăm prin abstractizare şi generalizare, pentru a-l reconstitui în final sub forma concretului înţeles, cum spunea Marx, a concretului gîndit, cu care se încheie operaţia de cunoaştere a acelui concret. Aceasta în fond este sensul cercetării sociologice. Pornim de la concretul dat, prin abstractizare şi generalizare, uneori prin modelare (modelul nu este un ţel ci un mijloc, un instrument), ajungem la concretul înţeles. Acesta nu se referă la o anumită sociologie concretă, acesta este un termen impropriu — este vorba de cercetarea concretă a realităţii sociale, cercetarea sociologică.

Deci problema modului de construire a variabilelor şi indicatorilor, pornind de la concepte şi noţiuni. Spuneam că un punct esenţial este acela al stabilirii criteriului, în urma căruia se elaborează variabile şi indicatori, aşa cum i-am definit.

În legătură cu definirea variabilelor şi indicatorilor pot fi foarte multe formule. Noi am dat una care mi se pare potrivită, dar discuţia asupra definirii variabilelor şi indicatorilor continuă în ştiinţele sociogice şi orice îmbunătăţire a acestor definiţii va fi binevenită.

Care este acum modalitatea de elaborare a acestor mijloace de cercetare pentru activitatea operaţională? Pornind de la o vedere sintetică, nu de la analiză, de la un obiect şi de la reprezentarea acelui obiect în mintea noastră, elaborăm, pe baza teoretică ce exprimă experienţa anterioară, instrumentele cercetării sociologice.

Atunci cînd în februarie anul trecut * echipa noastră de cercetători a fost la Slatina și a vizitat Uzina de Aluminiu, a luat contact cu obiectul cercetării noastre — relațiile sociale în Slatina, relațiile sociale în Uzina de Aluminiu, problemele urbanizării, care ne interesau direct. În urma acestei vizite ce s-a înfăptuit ? O primă reprezentare, cu totul sumară, cu totul imperfectă și poate în unele privințe eronată, în altele justă, asupra obiectului cercetării. În ce s-a exprimat această primă reprezentare ? S-a exprimat într-o judecată sincretică, adică realitatea socială la Slatina pare să fie următoarea: și a fost definită provizoriu într-un anumit mod. În Uzina de Aluminiu sînt relații sociale fundamentale socialiste și relații derivate de multe feluri ; în urma acestui prim contact, au fost exprimate anumite judecăți asupra acestui obiect ; judecățile acestea au avut un caracter sintetic, de sinteză, care în fond exprimă constatări primare asupra obiectului de cercetare.

Prima fază a elaborării variabilelor și indicatorilor, pornind de la concept, este totuși o fază sincretică ; așa cum explicam și adineaori în legătură cu analiza și sinteza, este o fază sincretică, după care urmează o operație de analiză. Cam în ce constă această operație de analiză ? Am observat fenomenul real. Trebuie să-i stabilim anumite caracteristici, adică să vedem cum această reprezentare a obiectului real de cercetat poate fi dirijată într-o seamă de caracteristici, într-o seamă de dimensiuni, expresie a unor însușiri care apar din această primă judecată sintetică. Toate aceste însușiri, toate aceste dimensiuni, formează componentele acelei reprezentări și a conceptului care urmează să fie făcut asupra obiectului cercetat. Aceste însușiri și dimensiuni rezultă atît din observația empirică, observația directă, cît și dintr-un proces de abstractizare și de analiză abstractă care se face după această primă fază, asupra reprezentării respective.

După prima sincreză, prima judecată sincretică, asupra obiectului de cercetat, urmează analiza, care permite identificarea însușirilor și stabilirea a o serie întreagă de dimensiuni care devin componentele acestei cercetări. Uneori analiza poate contrazice prima judecată de ansamblu, alteori o poate confirma integral sau numai parțial. În orice caz, analiza trebuie făcută cu mare minuțiozitate și independent de prima judecată sincretică (deci nu cu scopul de a o confirma cu orice preț, de a o justifica) ; numai lucrînd în acest mod vom realiza o **investigație științifică.**

În scopul realizării acestei activități de cercetare trebuie să pregătim dinainte instrumentele cercetării.

Pe baza unei analize serioase, putem stabili indicatorii care sînt **tocmai** elementele prin care se distinge un fenomen de alt fenomen ; adică, date caracteristice asupra fenomenului social respectiv, date multiple, pentru că fenomenul nu este caracterizat printr-o trăsătură, ci printr-o multitudine de trăsături. Apoi, urmează operația de alegere a indicatorilor pe baza stabilirii prealabile a dimensiunilor componente ale fenomenului.

---

* 1966. Cursul de epistemologie sociologică a fost ținut în anul universitar 1967—1968.

Indicatorii, dacă sînt bine aleşi şi bine formulaţi, **ne răspund,** ne dau răspuns asupra fenomenului, asupra dimensiunilor, trăsăturilor caracteristice, însuşirilor caracteristice ale fenomenului social studiat (dimensiuni, însuşiri, aspecte), care reprezintă tocmai datele caracteristice ale fenomenului respectiv.

Deci, alegerea indicatorilor este o fază importantă în însăşi operaţia de analiză. Dar ceea ce trebuie stabilit în alegerea indicatorilor în mod corect, este relaţia dintre indicatori şi variabile; modurile mari de manifestare ale fenomenului trebuie să fie cuprinse în aceşti indicatori în mod corect, fără să alterăm conţinutul variabilelor.

Spuneam că variabila este rezultatul unei împărţiri, unei grupări, distingeri şi nuanţări a ansamblului de fenomene după anumite criterii. În fond, **variabilele urmăresc modurile de manifestare ale fenomenului social, ele sînt diferite după natura obiectului.** Spre pildă: dacă studiem un grup social, ca variabile putem să luăm vîrsta oamenilor din grupul social respectiv, şcolaritatea, calificarea lor profesională, sexul şi altele. În studierea unui grup social, acestea pot fi variabile fundamentale, care ne permit o cercetare ştiinţifică a colectivului social ce ne interesează.

Indicatorii pot să fie astfel grupaţi, încît să se încadreze în aceste variabile.

Credem că sînt încă o seamă de probleme în legătură cu relaţia dintre indicatori şi concept, dintre variabilă şi concept, dintre indicator şi variabilă. Una o constituie problema foarte importantă a ponderii indicatorilor, pentru că nu toţi indicatorii au aceeaşi pondere într-o cercetare. Sînt indicatori care au o greutate specifică mai mare şi trebuie stabiliţi şi apreciaţi ca atare. Deci este şi o chestiune de eterogeneitate a indicatorilor; ei sînt şi calitativ diferiţi, dar toţi aparţin unui anumit ansamblu. Cineva, nerăbdător, poate să înceapă cercetarea cu dorinţa de a stabili un sistem de indicatori încă înainte de a fi făcut analiza respectivă. Firesc este ca sistemul indicatorilor să fie elaborat, precizat şi dezvoltat în decursul cercetării, dar cu preocuparea care trebuie să existe din primul moment, ca acest sistem de indicatori, cu toată eterogeneitatea lor şi cu toate că un indicator are o greutate specifică mai mare decît altul, să facă parte dintr-un tot coerent; adică punctul de concepere al multitudinii de indicatori să fie acela al necesităţii ansamblului coerent al indicatorilor, chiar dacă fie prin pondere, fie calitativ ei sînt diferiţi sau eterogeni.

Problema mare o constituie deci, **sistemul de indicatori** care rezultă din întreaga desfăşurare a cercetării, începînd cu momentul iniţial al trecerii de la concept la măsură, de la momentul iniţial al primei judecăţi sincretice şi pînă la momentul final al judecăţii sintetice de concluzie.

După operaţia de analiză care ne duce la stabilirea variabilelor şi indicatorilor, urmează însăşi cercetarea, cu instrumente diferite, adecvate obiectului de cercetare. Folosesc termenul de obiect nu în sensul de obiect fizic, ci de obiect de cercetare şi insist asupra acestui termen întrucît el este legat de realitatea obiectivă. În fine, după desfăşurarea cercetării pe baza instrumentelor (chestionare, metode statistice, analize cantitative, metode sociometrice, biografii), folosind

o gamă de mijloace cu variabile şi indicatori adecvaţi, ajungem la ultima fază a cercetării, care este aceea a recompunerii din toată multitudinea de indicatori şi folosindu-ne de concluziile ce rezultă din cercetarea variabilelor. Ajungem la alcătuirea caracterizării finale, care este din nou o operaţie de sinteză, dar o operaţie de sinteză care urmează unei analize amănunţite, anterioare şi care nu mai e comparabilă cu sinteza iniţială decît într-un singur sens : arată toate deficienţele sintezei iniţiale. Judecata sincretică iniţială, care a făcut o constatare asupra unei realităţi şi asupra unei părţi a realităţii, se reproduce pe un nivel mult mai înalt, dar în mod corect, eliminînd, în urma analizei făcute, toate erorile primei judecăţi sincretice şi dînd judecăţii sintetice finale un bogat conţinut diversificat, amănunţit, întemeiat pe analiza anterioară.

CATEGORIILE ŞI CONCEPTELE SOCIOLOGICE

În prelegerea de astăzi ne vom referi la problema categoriilor, nu a categoriilor sociale (despre categoriile sociale vă amintiţi că ne-am ocupat în primul semestru al acestui an), ci despre categoriile în epistemologia sociologică, **categoriile sociologice.**

Vorbind despre categorii, Aristotel se referea la predicatul propoziţiei, iar categoriile erau pentru dînsul clasele predicatelor, adică ceea ce se poate afirma despre un subiect. La Aristot erau 10 categorii (esenţă, calitate, cantitate, relaţie, acţiune, pasiune, loc, timp, situaţie şi fel de a fi) care aveau o deosebită semnificaţie. Filozoful grec considera că „ele semnifică sau substanţă, sau cantitate, sau calitate, sau relaţie, sau loc, sau timp, sau poziţie, sau posesie, sau acţiune, sau înrîurire". (Aristotel, **Categoriile,** 4, 2 a).

Gîndirea despre categorii a evoluat mult din antichitate pînă în epoca modernă. Kant concepe categoriile drept concepte fundamentale ale judecăţii, adică forme ale cunoaşterii noastre, care se deduc din natura judecăţii. Kant plasa cele 12 categorii în 4 grupe mari: calitate, cantitate, relaţie şi modalitate.

Referindu-se la cantitate, calitate, relaţie şi modalitate, Kant scrie: „Vom numi aceste concepte, după Aristotel, categorii, întrucît intenţia noastră este la origini identică în totul cu a sa, în realizare se îndepărtează foarte mult de ea". (Im. Kant, **Critica raţiunii pure,** Analitica transcedentală, cartea I. cap. 1, 10—12).

În lucrarea distinsului filozof leningrădean Tugarinov, care se ocupă de problema categoriilor materialismului dialectic, acestea sînt considerate drept concepte, termeni ce exprimă obiecte, însuşiri ale obiectelor sau relaţii între acestea, legături între obiecte şi însuşirile lor. Mi se pare că în această definire a categoriilor este suficient subliniat tocmai aspectul caracteristic, cel al relaţiei.

Categoriile exprimă fenomenele universale într-o anumită relaţie: fie o relaţie de concordanţă, de opoziţie, fie într-o relaţie de subordonare, de coordonare sau altele. Aceste relaţii sînt determinate de însăşi relaţiile obiective ale naturii, adică **în categoriile gîndirii şi cunoaşterii**

omenești se reflectă înseși legăturile obiective care există în natură sau în societate.

În acest sens categoriile gîndirii și cunoașterii sînt determinate, nu apar arbitrar, ci rezultă din reflectarea realității obiective.

Legile cunoașterii și ale gîndirii reflectă legile obiective ale naturii, sînt determinate de legăturile obiective existente în natură și tocmai în temeiul acestui fapt esențial este întocmită și teoria cunoașterii, gnoseologia marxistă și teoria gîndirii, a logicii dialectice.

În privința categoriilor concepției materialiste a istoriei, ele reflectă fenomenele și relațiile din viața socială și caracterul lor este determinat de gradul de generalitate pe care îl au. Astfel, sînt categorii generale, în toate etapele dezvoltării societății omenești, în toate formațiunile social-economice. Spre pildă categoria de existență socială, de conștiință socială, de orînduire, de relații sociale, de forțe productive ș.a. Sînt alte categorii care există în cîteva din aceste etape ale dezvoltării societății omenești, în cîteva din formațiunile social-economice. Spre pildă categoria de care ne-am ocupat într-o prelegere anterioară, de clasă socială. După cum vă amintiți, clasele sociale au apărut într-o anumită perioadă a dezvoltării societății umane și vor dispare într-o perioadă viitoare a dezvoltării sociale; deci, ele au existat sau există în decursul cîtorva formațiuni social-economice. Sînt alte categorii care reflectă o realitate caracteristică unei formațiuni social-economice. Spre pildă, categoria la care iar ne-am referit într-o prelegere anterioară, de plusvaloare, care este specifică formațiunii social-economice capitaliste, deci este o categorie specifică.

Dar și în această privință specificacitatea este gradată pentru că sînt categorii care caracterizează doar o fază a dezvoltării unei funcțiuni; spre pildă monopolul sau capitalul financiar, cu structurile sociale corespunzătoare, sînt categorii care exprimă o realitate din societatea capitalistă în faza capitalismului monopolist. Iată deci că după gradul de generalitate avem categorii care reflectă fenomene și relații foarte generale întîlnite în toate formațiunile social-economice, altele care reflectă fenomene și relații din cîteva formațiuni social-economice, altele care sînt specifice unei formațiuni și în fine altele, care sînt specifice (mai îngust) unei perioade, unei faze, unei etape a dezvoltării unei formațiuni.

Pentru a înțelege această **sistematizare a categoriilor** nu putem să ne ghidăm numai după criteriul acesta de generalitate la care ne-am referit; aceasta este o primă clasare a categoriilor în raport cu gradul lor de generalitate; ele trebuie să fie însă sistematizate în raport cu referirea lor la conținut. Acela care se referă la probleme de existență socială sau la diferențierea din viața socială. Spre pildă, categoriile care se referă la viața economică, viața politică, viața spirituală, la anumite laturi sau porțiuni ale vieții sociale, fac o diferențiere în existența socială sau în general în existență, au un caracter mai descriptiv, chiar fără a mă referi la problemele de structură interioară, de corelații interioare, care definesc **în esență** categoriile.

Atunci cînd la nivelul acestor aprofundări, se face o corelativitate între acestea, deci cînd sînt examinate din punct de vedere al struc-

turilor interioare, al relaţiilor interioare, al relaţiilor esenţiale, cînd se surprind anumite corelaţii esenţiale, atunci avem un criteriu care ne permite să le clasăm în categoriile fundamentale ale înţelegerii vieţii sociale, adică categorii care au un caracter filozofic referitor la înţelegerea vieţii sociale ; astfel corelativitatea între existenţa socială şi conştiinţa socială sau corelaţia dintre orînduire, organism social-economic şi formaţiune social-economică, dintre bază şi suprastructură, tind prin situarea lor reciprocă, să ne explice anumite legături, anumite corelaţii fundamentale ale vieţii sociale.

Dacă vom examina această corelaţie dintre existenţa socială şi conştiinţa socială, avem aici două categorii fundamentale, într-o relaţie de opoziţie, adică într-o relaţie să spunem polară, de polaritate. În primul rînd, pentru a examina corelativitatea acestor două categorii (existenţă socială şi conştiinţă socială), trebuie să ştim din ce punct de vedere înţelegem această corelaţie, această corelativitate.

Savantul sovietic Turgarinov analizează corelaţia numai din punct de vedere al reflectării ; conştiinţa socială reflectă existenţa socială. După părerea noastră, este mai complex criteriul, pentru că nu este vorba numai de o reflectare, de un mod de reflectare, ci este totuşi şi **un mod de determinare,** deci o relaţie complexă atît de reflectare cît şi de determinare şi de acţiune reciprocă între existenţa socială şi conştiinţa socială.

Revenind acum la problema categoriilor gîndirii sociologice trebuie să distingem trei clase :

a) categorii comune filozofiei materialiste istorice, ştiinţelor istorice, economiei politice şi sociologiei (spre pildă : formaţiunea social-economică, orînduirea etc.) ;
b) categorii specifice ştiinţelor istorice şi sociologiei (spre pildă : epocile istorice, revoluţiile dintr-o anumită ţară ş.a.) ;
c) categorii specifice sociologiei (spre pildă : procesul de urbanizare, procesul de omogenizare etc.).

Categoriile de clasare sînt determinate de **aria de cuprindere,** de **gradul de generalitate,** şi de **funcţionalitatea lor.** În raport deci cu aria de extensiune socială şi istorică, cu gradul mai înalt sau mai redus de generalitate şi cu funcţionalitatea, cu modul de întrebuinţare, putem distinge şi clasa categoriile sociologice.

(Reamintim că ne ocupăm aici de categoriile **sociologice,** din punct de vedere epistemologic).

Conceptele (sau noţiunile — noi nu separăm aici conceptele în sens logic de noţiunile în sens psihologic pentrucă ni se pare această separare artificială), **conceptele sociologice** exprimă pe plan abstract însuşirile esenţiale, definitorii ale unui grup de obiecte, fenomene — conţinutul conceptului, precum şi amploarea cuprinderii, sfera de extensiune a acestor însuşiri — sfera conceptului.

Conceptele sociologice se subsumează categoriilor sociologice, celor trei clase de categorii la care ne-am referit anterior. Delimitarea conceptelor de categorii sau a categoriilor faţă de conceptele (noţiuni) sociologice derivă din criteriile enunţate, prin dezvoltare.

Categoriile au un grad mai mare şi un nivel mai înalt de generalitate decît conceptele, fără a privi rigid şi unilateral aceasta.

Pentru conceptele sociologice bogăţia conţinutului şi extensiunea sferei nu stau în raport invers ; nu este reală legea variaţiei inverse între conţinut şi sferă, ci este valabilă **corelaţia dialectică** în toată complexitatea ei.

Între conceptele sociologice există diferite tipuri de relaţii de la identitate şi concordanţă pînă la contradicţie şi trecerea unui contrariu în celălalt, opus primului.

Problema categoriilor şi conceptelor marxiste sociologice este în lucru ; pornind de la fondul de aur pe care l-au elaborat Marx, Engels, Lenin şi unii discipoli ai marilor clasici, este necesară o continuă activitate de creaţie, de gîndire şi practică socială pentru a îmbogăţi acest fond în raport cu nevoile vieţii sociale contemporane.

a) Unele categorii şi concepte trebuie create integral din experienţa cercetării sociologice în temeiul teoriei marxiste leniniste şi pe baza practicei sociale.

b) Altele, pot fi re-create, folosind cu discernămînt critic anumiţi termeni, anumite categorii şi concepte create de sociologia burgheză ; în acest caz trebuie ca în modul cel mai responsabil să fie confruntate cu realitatea socială şi cu bazele teoriei dialectice materialiste.

PROCESUL ABSTRACTIZĂRII

În privința abstractizărilor și procesului abstractizării desigur, teoria cunoașterii și logica, tratează sub alte premise această problemă. Noi vom atrage aici atenția asupra unui aspect, și anume asupra distincției pe care trebuie s-o facem între abstracția speculativă și abstracția științifică. Abstracția științifică este o necesitate. Așa cum arătam, nu se poate ajunge la reconstituirea concretului decît printr-un proces de abstractizare și aceste abstracții științifice sînt un instrument necesar al cercetării, sînt inexorabile din acest punct de vedere și numai prin ele se poate ajunge la concretul reconstituit, înțeles de gîndirea omenească.

Abstracția speculativă este aceea care, după exemplul dat înainte, transformă un segment al cunoașterii, al teoriei cercetării, îl unilateralizează și îl dogmatizează, ajunge la o fetișizare a acestei abstracții și apoi face operații intelectuale cu aceste dogme sau fetișuri. Aceasta este o cercetare înecată care a pierdut contactul cu realitatea, a devenit moartă, ruptă de realitate. Ea devine în cele din urmă o jonglerie cu abstracțiuni speculative. Am avut la Universitatea București, la Facultatea aceasta de filozofie, pe vremuri, profesori care făceau astfel de jonglerii speculative cu abstracțiuni. De exemplu Nae Ionescu; în fața multor tineri, nepreveniți, naivi, din generațiile anilor '30, aceste jonglerii erau luate drept gîndire filozofică. În realitate, era tocmai acest proces denaturat, deformat, al abstractizării, care transformă abstractizarea în abstracție speculativă, într-o jonglerie cu abstracții rupte de realitate, moarte.

Ceea ce o cercetare științifică, serioasă, trebuie să urmărească, este obiectivul de a reconstitui concret, pe baza unei înțelegeri profunde, utilizarea instrumentelor abstractizării, utilizarea abstracțiilor ca abstracții științifice, ca determinări simple, unilaterale, apoi complexe, ca sinteze de determinare, care pornind de la concretul dat să ajungă prin acest proces de abstractizare științifică la concretul gîndit, înțeles, reconstituit, și acesta să servească apoi ca temelie, ca bază a acțiunii umane.

Există o deosebire între noţiuni şi concepte: noţiuni are toată lumea, concepte au numai ştiutorii de carte. Noţiunea este un rezultat spontan al trecerii cunoaşterii de la sensibilitate la intelect; conceptul este rezultatul unei elaborări teoretice. Noţiunea de om este comună. Conceptul de om este încă în discuţie. Ambele rezultă însă din activitatea lingvistică a inteligenţei umane. Fără vorbire nu este posibilă nici o abstractizare.

În procesul acesta de abstractizare, se elaborează conceptele, noţiuni sau concepte, care sînt un produs superior al activităţii cerebrale. **În fond elaborarea conceptelor abstracte include conştiinţa legăturilor obiective ale lumii.** Conceptele sau noţiunile elaborate în procesul de abstractizare, deşi sînt subiective, exprimă — atunci cînd sînt elaborate ştiinţific — o realitate, datele acestei realităţi şi mărimea acestei realităţi. Realitatea este în mişcare şi conceptele sînt în mişcare, dar conceptele, noţiunile, reflectînd această continuă transformare a naturii, trebuie să cuprindă în toată imensitatea sa, în toată multilateritatea sa, acest proces, informativ; de aceea între concepte există legături necesare care în fond exprimă legăturile obiective ale lumii, care există în însăşi natura şi în însăşi societate. Conceptul înregistrează diferitele laturi ale mişcării. Ne vom referi aici la aspectele logice ale problemelor (la un curs de logică veţi examina aceste aspecte specifice logicii), la felul cum conceptele înregistrează diferitele laturi ale mişcării, felul cum ele, în mişcarea lor, urmăresc însăşi mişcarea obiectului cercetării noastre, adică, viaţa socială, realitatea socială, felul cum conceptele se încadrează în cunoaştere ca proces dialectic. Interdependenţa acestor concepte, felul în care conceptele sau noţiunile prin conexiunea care se stabileşte între ele reflectă în mod corect însăşi realitatea vie.

Pentru a exemplifica: să examinăm momentul trecerii de la economia politică burgheză la economia politică marxistă, la sfîrşitul veacului trecut. O parte a conceptelor, a noţiunilor, a categoriilor economiei politice, fuseseră elaborate înainte de Marx, adică şi în opera economiştilor din secolul XVIII şi în lucrările marilor economişti englezi de la începutul secolului al XIX-lea şi ale altor economişti. Ele existau în lucrările acelor economişti, dar Marx a înfăptuit în acest domeniu o schimbare profundă, o revoluţie. În ce a constat această revoluţie? În primul rînd, el a descoperit legăturile reale dintre aceste concepte. Spre pildă, conceptul de economic şi de politic existau şi înainte de Marx, fuseseră elaborate de oamenii de ştiinţă înaintea lui Marx, dar relaţia de determinare a politicului de către economic, aceasta n-a afirmat-o nimeni, n-a susţinut-o nimeni şi n-a dovedit-o nimeni înaintea lui Marx. Aceasta a fost tocmai descoperirea lui Marx. Relaţia dintre salariu şi venit a fost cercetată şi înaintea lui Marx de economiştii englezi, dar ce reprezintă ea faţă de venitul total, care este relaţia dintre salariu ca plata forţei de muncă, faţă de valoarea creată de către forţa de muncă în cursul procesului de producţie, această relaţie dintre concepte a fost descoperită de Marx şi de aceea a constituit o revoluţie ştiinţifică. În prezentarea, în formarea acestor relaţii între concepte, Marx a fost acela care a respectat principiul: dialectica ideilor trebuie să exprime dialectica lucrurilor,

adică o coincidență, o corespondență deplină cu realitatea vie; înainte, această corespondență nu era descoperită, nu era formulată și prezentată real, corespunzător realității.

Sigur că nu numai la aceasta s-a redus munca științifică a lui Marx, pentru că dînsul nu a făcut numai o reevaluare a conceptelor și o reformulare a legăturilor dintre aceste concepte în corespondență, în concordanță cu realitatea. N-ar fi putut să ducă această muncă la bun sfîrșit, dacă n-ar fi descoperit în realitatea vie fenomenele economice și sociale care nu fuseseră descoperite înaintea lui și dacă n-ar fi creat acele concepte care să corespundă acestor fenomene și care să redea o imagine asupra totalității. Spre pildă conceptul de plusvaloare, care a fost elaborat de Marx pe baza cercetării realității vii, pe baza constatării că există o diferență între valoarea creată de forța de muncă și acea parte a valorii care este dată sub formă de salariu forței de muncă. Această diferență a numit-o Marx plusvaloare. Ea corespundea, concorda, cu datele realității, dar era un concept, o noțiune elaborată de Marx, rezultînd dintr-o necesitate științifică, rezultînd din necesitatea cercetării complete, profunde a diferitelor realități. În momentul cînd această descoperire a fost făcută — și nu întîmplător cei mai de seamă marxiști consideră această descoperire a lui Marx ca piatra unghiulară a gîndirii sale, a concepției sale —; cînd acest concept al plusvalorii a fost elaborat, toate celelalte concepte ale economiei politice create anterior lui Marx au trebuit să fie reexaminate, reevaluate în funcție de elaborarea acestui concept fundamental care corespundea unei realități fundamentale a societății capitaliste, adică acestui concept de plusvaloare.

Deci munca științifică a lui Marx a constat în reevaluarea conceptelor elaborate pînă la el și în stabilirea reală a relațiilor dintre aceste concepte, în concordanță cu realitatea vie. Dar această reevaluare a conceptelor, elaborată anterior, a fost înfăptuită în funcție de elaborarea unui nou concept, descoperit, creat de Marx, și anume conceptul de plusvaloare.

Iată în ce constă un element principal al acestei revoluții înfăptuite de Marx în cercetarea sa asupra economiei politice a societății capitaliste.

Deci pentru corecta elaborare a conceptelor și pentru stabilirea corelațiilor științifice, corespunzătoare între aceste concepte, este necesară respectarea principiului concordanței cu dezvoltarea realității.

Lenin exprima foarte plastic această idee în „Caietele filozofice", scriind: ideea legăturii universale, multilaterale, între toate lucrurile și a reflectării acestei legături în conceptele omului, concepte care trebuie să fie elastice, mobile, corelative, legate între ele, unitare în contrariile lor, pentru a cuprinde lumea. Continuarea operei lui Hegel (Lenin se referă la Hegel pentru că conspecta știința logicii a lui Hegel), continuarea operei lui Marx, trebuie să constea în prelucrarea dialectică a istoriei gîndirii omenești, a istoriei științelor și istoriei tehnicei. Iată de ce formula încă în 1914, cînd Lenin lucra asupra operelor lui Hegel, această importantă sarcină pentru gînditorii marxiști de a continua opera lui Hegel, de a continua opera lui Marx, care după cum știți, răsturnase dialectica lui Hegel. Această continuare

trebuia să constea şi trebuie să constea, în prelucrarea dialectică a istoriei gîndirii omeneşti, deci a istoriei ideilor şi a premiselor şi datelor, a metodelor ştiinţelor şi a istoriei ştiinţelor.

Este tocmai sarcina pe care şi-o propune epistemologia marxistă şi pe care trebuie s-o desfăşoare epistemologii marxişti.

Fără îndoială că astăzi nu putem să ne limităm numai la acele concepte şi categorii care au fost elaborate anterior de cercetătorii marxişti. Aceste concepte, aceste categorii elaborate în veacul trecut şi în prima jumătate a veacului acestuia, formează temelia, dar trebuie să continuăm pe această temelie elaborarea acelor concepte, acelor date ale gîndirii, acelor categorii (adică concepte cu o mai mare generalitate) care să corespundă realităţii contemporane.

În elaborarea acestor concepte şi categorii, trebuie să ţinem seama de acel principiu metodologic la care ne-am referit la începutul acestei prelegeri (dialectica ideilor să corespundă dialecticii lucrurilor). Semnificaţia abstracţiunilor este deosebită; elaborarea lor ştiinţifică trebuie considerată ca o treaptă către cunoaşterea concretului. Suma infinită a tuturor acestor concepte, a categoriilor, ne poate da concretul în toată plenitudinea sa. Sigur că noi nu putem înfăptui această sinteză infinită şi de aceea nici cercetarea exhaustivă a concretului, de epuizare completă a concretului nu e posibilă. Dacă însă această cercetare este astfel desfăşurată încît duce la cunoaşterea atît a fenomenelor cît şi a esenţei lucrurilor şi, cum spunea Lenin, nu numai la esenţele de prim nivel, ci şi la esenţele de al doilea nivel, adică pătrunde tot mai în profunzime, cercetarea fără a fi exhaustivă, poate să descopere elementele fundamentale ale obiectului cercetat.

Cercetarea sociologică se desfăşoară în timp, în timpul istoric, deci trebuie ca şi multitudinea determinărilor, cercetarea relaţiilor, a legăturilor dintre fenomene, dinlăuntrul şi din afara fiecăruia, a trecerilor, să se facă în timp, urmărindu-se deci **dezvoltarea,** procesul de dezvoltare al **obiectului** cercetat.

TRECEREA DE LA CONCEPTE LA VARIABILE ŞI INDICATORI

La sfîrşitul prelegerii trecute arătam că vom reveni asupra cîtorva probleme referitoare la **trecerea de la concepte şi noţiuni la variabile şi indicatori.** Înainte de a trata tema propriu-zisă a prelegerii noastre de astăzi, mă voi referi pe scurt la unele din aceste probleme, la întrebări rămase deschise în legătură cu variabilele şi indicatorii oprindu-mă în special, la problemele care interesează cercetarea practică şi teoretică, sociologică.

În primul rînd, este necesar, în legătură cu variabilele să facem distincţie între fenomenul pe care-l exprimă variabila, adică fenomenul care evoluează după mărime, după calitate în raport cu diferitele cazuri, şi expresia sa numerică sau simbolică pe care o cuprindem în cercetarea noastră sub acest termen de variabilă.

În ceea ce priveşte mişcarea, fluxul fenomenelor, evoluţia şi transformarea fenomenelor care sînt exprimate în variabilă sau într-un sistem de variabile, este necesar să ţinem seama de ansamblul şi de relaţiile care se stabilesc între aceste variabile (relaţii de concomitenţă în timp, de corelaţie, de convergenţă sau de discrepanţă), adică **ce** fenomen exprimă variabilele pe care le-am ales şi **cum**, în ce mod, exprimă aceste fenomene.

De asemenea, atunci cînd cercetăm un complex de fenomene şi variabilele noastre exprimă relaţiile dinlăuntrul acestui complex, acestui ansamblu, trebuie să examinăm variabilele **endogene,** adică dinlăuntrul sistemului şi corelaţia lor cu variabile din afara sistemului, din afara ansamblului examinat, adică **exogene.**

Tot în acest cadru, al unui ansamblu de variabile pe care le examinăm împreună exprimînd fenomene care se dezvoltă în cadrul complex, se poate constata (uneori se stabileşte de la început, dar în realitate doar la încheierea cercetării), se poate preciza, care dintre variabile merită să fie considerate determinante sau independente şi care sînt dependente, deci într-o conexiune de subordonare faţă de variabila independentă.

După anumite criterii, desigur că această selecţie se poate face încă de la începutul unei cercetări sociologice, dar, repet, în mod cert nu se poate determina variabila independentă în cazul cînd există în acel complex, decît în urmă, adică după o cercetare aprofundată.

Aş reaminti aici un gînd al lui Marx în definirea ştiinţei, unei sarcini a ştiinţei, şi care este pe deplin valabil pentru epistemologie şi, îndeosebi, pentru sociologia epistemologică : „...ca o sarcină a ştiinţei, aceea de a reduce mişcarea vizibilă şi aparentă la mişcarea lăuntrică şi reală" — aceasta este după Marx o sarcină a ştiinţei.

Variabilele pe care le-am ales după procedeul recomandat în prelegerea trecută, exprimă îndeobşte această mişcare vizibilă şi aparentă: mişcarea reflectă, ca în orice fenomen, mişcarea lăuntrică ; între fenomen şi esenţă este o legătură directă. Dar nu formele de manifestare ale esenţei fenomenelor, nu numai acestea ne interesează, ci şi esenţa, raporturile esenţiale dintre fenomene, iar sarcina ştiinţei este tocmai de a stabili, de a descoperi această esenţă, aceste raporturi esenţiale sub mişcarea aceasta vizibilă şi aparentă.

În cercetarea sociologică formulăm concepte, categorii, stabilind pe baza acestora, **în condiţii date şi concrete,** variabilele şi indicatorii. Ceea ce este hotărîtor însă este să raportăm în continuu toate aceste instrumente de cunoaştere ale noastre, la mişcarea reală a obiectului pe care-l studiem, la mişcarea realităţii obiective şi cercetînd-o pe aceasta cu instrumentele de care dispunem şi care ne permit să constatăm mai precis sau mai puţin precis această mişcare vizibilă şi aparentă, să pătrundem mai adînc în mişcarea lăuntrică şi reală, tocmai pentru că ea cuprinde raporturile esenţiale.

În cercetarea ştiinţifică, nu numai în sociologie, ci şi în alte domenii, există fenomene întîmplătoare, aleatorii, care se exprimă în stabilirea unor variabile aleatorii. Relaţia dintre aceste variabile aleatorii însă, exprimînd fenomene întîmplătoare, nu este întîmplătoare ci face parte din mişcarea lăuntrică, necesară şi reală, care se exprimă sub forma întîmplărilor, a fenomenelor întîmplătoare, pe care le examinăm cu ajutorul variabilelor aleatorii.

O altă problemă importantă este aceea a cauzalităţii, exprimată prin variabile sau indicatori. În ce măsură raporturile cauzale dintre fenomene sînt exprimate şi dezlegate, rezolvate, prin alegerea şi stabilirea variabilelor şi indicatorilor.

Şi în această privinţă este necesar — pornind tot de la realitatea obiectivă şi de la complexitatea şi profunzimea realităţii obiective — să avem o **îndoială metodologică** am putea spune carteziană şi să nu considerăm că variabilele şi indicatorii aleşi, selecţia folosită de noi, de cercetători, exprimă total şi corect raporturile cauzale. Există factori pe care la pornirea cercetării nu-i putem determina.

M-am referit mai înainte la condiţiile date şi concrete care sînt de primă însemnătate pentru ca **investigaţia să aibă de la început un caracter concret şi viu** nu abstract şi închistat. Fără luarea în considerare a condiţiilor zonale, locale, documentele cercetării pot fi mutilate şi perimate de la naştere. Aşa se explică şi slaba eficienţă a

folosirii unor „chestionare tip" în împrejurări istorice şi zonale diferite. Într-un anumit sens şi în anumite limite aceste chestionare tip se pot folosi mai larg dar cu simţul relativităţii istorice, geografice şi sociale.

Examinarea critică a acestor chestionare tip, a elementelor cuprinse în ele este o obligaţie inexorabilă. Deci analiza complexităţii cauzelor şi efectelor (şi avem de-a face cu relaţii multilaterale şi nu unilaterale, cu un complex de consecinţe şi de efecte în această complexitate, în această multitudine de cauze care determină multitudinea complexă), raportul cauzal nu apare de la început în expresia sa simbolică sau numerică, ci el trebuie căutat şi cercetat în profunzime şi cu multă răbdare.

În descoperirea cauzalităţii reale, sistemul de variabile şi indicatori pe care l-am ales este, în cazul cînd a fost bine stabilit, de foarte mare folos, cu rezerva, îndoiala metodologică, de a nu considera că de la început am cuprins în variabilele stabilite şi în indicatorii aleşi acele relaţii, acele legături, care exprimă tendinţa fundamentală a cauzalităţii fenomenelor.

În descoperirea relaţiilor cauzale, teoria sociologică are un rol esenţial, teoria ca generalizare a unei experienţe sau unor studii profunde făcute anterior, pe baza concepţiei marxiste.

După o analiză a fenomenului şi căutînd să se descopere diferitele laturi ale acestui fenomen, se stabilesc, după o anumită rînduială logică, un număr de indicatori. Nu toţi aceştia sînt însă de aceeaşi însemnătate, adică nu toţi ne permit să pătrundem în aceeaşi măsură în adîncimea fenomenului. Diferenţierea constă tocmai în faptul că unii din aceşti indicatori ne permit, ne arată, o însuşire, exprimă o însuşire legată de natura internă a fenomenului şi aceştia au, bineînţeles, o pondere specifică, o greutate specifică mai mare.

În prelegerea anterioară, referindu-ne la indicatori am subliniat faptul că aceştia sînt numeroşi şi în relaţia lor cu variabila, indicatorii reprezintă trăsături ale fenomenului cercetat, cu diferite ponderi. Ţin să precizez că în corelaţia dintre indicatorii care reprezintă trăsături sau caracteristici ale fenomenului studiat, care tind să descopere acele trăsături şi caracteristici ale fenomentului cercetat, ne interesează îndeosebi acele caracteristici care exprimă însuşiri legate de natura internă a fenomenului sau unităţii cercetate. Deci, în alegerea, în formularea indicatorilor ne interesează îndeosebi **caracteristica atributivă**, adică acea caracteristică, acea trăsătură, care ne arată însuşiri legate de natura internă a fenomenului.

Cu aceste cîteva precizări, în legătură cu tema tratată în prelegerea anterioară, şi conchizînd asupra acestei prelegeri, aş vrea să susţin următoarea opinie : procesul de trecere de la concepte şi categorii la variabile şi indicatori este esenţial în elaborarea unei cercetări ştiinţifice sociologice.

Conceptele şi categoriile trebuie să reflecte corect, pe cît posibil cît mai corect şi mai profund, realitatea obiectivă. Apoi variabilele şi indicatorii să fie corelaţi, să decurgă din aceste concepte, să fie instrumente de măsură corelată, puşi în concordanţă cu conceptele şi categoriile de pornit.

Formularea lor să fie făcută astfel încît să respecte şi să urmărească cu cea mai mare scrupulozitate şi rigoare ştiinţifică însuşi fenomenul obiectiv, însăşi realitatea obiectivă. O greşită formulare a conceptelor, o greşită alegere a variabilelor şi indicatorilor, oricît de minuţioasă şi de conştiincioasă ar fi după aceea cercetarea ştiinţifică, fac ca rezultatele să fie viciate de la însuşi punctul de pornire. Toată sîrguinţa, tot efortul de a cerceta cu meticulozitate fenomenul pornind de la anumite concepte prost definite sau de la variabile prost alese sau de la indicatori formulaţi confuz, neconcordînd între ei, nu pot să ducă, cu tot efortul cercetătorului, la rezultate de profunzime.

Principiul pe care Marx l-a formulat, acela de a tinde să descoperim sub mişcarea vizibilă şi aparentă a fenomenelor, exprimată în variabile, indicatorii noştri, mişcarea lăuntrică şi reală este un principiu hotărîtor metodologic, după părerea noastră şi numai el permite o pătrundere reală a esenţei fenomenului şi o cercetare cu valabilitate ştiinţifică.

PROBLEMA INDUCȚIEI ȘI DEDUCȚIEI ÎN SOCIOLOGIE

Am spus inducție și deducție, sau metodă inductivă și metodă deductivă în sociologie, în epistemologia sociologică; deci nu ne referim aici, nu intră în tema expunerii noastre, problema judecăților inductive, silogismul sau problemele deducției logice, ci ne interesează metoda cunoașterii științifice, modalitatea cunoașterii sociologice științifice și elaborarea metodelor în știința sociologiei.

În cercetarea sociologică noi trecem de la constatări empirice privitoare la numeroase fapte, cazuri, la generalizare și previziune. În cursul acestei reflectări a existenței sociale (pentru că orice cercetare științifică este o reflectare, face parte din activitatea de reflectare a existenței sociale), noi folosim implicit metoda inductivă. Pornim de la numeroasele cazuri, numeroasele fapte date de experiență, de cercetarea directă, empirică, la generalizări, adică trecem de la individual la general, de la particular la general, reconstituim apoi datul concret sub forma concretului gîndit, înțeles și pe acest temei încercăm o anticipare, adică o previziune asupra dezvoltării fenomenului pe care-l cercetăm.

În toate aceste operații de cunoaștere științifică, folosim și metoda inductivă, o ridicare de la individual la general și metoda deductivă, adică o trecere de la general la individual. La procesul acesta al cercetării, al cunoașterii științifice, participă și treapta senzorială și treapta rațională. În trecerea de la senzorial la rațional, pe latura metodologică și epistemologică a acestor treceri, ceea ce ne interesează — și în primul rînd ne vom referi la inducție — este următorul aspect: faptul că inducția, pornind de la un anumit număr de constatări ale unor cazuri particulare, individuale, trage o concluzie cu valoare de generalitate. Se realizează deci, **un salt din punct de vedere al cunoașterii, adică din punct de vedere gnoseologic, pentru că din constatarea unui număr de cazuri individuale, de fapte individuale,**

concluzia generală, fără a epuiza toate cazurile, afirmă totuşi despre toate cazurile o anumită teză.

Inducţia rămîne un aparent „scandal logic" chiar şi pentru un epistemolog marxist: plusul de informaţie pe care îl aduce concluzia unei inducţii faţă de informaţiile furnizate de premisele ei nu poate fi întemeiat logic. Dar epistemologul marxist nu se sperie de acest salt dialectic din cunoaştere după cum nu se sperie de saltul dialectic de la materie la spirit din antropogeneză...

Logicienii şi specialiştii în teoria cunoaşterii (unii din ei sînt adversari ai inducţiei) susţin că acest moment este „un scandal logic" (Bertrand Russel, filozof englez, se exprima în felul acesta). În ce constă „scandalul logic"? În faptul că, pe baza cîtorva, a unui număr limitat de constatări individuale, particulare, se trece la o concluzie cu o valabilitate generală, care pretinde să aibă o valabilitate generală. Acest salt de la constatarea cîtorva cazuri individuale la concluzia cu valoare generală, pentru toate cazurile, este considerat de unii logicieni idealişti ca o inferenţă intolerabilă din punct de vedere logic. Nu sîntem de acord cu această opinie. Din punct de vedere al modului cunoaşterii, din punct de vedere epistemologic, adică al cunoaşterii ştiinţifice, din punct de vedere gnoseologic, trecerea de la constatarea unui număr limitat de cazuri individuale la o generalizare, pentru o multitudine de cazuri, nu este eronată, este o necesitate, este inerentă gîndirii omeneşti. Gîndirea omenească trebuie să strîngă un număr de cazuri individuale şi pe baza constatării făcute (şi sigur că nu poate epuiza toate cazurile, nu poate aduna **toate** faptele individuale, pentru că nu e posibil acest lucru în cursul unei cercetări), trebuie să tindă, pe baza unei verificări repetate, la o teză generală, a cărei valabilitate este apoi controlată, confirmată sau infirmată de practică. Deci, cheia soluţiei acestei probleme nu constă în totalitatea, exhaustivitatea strîngerii faptelor, pentru că aceasta nu este necesar şi nici nu e posibil din punct de vedere al timpului unei cercetări să aduni, să colecţionezi toate, absolut toate faptele corespunzătoare.

Îmi aduc aminte că în introducerea la „Contribuţii la critica economiei politice", Marx arăta că e imposibil să studiezi toate fenomenele capitalismului, să faci o cercetare exhaustivă asupra tuturor fenomenelor în toate domeniile care exprimă orînduirea capitalistă şi aceasta pentru întreaga lume. O astfel de cercetare nici n-ar putea fi întreprinsă de un om, nici de o multitudine de oameni, iar timpul afectat cercetării s-ar prelungi indefinit. Deci cercetătorul, care este în acelaşi timp şi un om de acţiune, pentru că trebuie să stabilească **o anticipare care să fie baza unei acţiuni,** cercetătorul, nu poate merge la această exhaustivitate a cercetării, adică la epuizarea totalităţii, la cercetarea totalităţii cazurilor individuale. El este nevoit să pornească de la un anumit număr de cazuri, un număr important şi să treacă apoi la o generalizare pe această bază. Are însă acel criteriu care-i permite să aprecieze în final, să verifice în final, valabilitatea acestei teze, acestei concluzii, criteriul fiind practica.

Din aceste premise rezultă pentru investigaţia sociologică unele indicaţiuni sau învăţăminte:

a) importanța stabilirii esențialului, a selecționării numărului celor ce vor fi întrebați și a compoziției acestora ;

b) necesitatea controlului, pe parcursul acțiunii de cercetare ;

c) necesitatea verificării datelor după încheierea acțiunii de investigație, a confruntării lor cu alte date existente ;

d) anticiparea sau previziunea să fie făcută pe baza ansamblului datelor, ținînd seama deci de cît mai multe informații, adunate pe felurite căi și verificate ;

e) elaborarea propunerilor, a proiectului de decizie, să fie realizată cu cea mai înaltă răspundere pentru ca decizia ce se va lua de organele competente să fie bine fundamentată.

Deci, ceea ce pe plan pur logic îi părea lui Bertrand Russel un scandal logic, o săritură inadmisibilă, adică inferența aceasta, trecerea de la cîteva cazuri la o generalitate, este **un salt necesar, un salt gnoseologic și epistemologic, inerent acțiunii de cunoaștere umană în toate domeniile, implicit în sociologie.** El este practicat nu numai de oamenii de știință, ci și de fiecare om în viața lui de toate zilele.

În relația dintre deducție și inducție, deducția este considerată de mulți fizicieni ca perfectă, și din punct de vedere logic necriticabilă. Din punct de vedere gnoseologic, adică din punct de vedere al cunoașterii și din punct de vedere epistemologic, al fazelor cunoașterii științifice, deducția nu poate fi însă concepută fără o prealabilă inducție, adică **fundamentul gnoseologic al deducției este în realitate inducția.** După ce pe un număr de cazuri individuale se trage o concluzie cu valabilitate generală, din această concluzie cu valabilitate generală, adică dintr-o judecată generală, se pot deduce anumite judecăți speciale. Deci, pentru a putea trece de la general la special, este necesară tocmai o prealabilă operație inductivă.

În ce constă superioritatea gnoseologică a inducției ? Ea constă în momentul de pornire, acela pe care-l arătam adineaori, faptul că pentru a ajunge la judecăți generale, trebuie să pornești în cercetare de la constatarea unor cazuri individuale, particulare. Fără această judecată inductivă, fără această cercetare inductivă, nu e posibilă nici deducția, iar în rezultatul final **superioritatea gnoseologică a inducției constă tocmai în faptul că luminează raportul dintre cunoaștere și realitate, dintre concluzia cercetării obiective și realitatea obiectivă, adică ea ne spune în concluzie o seamă de teze, de aprecieri asupra însăși realității obiective.** Inducția pornește de la practica social-istorică a oamenilor. Ne refeream la faptul că oamenii, care nu sînt cercetători științifici, în activitatea lor de fiecare zi, folosesc metoda inducției și în final, în verificarea concluziilor la care ajung, se adresează din nou practicii și verificarea se execută tot prin acțiuni practice ce permit să confirme sau infirme concluziile cercetării științifice sau simplei aprecieri a omului obișnuit.

Dacă ne referim la superioritatea gnoseologică a inducției, nu trebuie să uităm însă superioritatea logică a deducției. Dacă din punct de vedere logic am arătat că în inducție se produce o inferență pe care adepții logicii formale o critică (unii dintre ei), superioritatea logică

a deducţiei este incontestabilă, pentru că deducţia trece de la judecata generală la o judecată specială, de la cunoscut la necunoscut, pe cale directă, deductivă, fără intermediul experienţei, deci pe calea raţiunii, şi ajunge direct de la un cunoscut la un necunoscut, fără a mai trece prin intermediul experienţei. Ceea ce apare, logic, ca superioritate, în sociologie este o deficienţă, pentru că investigaţia sociologică nu numai la început, la adunarea faptelor se bazează pe experienţă, ci în mod repetat, **în toate fazele cercetării.**

În realitate, în decursul unei cercetări ştiinţifice — şi aceasta este pe deplin valabil pentru cercetarea în domeniul sociologic —, există o împletire continuă a judecăţilor inductive şi a metodei inductive, cu judecăţile deductive şi cu raţionamentele deductive, o împletire logică, care derivă din însăşi mersul gîndirii omeneşti şi din însăşi reflectarea fenomenelor obiective.

Deci, în examinarea marxistă a relaţiei dintre inducţie şi deducţie, noi trebuie să vedem patru laturi importante ale acestei relaţii (de multe ori în cercetările logice sau epistemologice acestea sînt unilateral tratate) ; este o latură de opoziţie între metoda inductivă şi metoda deductivă, inerentă însăşi caracteristicii lor. Este, în acelaşi timp, o interdependenţă, ele depind una de alta, tocmai pentru că se opun. În practica teoretică a cercetării această interdependenţă merge mai adînc, ajungînd pînă la o întrepătrundere, o continuă împletire, intercalare, a unei metode cu celelalte metode, o întrepătrundere a metodei inductive şi a metodei deductive, adică o inducţie şi deducţie.

Şi, în fine, există o primordialitate a metodei inducţiei, prin aceea că ea porneşte de la practică şi ajunge din nou la practică. Porneşte de la practica social-istorică a oamenilor, şi ajunge la judecăţi particulare, asupra unor cazuri individuale. Pe acest fundament se desfăşoară apoi activitatea de inducţie şi se ajunge la saltul care ne duce la o judecată cu valabilitate generală ; aici intervine deducţia, care continuă procesul cunoaşterii spre special şi concret şi apoi verificarea din nou în practica social-istorică. Deci, opoziţia, interpedendenţa, întrepătrunderea şi primordialitatea inducţiei faţă de deducţie, primordialitate în cadrul strict epistemologic.

În ce mod — pentru că am folosit această expresie de întrepătrundere — se produce această întreprindere. Desigur, unii filozofi idealişti văd aici — mă refer la epistemologi — un fenomen de complimentaritate. Inducţia şi deducţia sînt complimentare, se completează una pe alta. În realitate însă, avem de-a face cu un proces mult mai complex, mult mai complicat. Această întrepătrundere nu este o simplă complimentaritate şi această expresie este inexactă. Este vorba de o conexiune, de o relaţie la care ne-am referit şi în prelegerile anterioare, de intercalare într-o măsură şi de reflectare inversă, de reflectare „à rebours". Exprimîndu-mă în termenii ciberneticii, în această relaţie a metodei inductive şi deductive, a inducţiei şi deducţiei, intervine în anumite momente ale procesului de cunoaştere ceea ce au numit specialiştii ciberneticieni „feedback" adică acea conexiune întoarsă, aceea conexiune inversă, la care ne-am referit în prelegerile din semestrul I.

În esenţă, pentru că nu vreau să mă extind asupra acestui aspect, ţin să subliniez doar că nu este vorba de o simetrie, de o complimentaritate simplistă, văzută între inducţie şi deducţie. În concepţia metodologică marxistă această relaţie de întrepătrundere este mult mai complicată. Avem de-a face cu o unitate dialectică a inducţiei şi deducţiei, cu o întrepătrundere a acestora, cu o conexiune inversă şi cu reflectări de diferite feluri. Sigur că în cadrul unei cercetări desfăşurate asupra unei realităţi concrete, aceste fenomene apar pe viu.

În cercetarea concretă, noi pornim de la experienţe, de la constatări cu caracter de experienţă. Experienţele trecute călăuzesc pe cele ulterioare, însă nu direct, adică nu este o relaţie de la o constatare la alta, ci prin mijlocirea raţiunii, adică prin mijlocirea unei operaţii raţionale, care distilează, elaborează, conchide asupra experienţei trecute. În această privinţă, însemnătatea experienţei este incontestabilă, dar chiar în lucrările celor mai mari susţinători ai cercetării experimentale este afirmată o teză însemnată pentru însăşi cercetarea ştiinţifică în general. Iată, spre pildă, unul din cei mai însemnaţi cercetători experimentali din secolul XIX, în domeniul biologiei şi medicinei, Claude Bernard, care a scris o lucrare extrem de importantă de introducere la metoda experimentală, o lucrare care îşi menţine în bună măsură valabilitatea pînă astăzi. El arată că în metoda experimentală, care porneşte de la observaţie, realitatea este inerentă, este necesară, dar că trebuie să avem, ca cercetători, o ipoteză prealabilă observaţiei realităţii. Multe decenii mai tîrziu, un mare fizician, Louis De Broglie, unul din cei mai mari fizicieni ai lumii contemporane, ajunge la aceeaşi concluzie formulînd-o cu alte cuvinte. El se referă la însemnătatea metodei experimentale, dar cu condiţia să fie în prealabil ghidată de — spune dînsul — „imaginaţie". În fond însă, nu este vorba de o imaginaţie cu caracter emotiv, ci de o ipoteză de lucru, de o idee prealabilă cercetării directe. Deci, în stabilirea acestei relaţii în dezvoltarea cercetării, chiar atunci cînd pornim în aparenţă fără nici o idee prealabilă la cercetarea unui fenomen real, în realitate trebuie să avem fie o intuiţie, fie un punct de vedere imaginar formulat, pentru desfăşurarea acestei cercetări.

Numai că această idee prealabilă, sau aşa cum scrie De Broglie, acest punct de vedere imaginar, este întemeiat tot pe experienţele trecute ale cercetătorului şi pe teorie, care îi serveşte ca ghid. Deci, necesitatea acestei idei prealabile trebuie considerată un moment într-un proces de cunoaştere, complicat şi continuu. Ştiinţific, referindu-ne la sociologie, este necesară o ipoteză de lucru prealabilă, care să nu altereze cîtuşi de puţin desfăşurarea obiectivă a cercetării. Adică, faptele nu trebuie acomodate la această ipoteză prealabilă, dar faptele trebuie să fie în desfăşurarea cercetării examinate dintr-un anumit punct de vedere. Desigur, ceea ce determină aprecierea finală este însăşi respectarea adevărului faptelor, al adevărului realităţii obiective ; **ipoteza de lucru** este doar un ghid în desfăşurarea cercetării, ghid care ajută, contribuie la orientarea cercetării, dar care nu trebuie să altereze. Dacă faptele contrazic anumite elemente ale ipotezei de pornire, aceasta

trebuie corectată în raport cu faptele, nu faptele acomodate, adaptate la ipoteza prealabilă.

Pentru sociologie este important acest lucru în legătură şi cu ceea ce spuneam mai adineauri, în stabilirea variabilelor independente şi dependente, pentru că variabila independentă nu poate fi întotdeauna stabilită de la începutul cercetării. Ea apare pe parcursul cercetării şi corectează ipoteza de pornire în raport cu realitatea obiectivă.

Faptul că unele variabile independente se conturează şi se definesc în cursul cercetării, confirmînd sau infirmînd uneori ipoteza iniţială formează tocmai ineditul investigaţiei sociologice.

IPOTEZA SOCIOLOGICĂ

În prelegerea anterioară ne-am ocupat de metoda inductivă şi metoda deductivă şi am încheiat în legătură cu necesitatea ipotezei.

Ipoteza — dacă luăm acest termen în sensul etimologic —, înseamnă o preteză sau anteteză, adică ceea ce este înaintea unei teze. Există ipoteze simple, care constau în întrebări, în supoziţii nedovedite şi care aşteaptă o verificare din partea experienţei. Aici însă ne referim la ipoteza ştiinţifică, bazată pe o inducţie ştiinţifică, care constă în întrebări orientate, adică întrebări care tind la stabilirea unei explicaţii a fenomenului social, la cunoaşterea cauzelor acestuia şi la subsumarea faţă de lege, adică la descoperirea în relaţiile interioare şi exterioare ale fenomenului, a legilor care îl determină şi îl conduc. Deci, ipoteza ştiinţifică serveşte cercetării ştiinţifice, ghidează cercetarea ştiinţifică ; ea se încheie cu o teză, cu o concluzie. Iată de ce sensul etimologic al cuvîntului de ipoteză, de anteteză, de preteză este consonant cu sensul semantic şi raţional al cuvîntului.

Ipoteza ştiinţifică constă într-o întrebare orientată, într-o supoziţie preliminară, care nu este o cunoaştere a obiectului cercetării, ci numai tinde spre o explicaţie şi se încheie cu o teză după ce a fost confruntată ipoteza cu verificarea faptică. Această verificare prin fapte, adică această verificare prin realitatea obiectivă, se desfăşoară atît prin explicaţii — mai ales în privinţa ipotezelor simple — cît şi prin experienţă şi experiment, în cazul ipotezelor ştiinţifice.

Întrucît ne-am referit la experienţă şi experimentare, este bine să precizăm diferenţa dintre acestea. Experimentarea se distinge de experienţă prin faptul că este concepută în amănunte şi variante conform unui plan anterior. Ea utilizează un ansamblu de tehnici, de procedee, întemeiate pe anumite metode, pentru verificarea unor ipoteze. Cu alte cuvine, experimentarea constă într-o întrebuinţare sistematică, coordonată, elaborată pe baza unui plan, a unei serii de experienţe care se succed într-o anumită ordine, care sînt deci coordonate şi în succesiunea lor temporală şi în desfăşurarea lor eventual simultană. Experimentul presupune şi o intervenţie a cercetătorului asupra cîmpului

fenomenului studiat, pentru că cercetătorul tinde să creeze anumite condiții pentru desfășurarea experimentului, condiții variate, diferențiate și toate aceste variații el trebuie să le prevadă și să conceapă și împrejurările respective.

Cuvier, un mare naturalist francez, spunea foarte plastic că observatorul ascultă natura, în timp ce experimentatorul o întreabă. Accentua în felul acesta tocmai rolul activ al experimentatorului și față de cel pasiv al observatoarului, deși am putea spune că și observația cuprinde un cuantum de activitate.

Trecînd de la experimentare **la metoda experimentală, aceasta constă în organizarea, în prevederea, provocarea și desfășurarea organizată a experimentului.** Ea tinde la descoperirea adevărului științific, a regularităților și legii de desfășurare a fenomenului. Metoda experimentală se bazează pe faptele experienței, pe organizarea și prevederea experimentului. Ea formulează ipoteze pe care le verifică confruntîndu-le necontenit cu realitatea obiectivă.

Desigur, se pune întrebarea: în ce măsură metoda experimentală și experimentarea în general, este valabilă în științele sociale și ne referim îndeosebi la sociologie. Este o deosebire între experimentarea în cîmpul materiei anorganice și chiar în cîmpul materiei organice și în societate.

În această privință experimentarea sociologică presupune deosebiri și o prevedere **de alt tip** decît în domeniile celelalte. De ce? Tocmai pentru că societatea este o colectivitate de oameni vii, de oameni conștienți; reacțiile lor nu sînt întotdeauna previzibile, sînt foarte diferențiate, explicarea acestor reacții poate fi diferită și experimentul are variante foarte deosebite. În condițiile unui experiment sociologic, trebuie să ținem seama de faptul că intervenția cercetătorului modifică însăși cîmpul studiat, însăși realitatea socială studiată și poate ca această modificare să fie mai mare decît aceea pe care instrumentele de cercetare, spre pildă, sau acțiunea cercetării o determină în fizică sau în alte ramuri ale științelor naturii.

De asemenea, în interpretarea și în comentariul rezultatelor cercetătorului, elementul subiectiv poate să dea diferite și uneori chiar opuse înțelegeri unui fenomen.

R. K. Merton, în cartea sa „Elemente de teorie și metodă sociologică", dă un exemplu interesant asupra variabilității comentariilor în legătură cu relația dintre procesul muncii sau din afara procesului muncii (muncitori șomeri) și volumul lecturii lor. În interpretarea acestei relații arată diferitele răspunsuri care s-au dat: unii șomeri citesc mai mult și răspunsul a fost pentru că au timp mai mult de citit; alte ori rezultatul a fost că citesc mai puțin decît cei ocupați în producție și răspunsul a fost că preocuparea de a-și găsi serviciu îi împiedică de la o lectură sistematică.

Iată deci că în construirea unui experiment, tocmai din cauza cîmpului de altă calitate al experimentului (ne referim la acest cîmp social de experimentare), trebuie să ținem seama de tot ansamblul condițiilor și datelor specifice.

Spuneam în prelegerea trecută că ipoteza este într-o măsură și o **reflectare anticipativă** (expresia aparține unui savant sovietic Anohin).

În ce sens ? În sensul că nu este o reflectare nici directă, nici indirectă, nici „à rebours", aşa cum în interpretarea teoriei reflectării precizasem în prelegerile anterioare, ci este vorba de o reflectare a realităţii bazate pe un volum de date sumare, iniţiale, care proiectează în viitor sau pentru viitor o presupunere, o supoziţie, care trebuie să fie apoi controlată şi verificată prin datele realităţii, printr-o cercetare profundă, cît mai desfăşurată, mai dezvoltată, mai completă. Într-adevăr, ipoteza este un mod diferit de reflectare decît acela la care ne-am referit anterior. Este o reflectare anticipativă, cu această singură menţiune, că reflectarea uneori poate să fie dezminţită, adică ipoteza propusă să nu fie confirmată de către fapte. Neconfirmarea de către datele realităţii nu trebuie însă să dezarmeze, sau să demobilizeze pe cercetători, pentru că numai în felul acesta poate progresa ştiinţa, printr-o succesiune de cercetări sistematice, cercetări experimentale atunci cînd sînt posibile, bazate pe reflectări anticipative. Ipoteza nu este o formă a cunoaşterii, ea este **un moment al cunoaşterii,** mai exact un proces de cunoaştere a unui obiect. În procesul acţiunii de cunoaştere a obiectului propus, cercetarea ipotezei este un moment al acestei acţiuni, un moment care constă în presupunerea, în supoziţia la care ne-am referit, dar nu este încă o formă a cunoaşterii, pentru că nu întotdeauna este confirmat de către datele realităţii. Chiar în această situaţie, neconfirmarea unei ipoteze este un plus de cunoaştere, în sensul că eliminînd o ipoteză nereală ne apropiem de ipoteza reală, de adevăr. Ipoteza nu este nici o formă logică, ea practic încă nu poate fi inserată într-un raţionament sau într-o judecată, tocmai pentru că este o presupunere. În acelaşi timp, cu verificarea ipotezei, se petrece şi o dezvoltare a ei, adică, ipoteza iniţială nu rămîne în acelaşi mod pînă la sfîrşitul cercetării ştiinţifice, pînă la încheierea acestei cercetări, ci în decursul cercetării, în desfăşurarea cercetării se completează, se îmbogăţeşte, se diversifică şi uneori chiar îşi creează subsecvent o serie de alte ipoteze derivate. Adică, pornind de la ipoteza iniţială care devine fundamentală, ipoteză de bază, în cursul cercetării, pentru a explica anumite fenomene constatate şi care n-au putut fi încă epuizate, trebuie formulate presupuneri şi în legătură cu aceste fenomene derivate, uneori chiar neprevăzute, cercetătorul este nevoit să elaboreze noi ipoteze care se subsumează, sînt corelate cu ipoteza fundamentală.

În orice caz, ipoteza presupune că un fenomen care este studiat are o anumită esenţă a lui, o anumită cauză determinată şi anumite efecte şi presupune că această esenţă şi aceste cauze, în aceleaşi condiţii, pot da efecte asemănătoare. Aici este şi sîmburele problemei repetabilităţii în cercetare, repetabilitate care în fizică sau chimie este un fapt lesne de verificat. În ştiinţele sociale este mult mai complicată problema. Totuşi, şi aici, din cauza fundamentală a faptului că şi societatea în desfăşurarea existenţei sale, a vieţii sale, este reglementată de legi obiective, în anumite condiţii acţiunea acestor legi produce efecte asemănătoare, chiar în momente diferite şi în locuri diferite.

Am insistat asupra problemelor ipotezei pentru că în cercetarea sociologică ipoteza se deosebeşte, într-o anumită măsură, de ipoteza din ştiinţele naturii propriu-zise, fără însă să se deosebească fundamental.

Adică, ceea ce este trăsătură comună a ipotezelor în ştiinţele naturii şi în ştiinţele sociale, constă în faptul că pe baza unor fapte sumare (unii cercetători spun pe baza unei premize iniţiale — alţii pe baza unei intuiţii iniţiale — personal nu acord această însemnătate intuiţiei, mi se pare hipertrofiată această însemnătate acordată intuiţiei), se poate ajunge la o judecată preliminară, la un punct de pornire al unei cercetări sociologice. Părerea noastră este că de fapt, punctul de pornire este o primă judecată sintetică asupra obiectului, bazată pe percepţii şi reprezentări iniţiale. Ea ia forma unei judecăţi sintetice, prin însumarea acestor date preliminare, pe temeiul acestei judecăţi sintetice, care are la bază şi elementul de intuiţie, dar nu se reduce numai la intuiţie. În temeiul acestei judecăţi preliminare, sintetice, apare ipoteza elaborată de către cercetători şi apoi se trece la confruntarea acestei ipoteze cu realitatea socială, în cazul sociologiei, cercetarea cît mai profundă a realităţii sociale care poate confirma sau infirma ipoteza. Desigur că în această fază a confruntării cu realitatea obiectivă, de cea mai mare însemnătate sînt tocmai instrumentele acestei confruntări, instrumentele şi modalităţile în care se face confruntarea.

Instrumentele trebuie să fie în acelaşi timp cît mai adecuate, adică potrivite însăşi cercetării ce se face. Ele trebuie să fie suple, adică să se muleze, avînd de-a face cu o realitate în continuă mişcare şi atît de diversă şi de multilaterală cum e realitatea socială, şi în acelaşi timp să păstreze o anumită continuitate şi constantă.

Claude Bernard, referindu-se la experimentare, spune că experimentul este arta de a totaliza şi controla experienţe riguroase şi bine determinate.

Desigur că în desfăşurarea cercetării, după cum arătam, ipoteza iniţială poate să ducă la o adevărată recoltă de ipoteze, în sensul că noi fapte, noi date, determină apariţia unor ipoteze subsecvente ipotezei iniţiale şi care cer la rîndul lor o verificare în realitatea socială.

Toată această complexitate a cercetărilor sociologice, rezidă în faptul că cercetătorul nu trebuie să fie prizonierul ipotezei iniţiale. El trebuie să păstreze continuitatea cercetării, să aibă o busolă permanentă în această cercetare, dar cu foarte mult realism, cu foarte multă adecvare obiectului, să elaboreze noi puncte de vedere şi noi temeiuri ale cercetării.

Sigur că această verificare prin însuşi felul cum se desfăşoară şi prin însăşi complexitatea modului desfăşurării, nu este o simplă verificare, ci este şi **o depăşire a ipotezei iniţiale.** Ipoteza iniţială se confirmă sau nu se confirmă, în orice caz se verifică, dar în acelaşi timp ea se depăşeşte, pentru că o cercetare ştiinţifică care duce la o anumită concluzie, tinde ca o dată cu confirmarea să deschidă o serie de probleme care cer a fi cercetate.

Confruntarea cu realitatea, desigur că are un caracter metodologic, empiric şi teoretic. În descifrarea sensurilor acestei cercetări, este necesar să ne oprim un moment asupra acestei probleme, a relaţiei dintre metodologic, teoretic şi empiric.

În „Handbuch der empirischen Sozial forschung" a lui René Köning se afirmă chiar de la început că ştiinţa este posibilă numai ca o cercetare empirică în ultimă instanţă. Cuvîntul „empiric" în-

seamnă întemeiat pe experienţă, nu experimental, dar întemeiat pe experienţă. M-am referit anterior la diferenţa dintre experienţa simplă şi experimentarea ghidată şi organizată ştiinţific.

Această frază iniţială din „Handbuch der empirischen Sozialforschung", este în fapt contrazisă de o seamă de puncte de vedere care sînt exprimate chiar în continuarea articolului respectiv: pentru că ştiinţa nu poate fi numai o cercetare empirică.

Însăşi această cercetare empirică trebuie să fie încadrată în anumite noţiuni, concepte, categorii, adică noţiuni fundamentale, şi există aici o seamă de condiţii printre care şi condiţia ipotezei la care ne-am referit, pentru ca cercetarea empirică să fie cu adevărat o cercetare ştiinţifică.

De altfel, şi autorul recunoaşte că sînt necesare un sistem de noţiuni, un aparat de concepte, adică de noţiuni definite ştiinţific, un aparat de categorii, de noţiuni fundamentale, doar că pe acestea le consideră în sensul kantian, transcedentale şi apriorice.

Nu negăm caracterul, într-o anumită măsură aprioric al acestor concepte şi categorii, pentru că materialismul dialectic nu exclude apriorismul în sensul realist, ci îl priveşte ca pe o experienţă cîştigată, petrecută, care se formează istoric şi este logic şi psihologic acumulată. Pentru cercetătorul de astăzi al unei probleme, care este nevoit să lucreze cu noţiuni, concepte şi categorii într-o oarecare măsură apriorice faţă de sine (adică existente independent de dînsul, dar ele **nu** sînt apriorice oricărei cunoaşteri umane, ci ele s-au format istoriceşte, s-au ivit şi s-au format în cursul istoriei umanităţii şi din punct de vedere logic şi psihologic, şi gnoseologic), pentru acest cercetător, desigur că există o situaţie dată în care lucrează.

Limitînd aprioric şi precizîndu-l ca istoriceşte ivit, psihologic, logic, gnoseologic acumulat, nu putem considera decît că **acest sistem de noţiuni, de concepte, de categorii necesare unei cercetări ştiinţifice, fie în ştiinţele naturii, fie în ştiinţele sociale, sînt inerente cercetării.** Ele sînt o necesitate internă a cercetării ştiinţifice şi sînt obiecte ale noţiunii conceptului sau categoriei inerente realităţii. Ele sînt în realitate însăşi, în realitatea obiectivă cercetată, exprimate, apoi prin reflectare în conştiinţa cercetătorului, în acţiunea de cunoaştere pe care o desfăşoară acesta; dar ele în fond sînt atît obiectiv inerente realităţii, cît şi în conştiinţa cercetării ştiinţifice, cu limitele la care ne referim în expunerea noastră, a faptului că în anumite momente (şi aceste momente istorice au fost şi ele condiţionate) se produc anumite cotituri profunde, anumite revoluţii epistemologice, cotituri fundamentale, în modul de gîndire al oamenilor.

„Dicţionarul cercetării sociale empirice" acordă de asemenea conceptelor şi categoriilor doar o funcţie ordonatoare şi nu atît de cunoaştere. După părerea noastră, această formulă este eronată şi trebuie întotdeauna, în studiul literaturii occidentale sociologice, să fim foarte vigilenţi asupra formulelor care exprimă poziţia de fond. Desigur că noţiunile, conceptele, categoriile au şi o funcţiune de ordonare a materialului rezultat din cercetări, dar, a reduce funcţiunea conceptelor şi categoriilor numai la această funcţiune ordonatoare sau sistematizatoare, este, după părerea noastră, greşit. În fond, oamenii au creat noţiunile, conceptele şi categoriile pentru a cunoaşte obiectul

cercetat, fenomenul studiat sau obiectul asupra căruia (sau în care) își desfășoară acțiunea. Apariția în gîndirea omenească a conceptelor și categoriilor, a fost un rezultat esențial al acțiunii de cunoaștere pe care o desfășoară umanitatea asupra realității înconjurătoare. Deci, nu numai o funcțiune ordonatoare, ci în primul rînd o funcțiune de cunoaștere. Fără elaborarea și perfecționarea continuă a acestui aparat de concepte și categorii, nici o cercetare științifică nu poate da rezultate profunde în ceea ce privește cunoașterea obiectului și nici o acțiune practică, nici practica de zi cu zi a oamenilor nu poate să se desfășoare normal în mediul în care se află, fără o **adecuație a acestor concepte și categorii față de realitatea în mijlocul căreia trăim.**

MODÉLE ÎN SOCIOLOGIE

Ştiinţele sociale ocupă un rol din ce în ce mai activ în viaţa socială prin legătura lor tot mai strînsă cu practica socială şi practica economică.

Vasta problematică a dezvoltării forţelor productive şi mai ales a forţei de muncă, perfecţionarea relaţiilor de producţie şi a ansamblului relaţiilor sociale, elaborarea unor studii prospective pe baza analizei dinamicii procesuale a unor structuri sociale complexe impun folosirea unor instrumente extrem de suple şi perfecţionate. Cercetarea acestor probleme necesită nu numai o concepţie teoretică dialectică, reală şi clară, dar şi metode şi tehnici adecvate. În acest sens se folosesc în ştiinţele sociale tot mai larg modelele şi modelarea.

Utilizarea modelelor matematice, a cercetării operaţionale şi a analizei de sistem, precum şi aplicarea metodelor informatice permit abordarea unor probleme calitativ noi. Îndeosebi, apar condiţii favorabile pentru desfăşurarea proceselor de elaborare a deciziilor şi pentru dezvoltarea ştiinţei conducerii, ceea ce permite extinderea sferei ştiinţelor sociale.

Drept urmare a tuturor acestor împrejurări şi mobiluri ştiinţele sociale solicită din ce în ce mai mult instrumentele, tehnicile şi metodele create de ştiinţele matematice. Această tendinţă este lăuntrică şi inerentă ştiinţelor sociale contemporane.

Economia politică şi sociologia marxistă au folosit încă de la apariţia lor revoluţionară metodele şi modelele matematice. Sînt cunoscute lucrările lui K. Marx şi V. I. Lenin în acest domeniu. Îndeosebi volumele II şi III din „Capitalul", precum şi „Dezvoltarea capitalismului în Rusia" sau „Cu privire la problema pieţelor" au utilizat scheme şi modele matematice.

Situată în deplină actualitate, tematica modelării matematice şi a utilizării calculatoarelor în ştiinţele sociale reprezintă o ramură de cercetare în plină dezvoltare.

Cuvîntul **model** provine din limba latină, unde înseamnă **măsură.** Dar sensul actual al acestui termen s-a schimbat profund : modelul este

un sistem fizic, matematic, logic, sociologic care reprezintă corelațiile și structurile principale ale unei realități naturale (fizice) sau sociale.

În științele fizice și în științele tehnice modelul este un angrenaj, un ansamblu de piese care permite **exprimarea** unui fenomen fizic sau producerea unui astfel de fenomen într-o formă nouă și cu un nou scop.

În cazul cînd modelul fizic sau tehnic poate să reproducă dinamic anumite fenomene reale se pot realiza printr-o amplificare a proporțiilor și structurilor acțiunii fizice și tehnice importante.

În științele logico-matematice un model este un sistem care **formalizează matematic** un fenomen real. Dacă formalizarea aceasta este corect făcută și corelațiile dintre elementele componente sînt respectate, un model logico-matematic poate permite nu numai **explicarea** unor probleme, ci și **previziunea** unor noi situații.

Pornind de la experiența științelor fizice și tehnice s-a încercat elaborarea unor modele și în științele sociale, în primul rînd în științele economice.

Este bine cunoscut modelul economic al fiziocraților francezi elaborat de doctorul F. Quesnay.

Aplicarea modelelor în științele sociale este mult mai grea, decît în științele fizice sau tehnice. Este mai dificilă formalizarea relațiilor calitative, a relațiilor dintre oameni, dintre clase și categorii sociale. Dar progresele matematicilor contemporane au permis cuprinderea acestor relații în formulele modelelor.

Modelele economice exprimînd anumite inter-relații, interdependențe economice au nu numai un caracter **explicativ** ci și un caracter **prospectiv.** Modelele de previziune constau în prezentarea **evoluției viitoare** a unei economii.

În științele economice se folosesc modele parțiale pentru unele ramuri sau părți ale economiei și modele globale sau macroeconomice care urmăresc cunoașterea întregii vieți economice. De asemenea, putem folosi în științele economice modele pe termen scurt sau modele de durată. Acestea din urmă presupun introducerea unor elemente ale teoriei probabilităților, teoriei sistemelor, teoriei clasificării, care se pot adapta științelor sociale.

Chezășia fundamentală a aplicării modelelor în științele sociale constă în existența și cunoașterea legilor obiective. Numai economiștii sau sociologii care **recunosc existența și rolul legilor obiective ale societății** (chiar dacă aparțin diferitelor curente de gîndire) pot întocmi modele economice sau sociologice, **pentru că un model economic sau sociologic se bazează tocmai pe presupunerea existenței unor corelații constante și repetabile între faptele și fenomenele economice sau sociale.**

Și în domeniul sociologiei folosindu-se un sistem de variabile grefate pe un sistem de constante se pot întocmi modele care exprimă nu numai realitatea socială prezentă ci și perspectiva dezvoltării societății.

Problema modelului, a modelării în științele sociale și economice preocupă pe mulți cercetători, pe plan mondial. În acest sens așa zisul „dicționar al cercetărilor sociale empirice” al lui René König este semnificativ.

Pentru a nu exercita doar o critică față de nota din „Handbuch"-ul lui René König aş menţiona faptul că în privinţa utilizării modelelor, în ştiinţele sociale, această lucrare face o remarcă ce mi se pare interesantă. În primul rînd subliniază că utilizarea modelelor în ştiinţele sociale a dus la un adevărat „model denken", adică la un mod de gîndire prin folosirea modelelor. În al doilea rînd, articolul atrage atenţia asupra acestui „model denken", în sensul care ni se pare pozitiv şi valabil, că uneori există tendinţa de a substitui acest procedeu elaborării teoriei însăşi, iar autorul consideră această tendinţă neinspirată, nevalabilă, pentru că nu este posibil şi nici nu trebuie ca folosirea modelelor să se substituie elaborării propriu-zise a teoriei.

Pentru a explica de ce sîntem de acord cu această opinie, vom reaminti ceea ce într-o prelegere anterioară spuneam în legătură cu trecerea de la concretul dat la concretul înţeles şi gîndit, prin abstractizare şi prin figurare într-un anumit sens, adică folosirea unor concepte figurative şi a unor modele.

Deci în desfăşurarea acţiunii de cunoaştere în economia politică şi în sociologie, este necesar un moment important al abstractizării, al figurării şi modelării, dar cu acesta nu se încheie procesul de cunoaştere. Acesta este un moment necesar, fundamental, dar intermediar de care depinde în foarte mare măsură profunzimea cunoaşterii. Momentul final nu este al abstractizării, al figurării şi modelării, ci trebuie să fie acela al reconstituirii concretului înţeles, adică în fond, al cunoaşterii obiectului cercetării, pentru că cunoaşterea obiectului cercetării constă tocmai în această reconstituire a concretului gîndit, ca un concret înţeles. De aceea considerăm că observaţia autorilor Handbuch-ului la problema modului de gîndire prin modele, este pertinentă, este o observaţie valabilă, în sensul că fără să o expliciteze, observă totuşi faptul că modelul de gîndire nu poate să ducă la o cunoaştere completă a obiectului, pentru că se opreşte la faza abstractizării, figurării şi modelării, fără a merge mai departe la concretul reconstituit. Reamintim părerea noastră exprimată anterior : **modelul este un instrument, un mijloc, nu un ţel, nu o ţintă.**

Aceeaşi observaţie se poate face, spre pildă, dacă am lua una din cele mai recente lucrări ale unui sociolog francez, Raymond Boudon, „Analiza matematică a faptelor sociale". Lucrarea are un capitol în care încearcă să reprezinte sub formă de model, sau de modele, anumite concluzii la care a ajuns Durkheim în lucrarea lui asupra sinuciderii, şi prezintă schemele sau modelele acestor concluzii.

Însă trebuie să constatăm şi aici (cu toate că această lucrare a lui Raymond Boudon este utilă, în sensul metodologic, pentru cunoaşterea profundă a mijloacelor de folosire a matematicii în ştiinţele sociale), că gîndirea lui Durkheim şi concluzia lui Durkheim în această prezentare modelată, matematizată, apar extrem de sărăcite, de nude şi de incomplete faţă de cercetarea însăşi, adică faţă de concretul gîndit în limitele în care l-a gîndit Durkheim.

Se subliniază în legătură cu modelele că ele sînt necesare şi utile prin valoarea lor operaţională şi că într-un anumit sens, ele au nu numai o valoare operaţională, ci alcătuiesc şi ipoteze de lucru ştiinţific. În continuare deci, modelele prezintă cele două avantaje importante

pentru cercetarea științifică: 1) valoarea operațională și 2) ipoteza pentru continuarea muncii științifice. Dar ele nu se pot substitui teoriei și nici nu trebuie să se substituie teoriei. N-am citat acest studiu ca un articol de lexicon sau de dicționar, ci pentru că el este reprezentativ pentru nivelul atins în sociologia occidentală de o seamă întreagă de oameni de știință. În acest sens ne referim la acest studiu și arătăm elementele pozitive, dar în același timp limitele și erorile lui, tocmai pentru că reprezintă un nivel recent atins în vestul Europei. Concluzia acestui studiu, în legătură cu cercetarea empirică constă în patru puncte, și anume:

1. concluzia cercetării empirice trebuie să ducă la observarea unor regularități empirice;
2. trebuie să dezvolte anumite teorii pe care le numește teorii ad-hoc;
3. că teoriile acestea se pot dezvolta (și aici citează pe Robert Merton) în teorii cu o arie de influență mijlocie și
4. în teorii de cea mai înaltă complexitate.

Țin, în primul rînd, să subliniez faptul că mi se pare pozitivă tocmai sublinierea repetată a însemnătății teoriei în concluziile acestui studiu, adică faptul că deși la început lucrarea afirmă că știința este în primul rînd cercetare empirică, în concluzie studiul ajunge la această formulare care, după cum vedeți, cuprinde patru puncte care în fond, toate patru, se referă la teorie, la necesitatea teoriei în științele sociale, bineînțeles teoriei în limitele în care o înțeleg sociologii occidentali. Este în fond o reacție foarte importantă împotriva empirismului plat care se manifestă în S.U.A. și în alte țări, de a reduce toată cercetarea sociologică la o cercetare empirică, fără generalizări și fără teoretizări. Acest studiu, mi se pare important, pentrucă afirmă necesitatea constatării regularităților empirice (menționez că sociologii apuseni de multe ori evită termenul de lege și folosesc în loc de lege regularitate, căutînd să sublinieze aspectul de invariant care leagă anumite fenomene) și subliniază accentuat și repetat, necesitatea teoriei și a gîndirii la nivel de teoretizare, în teoria parțială sau ad-hoc, teoria cu cîmp mijlociu de valabilitate și teoria de înaltă complexitate.

În ce constă critica noastră asupra acestei concluzii a sociologiei occidentale? Observația noastră sau critica noastră se concentrează îndeosebi asupra a trei puncte:

a) În primul rînd că noțiunea însăși de teorie nu este destul de clară și nu este formulată, după părerea noastră, în mod științific. Faptul că denumesc teorii ad-hoc acele interpretări parțiale și limitate ale unor fenomene, ca și teorii de cea mai înaltă complexitate, duce la confuzii în legătură cu însăși noțiunea de teorie. Noțiunea de teorie nu se referă la interpretările locale, acțiunea de teoretizare înseamnă tocmai a tinde spre generalizări, spre concluzii de cea mai înaltă valabilitate și complexitate, pornind uneori chiar de la cercetări locale sau zonale. Or utilizarea acestui termen, pe aceste nivele, creează confuzii care ni se par inadecvate terminologiei științifice.

b) Sensul termenului de teorie, pentru că sensul acestui termen este fundamental. Marxiștii înțeleg prin teorie o generalizare de un

anumit fel şi cu o anumită orientare a experienţei, în timp ce autorii acestui dicţionar înţeleg prin teorie orice fel de generalizare care cuprinde o arie mai largă. Deci, ideea, sensul, direcţia, interpretarea etc., sînt prezente în această definiţie.

c) În fine, ceea ce spuneam în legătură cu regularităţile empirice şi legile. Din punct de vedere al concepţiei noastre asupra ştiinţelor, ştiinţele trebuie să tindă spre formularea unor legi care să exprime relaţii obiective, inerente şi esenţiale **dintre** şi **dinlăuntrul** fenomenelor sociale.

Nu este deci vorba numai de regularităţi, ci de mult mai mult decît simple regularităţi, fără a nega existenţa unor regularităţi limitate, unele constanţe de nivel limitat. Aceşti termeni şi aceste regularităţi nu pot înlocui şi nu trebuie să înlocuiască categoria de **lege ştiinţifică.** Subliniem această problemă pentru că o ştiinţă adevărată tinde să formuleze legi.

Închei acest examen critic al articolului despre cercetarea empirică, subliniind limitele concluziilor sale, fără a subestima însă acel aspect pozitiv, faptul că recunoaşte necesitatea conceptelor şi categoriilor aşa cum de altfel o formulează. Pot să vă dau chiar formularea lor: „Chiar într-o ştiinţă empirică trebuie să existe elemente noţionale analitice; aceste elemente sînt chiar necesare înainte ca să devină posibilă enunţarea unei ipoteze şi verificarea ei în realitate". Vedeţi cîte „chiar-uri" se folosesc, cu toate că sînt nevoiţi să recunoască necesitatea aparatului conceptual, riguros stabilit şi probabil că matematizarea i-a obligat la acest lucru, pentru că aşa cum observă R. Boudon în „Analiza matematică a faptelor sociale" nu se poate face matematizare în ştiinţele sociale, dacă conceptele nu sînt precis definite. Fără aparatul conceptual nu se poate trece la sistematizare. Al doilea fapt pozitiv — tot cu limitele respective — este susţinerea necesităţii teoriei. În fond, combaterea empirismului plat şi sublinierea necesităţii teoriei sub forma unei game de teorii „ad-hoc" mijlocii şi de mare complexitate, înseamnă, în fond că recunoaşte importanţa teoriei sociologice, ca necesitate fundamentală, pentru a putea interpreta şi cunoaşte realitatea.

PREVIZIUNE ȘI PROGNOZĂ

În tematica cursului nostru de astăzi urmează să ne referim la previziunea științifică și întrucît la începutul lunii mai se împlinesc 150 de ani de la nașterea lui Marx, vom da ca exemplu de previziune un text din opera lui inedită în românește.

În primul rînd ce înseamnă a prevedea, a anticipa un fenomen social, o manifestare socială, pe baza cunoașterii prealabile a esenței fenomenelor și a legităților dezvoltării fenomenelor sociale?

Previziunea face parte din categoria sociologică la care ne-am referit în prelegerile noastre anterioare, și anume **reflectarea anticipativă.** Ea se deosebește de ipoteză prin aceea că ipoteza este o reflectare anticipativă posibilă, în timp ce previziunea are o cotă de probabilitate mult mai ridicată decît aceea a ipotezei. De asemenea, ipoteza este enunțată la începutul unei cercetări ce urmează să se desfășoare, în timp ce previziunea este enunțată în încheierea cercetării sau ca urmare chiar a acestei concluzii.

Pe ce se întemeiază previziunea științifică? Ea se bazează atît pe cercetarea fenomenelor anterioare, pe înțelegerea necesității și succesiunii, a esenței acestor fenomene, cît și pe cunoașterea legilor dezvoltării sociale, a legității vieții sociale. Se întemeiază deci, pe cunoaștere și înțelegere, dar în același timp pe concluziile unei multitudini de cercetări anterioare care au permis stabilirea legilor dezvoltării fenomenelor sociale în general sau în special, în cadrul unei anumite orînduiri.

Previziunea pornește de la o teză, adică de la o concluzie, nu de la o ipoteză. În prelegerile anterioare am arătat care este calea de la ipoteză la teză, teza avînd un caracter conclusiv, iar previziunea pornește tocmai de la teză, stabilind acest prognostic pentru viitor.

Logic, previziunea apare ca un silogism care are ca premisă majoră o teză, deci este o deducție teoretică care pornește de la o premisă elaborată. Previziunea socială, deși este fundamentată pe **practica socială,** este un elaborat teoretic; ea rezultă din studiul multor variante după o meticuloasă examinare în perspectivă a acestora.

Sociologic, previziunea, întemeindu-se pe cunoaşterea legilor sociale, pe legile dezvoltării societăţii, pentru a putea fi într-adevăr o previziune ştiinţifică, trebuie să asigure o cunoaştere reală şi profundă a fenomenelor, pe care să se întemeieze prognosticul. În societăţile producătoare de mărfuri, care se bazează pe producţia de mărfuri şi schimbul de mărfuri, este necesară tocmai înlăurarea acelui văl pe care-l aşează deasupra realităţii sociale fetişismul mărfurilor şi al banilor, în formele specifice, uneori antagonice, unei sau altei orînduiri.

Prevederea viitorului, în ştiinţele societăţii, se desfăşoară în diferite forme: în formularea ţelului, sensului desfăşurării unui proces social, în elaborarea unui plan economic şi social, sau în deducerea, în prevederea unui fenomen care continuă o succesiune de fenomene. Toate acestea au în societatea noastră o finalitate socială, servind dezvoltării conştiente a societăţii socialiste. Treptele previziunii sînt, în raport cu dimensiunile şi durata lor: **prognoza, planificarea, programarea şi proiectarea.** Pentru fiecare din aceste trepte ale previziunii, ale prevederii sociale, se pot da exemple în legătură cu caracterul însuşi al categoriei. Planul, spre pildă, se întemeiază pe cunoaşterea nevoilor societăţii, a posibilităţilor de producţie, a capacităţii de producţie a societăţii. Astfel, se stabilesc o seamă de ţeluri, menite să fie înfăptuite în decursul unei anumite perioade de timp, de către forţele creatoare ale societăţii. Scopul urmărit are un caracter de generalitate mai mare decît sistemul de indicatori pe care-l preconizează planul. Scopul formulează, într-o expresie sintetică, ceea ce caracterizează întregul ansamblu al indicatorilor, o formă principială pentru dezvoltarea societăţii.

În cunoaşterea ştiinţifică, caracterul revoluţionar al oricărei cunoaşteri ştiinţifice noi, cere o dată cu pătrunderea, intrarea în profunzimea fenomenelor cercetate şi **ieşirea din cîmpul** cercetării fenomenelor actuale şi **deschiderea unui cîmp de cunoaştere nou,** unui cîmp care apare tocmai prin aceasă ieşire din fenomenele cercetate, dar pornind de la pătrunderea, de la înţelegerea lor.

Pentru a putea realiza această cunoaştere ştiinţifică şi previziunea care-i urmează, folosim şi aici atît inducţia ştiinţifică cît şi deducţia. Inducţia care transformă ipoteza în teză şi dă putere previziunii ştiinţifice şi deducţia care transformă apoi teza în previziune. Vedem, deci din nou, strînsa legătură dintre ipoteză, teză şi previziune şi strînsa legătură dintre inducţia şi deducţia ştiinţifică.

Ele se împletesc, opunîndu-se se îmbină, se întrepătrund şi am putea spune că în procesul acesta al cunoaşterii şi al previziunii, corelaţia care apare din practica teoretică ar putea fi formulată în felul următor: cu cît se pătrunde mai adînc în cercetarea fenomenelor sociale, în cunoaşterea lor, cu atît mai amplă, mai îndepărtată şi mai sigură devine previziunea viitorului. Previziuni care n-au fost realizate, care s-au dovedit nerealizabile în cele mai diverse cazuri, au rezultat din cunoaşterea insuficientă, incompletă, eronată a fenomenelor sociale studiate. Ca urmare, nepătrunzîndu-se în toată complexitatea şi în adîncimea fenomenului social, cuantumul de certitudine,

proporţia în care previziunea putea fi formulată ca sigură, ca certă, era scăzută şi uneori dezminţită.

Dimpotrivă, cu cît cunoaşterea, pătrunderea fenomenelor sociale este mai profundă, mai completă, cu atît sînt înlăturate acele văluri, camuflaje la care ne-am referit şi astăzi şi în prelegerile anterioare. În societăţile bazate pe producţia de mărfuri, în special, înlăturarea aparenţelor create de fetişismul mărfurilor, creşte măsura certitudinii previziunii sociale.

Pentru a exemplifica şi în acelaşi timp pentru a aduce la cunoştinţa dv. o previziune pe care o consider cu totul excepţională, voi da citire unui fragment din lucrarea lui Marx elaborată în 1857—1858 despre care v-am mai vorbit nu odată şi care a premers cu 10 ani apariţia Capitalului (apărut în 1867).

Cartea se numeşte „Bazele criticii economiei politice" (prima parte a apărut în 1972 în limba română). Aceste „baze ale criticii economiei politice" au o valoare independentă, de sine stătătoare, faţă de „Capitalul". În multe privinţe, aici sînt exprimate idei care nu mai apar în „Capitalul".

Paragraful pe care vi-l voi cita se referă la contradicţia dintre baza producţiei burgheze şi dezvoltarea ei însăşi (contradicţia dintre principiul de bază al producţiei burgheze, măsura valorii şi dezvoltarea acesteia).

„Contradicţia dintre principiul de bază al producţiei burgheze — criteriul valoric (măsura valorii) şi dezvoltarea ei însăşi. Maşini etc".

„Schimbul de muncă vie cu cea obiectivată — ceea ce înseamnă aşezarea muncii sociale în forma contradicţiei dintre capital şi munca salariată — este ultima dezvoltare a raportului valoric (de valoare) şi a producţiei bazată pe valoare. Premisa acestui raport este şi rămîne — masa timpului de muncă nemijlocit, cuantumul muncii aplicate (folosite) ca factorul hotărîtor al producţiei avuţiei. Dar, în măsura în care se dezvolă marea industrie, crearea avuţiei adevărate depinde mai puţin de timpul de muncă şi de cuantumul muncii folosite, cît de (şi tot mai mult) forţa agenţilor * care sînt puşi în mişcare în timpul muncii şi care la rîndul lor — a căror „powerful effectiveness" ** — nu se află în nici un raport, faţă de timpul de muncă nemijlocită, pe care o cere producţia lor, ci depinde mai mult de stadiul general al ştiinţei şi progresului tehnologic, sau de aplicarea acestei ştiinţe la producţie.

Avuţia adevărată se manifestă mai mult — şi aceasta e dezvăluită de marea industrie — în imensa disproporţie dintre timpul de muncă folosit şi produsul acestuia, precum şi în disproporţia calitativă dintre muncă, redusă la abstracţia pură şi forţa procesului de producţie pe care-l supraveghează. Munca nu mai apare aşa de mult inclusă în procesul de producţie, ci mai mult omul însuşi se comportă ca supraveghetor şi regulator faţă de procesul de producţie. (Ceea ce se spune despre ansamblul de maşini, e valabil, de asemenea şi pentru combinaţia activităţilor omeneşti şi dezvoltarea comunicaţiilor omeneşti). Nu mai este

* Randamentul instalaţiilor.
** Eficienţă plină de putere (textul original este abrupt).

muncitorul cel care introduce obiectul naturii modificat ca intermediar între sine şi obiect; ci introduce procesul naturii pe care-l transformă într-unul industrial, ca mijloc între sine însuşi şi natura anorganică, pe care o domină. El se află alături de procesul de producţie, în loc să fie factorul principal al acestuia. În această transformare nu există nici munca nemijlocită, pe care o prestează omul însuşi, nici timpul care lucrează ci însuşirea propriei sale forţe de producţie generală, înţelegerea naturii şi dominarea acesteia prin existenţa sa ca organism social — într-un cuvînt, dezvoltarea individului social, care apare ca marea coloană de bază a producţiei şi avuţiei.

Furtul timpului de muncă străină, pe care se bazează astăzi avuţia apare ca o bază mizerabilă faţă de această nouă dezvoltare creată prin însăşi marea industrie. În timp ce munca în forma nemijlocită a încetat să fie marea sursă a avuţiei încetează sau trebuie să înceteze timpul de muncă să fie măsură şi, de aceea, valoarea de schimb, măsură a valorii de întrebuinţare. Surplusul de muncă al maselor a încetat să fie condiţie pentru dezvoltarea avuţiei generale, la fel ca şi nemunca celor puţini pentru dezvoltarea capacităţii (puterii) generale a creierului uman. Prin aceasta se desfiinţează producţia bazată pe valoarea de schimb şi prcesul de producţie materială nemijlocită, capătă însuşi o formă sărăcăcioasă şi contradictorie.

Dezvoltarea liberă a individualităţilor, şi de aceea, nu reducerea timpului de muncă necesară pentru a produce supramunca, surplusul de muncă, ci mai ales reducerea muncii sociale necesară la minimum căreia îi corespunde apoi pregătirea artistică, ştiinţifică etc. a indivizilor prin timpul devenit liber şi prin mijloacele create. Capitalul însuşi este o contradicţie în proces (în mers) prin aceea că frînează reducerea timpului de muncă la minimum, în timp ce, pe de altă parte, apreciază timpul de muncă, ca singura măsură şi sursă a avuţiei. Micşorează, deci, timpul de muncă în forma lui necesară pentru a-i mări forma de surplus; prin urmare, apreciază surplusul de timp de muncă, în măsură crescîndă, ca condiţie — question de vie et de mort — pentru cea necesară (timpul de muncă necesar). Pe de o parte, el cheamă la viaţă toate puterile ştiinţei şi naturii, precum şi combinaţia socială şi a comunicaţiei sociale, pentru a face independentă (relativă) crearea avuţiei, de timpul de muncă utilizat. Pe de altă parte, el vrea să măsoare forţele sociale imense create prin timpul de muncă, incluzîndu-le în limitele care sînt necesare pentru a păstra valoarea deja creată ca valoare. Forţele de producţie şi relaţiile sociale — ambele fiind laturi diferite ale dezvoltării individului social — apare pentru capital doar ca mijloace şi numai ca mijloace pentru a produce, pornindu-se de la baza sa meschină (mărginită). De fapt însă ele sînt condiţiile materiale pentru a arunca în aer această bază.

Natura nu construieşte maşini, nici locomotive, trenuri, telegraf electric, războaie automate etc. Ele sînt producţii ale industriei omeneşti; material natural transformat în organe (instrumente) ale voinţei umane şi activităţii umane asupra naturii. Ele sînt organe ale creierului omenesc create de către mîna omului; puterea cunoştinţei obiectivate. Dezvoltarea capitalismului arată în ce grad cunoştinţele sociale,

„Knowledge", *** au devenit forțe de producție nemijlocite și de aceea, condițiile procesului social al vieții însăși supuse controlului gîndirii sociale și transformate în conformitate cu el. În ce grad sînt create forțele de producție sociale, nu numai în forma cunoștințelor științei, ci ca organe nemijlocit ale practicii (PRAXIS) sociale: ale procesului real al vieții".

Și acum să încercăm să lămurim acest citat și să vedem în ce constă importanța lui. După părerea mea, sînt unele din paginile cele mai strălucite pe care le-a creat acest geniu al științelor sociale, care a fost Marx.

În acest pasaj, Marx, în fond, analizează trecerea de la societatea capitalistă la **societatea comunistă.** Aceasta este în fond tema pasajului. Trecerea aceasta este determinată de o contradicție (existentă) în însăși baza producției burgheze și dezvoltarea ei rezolvă problema. Iată de unde și titlul pe care vi l-am citat și vi-l reamintesc: „Contradicția dintre baza producției burgheze — măsura valorii — și dezvoltarea ei însăși, mașinile". În această pagină sînt examinate fundamentalele contradicții ale capitalismului și posibilitatea ieșirii din aceste contradicții și a trecerii pe calea revoluționară la noua orînduire socialistă și comunistă. Este formulată o previziune științifică pe care noi astăzi, după 110 ani de la elaborare, vom putea s-o apreciem împreună cît este de profundă și în raport cu profunzimea, cît este de amplă ca posibilitate de cunoaștere a viitorului. Și acum să analizăm cîteva premise din text, care ne vor ajuta să-l înțelegem mai bine.

În primul rînd, după părerea mea, aici, în fond, fără să se folosească cuvintele de revoluție științifică tehnică, tot pasajul se referă la revoluția științifico-tehnică. Se subliniază rolul revoluționar al științelor naturii și al științelor în general. Este apreciat și cu o extraordinară putere de pătrundere înțeles, sensul și **caracterul automatizator** al procesului de producție. Este examinată poziția omului în și față de procesul de producție. Este examinată problema timpului de muncă și a relației dintre timpul de muncă și relațiile economice, adică pentru anumite societăți, problema valorii care este o relație socială. În fine, sînt aici o seamă de idei care subliniau, acum mai bine de un veac, rolul creierului uman, al uneltelor pe care le gîndește creierul și le înfăptuiește mîna omului, adică aceste mașini perfecționate, sistemul acesta de mașini pe care Marx le caracterizează cu o formulă uimitoare: „puterea cunoștinței obiectivate". Iată cîteva premise care pot să vă ajute la interpretare, la înțelegerea mai rapidă a acestui text.

Marx făcuse, în capitolele anterioare, un scurt excurs istoric care se termină aci, cu prima frază. Să interpretăm textul:

Procesul de producție constă în relația dintre munca vie a oamenilor care lucrează și munca acumulată, materializată, obiectivată în unelte, instalații, mașini, aparate și alte mijloace de producție. Deci, în fond, procesul de producție este un raport, o acțiune a muncii vii, asupra muncii obiectivate, asupra muncii din trecut.

*** Cunoașterea în general.

În societatea capitalistă, relaţia dintre munca vie şi munca obiectivată este contradictorie. Marx spune „aşezată în formă contradictorie". De ce ? Pentru că munca trecută, acumulată şi obiectivată, nu aparţine muncitorilor care au investit această muncă ; atît maşinile cît şi materiile prime şi aparatele, aparţin capitalistului, clasei capitaliste. Este deci o contradicţie între munca vie a muncitorilor, a clasei muncitoare şi munca obiectivată din capitalism (în care se exprimă proprietatea capitalistă), mijloacele de producţie. Deci contradicţia dintre capital şi munca salariată.

Această contradicţie Marx o consideră ca ultima dezvoltare a raportului de valoare şi a producţiei bazate pe valoare. În raport cu comunismul, desigur că este ultima dezvoltare a raportului de valoare. În societatea capitalistă avem de fapt maxima dezvoltare a relaţiei de valoare, cea mai complet dezvoltată. O relaţie de valoare se poate întemeia pe producţia bazată pe valoare. Vă reamintesc că valoarea este un raport social, nu este o însuşire a obiectelor.

Valoarea este un raport social exprimat prin lucruri. La economie politică aţi studiat acest lucru. În comuna primitivă, grupurile de oameni, comunitatea de oameni, foloseau bunuri din natură, pescuiau într-un lac şi consumau după aceea rezultatul activităţii lor. Nefiind schimb de produse, neexistînd mărfuri, relaţia dintre aceşti oameni nu era o relaţie de schimb ; în comuna primitivă deci, nu exista nici valoare de schimb, nici relaţie de valoare. Bunurile se produceau în comun şi se consumau tot în comun.

În comunism, viitoarea producţie comunistă şi consumaţia în raport cu nevoile fiecăruia, desfiinţează schimbul de mărfuri, desfiinţează însăşi marfa, înlocuind-o cu bunuri produse şi consumate. Nu mai există valoare de schimb şi deci relaţia de valoare nu se mai interpune între oameni.

În scrisorile lui Marx către Kugelman există o foarte succintă, o foarte lapidară formulare asupra faptului că valoarea este acea formă de repartizare a muncii sociale specifică societăţii, în care există schimbul şi producţia de mărfuri. Relaţia de valoare există cu aproximativ 7.000 de ani în urmă ; în viitor ea nu va mai fi necesară. Volumul producţiei va fi atît de uriaş încît repartiţia şi consumaţia se vor face după nevoi. Schimbul de mărfuri va deveni inutil, **de neînţeles** şi relaţia valoare va dispărea.

Iată deci sensul acestei prime fraze din paragraful lui Marx ; dar pe ce se întemeiază această relaţie ? **Măsura** valorii care este ? Timpul de muncă, mai precis timpul de muncă socialmente necesar. Atrag atenţia că uneori se face confuzie între valoare, mărimea valorii şi legea valorii. Sînt trei elemente strîns legate între ele, dar complet distincte. De multe ori valoarea este definită eronat prin măsura valorii ; sînt două lucruri cu totul diferite.

Valoarea este o relaţie specifică societăţilor producătoare şi schimburilor de mărfuri, este o relaţie între oameni, rezultată din acest schimb şi implicit producţia de mărfuri. Măsura valorii, este modul cum se stabileşte mărimea valorii, în raport cu timpul de muncă, iar legea valorii, este o lege generală care reglementează dezvoltarea producţiei şi schimbului de mărfuri. Deci sînt trei noţiuni distincte pe

care nu trebuie să le confundăm. În ceea ce urmează, Marx se referă la măsura valorii, la măsurarea mărimii valorii după timpul de muncă. Şi aici intervine tocmai un pasaj de o extremă actualitate. Valoarea, după cum ştiţi, este măsurată după timpul de muncă necesar producerii unei mărfi. De aceea şi spune Marx premisa raportului valoric este masa timpului de muncă, cuantumul muncii folosite ca factor hotărîtor al producerii avuţiei. Şi acum intervine previziunea; dar în măsura în care se dezvoltă marea industrie, crearea avuţiei adevărate depinde mai puţin de timpul de muncă şi de cuantumul de muncă folosit şi tot mai mult de puterea agenţilor care sînt puşi în mişcare în timpul muncii şi care nu se află în nici un raport de timp nemijlocit de muncă.

În marea industrie automatizată, care este în stare să producă un volum imens de bunuri într-un timp redus, valoarea cuprinsă în aceste obiecte scade, se micşorează tocmai din cauză că timpul de muncă se reduce necontenit, iar valoarea instalaţiilor necesare, care intră şi ele în valoarea obiectului produs, nu depinde atît de timpul în care au fost făcute aceste investiţii, ci mai mult de stadiul general al ştiinţei şi progresului tehnologic şi de aplicarea acestuia la producţie. Marxismul a formulat ideea justă că **ştiinţele** sînt forţe productive. Deci aici este răspicat spus că nu de timpul de muncă necesar fabricării instalaţiilor va depinde fabricarea produselor, ci de nivelul atins de ştiinţă şi îndeosebi de progresul tehnic şi de aplicarea acestora în producţie, adică de ceea ce numim astăzi revoluţia tehnico-ştiinţifică.

Munca nu mai apare atît de mult inclusă în procesul de producţie. Omul se comportă mai mult ca supraveghetor şi regulator faţă de procesul de producţie. Ceea ce se spune despre sistemele de maşini este valabil şi pentru combinaţia activităţilor omeneşti şi dezvoltarea comunicaţiilor omeneşti.

Ce idee este exprimată aici? O idee cu totul revoluţionară. În toate societăţile de pînă acum; inclusiv în societatea capitalistă din epoca în care trăia Marx, omul, muncitorul, era un element al producţiei, era **inerent** producţiei, era înlăuntrul procesului de producţie. În societatea comunistă, în care instalaţiile automatizate vor produce mase uriaşe de bunuri, omul nu mai va fi o rotiţă intermediară între maşini, ci el le va supraveghea şi regla, va controla procesul de producţie, se va afla **alături** de procesul de producţie în loc să fie înlăuntrul acestuia. **Marx a prevăzut că în societatea bazată pe o industrie automatizată omul nu va mai fi o rotiţă dinăuntrul ei, ci va domina producţia din afară, dirijînd-o, avînd rolul de supraveghetor şi regulator faţă de procesul de producţie.**

După 110 ani de la exprimarea acestei idei, dacă ne gîndim la industria automatizată de astăzi, rolul de supraveghetor şi regulator al procesului de producţie pe care-l are omul din ce în ce mai mult, apare cu putere. Ceea ce se spune despre maşini este valabil şi pentru combinarea activităţilor omeneşti şi dezvoltarea comunicaţiilor omeneşti. În realitate ideea analogiei dintre sistemele de maşini şi combinarea comunicaţiilor omeneşti este formulată. Această idee extraordinară că muncitorul nu mai introduce între sine şi obiect o unealtă,

ci un întreg proces natural pe care îl transformă într-un proces industrial. De exemplu, construirea Hidrocentralei de la Porţile de Fier; acolo se captează energia apei şi se transformă în energie electrică. Dunărea este pusă să pună în mişcare industrii automatizate pe un mare teritoriu. Se poate obiecta: bine, dar maşinile sînt construite de om. Dar pun în mişcare alte maşini. De aici rolul conducător al industriei construcţiei de maşini, pentru că aceasta este industria care construieşte maşini pentru alte industrii, maşini pentru maşini. Omul nu construieşte maşina cu mîna lui, el foloseşte maşina pentru a construi o altă maşină. Mîna intervine ca organ al creierului.

Pînă acum Marx s-a ocupat de forţele productive, dar acum arată consecinţa acestora asupra relaţiilor de producţie şi spune: furtul timpului de muncă străină pe care se bazează astăzi avuţia, apare ca o bază mizerabilă, meschină, faţă de noua dezvoltare creată prin însăşi marea industrie. Adică, esenţa societăţii capitaliste constă în însuşirea de muncă străină; clasa capitalistă îşi însuşeşte o parte din munca clasei muncitoare. Deci această relaţie socială (relaţia de capital), este puterea de a dispune de muncă străină neplătită. În condiţiile unei industrii automatizate, capabile să producă o imensă cantitate de bunuri care să acopere toate nevoile societăţii şi să asigure fiecărui om după nevoile lui consumul, furtul timpului de muncă străin care este baza producţiei în societatea capitalistă, apare ca o bază mizerabilă, meschină, limitată faţă de baza nouă care se creează, aceea a industriei automatizate. Adică, însăşi dezvoltarea imensă a forţelor productive dezvăluie o forţă imensă care cere ca relaţiile de producţie să fie adaptate ei; pentru că relaţia bazată pe furt de muncă străină este o relaţie mult mai puţin productivă, este o bază mizerabilă pentru producţie. Adică, **marea industrie mecanizată şi auomatizată de astăzi cere revoluţia socialistă, impune revoluţia socialistă,** impune noi relaţii de producţie socialiste, pentru că baza de producţie a vechii societăţi capitaliste este mizerabilă şi meschină nedreaptă — exprimată prin cuvîntul „furt" — nu numai sub acest aspect etic, ci şi sub aspect strict economic şi tehnologic. Este necesară revoluţia socialistă pentru a revoluţiona relaţiile de producţie care nu mai pot trăi în vechea formă atunci cînd noua bază tehnico-materială este aceea a industriei automatizate şi mecanizate.

Această idee este dezvoltată în continuare analizînd relaţia dintre timpul de muncă necesar şi timpul de supramuncă.

În fond, în capitalism, după cum ştiţi, există o goană după supramuncă, adică reducerea în fond a salariului, a puterii de cumpărare a muncitorilor, sporirea supramuncii timpului în care muncitorul face muncă neplătită pentru capitalist.

Rămînînd în cadrul capitalismului, lupta trebuie dată pentru reducerea timpului de supramuncă. Dar Marx arată aici că, în fond, toate aceste contradicţii se rezolvă prin revoluţia ştiinţifico-tehnică şi apoi prin revoluţia socialistă. Problema însăşi este depăşită, pentru că apare o altă relaţie pentru timpul de muncă necesar (timpul în care omul îşi creează acele bunuri corespunzătoare salariului). În comunism, unde toate aceste relaţii valorice, inclusiv salariul, dispar, timpul corespunzător producerii salariului nu îşi mai are sens. Relaţia este alta:

ea înseamnă **cît timp trebuie să acorde omul supravegherii producției și cît timp acordă altor activități.** Există astăzi o întreagă sociologie a răgazului creator. Marx scria acum mai bine de 100 de ani despre om, despre individ, nu numai despre masă. Accentuînd pe necesitatea dezvoltării libere a individualităților și nu pe reducerea timpului de muncă necesară, pentru producerea supramuncii pentru că e depășit, ci mai ales reducerea muncii sociale necesară pentru supravegherea procesului de producție, pentru a avea cît mai mult timp liber pentru pregătirea artistică, științifică a indivizilor. Relația nu este cea dintre timpul de muncă necesar și supramuncă, care este specifică societăților de exploatare, ci între timpul muncii sociale redus la minimum și celălalt timp, devenit liber, căruia îi corespunde pregătirea științifică, artistică și altele.

Iată baza sociologiei marxiste a „loisirului". În comunism relația se schimbă, pentru că relația de valoare dispărînd, relația dintre aceste elemente ale timpului se schimbă fundamental.

Marx se întoarce la critică și apoi critică societatea capitalistă și dă o strălucită definire a capitalului. Ce este capitalul ? Este însăși o contradicție în mers, o contradicție în proces, prin aceea că împiedică reducerea timpului de muncă la minim și pe de altă parte apreciază timpul de muncă ca singura măsură și sursă a avuției. Iată cum capitalismul și capitalul se neagă pe sine înseși, pentru că relația care stă la baza capitalului și capitalismului este relația valoare, iar măsura, măsurarea valorii este timpul de muncă. În același timp, dezvoltarea forțelor productive în capitalism, apariția industriei automatizate, ghidate cibernetic, duce la reducerea la minimum a timpului de muncă pentru producerea obiectului, pentru valoarea obiectului, deci capitalismul în fond este o contradicție în mers care apreciază ca singura măsură a avuției timpul de muncă și în același timp prin automatizare, dezvoltarea îl reduce necontenit frînîndu-l însă și apare o altă contradicție a capitalismului : contradicția dintre progresul tehnic și relațiile sociale capitaliste care frînează acest progres tehnic.

Urmează un comentariu al acestei idei, pe care nu-l mai citesc, dar concluzia este foarte semnificativă. Pe de o parte capitalismul cheamă la viață toate puterile științei și naturii precum și combinația socială a comunicațiilor sociale pentru a face independentă crearea avuției de timpul de muncă, pe de altă parte el vrea să măsoare forțele sociale imense prin timpul de muncă, pentru a păstra valoarea.

Iată cum se explică această contradicție în mers. Forțele de producție și relațiile sociale, ambele fiind laturi diferite ale dezvoltării individului social apare pentru capital ca mijloc pentru a produce valoarea pe o bază mărginită, adică revine ideea că baza de producție a capitalismului este o bază mărginită, întemeiată pe însușirea de muncă străină neplătită, față de care noua bază a comunismului, industria perfecționată la maximum, permite individului social să controleze și să dirijeze procesul de producție.

Și, în fine, această caracterizare minunată și emoționantă pe care o dă Marx **producției contemporane nouă.** Referindu-se la mașini și sistemele de mașini ca organisme ale voinței umane și ale activității umane asupra naturii, spune : ele sînt organe ale creierului omenesc

create de mîna omului, **putere a conştiinţei obiectivate omeneşti.** De pildă ce este o rachetă ? Este puterea cunoştinţelor omeneşti obiectivate, este un obiect creat de mîinile oamenilor după comanda creierului omenesc, a gîndirii omeneşti, a ştiinţei omeneşti. De aceea această formulare mi se pare deosebită.

Şi în încheiere Marx arată că în societatea comunistă condiţiile procesului social şi forţele productive sînt supuse controlului inteligenţei sociale, gîndirii ştiinţifice a oamenilor şi toate aceste condiţii supuse controlului gîndirii sociale şi transformate în conformitate cu aceasta. Iată culmea materialismului lui Marx, care scoate în evidenţă rolul gîndirii ştiinţifice, al inteligenţei sociale a oamenilor. Pornind de la baza materială şi tehnică nu înseamnă prioritatea acestei faze faţă de gîndirea umană. Baza materială în societatea comunistă este condusă de către inteligenţa socială şi transformată corespunzător acesteia.

Din întreaga concepţie a lui Marx despre societatea socialistă se desprinde limpede ideea că numai prin ştiinţă, prin asimilarea de către socialism şi introducerea în procesul producţiei materiale a celor mai înaintate cuceriri ale ei — se poate crea acea înaltă productivitate, indispensabilă făuririi unui belşug de bunuri materiale şi spirituale, făuririi unei vieţi de înaltă civilizaţie.

Cu atît mai acută este această idee în condiţiile de astăzi cînd în lume este în plină desfăşurare o grandioasă revoluţie ştiinţifico-tehnică, cînd cunoaşterea umană înregistrează în intervale scurte progrese cum nu realiza nici în decenii ale trecutului. Ar fi o iluzie şi o gravă eroare să se considere că socialismul ar putea fi construit pe baza unor cunoştinţe perimate, a unor mijloace tehnice depăşite ; dimpotrivă, este stringent necesar ca tot ce e nou şi înaintat în ştiinţă şi cultură, ca şi în cele mai variate domenii ale activităţii sociale — conducerea economiei, administraţiei etc. să fie cu receptivitate încorporat în activitatea de edificare a noii orînduiri. Însăşi teoria marxistă, pe temeiul căreia se organizează societatea socialistă, reprezintă sinteza gîndirii ştiinţifice celei mai înaintate, a tot ceea ce a creat mai valoros spiritul uman pînă la Marx, — şi ea îşi trage forţa din capacitatea de a se îmbogăţi continuu pe baza însuşirii noilor cuceriri ale ştiinţei şi culturii, ale gîndirii şi practicii sociale. Numai prin ştiinţă, învăţămînt şi cultură se poate ajunge la acel înalt nivel de conştiinţă şi de pregătire pe care îl solicită tuturor membrilor societăţii progresul colectiv rapid, desăvîrşirea lor ca indivizi.

Nu aş face decît să repet un adevăr bine cunoscut şi de repetate ori subliniat, arătînd că ideea marxistă a legăturii indisolubile dintre ştiinţă şi socialism este aşezată de partidul nostru ca o piatră unghiulară la temelia activităţii de construcţie socialistă ; fără îndoială că acestui fapt i se datoreşte justeţea politicii urmate de la Congresul al IX-lea al P.C.R. în domeniul ştiinţei şi culturii, al şcolii şi creaţiei intelectuale, unul din factorii ce generează încrederea profundă cu care intelectualitatea urmează partidul.

Genialele idei ale lui Marx despre socialism, ca orînduire superioară din punct de vedere economic, politic, spiritual, întruchipînd cele mai înalte idealuri umaniste spre care au aspirat minţile luminate de-a lungul timpurilor — însufleţesc sutele de milioane de oameni

care în zilele noastre construiesc socialismul. Cu cît ele se transpun mai fidel în realitatea concretă a fiecărei țări potrivit particularităților specifice și în conformitate cu interesele vitale ale fiecărui popor, cu cît se vor înfăptui mai bine năzuințele spre bunăstare, democrație, dreptate și egalitate, cu atît va crește mai mult forța și puterea de atracție a socialismului în lumea întreagă.

REALITATEA SOCIALĂ

Realitatea socială apare ca o succesiune de fapte şi fenomene sociale, de evenimente istorice; oamenii de ştiinţă încearcă să desprindă în această realitate în continuă transformare, elementele caracteristice. În primul rînd, aceste elemente caracteristice sînt relaţiile de producţie, care condiţionează şi determină celelalte relaţii sociale.

În opoziţie cu toţi adepţii concepţiei idealiste, exponenţii concepţiei materialiste asupra societăţii susţin primordialitatea relaţiilor de producţie, care sînt în primul rînd relaţii materiale, stabilite în cursul desfăşurării producţiei materiale. Pe această temelie se dezvoltă o multitudine de relaţii interumane; caracteristic concepţiei materialiste asupra societăţii e tocmai faptul că ea constată, afirmă, **studiază totalitatea relaţiilor sociale.** Această idee de totalitate a relaţiilor sociale este esenţială pentru înţelegerea reală sau realistă a societăţii umane.

Relaţiile interumane constau în acţiunile reciproce dintre oameni. În fiecare raport sau în fiecare relaţie sînt cel puţin doi oameni, dar în viaţa socială reală e vorba de o mulţime de oameni, care au o infinitate de relaţii între dînşii. Aceste raporturi sînt reciproce, după cum există o reciprocitate în aceste acţiuni.

Relaţiile de producţie sînt relaţiile **dintre oameni**; ele cuprind **şi înţelegerea,** conştiinţa procesului de producţie. Aceasta permite descoperirea faptului că aceste relaţii nu mai corespund stadiului atins de dezvoltarea forţelor productive.

În procesul revoluţiei, care înlocuieşte o formă social-istorică cu alta superioară, intervine rolul activ al conştiinţei revoluţionare. Aceasta nu modifică cu nimic teza fundamentală a materialismului că existenţa determină conştiinţa, subliniază doar rolul demiurgic, rolul activ pe care încă în tezele asupra lui Feuerbach, în 1845 deci, Marx îl sublinia cu atîta tărie, **rolul activ al oamenilor în transformarea societăţii.** Deci teoria revoluţiei sociale şi mai ales a revoluţiei socialiste implică — **teoria rolului conştiinţei revoluţionare.**

Tot în realitatea socială sînt cuprinse **structurile sociale.** Societatea la început apare ca o totalitate organizată în moduri foarte dife-

rite. Sigur că într-un fel era organizată hoarda oamenilor care era ieşită din animalitate, altfel era organizată comuna primitivă, altfel organizată societatea feudală etc.; în raport cu modul de producţie şi în raport cu etapa istorică. Dar la început realitatea apare organizată cu o anumită structură specifică mai simplă sau mai complicată, mai săracă sau mai bogată, dar cu **o anumită organizare interioară care rezultă din acele moduri de producţie.** De aceea societăţile apar ca nişte **organisme sociale de producţie** care îşi crează mijloacele de existenţă şi îşi asigură viaţa socială. Această activitate a organismelor sociale se petrece în timp, **se desfăşoară,** deci este **un proces în timp.** Procesul acesta general al transformării realităţii sociale cuprinde totalitatea fenomenelor sociale, dar **înlăuntrul acestui proces există nenumărate procese specifice.** Dacă vorbim de societatea capitalistă constatăm înlăuntrul ei procesul de sărăcire al majorităţii ţărănimii, procesul de îmbogăţire al unor pături exploatatoare, procesul de urbanizare în cadrul unei ţări care se industrializează, şi alte procese. Iată deci o suită de fenomene care se desfăşoară pe unul şi acelaşi făgaş şi care formează un proces social.

Realitatea socială cuprinde faptele şi fenomenele sociale, relaţiile sociale la baza cărora stau relaţiile de producţie, acţiuni reciproce între oameni, structuri dinamice care se dezvoltă în timp, procese sociale transformatoare. Ceea ce mişcă înainte toată această totalitate de fenomene sociale, deci realitatea socială, este faptul că **înlăuntrul realităţii sociale există contradicţii, o multitudine de contradicţii,** în toate societăţile cunoscute pînă acum. Aceste contradicţii sînt de diferite feluri, exprimă diferite laturi ale realităţii sociale, ele sînt existente în toate societăţile.

O problemă care se pune este dacă în realitatea socială considerăm ca reală latura obiectivă sau latura subiectivă a realităţii sociale. Deci problema raportului dintre obiectiv şi subiectiv este în funcţie de existenţa în sine a fenomenului şi de reflectarea lui sau de reprezentarea lui în conştiinţă.

În fiecare totalitate socială trebuie să distingem latura obiectivă şi latura subiectivă sau latura materială şi latura ideală. **Amîndouă fac însă parte din aceeaşi realitate socială;** realitatea socială cuprinde ambele laturi: atît cea obiectivă cît şi pe cea subiectivă.

În societatea umană latura subiectivă este necesară însăşi existenţei şi dezvoltării laturii obiective. Reflectarea în conştiinţă a fenomenelor sociale permite sesizarea elementelor contradictorii ale fenomenelor şi a direcţiei lor de dezvoltare. Atunci cînd oamenii cunosc direcţia de dezvoltare a proceselor sociale acţionează pentru a accelera desfăşurarea lor.

Marxiştii susţin rolul determinat al vieţii materiale, primordialitatea factorului obiectiv; dar făcînd această distincţie trebuie să subliniem **interdependenţa acestor laturi,** ele acţionează continuu una asupra celeilalte, reciproc; între latura ideală şi cea materială există o interdependenţă în primul rînd caracterizată prin determinare şi reciprocitate.

Viaţa socială este foarte complexă; complexitatea rezultă din relaţiile multiple dintre oameni bazate pe relaţiile de producţie. Accentuînd

ideea de conexiune, de interdependenţă, de acţiune reciprocă, implicit în această interacţiune îşi au locul important contradicţia şi discordanţa, lupta contrariilor ca şi întrepătrunderea lor în societate. Atunci cînd accentuăm pe unitate, interdependenţă (din necesitate logică) implicit accentuăm şi pe discordanţă, lupta contrariilor. Aceasta există nu numai în societăţile alcătuite pe exploatare, ci lupta contrariilor există în toate societăţile. Numai prin această luptă se înţelege unitatea, putem explica mecanismul intern al societăţii. Desigur, această luptă are anumite aspecte în societăţile bazate pe relaţii antagoniste, unde o clasă exploatatoare exercită puterea sa, şi alt caracter a avut această luptă a contrariilor în comuna primitivă (numai că nu erau lupte, dar nu erau clase, aristocraţia sclavagistă era mai mult o pătură datorită poziţiei ei faţă de mijloacele de producţie). În societăţile bazate pe exploatare lupta contrariilor ia forma luptei dintre clasele antagoniste, iar în societatea fără clase ea are alte forme ale automişcării. Însăşi trecerea de la comuna primitivă la sclavagism, feudalism, mod de producţie tributar, cu saltul calitativ înfăptuit, a fost determinată de factori interni, nu exteriori societăţii, iar aceşti factori interni sînt explicaţi de această automişcare.

Interdependenţa fenomenelor înlăuntrul unităţii nu exclude, ci implică, include, lupta dintre elemente înlăuntrul societăţii, contradicţia de diferite forme şi grade din interiorul societăţii.

Termenul de **realitate socială** este foarte des întrebuinţat şi în şcoala sociologică a profesorului Dimitrie Gusti, ba mai mult tot acolo s-a încercat şi o definire a realităţii sociale. Menţionăm că şi asupra acestei categorii punctele de vedere sînt foarte diferite. (În cele din urmă punctele de vedere diferite exprimă diferenţa dintre concepţia materialistă şi idealistă a istoriei şi societăţii).

Tönnies şi pe aceeaşi linie Dimitrie Gusti consideră realitatea socială ca expresie a unei voinţe sociale, categorie pe care n-o defineşte. Într-adevăr ce înseamnă această „voinţă socială“ ? Cum se formează, cum apare şi cum se dezvoltă ? Care este relaţia acestei „voinţe sociale“ cu baza materială a societăţii ? Este o voinţă generică, unică, sau este divizată pe clase sociale ? Ce niveluri are — este numai o voinţă de existenţă a societăţii sau mai mult ? În ce constă oare ?

În ce raport se află cu „Spiritul“ din filozofia lui G. W. Hegel, cu „voinţa“ din filozofia lui A. Schopenhauer sau cu „voinţa de depăşire“ din opera lui F. Nietzsche ?

La întrebările acestea nici lucrările lui Dimitrie Gusti, nici cele ale discipolilor săi **nu răspund.**

Realitatea socială în concepţia lui Dimitrie Gusti este cuprinsă de 4 (patru) cadre şi 4 (patru) manifestări :

Cadre	— cosmic
	— biologic
	— psihic
	— istoric
Manifestări	— economică
	— spirituală
	— politică
	— juridică

Lăsînd la o parte simetria patrulateră să examinăm mai întîi această separare între cadre și manifestări.

În realitatea socială „cadrele" și „manifestările" se împletesc, nu se separă. Însăși distincțiunea aceasta exprimă oarecum rolul presupus **pasiv** și **dat** al cadrelor și **activ** al manifestărilor. Această împărțire, deși nu reflectă exact realitatea pentru că așa numitele „cadre" sînt de asemenea active, are o altă deficiență fundamentală — nu evidențiază **criteriul** după care se face distincțiunea, separarea. Diviziunea aceasta **sărăcește** considerabil prezentarea realității atît la „cadre" cît și la „manifestări". S-ar putea adăuga încă numeroase „cadre" și „manifestări" dacă ne-am potrivi la acest exercițiu.

Oare forțele productive reale ale societății nu cuprind și elemente de „cadre" precum și forța umană activă ?

Oare „istoricul" nu **implică** economicul și juridicul, politicul și spiritualul de la „manifestări", ca și pe vecinul său de la cadre „psihicul" ? Poate exista un psihic an-istoric, necuprins în biologie sau istoricul-uman ? Dacă „psihicul" cuprinde instituțiile, obiceiurile colective ș.a.m.d. acestea sînt în egală măsură juridice și etice deci nu pot fi reduse la „psihic". „Manifestările" (de ce economicul este numai „manifestare" ?) cuprind însă de fapt cea mai gravă alterare a realității ; aci dispare relația de determinare, raportul real dintre economic pe de o parte și juridic, politic, spiritual pe de alta. Toate sînt în aceeași enumerare benignă care încearcă să șteargă, să anuleze diferențierile și cauzalitatea — toate sînt la fel manifestări, iar caracterul determinativ în ultimă instanță al economicului, al infrastructurii, al bazei dispare. Dar ce fel de „manifestări", ale cui ? ale „voinței sociale" ? Dar această „voință socială" ea însăși este nebuloasă, un mister ; „Lebenswille" sau „Kraftwille" ? poate duce direct la iraționalism.

Dimitrie Gusti și-a dat seama probabil de inanitatea acestei noțiuni în sistemul său, întrucît nici nu s-a ostenit s-o definească și s-o explice deși ea ocupa locul central în model.

În măsura în care „manifestările" exprimă **viața socială reală** ele sînt determinate de **cerințele** obiective, de **nevoile** și **trebuințele** multilaterale ale acesteia și nu de o „voință" misterioasă.

În sistemul profesorului Gusti **corelația fundamentală** dintre existența socială și conștiința socială este obnubilată, iar **caracterul determinant** al existenței sociale față de conștiința socială este pierdut. Atît „cadrele" cît și „manifestările" cuprind elemente din cele două categorii fundamentale, iar corelația dintre ele **nu explică** nimic, ci formulează doar trimiterea la misterioasa „voință socială".

Nu am urmărit aci o analiză a sistemlui sociologic al lui Dimitrie Gusti, dar chiar o sumară examinare dovedește că nu reflectă dinamic, profund și multilateral adevărul realității sociale.

Singura concepție care reflectă adevărata realitate socială și dă explicația profundă a dezvoltării vieții sociale este sistemul creat de Marx la mijlocul secolului trecut — concepția materiaalistă a istoriei — care pînă astăzi a cucerit un prestigiu și o autoritate incontestabilă în luptă cu toate concepțiile idealiste, cu toți adversarii săi.

PROBLEMA MISTIFICĂRII REALITĂȚII SOCIALE ÎN CAPITALISM

De obicei prin mistificare se înțelege o falsificare intenționată. Nu despre aceasta vom vorbi. Ne vom referi la acea mistificare a realității sociale care rezultă în mod obiectiv și subiectiv dintr-un anumit stadiu de dezvoltare al producției sociale. Într-adevăr într-un anumit stadiu al dezvoltării sociale se produce o alterare, o mistificare a relațiilor dintre oameni. Spuneam că relațiile dintre oameni, acțiunile reciproce sînt cele care caracterizează realitatea socială. Cînd și de ce ? În istoria umanității atîta timp cît oamenii au trăit în comuna primitivă — care nu era de loc hoardă — în toată această perioadă relațiile dintre oameni erau directe, clare și simple. Bunurile erau produse împreună și erau repartizate de comun acord, toți participau la producerea bunurilor și totul se repartiza în comun. Cînd s-a produs o schimbare profundă în această viață ? În momentul cînd bunurile s-au transformat în mărfuri, cînd a apărut vînzarea și cumpărarea de mărfuri. În acel moment a început acea schimbare a naturii relațiilor sociale — ele nu mai erau directe, clare, simple, pentru că între oameni se interpun mărfurile, oamenii devin vînzători și cumpărători de marfă. În cadrul relațiilor directe s-au interpus o seamă de bunuri vandabile și cumpărabile. Din acel moment începe modificarea relațiilor dintre oameni. În locul relațiilor directe apar relații indirecte, mediate între oameni.

Cercetarea sociologică și istorică înlătură acele mistificări care nu îngăduie în condițiile societății precapitaliste și a societății capitaliste pătrunderea în realitatea socială adevărată. Pentru aceasta sînt necesare cunoașterea teoriei înstrăinării muncii sau alienării muncii, teoria marxistă a fetișismului mărfii, banilor și capitalului.

Ideea alienării are mai multe surse, economice, juridice, etice, se poate considera că într-o anumită formă (teologică) este exprimată și în cadrul unor religii. Dar teoria filozofică a alienării o găsim exprimată îndeosebi la filozofii germani G. W. Hegel și L. Feuerbach. La Hegel se găsește exprimată sub forma alienării spiritului în natură ;

spiritul se alienează şi crează natura. La Feuerbach această teorie are un conţinut materialist; analizînd istoria religiilor ajunge la concluzia că miturile religioase sînt un produs, alienarea vieţii oamenilor.

Atît în filozofia germană cît şi în economia politică engleză ideea alienării muncii se iveşte de timpuriu, dar problema este examinată **din interiorul** alienării. Critica lui Marx va fi aceea care va privi alienarea ca fenomen social, economic şi ideologic, o va examina **istoric, din afara alienării.**

Ne vom opri, mai întîi, asupra problemei alienării economice.

Încă Hegel observa că omul este un rezultat al propriei sale munci. Marx, în critica pe care o face filozofiei dreptului la Hegel [1], a ajuns la concluzia că pentru a explica problemele suprastructurii sociale trebuie să se ocupe de cercetarea societăţii civile, structurii economice a societăţii, adică baza economică a acesteia. Examinînd structura economică, problemele relaţiilor economice dintre oameni, Marx a constatat că ceea ce la prima vedere apare clar şi simplu, adică schimbul de mărfuri în societatea capitalistă, este nebulos şi complicat; în fond, sub această aparenţă simplă şi clară, se ascund lucruri foarte complexe. Mai tîrziu, cînd va da o formă definitivă lucrării sale „Capitalul" şi va analiza marfa care este un produs al muncii omului, în aparenţă lesne de înţeles, dar care exprimă toate contradicţiile societăţii capitaliste, Marx va constata că mijloacele de muncă cu care lucrează producătorii aparţin altor oameni, că produsele create de către producători aparţin altor oameni şi anume deţinătorilor de mijloace de producţie şi chiar activitatea producătorului însăşi aparţine altora, aparţine celor care deţin mijloacele de producţie. Această constatare stă la baza teoriei marxist-leniniste a înstrăinării muncii.

În ce constă înstrăinarea muncii în condiţiile capitalismului?

În relaţia denaturată dintre muncitor, mijloacele de producţie şi produsele muncii.

Apar cîteva aspecte principale ale acestui fenomen:

— mijloacele de producţie nu aparţin muncitorilor, producătorilor;

— forţa de muncă devine marfă, muncitorul este silit s-o înstrăineze, s-o vîndă pentru a supravieţui;

— se produce înstrăinarea producătorului de produsele sale, de opera sa;

— se produce înstrăinarea muncitorului ca om de întreaga viaţă socială.

Atît obiectele muncii, cele cu care lucrează muncitorul cît şi mijloacele de producţie nu aparţin în condiţiile capitalismului muncitorului, ci capitalistului. Muncitorul îşi vinde forţa de muncă pentru a putea trăi. El lucrează cu obiecte ale muncii pe care le foloseşte în procesul de producţie care aparţin altor oameni, altei **clase** — capitaliste. Din această cauză şi produsele muncii care rezultă din activitatea creatoare a muncitorilor, produsele muncii nu aparţin celor care le-au creat, le sînt străine, aparţin capitalismului, aparţin proprieta-

---

[1] K. Marx, *Contribuţii la Critica filozofiei hegeliene a dreptului*, în Marx-Engels, Opere, vol. I, E.S.P.L.P., Bucureşti, 1957.

rului mijloacelor de producţie şi a obiectelor munci. În general, din această situaţie, rezultă tocmai contradicţia dintre muncitor şi capitalist.

În activitatea productivă, în însuşi procesul de producţie, muncitorul nu poate să conceapă desfăşurarea acestui proces de producţie, nu-l conduce după cum consideră el necesar, deci nu poate lucra în mod conştient, nu poate elabora un program, un plan prin care să-şi coordoneze activitatea, pentru că mijloacele de producţie nu-i aparţin lui. Muncitorii nu pot să-şi desfăşoare tocmai acele însuşiri care sînt necesare acestei activităţi productive, în fond lucrează în condiţiile în care însăşi activitatea lor proprie este determinată de un factor din afară, de către capitalist, de clasa capitalistă, activitatea lor proprie le este străină.

O chestiune fundamentală este aceea privitoare la muncitori ca oameni sociali, poziţia muncitorilor în societatea capitalistă; în ce măsură îşi exercită funcţia de oameni totali, nu numai în activitatea productivă, dar şi în viaţa socială, în toată activitatea lor în societate. Faptul că mijloacele de producţie aparţin unei clase — clasa capitalistă — în timp ce altă clasă — proletariatul — munceşte, face ca aceasta să nu poată să-şi dezvolte facultăţile creatoare nu numai în procesul de producţie, dar şi în activitatea generală în viaţa socială, pentru că este îndepărtat de condiţiile istorice ale societăţii bazate pe proprietatea privată capitalistă a mijloacelor de producţie, înstrăinat de la rolul său necesar. Din cauza proprietăţii private, muncitorul nu-şi poate valorifica resursele sale creatoare în conducerea producţiei şi a societăţii.

S-ar putea ridica întrebarea: De ce foloseşte Marx termenul de **înstrăinare, alienare?** Este o reminiscenţă a filozofiei lui Hegel sau Feuerbach? Fără îndoială că nu din cauza aceasta ci pentru că termenul însăşi i s-a părut ca deosebit de potrivit şi de expresiv pentru a exprima o situaţie în care obiectele create de oameni se înstrăinează şi formează relaţia de înstrăinare între oamenii producători şi propriile lor produse. Activitatea principală a oamenilor le devine străină. Această situaţie specifică poate fi şi a fost numită de Marx ca situaţie de înstrăinare a muncii. Condiţiile de bază ale acestui proces de înstrăinare a muncii. Condiţiile de bază ale acestui proces de înstrăinare a muncii sînt tocmai apariţia proprietăţii private şi dezvoltarea diviziunii sociale a muncii. Atît timp cît oamenii trăiesc în comuna primitivă, atît timp cît mijloacele de producţie aparţin întregii colectivităţi nu putea să apară fenomenul de înstrăinare a muncii şi de înstrăinare a oamenilor de propriile lor produse. Produsele erau create în comun şi împărţite în comun după anumite norme interne, relaţiile dintre oameni erau simple, clare.

În urma creşterii productivităţii muncii sociale, perfecţionării uneltelor, în urma sporirii productivităţii muncii a apărut ca rezultat **un plus produs** care a creat posibilitatea obiectivă ca acesta (plus produsul) să fie însuşit de o parte a comunităţii şi anume de acei care începuseră să se ocupe de anumite probleme obşteşti ale comunităţii sau de război, de probleme administrative şi militare.

Proprieatea privată s-a format în comuna primitivă, ca urmare a dezvoltării forţelor productive, şi a procesului de diviziune socială a muncii. Există anterior o diviziune naturală a muncii, între bărbaţi şi femei, între tineri şi vîrstnici, dar cotitura cea mare se produce cînd de la această diviziune naturală a muncii se ajunge la **diviziunea socială a muncii,** la împărţirea în cadrul societăţii pe ocupaţii, activităţi şi profesiuni a oamenilor. Diviziunea socială a muncii a dus la apariţia acelui plus produs care a creat posibilitatea obiectivă a apariţiei proprietăţii private asupra uneltelor, armelor, vitelor. Abia mai tîrziu pămîntul a devenit şi el proprietate privată.

Odată cu apariţia claselor sociale, odată cu apariţia claselor exploatatoare, munca a devenit pentru clasele exploatate o robotă, o corvoadă, munca a devenit un chin.

În fond, odată cu un mare progres material şi tehnic se produce în aceste condiţii o degradare a însăşi speţei umane, pentru că această activitate principală a oamenilor creatori de bunuri — munca, creaţia — este scoborîtă la rangul de **mijloc de trai;** oamenii nu-şi pot dezvolta multilateral aptitudinile, însuşirile, capacităţile lor; creaţia liberă, colectivă este înlocuită de creaţia silită în serviciul clasei exploatatoare, oamenii muncii nu se mai pot împlini în opera lor, personalitatea lor este înnăbuşită, strivită. Şi totuşi această condiţie tragică a fost premiza unui mare progres economic şi cultural.

Descoperirea remarcabilă a gîndirii lui Marx este faptul că nu numai obiectele muncii se vînd, dar **însăşi forţa de muncă omenească se vinde şi devine marfă**; relaţia de marfă se extinde şi asupra forţei de muncă şi aceasta este faptul specific care deosebeşte societatea capitalistă de cele anterioare. Într-adevăr **forţa de muncă devine marfă în societatea capitalistă.** O dată cu această descoperire fundamentală, Marx începe elaborarea **teoriei fetişismului mărfii** care este o consecinţă directă a teoriei alienării.

Deci esenţa fetişismului la care se referă Marx constă în faptul că relaţiile dintre oameni, relaţiile sociale apar ca legate de lucruri, de obiecte, ca însuşiri ale acestor obiecte.

Cum se exprimă această constatare în lumea mărfurilor? Mărfurile sînt obiecte utile, dar în acelaşi timp şi obiecte destinate schimbului, vînzării-cumpărării. De la început marfa apare scindată, în acelaşi timp atît ca obiect util şi pentru consumaţie, cît şi ca obiect purtător de valoare. Marfa produsă nu este folosită de producător, este destinată schimbului, este vîndută şi cumpărată pe piaţă, piaţa fiind totalitatea relaţiilor de schimb. Pe piaţă însă se constată dacă mărfurile destinate schimbului corespund unor nevoi ale societăţii. Problema vînzării mărfurilor nu este numai o problemă de concordanţă cu nevoile sociale ci şi o problemă de măsură, de cantitate.

Independent de proiectele producătorilor patroni individuali care nu cunosc în prealabil nici ce mărfuri sînt cerute (sortimente, calitate), nici cîte mărfuri, ce cantitate este necesară pe piaţă, producţia lor apare ca supusă unor factori neprevăzuţi, necunoscuţi, misterioşi.

Iată deci că apar o seamă de contradicţii între cerinţele pieţii şi producţiei. Mărfurile se vînd şi atunci au o valoare de schimb, se realizează; dacă nu, producţia nu se valorifică, este inutilă, nu se

realizează. Deci produsele producătorilor de mărfuri au o lume a lor pe care ei nu o pot planifica nici controla, în condiţiile micii producţii de mărfuri şi a capitalismului premonopolist.

Într-o mică măsură în condiţiile capitalismului contemporan acest proces poate fi relativ reglat **în anumite limite,** dată fiind neconcordinţa dintre interesele capitaliste (goana după plus valoare) şi interesele întregii societăţi.

Marx în volumul III al „Capitalului" se referă la „lumea vrăjită şi întoarsă pe dos". Această lume rezultă din însăşi faptul că mărfurile sînt produse, destinate vînzării-cumpărării, nu sînt privite ca o necesitate de consum ci pentru schimb, o dată vîndute nu mai aparţin producătorilor ci altora. În privinţa producţiei şi schimbului de mărfuri în societatea capitalistă tabloul apare mult mai complicat şi mai misterios, pentru că în societatea capitalistă forţa de muncă fiind cumpărată de proprietarii capitalişti, produsele muncii le aparţin acestora. Marfa scoasă pe piaţă scapă complet de sub controlul producătorului şi continuă schimbul vînzare-cumpărare în condiţii care sînt cu totul străine muncitorilor şi în care ei nu pot interveni deoarece aceste mărfuri nu le aparţin lor. În felul acesta marfa apare ca un lucru cu însuşiri proprii, este fetişizată, iar la baza acestor însuşiri este **valoarea** care apare ca o însuşire intrinsecă a obiectelor. Valoarea se întrupează în obiecte, deşi este în realitate o creaţia umană, rezultatul muncii oamenilor şi exprimă o relaţie dintre oameni, **o relaţie socială,** un raport de producţie şi schimb în anumite condiţii specifice. **În felul acesta se creează condiţiile fetişismului mărfii,** a fetişismului **banilor** (marfă atotputernică), a **fetişismului capitalului.**

Modalitatea aceasta ca obiectele, bunurile create de oameni să se separe de producătorii cărora nu le aparţin în această lume a mărfurilor, duce la fetişismul mărfii; bunurile create de oameni apar şi se manifestă ca străine lor, ca o **putere** străină, din afară, ciudată şi misterioasă. Aci se poate constata filiaţiunea dintre teoria înstrăinării muncii, teoria valorii şi teoria fetişismului mărfurilor la Marx. Nu numai lucrările de tinereţe ale lui Marx dar şi cele de maturitate, îndeosebi „Capitalul" (volumele I şi III) sînt pătrunse de aceste idei şi le exprimă în mod repetat.

Sociologii burghezi, ca E. Durkheim, se referă la valoarea mărfurilor fără să vadă ceea ce este mai complicat şi profund în problema valorii care în aparenţă se înfăţişează ca o însuşire a obiectelor, lucrurilor produse de oameni, dar în fond nu este o însuşire a acestor lucruri, ci o relaţie între oameni, o relaţie socială de producţie care se exprimă prin înstrăinare, vînzarea lucrurilor. În aceste condiţii, munca socială a unui om nu se poate exprima decît în relaţie cu munca socială a altor oameni, prin produsele acestei munci sociale, în cadrul schimbului dintre aceste produse devenite marfă.

Deci valoarea este o relaţie între producători. Aceasta este o realitate descifrată de Marx pe baza unui studiu profund al societăţii contemporane şi a economiei acestei societăţi.

Totodată, Marx a stabilit şi **măsura** valorii. Valoarea este o relaţie între producători în condiţiile unei societăţi bazate pe proprietatea privată a mijloacelor de producţie, iar măsura valorii arată în ce pro-

porţie se face schimbul, după ce lege se conduce această lume a mărfurilor. În procesul de producţie tocmai din cauza proprietăţii private munca se despersonalizează, devine anonimă, fiecare muncă individuală îşi aduce contribuţia în procesul de producţie, dar se produce o despersonalizare a muncii.

O relaţie socială **calitativă** de producţie şi schimb trebuie însă în procesul schimbului să fie măsurată **cantitativ**, astfel măsura valorii sociale create trebuie să devină o măsură cantitativă. Această măsură cantitativă a muncii despersonalizate, a muncii abstracte se face după **timpul de muncă** adică timpul devine măsura muncii despersonalizate; pentru stabilirea timpului necesar producerii unei anumite mărfi, se stabileşte pe piaţă, prin concurenţa mărfurilor, o măsură mijlocie care exprimă tocmai timpul de muncă social necesar, adică timpul de muncă necesar pentru producerea şi reproducerea ei în condiţiile normale, adică ţinîndu-se seama atît de condiţiile productivităţii cît şi de nevoile sociale pentru acea marfă.

Problemele valorii şi problemele măsurării valorii au fost descifrate de Marx în cercetarea făcută asupra economiei capitaliste ; el a ajuns la cea mai importantă descoperire din ştiinţele sociale şi anume aceea a **plusvalorii**, relaţie care exprimă exploatarea muncitorilor de către capitalişti.

În sociologia sa E. Durkheim, nedescifrînd această realitate, fără să pătrundă în profunzime şi să explice esenţialul acestei situaţii, a rămas la suprafaţă, la constatarea unor fenomene derivate, nu fundamentale.

Marx n-a putut descoperi toate aceste fapte decît în momentul cînd a trecut de pe poziţia radicalismului burghez pe poziţia proletariatului, pe baza unei analize profunde ştiinţifice a datelor economice şi sociale. Pentru a înfăţişa acestea, Marx şi Engels au supus cercetării societatea contemporană şi a supus unei critici profunde atît filozofia germană, pe Hegel şi Feuerbach, cît şi economia politică engleză.

Dar faptul esenţial care a permis descoperirea fetişismului mărfurilor constă în maturizarea capitalismului. În epoca lor s-a produs o dezvoltare deplină a relaţiilor capitaliste, în producţia de mărfuri. Cît timp producţia de mărfuri avea forme nematurizate nu se putea pătrunde în miezul lumii mărfurilor şi realiza această analiză. O dată cu maturizarea deplină a producţiei şi schimbului de mărfuri în condiţiile capitalismului, cînd şi forţa de muncă devine marfă, în aceste condiţii Marx şi Engels au putut descoperi sub acest fetişism al mărfurilor, relaţiile de producţie sociale, relaţiile capitaliste de producţie, relaţii între clase, relaţii între oameni.

Aceasta explică şi fetişismul banilor şi pe cel al capitalului. Pentru reprezentarea echivalentului general al lumii mărfurilor, odată ce însăşi marfa apare ca obiect cu însuşiri miraculoase, banii ca echivalent — aur al lumii mărfurilor apar tot cu însuşiri miraculoase. Banii apar ca avînd o putere supranaturală de cumpărare şi vînzare a unor obiecte, devin simbol al avuţiei şi puterii. A apărut fetişismul banilor şi al aurului. În felul acesta toate contradicţiile sociale apar şi sub forma contradicţiilor dintre marfă şi bani, dintre producătorii de mărfuri şi deţinătorii de bani.

În fine, fetişismul capitalului ; capitalul — înseamnă bani ce se autovalorifică. Taina acestui proces de autovalorificare constă în faptul că, cu aceşti bani, clasa capitalistă cumpără forţa de muncă a proletariatului. Forţa de muncă a proletariatului creează noi mărfuri, produce noi valori în care există plusvaloare, care este partea neplătită de capitalişti muncitorilor din valoarea mărfurilor create de ei. Capitalul este în societatea capitalistă, forţa suverană atotputernică ce exploatează şi oprimă oamenii.

Dar, capitalul însuşi este în fond o relaţie economică, o relaţie socială de exploatare a muncii salariate, un raport social prin care banii capătă capacitatea de a se autovalorifica; era necesar ca economia politică şi sociologia ştiinţifică să descopere sub vălul aparenţelor, în această „lume vrăjită şi întoarsă pe dos" relaţiile ascunse, adevărul.

Economia politică burgheză nu acceptă premiza exploatării, implicit nu poate pătrunde în adîncimea procesului de producţie şi a procesului de schimb de mărfuri, nu vede decît ceea ce apare şi nu vede ceea ce este. Acelaşi fenomen se petrece şi cu sociologia burgheză care înregistrează şi descrie mai mult sau mai puţin exact, ceea ce **apare** la suprafaţa societăţii capitaliste, dar nu este în stare să descopere sub învelişul aparenţelor miezul vieţii sociale, care este obnubilat, întunecat, de fetişismul mărfurilor, fetişismul banilor şi de fetişismul capitalului.

Întrucît atît economia politică burgheză cît şi sociologia idealistă nu pot pătrunde în profunzime, în realitatea socială adevărată, această sarcină trebuie să fie înfăptuită de economia politică marxistă, de sociologia dialectică materialistă, care pătrund în adîncimea tutuor acestor probleme.

FORMAȚIUNEA SOCIAL-ECONOMICĂ ȘI ORGANISMUL SOCIAL DE PRODUCȚIE

M-am referit în prelegerile anterioare la unele definiții pe care Marx le-a dat societății, atît în scrisoarea către Annenkov, cît și în lucrarea sa despre „Muncă salariată și capital" și în „Capitalul".

Dar în mod special, marxismul n-a dat definiții unor categorii foarte generale, cum este aceea a societății. Atenția clasicilor s-a concentrat asupra definirii unor categorii istorice și sociologice care să reflecte dezvoltarea societății, treptele acesteia.

Formațiunea social-economică este tocmai o astfel de categorie, o idee fundamentală a sociologiei (Lenin) care caracterizează societatea pe o anumită **treaptă** de dezvoltare a ei. Formațiunile social-economice sînt etape istorice determinate, sînt **tipuri** ale societății în dezvoltarea sa continuă și — într-o măsură — reprezintă formele relativ stabile, în această curgere socială continuă. Formațiunea social-economică este, în același timp, o **unitate dinamică** ce exprimă corelația dintre baza materială, baza economică, suprastructură, formele conștiinței sociale, permite o explicare cauzală a relațiilor interioare, a corelațiilor interioare în această unitate, iar din punct de vedere al cunoașterii umane este un punct nodal pentru înțelegerea dezvoltării societății. În prelegerea anterioară m-am ocupat pe larg de comuna primitivă și de relațiile ce o caracterizează, de sclavagismul antic, de modul de producție asiatic, de feudalism, de capitalism și socialism. Deci, am examinat, în concret, pornind de la acel indicator caracteristic la care m-am referit, adică relațiile de producție, formele realității sociale în aspectele și laturile lor caracteristice. Nu vom repeta astăzi acel excurs istoric.

În înțelegerea acestei categorii de formațiune social-economică există, în genere, două interpretări printre filozofii și sociologii marxiști. Una dintre acestea se referă numai la **structura socială** și la suprastructură. În formațiunea social-economică trebuie să cuprindem — după acești gînditori marxiști — ansamblul relațiilor sociale și suprastructura juridică și politică a societății. Alții consideră că formațiunii sociale trebuie să-i dăm o mai largă interpretare și anume că în această

categorie trebuie să cuprindem atît forțele productive sociale și relațiile de producție, cît și suprastructura juridică și politică, precum și formele conștiinței sociale. Personal, mă asociez acestei a doua interpretări, care cuprinde în formațiunea social-economică și forțele de producție și formele conștiinței sociale pe lîngă structură și suprastructură, adică **totalitatea aspectelor și laturilor vieții sociale,** totalitatea relațiilor sociale și activității sociale. Motivele pentru care ne raliem acestui punct de vedere sînt următoarele : în primul rînd numai în această accepțiune vom putea explica **esența acestei formațiuni care constă în modul de producție** (mod de producție care caracterizează formațiunea social-economică) ; ori modul de producție este tocmai unitatea forțelor productive și a relațiilor de producție. Relațiile de producție nici nu pot fi înțelese fără a sublinia faptul că ele sînt forme graduale ale dezvoltării forțelor productive. Mai mult, pentru a înțelege noțiunea de formațiune social-economică, acest punct esențial al forțelor de producție reprezintă tocmai conținutul determinant al relațiilor de producție. Deci, ni se pare imposibil să lăsăm în afara formațiunii social-economice tocmai forțele productive.

De asemenea, credem că în interpretarea profundă a marxismului în epoca noastră, rolul conștiinței sociale trebuie subliniat în mod deosebit. Nu vom putea înțelege legile sociale decît evidențiind faptul că aceste legi acționează prin intermediul oamenilor care sînt ființe conștiente. Deci **activitatea conștiinței** oamenilor intră ca o componentă esențială în dezvoltarea societății. Dacă acesta este rolul conștiinței sociale trebuie s-o includem și pe aceasta în noțiunea cuprinzătoare a formațiunii social-economice. Sigur, se poate ridica o obiecțiune — aceea că e vorba de formațiune social-**economică.** Țin să subliniez că, de multe ori, în lucrările clasicilor se folosește denumirea de **formațiune socială.** Este însă necesar să accentuăm pe latura economică pentru că aceasta reprezintă miezul fundamental al acestor mari unități sociale.

Reamintesc aici o caracterizare a lui Lenin : „Numai **concepția materialistă a istoriei** aduce lumină în acest haos și oferă posibilitatea unei concepții largi, coerente și raționale asupra sistemului de economie socială istoricește determinat, ca fundament al unei orînduiri istoricește determinate a întregii vieți sociale a omului [1]. Deci, Lenin distinge **două** categorii :

a. prima, „sistemele economiei sociale" care corespund cu ceea ce Marx numea „organisme sociale de producție" avînd un caracter mai limitat dar fundamental — economic ;

b. a doua, „orînduiri istoricește determinate", adică formațiuni ale întregii vieți sociale a oamenilor care sînt atotcuprinzătoare (de aci expresia „întregii vieți sociale"), avînd un caracter total, incluzînd **toate** laturile și aspectele vieții sociale de la baza tehnică materială pînă la formele conștiinței sociale.

Lenin precizează și **corelația** dintre aceste două categorii — prima, cea economică întemeiază, este determinantă pentru cea de a doua, cea socială generală.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere complete*, vol. 4, Editura Politică, București, 1964, p. 38.

Dacă vă aduceţi aminte, într-o prelegere anterioară, atunci cînd ne-am referit la marfă, la munca înstrăinată, v-am atras atenţia asupra unui termen mai rar întîlnit în lucrările de astăzi, dar pe care Marx îl evidenţiază în „Capitalul"[1] — acela de **„organism social de producţie"**, termen cu atît mai important cu cît accentuează pe ideea de „organism social" care premerge interpretărilor cibernetice de astăzi şi subliniază profilul acestui organism ca fiind „de producţie". Consider că tocmai la acest „organism social de producţie" se referă Lenin atunci cînd în fraza citată spune că este fundamentul unei formaţiuni a întregii vieţi sociale a oamenilor. Deci, dacă corelăm aceste două idei din Marx şi din Lenin trebuie să înţelegem ca fundamental acest organism social de producţie, ca temelie a formaţiunii întregii vieţi sociale. Activitatea productivă se desfăşoară în anumite condiţii naturale şi cu anumite mijloace materiale create de om; producţia se realizează într-un cadru social de activitate, oamenii desfăşoară într-o formă organizată această activitate productivă, iar o dată cu ea îşi creează **propriile relaţii sociale** îşi dezvoltă **societatea.** În cadrul producţiei sociale apar **istoric** organismele sociale de producţie.

Marx în „Capitalul"[2] în paragraful care se referă la fetişismul mărfurilor, vorbind despre organismele sociale de producţie, subliniază că organizarea societăţii într-un anumit mod pentru activitatea productivă este tocmai ceea ce caracterizează organismele sociale de producţie.

Organismul social de producţie este o colectivitate umană, dar caracteristic este faptul că înlăuntrul colectivităţii umane există o anumită diviziune şi organizare a muncii sociale. De organizarea aceasta, de distribuirea muncii sociale depinde toată desfăşurarea vieţii economice în sînul organismului social; de desfăşurarea vieţii economice depinde însăşi dezvoltarea formaţiei sociale economice.

Marx, în „Capitalul", vorbeşte de formele preburgheze ale organismului social al producţiei şi spune că aceste vechi forme sînt mai simple şi mai clare; el se referă la analiza cantitativă şi calitativă a organismelor, accentuează tocmai faptul că diviziunea socială a muncii este esenţială pentru înţelegerea structurii calitative şi cantitative a organismului. Deci, fundamentul formaţiunilor sociale economice sînt organismele sociale de producţie specifice. Ceea ce caracterizează organismul social de producţie este organizarea sistemului de producţie şi diviziunea interioară a muncii sociale.

De ce anume depinde această organizare a muncii sociale ?

Ea depinde în primul rînd de gradul de dezvoltare a productivităţii muncii sociale. Această diviziune socială a muncii nu este întîmplătoare. Nu avem de-a face cu o succesiune arbitrară a dezvoltării sociale; diviziunea socială a muncii este caracterizată prin **gradul de dezvoltare a productivităţii muncii sociale şi de organizarea procesului economic.**

Ce este productivitatea socială a muncii ?

Ştim că un muncitor, într-un timp produce o anumită cantitate de produse; raportul dintre cantitatea de produse şi timpul în care se produce dă tocmai acest indice al productitvităţii muncii, dar noi nu ne

---

[1] K. Marx, *„Capitalul"*, vol. II, Editura Politică, Bucureeşti, 1960, p. 115, 116, passim.; K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 23, pp. 93, 122, 368—369 etc.
[2] K. Marx, *„Capitalul"*, vol. I, edit. citată, p. 115, passim.

referim la productivitatea individuală, ci ne referim la productivitatea socială, la productivitatea întregii societăţi, care este un raport, o corelaţie între valoarea nou creată şi numărul celor ce activează în sfera productivă.

Producţia socială are un anumit grad de productivitate determinat de nivelul tehnicii şi de experienţa de producţie a lucrătorilor pentru că producţia socială dintr-un atelier nu este la acelaşi nivel cu cea dintr-o manufactură sau dintr-o fabrică înalt mecanizată, automatizată. Avem de-a face cu grade diferite de dezvoltare a productivităţii muncii; productivitatea socială a muncii se referă la acest raport: timp, oameni, volum de produse inclusiv calitate.

Istoria arată că raporturile acestea de productivitate care s-au dezvoltat au atins diferite trepte în istoria umanităţii. De această dezvoltare a treptelor productivităţii muncii sociale au depins organizările, structurile interioare ale organismului social, iar de organizarea şi structura acestor organisme au depins marile organizaţii sociale, economice, formaţiunile care cuprind totalitatea laturilor producţiei sociale.

Organismul social de producţie este strîns legat de modul de producţie. Modul de producţie nu are în primul rînd caracter tehnic (de tehnologia producţiei se ocupă ştiinţele tehnice), ci acesta se referă **la felul special de unire, grupare, coordonare a forţelor productive şi a relaţiilor de producţie.**

Deci, este vorba de un mod special de unire a forţelor productive şi relaţiilor economice în cadrul acelei unităţi care se numeşte organism social de producţie şi acest mod diferit de unire pe diferite trepte istorice distinge epocile istorice ale evoluţiei societăţii şi formaţiunilor economice.

Referindu-ne la natură şi forţe naturale trebuie să precizăm că forţele naturale sînt strîns legate de forţele productive şi aceasta nu numai în primele orînduiri sociale, ci şi în cele contemporane unde ştiinţa şi tehnica ne permit ca „întregi procese naturale" să fie puse în slujba societăţii [1]. Forţele naturale folosite de oameni în procesul de producţie dobîndesc caracter de forţe productive (exemplu: forţa hidroenergetică).

Pentru a înţelege dezvoltarea formaţiunilor social-economice, în această accepţiune largă pe care o preferăm, trebuie să ne oprim un moment asupra **modului de producţie.** Aţi studiat la economia politică şi la alte discipline problemele producţiei şi ale modurilor de producţie. Ţin să atrag atenţia că în concepţia noastră asupra modului de producţie, esenţială este tocmai unitatea aceasta dinamică a forţelor productive cu relaţiile de producţie — forţele productive fiind ele însele un rezultat istoric al procesului de muncă al oamenilor, prin care elementele producţiei se transformă din factori naturali în factori sociali, folositori oamenilor. Chiar din zorii umanităţii, oamenii folosesc anumite obiecte, mijloace pe care le iau din natură şi le întrebuinţează; pe măsură ce se dezvoltă producţia, aceste elemente sînt transformate în obiecte ale producţiei sociale

---

[1] Ideea exprimată de Karl Marx în *„Grundrisse der Kritik der politischen Okonomie"*, scrisă în 1857—1858.

Modurile de producţie se disting între ele nu prin ce se produce, ci în primul rînd, prin felul **cum** se produce în societatea respectivă.

Modul de producţie condiţionează întregul proces al vieţii sociale, politice şi spirituale. El este determinant pentru caracterizarea formaţiei sociale, pentru că în modul de producţie se concentrează laturile esenţiale ale formaţiunii sociale. Lenin are un pasaj în care analizează relaţiile esenţiale în cadrul unei formaţiuni. „Numai reducerea relaţiilor sociale la relaţii de producţie şi apoi reducerea acestora din urmă la gradul de dezvoltare atins de forţele productive a oferit baza solidă pentru reprezentarea dezvoltării formaţiunilor sociale ca un proces istoric natural" *.

Termenul de reducere în acest pasaj nu trebuie înţeles în sensul unei reduceri calitative, ci în sensul unei referiri, unei evidenţieri a ceea ce este esenţial. Lenin subliniază ideea că în complexul relaţiilor sociale esenţiale sînt relaţiile de producţie. Şi, mai departe, se subliniază legătura indisolubilă dintre componentele modului de producţie. Această înţelegere oferă temelia **reprezentării** dezvoltării formaţiunilor ca un proces istoric natural. Deci marxismul consideră **succesiunea de dezvoltarea formaţiunilor ca un proces istoric natural,** în sensul de necesar. Pornind de la această idee leninistă vom înţelege mai bine de ce formaţiunile sociale sînt trepte ale dezvoltării istorice dar nu simple trepte care se succed întîmplător, ci trepte ale dezvoltării societăţii de la forme inferioare, la cele superioare, de la forme simple la cele complexe. Examinînd, în concret, treptele dezvoltării sociale e de subliniat faptul că ele cuprind dezvoltarea forţelor productive, a mijloacelor de producţie, a experienţei şi nu numai experienţei, ci şi a ştiinţelor productive, inclusiv procesul asimilării lor prin învăţămînt, transformarea relaţiilor de producţie, înţelegerea rolului productivităţii sociale sporite şi a rolului ei în dezvoltarea socială. În legătură cu modul de producţie capitalist, iar aceasta este valabil într-o măsură şi pentru altele în care există producţia de mărfuri — există o deosebire fundamentală între economiştii, filozofii şi sociologii marxişti şi cei idealişti, în înţelegerea fenomenelor, economice şi sociale. **Idealiştii (în totate variantele lor) sînt volens-nolens prada acelui fetişism imanent lumii mărfurilor. Ei observă aparenţele exterioare ale determinării sociale ale muncii. În loc să vadă sub învelişul acestor aparenţe relaţiile sociale ale muncii, ei se limitează să înregistreze sub o formă descriptivă sau interpretativă, aceste aspecte, aparenţe obiective ale unor relaţii sociale.** Pentru înţelegerea ştiinţifică a modurilor de producţie trebuie să pătrundem dincolo de învelişul acesta care face ca determinările sociale să apară numai ca forme materiale, numai ca însuşiri. Analiza problemei mărfii, a modului de producţie capitalist a permis analiza modurilor de producţie anterioare într-un chip nou care să explice dezvoltarea formaţiunilor sociale. Evidenţiind caracterul de relaţie socială a mărfurilor pentru toate orîndui-

---

* Atrag atenţia că în două ediţii care sînt în limba română, ale operelor lui Lenin, această idee este tradusă puţin diferit. În ediţia anterioară, *Opere*, se spune despre *prezentarea* dezvoltării formaţiunilor ; ni se pare mai corectă traducerea care se dă în ediţia albastră a operelor complete ale lui Lenin, în care se vorbeşte despre *reprezentarea* dezvoltării formaţiunilor sociale. Deci nu se referă la o simplă prezentare, ci la *reprezentarea dezvoltării formaţiunilor*, ca făcînd parte dintr-un proces istoric natural.

rile în care există această relaţie, marxismul a luminat într-un mod nou problema relaţiilor de producţie, toate relaţiile sociale. O dată cu aceasta şi acţiunile sociale, luptele claselor.

Deci, înţelegerea reală a lumii mărfurilor, înlăturarea acelui fetişism imanent al lor, la care se referea Marx, permite filozofilor, economiştilor şi sociologilor marxişti să explice profund atît procesul de producţie cît şi modurile de producţie, trecerile de la un mod de producţie la altul. Toate acestea ne dau cheia explicării fiziologiei, a dezvoltării, a trecerii de la o formaţiune socială la alta.

Suprastructura care se înalţă deasupra structurii este determinată de aceasta, dar în acelaşi timp exercită asupra bazei economice o puternică influenţă şi acţiune.

Astăzi putem considera că suprastructura are trei nivele sau straturi — **juridic, educaţional** şi **politic** — fiecare cuprinzînd o reţea de relaţii, de organizaţii şi de instituţii specifice. (Ne referim îndeosebi la suprastructura instituţionalizată). Din suprastructura politică face parte însăşi statul.

Reamintesc că am inclus în formaţiunea socială şi formele conştiinţei sociale ; în sensul că astăzi din ce în ce mai mult anumite forme de conştiinţă sînt legate direct de procesul de producţie. Să luăm două exemple — iată — ştiinţele tehnice, ştiinţele economice, matematicile. Dacă ştiinţele tehnice s-au dezvoltat în legătură nemijlocită cu producţia chiar de la început, astăzi constatăm că şi o parte a ştiinţelor umaniste îndeosebi ştiinţele economice, sociologia, psihologia socială sînt tot mai strîns legate de procesul de producţie, avînd un rol activ în organizarea, în raţionalizarea muncii, în selecţionarea mai bună a celor ce muncesc, pentru diferite locuri de muncă. Deci nu numai ştiinţele tehnice, dar şi o parte importantă a ştiinţelor umaniste este legată de producţie ; matematicile, care păreau foarte îndepărtate de problemele practice (deşi se sublinia totodată că originea lor este în nevoile vieţii practice), astăzi — în toate domeniile — intervin ca un instrument fundamental de cunoaştere şi de actitviate directă.

Tot astfel vorbim de caracterul **aplicativ** al sociologiei, pentru că ea este o ştiinţă care intervine direct în mai buna organizare a vieţii sociale.

De aceea considerăm că anumite forme de conştiinţă intervin în procesul de producţie direct sau indirect.

Alte forme ale conştiinţei sociale apar şi se dezvoltă în viaţa culturală generală şi mai cu seamă în activitatea ideologică, etică şi ştiinţifică.

Conştiinţa socială se exprimă şi în două nivele :

a) psihologia societăţii şi

b) conştiinţa teoretică.

Conştiinţa socială cuprinde deci atît **formele** conştiinţei sociale — literatura, artele, morala, ştiinţele — cît şi **nivelele** ei diferenţiate.

În ansamblul său conştiinţa socială intervine permanent în viaţa socială ; rolul activ al conştiinţei sociale faţă de existenţa socială face ca în realitate să existe o adevărată unitate, împletire continuă a acestora în cadrul formaţiunii sociale.

MODUL DE PRODUCȚIE

Am arătat că marea unitate socială care caracterizează o epocă istorică este organismul social de producție sau, mai larg, formațiunea social-economică. Aceste mari organisme reprezintă reunirea forțelor de producție și a relațiilor de producție.

Marx se referă adesea la **formele sociale ale producției**; ele sînt caracterizate de relațiile de producție, iar structura relațiilor de producție caracterizează orînduirea socială și formațiunea socială economică.

„Oricare ar fi formele sociale ale producției, cei ce lucrează și mijloacele de producție rămîn totdeauna factorii ei. Atît muncitorii cît și mijloacele de producție sînt însă numai în mod potențial factorii producției. Pentru ca, în general, să aibă loc producția ceilalți factori trebuie să se unească. Modul special în care are loc această unire distinge diferite epoci economice ale structurii societății".

Marx susține că — luați separat — acești factori nu pot asigura producția, că numai unirea lor reală poate asigura succesul producției, iar modul special în care are loc această unire distinge epocile economice ale istoriei societății. Faptul că există o unire a forțelor productive și ale mijloacelor de producție este un lucru general valabil în toate orînduirile și ceea ce este esențial și caracteristic pentru a înțelege modul de producție este tocmai faptul acesta, că **modul special de reunire este diferit de la epocă la epocă.** Prin modul de producție înțelegem unitatea distinctivă care exprimă **felul cum** sînt reunite forța de muncă și mijloacele de producție. Studiul realității istorice arată că modurile de producție sînt diferite de la o epocă istorică la alta.

Modul de producție nu se referă la modul **tehnologic** de producere a bunurilor, ci la **modul social,** la raportul social, la **organizarea socială de producere.** Referindu-ne la modul acesta special de reunire, știți, bineînțeles, că forțele productive cuprind mai multe elemente, în primul rînd forța umană, adică forța de muncă, apoi mijloacele de producție, care, la rîndul lor cuprind obiectele muncii și mijloacele muncii; organizarea socială a producției însăși este o forță producttivă, științele tehnice sînt științele care servesc producției, precum și învățămîntul ca

factor hotărîtor al calificării cadrelor. Esențială pentru caracterizarea modului de producție este poziția forței de muncă în acest complex.

Ce înseamnă **forța de muncă ?** Marx a formulat o definiție : „Forța de muncă este totalitatea aptitudinilor fizice și intelectuale care există în organism, în personalitatea vie a omului și pe care el le pune în funcțiune cînd produce valori de întrebuințare de orice fel". Forța de muncă este nu numai forța fizică a omului, ci **totalitatea** aptitudinilor fizice și intelectuale. Aceste aptitudini fizice și intelectuale există în organism, în personalitatea vie a omului. Marx se referă, deci, la **personalitatea omului ;** forța de muncă este implicată în întreaga personalitate vie a omului. Din această definiție a lui Marx, a forței de muncă, rezultă multe aspecte importante pentru înțelegerea **istorică** a acestei categorii. Aceste însușiri și aptitudini sînt puse în mișcare de oameni pentru a produce, pentru a crea. Forța de muncă îmbinată cu mijloacele de producție intră într-o anumită relație care nu e numai între individul singular și obiectul muncii, ci între ansamblul producătorilor și mijloacele de producție, pentru că producția umană de la început a fost o producție **socială.** Omul este un producător social, este o ființă care produce în societate, în cadrul ei, în diferite corelații și forme sociale de organizare.

Între raporturile de producție și forțele productitve există o strînsă și indisolubilă relație de determinare care face ca forma raporturilor de producție să fie determinată de legătura dintre forța de muncă și mijloacele de producție. Producția este socială și modul de organizare a muncii, diviziunea socială a muncii este un element **calitativ** important care își pune pecetea și asupra raporturilor de producție. Raporturile de producție dintre oameni sînt multilaterale ; ele exprimă o totalitate de elemente și de aspecte. Acestea cuprind și relațiile de proprietate și relațiile dintre diferitele grupuri care ocupă anumite poziții în procesul de producție precum și relațiile de repartiție a bunurilor materiale, precum și relațiile de consum.

Întrucît în literatura economică se vorbește abia în ultimul timp de relațiile de consum [1] în timp ce conținutul celorlalte elemente ale relațiilor de producție sînt relativ cunoscute poate că este necesar să facem cîteva precizări :

După părerea noastră relațiile de consum au o importanță deosebită pentru că spre deosebire de celelalte momente ale reproducției, care în fapt reproduc la scară lărgită condițiile anterioare de producție, relațiile de consum contribuie la crearea premizelor pentru modificarea acestor condiții în viitorul proces de producție.

Forma cea mai generală a relațiilor de consum ne este dată de proporția dintre fondul de acumulare și fondul de consum la analiza căreia se cer abordate o serie de probleme cum ar fi efortul economic al societății pentru dotarea tehnică a economiei, concretizat în politica de investiții, politica în domeniul fondurilor sociale de consum și altele.

Multe formule simplificate care se folosesc în economia politică burgheză accentuează asupra relației de proprietate ca raport între om și obiect. Se înțelege că proprietatea este legătura între oameni și obiectele

[1] *Lupta de clasă*, nr. 7, 1968, pag. 32.

desemnate. Ceea ce distinge însă proprietatea este tocmai **forma socială** a acestei legături, a acestui raport. Proprietatea este expresia unei relații sociale **între oameni** față de lucruri. Raporturile de proprietate sînt raporturi sociale, parte integrantă a raporturilor de producție. Proprietatea este, în fond, o formă socială în care se stabilește relația între om și lucru, este o formă socială care se schimbă în decursul istoriei, în dezvoltarea societății omenești.

În fine, producția socială este destinată oamenilor, ea trebuie să fie repartizată. Această repartiție este totdeauna determinată, ea are fizionomia raporturilor de producție. Așa cum sînt raporturile de producție așa sînt și raporturile de repartiție. Relațiile de repartiție poartă amprenta raporturilor de producție și a raporturilor de proprietate.

Raporturile de producție sînt fundamentale, formează miezul, ansamblul relațiilor sociale, dar relațiile sociale sînt mult mai vaste decît relațiile de producție.

Marea descoperire a lui Marx continuată de Engels și Lenin a fost aceea că din multitudinea raporturilor sociale, a relațiilor sociale, a desprins și identificat ca esențiale raporturile de producție. Dar niciodată Marx și Engels nu au redus totalitatea relațiilor sociale la relațiile de producție.

Procesul de transformare totală a relațiilor sociale este un proces îndelungat și care se desfășoară după anumite reguli obiective care cer timp. Aci subliniem tocmai această corelație dintre raporturile de producție și totalitatea relațiilor sociale în care ele sînt îmbrăcate. Ceea ce determină modul special în care se produce reunirea în cadrul tuturor acestor orînduiri a forțelor productive și a relațiilor de producție **este forța productivă a muncii, gradul ei de dezvoltare, felul cum este realizată corelația dintre forța de muncă și mijloacele de producție.** Raporturile de producție pot accelera dezvoltarea socială sau pot frîna dezvoltarea socială întrucît ele nu se dezvoltă sincron cu forțele de producție. În felul acesta se produce o discordanță care are o însemnătate istorică deosebită. Această discordanță între rapiditatea dezvoltării forțelor productive, gradul lor de dezvolare, caracterul acestora și structura și caracterul relațiilor de producție poate duce la accentuarea unui conflict, pînă la revoluția socială. Revoluția economică este o restructurare, o ajustare a caracterului relațiilor de producție la noul caracter al forțelor productive. De ex. în cadrul societății feudale s-au dezvoltat forțele productive moderne, s-au dezvoltat în primul rînd manufacturile; înlăuntrul manufacturilor, pe lîngă munca iobagilor a fost folosită munca salariată. Prin utilizarea unor muncitori salariați, caracterul forței productive s-a schimbat, productivitatea muncii, intensitatea producției a crescut și raporturile de producție s-au schimbat, au devenit capitaliste. Treptat conflictul a crescut pînă cînd acesta a devenit atît de puternic încît a impus o răsturnare a vechilor raporturi de producție feudale și introducerea ca dominante a raporturilor de producție noi, capitaliste.

Ajunsă pe o anumită treaptă de maturitate, o anumită formă istorică determinată este lepădată și face loc unei forme superioare.

Baza tehnico-materială devansează ansamblul relațiilor și raporturilor din societate, forma socială rămasă în urmă este revoluționată

de această nouă bază tehnico-materială și de cei care o utilizează — oamenii care lucrează.

Se produce un conflict între dezvoltarea materială a producției și forma ei socială. Acest conflict duce la criză care impune o anumită soluție — o revoluție socială — introducerea unei noi orînduiri sociale.

Am accentuat că modul de producție este modul special, diferențiat în care se produce reunirea forței productive cu relațiile de producție, a forței umane cu mijloacele de producție, ceea ce determină formele sociale. Referindu-ne la modul de producție, ne referim la modul special de reunire a forțelor și raporturilor de producție, deci putem să spunem că formele sociale economice sînt caracterizate prin modurile de producție, dar o formă sau o orînduire socială se poate deosebi de alta, o orînduire se diferențiază **calitativ** de altă orînduire prin modul ei de producție, aceste moduri de producție calitativ diferite determină calitativ diferența dintre orînduiri.

Dacă am sistematiza aici cele discutate în toate prelegerile noastre în legătură cu această alcătuire a realității sociale, am constata următoarele: punctul de plecare exterior societății umane, dar necesar acesteia — este **natura** și **forțele naturale**, adică acele forțe la care se gîndește Marx cînd se referă la **forțe naturale** ale producției, forțe pe care oamenii le utilizează pentru viața lor, transformîndu-le în forțe sociale; **baza materială** a societății (a nu se confunda cu baza social-economică) cuprinde **condițiile materiale ale producției** pe care le pun în mișcare forțele **productive** a căror conținut a fost deja prezentat. Urmează apoi — **baza economică — structura economică** a societății, adică ansamblul relațiilor de producție. O dată cu dezvoltarea relațiilor de producție, cu apariția grupurilor de oameni care ocupă diferite poziții față de mijloacele de producție, apar clasele sociale și deci relațiile de clasă. **Modurile de producție** explică felul cum se înfăptuiește producția socială, natura relațiilor între forțele productive și raporturile de producție.

Forțele productive și relațiile de producție formează în unitatea lor **organismul social de producție** determinat pe diferite trepte ale dezvoltării sociale. În nemijlocită legătură cu producția, ca un fenomen social legat de procesul de producție este limba, precum și alte mijloace de comunicare ale oamenilor în procesul activității lor.

Deasupra acestora se ridică **suprastructura**; Marx vorbea mai ales de o suprastructură juridică și politică; în epoca noastră rețeaua de instituții și organizații educaționale s-a dezvoltat întratîta încît se poate vorbi și de o suprastrucută educațională. Apoi, **formele conștiinței sociale** — știință, ideologie, morală, artă, religie (ca formă denaturată a conștiinței sociale).

Iată deci alcătuirea societății în felul cum o deducem din lucrările clasicilor marxism-leninismului. Dar nu o alcătuire abstractă: este vorba de alcătuirea societății pe trepte concrete ale dezvoltării istorice pentru că formațiunile sociale sînt tocmai verigi ale dezvoltării istorice, sînt **tipuri** relativ stabile.

O clarificare necesară este aceea dintre organismul social de producție și modul de producție. Amîndouă cuprind atît forțele productive cît și relațiile de producție, ambele categorii se referă la unirea, gru-

parea acestor elemente fundamentale ale vieții sociale. Dar în timp ce prima, organismul social de producție, desemnează **colectivitatea vie, istorică** specifică, cealaltă, modul de producție, evidențiază modul, **felul cum sînt grupate** forțele productive și relațiile de producție. Prima prezintă marea **unitate** socială vie, cealaltă subliniază funcționarea, mișcarea, mecanismul acesteia. În acest sens modul de producție accentuează asupra aspectului **dinamic, funcțional**, definitoriu pentru formațiunea socială respectivă.

Caracterizarea organismelor sociale de producție servește îndeosebi economiei politice și istoriei universale, mai ales istoriei **sociale**, în timp ce precizarea modurilor de producție servește **tipologiei sociologice și economice** păstrîndu-și întreaga însemnătate pentru **periodizarea** istorică. Reamintim faptul că revoluționarea modurilor de producție se produce nu numai prin intrarea în conflict a forțelor productive noi cu relațiile de producție învechite, ci se datorește și faptul că forțele productive dezvoltate și înnoite nu mai încap în vechiul mod de producție, nu se mai potrivesc cu acesta, se produce o discordanță generală în organismul social de producție care arată că forțele productive au intrat în conflict cu **vechiul mod de producție.** „Forma burgheză în care sînt folosite noile forțe de producție a devenit neîncăpătoare pentru ele, iar acest conflict dintre forțele de producție și modul de producție nu este un conflict născut în mintea oamenilor... ci sălăsluiește în faptele reale, există în mod obiectiv, în afara noastră, independent de voința sau de acțiunea chiar a acelor oameni care i-au dat naștere“ [1].

Merită să subliniem încă un aspect. În legătură cu acei filozofi și istorici care susțin teza **nerepetabilității** în viața socială. O seamă de gînditori atît istorici, cît și sociologi susțin că ceea ce distinge viața socială de dezvoltarea naturii este faptul că în timp ce în natură avem repetări ale unor fapte, în viața socială nu există această repetabilitate. La o comparație primară și superficială, în adevăr este greu de susținut repetabilitatea în societate. Dar, înțelegînd științific dezvoltarea societății omenești, în lumina ideii fundamentale de formațiune social-economică, considerînd cheia explicării acestora în succesiunea modurilor de producție, vom constata că în această succesiune a modurilor de producție apar anumite laturi, aspecte care sînt asemănătoare. Sigur, că istoria nu repetă exact succesiunea unor moduri de producție în Bolivia ca în Franța sau în Cambodgia ca în Anglia. Dar, pornind de la datele fundamentale ale modurilor de producție și considerînd că o societate nu este obligată să treacă prin toate treptele prin care a trecut o alta, sînt anumite constante sociale, anumite forme necesare de dezvoltare socială care apar datorită existenței unor relații de producție asemănătoare, și în acest sens există temeiul să susținem că și în viața socială se manifestă în anumite limite această repetare.

Deci fără a susține o repetabilitate mecanică, sau o comparație mecanică, constatăm că prin interpretarea marxistă a formațiunilor sociale,

---

[1] F. Engels, *Dezvoltarea socialismului de la utopie la știință;* K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 19, Editura Politică, București, 1964, p. 217. Același citat se află și în F. Engels, Anti-Dühring, K. Marx, F. Engels, *Opere*, vol. 20, Editura Politică, București, 1964 p. 264.

prin înțelegerea rolului — cheie al modurilor de producție avem posibilitatea să cunoaștem mai profund dezvoltarea unor țări diferite.

Succesiunea formațiunilor social-economice se face de la inferior la superior, de la simplu la complex, adică într-un sens de **progres.** Această dezvoltare, în care forțele de producție reprezintă în special continuitatea, iar relațiile de producție o relativă discontinuitate. Ea a fost sesizată și de diferiți filozofi idealiști. Ei au încercat să dea și o schemă (vă amintiți de ceea ce am spus în legătură cu aceasta despre Comte sau Spencer). Ceea ce nu au văzut filozofii și sociologii burghezi este că progresul acesta, în condițiile societăților cu clase antagoniste, are un caracter antagonist, se desfășoară în condițiile unor profunde contradicții. Deci progresul, care este constatat în toată perioada istorică a societăților cu clase antagoniste are un caracter antagonist, contradictoriu. În același timp, trebuie să subliniem că legile care acționează în fiecare formațiune, cît și în succesiunea fiecărei formațiuni, ca forme de realizare a unor legături interne, necesare, inerente, acționează **în sensul dezvoltării sociale.** Tot astfel se explică, prin cercetarea lumii contemporane, de ce acționează **necesitatea revoluției sociale** și se confirmă concluzia marxism-leninismului a inevitabilității pieirii capitalismului și a victoriei revoluției sociale.

În sfîrșit, această înțelegere a succesunii formațiilor social-economice **permite și o periodizare științifică a dezvoltării istoriei umanității.** Numai pornind de la premizele științifice ale marxismului, de la concepția materialistă și dialectică a istoriei se poate înfăptui o periodizare științifică atît a istoriei universale, cît și a istoriei diferitelor societăți, a diferitelor țări. Desigur că și în legătură cu această periodizare pot fi puncte de vedere, nuanțe diferite între oamenii de știință, dar liniile fundamentale sînt clarificate de înțelegerea științifică a succesiunii formațiilor sociale care se produc în sens ascendent.

CLASELE SOCIALE ŞI LUPTA DE CLASĂ

Trecerea de la o orînduire socială la alta, înlocuirea relaţiilor sociale vechi cu relaţiile noi nu se realizează de la sine, automat, ci cu **participarea activă a oamenilor**, prin lupta unor mari grupe de oameni, prin lupta claselor sociale. Această luptă este motorul dezvoltării istorice.

Clasele sociale rezultă din modul de producţie, din însăşi **natura relaţiei dintre forţele productitve şi raporturile de producţie.** Aceasta determină, structurează, societatea şi conturează acele mari grupe de oameni care sînt **clasele.**

Succesiunea istorică a modurilor de producţie determină şi succesiunea istorică a claselor sociale, după cum şi acestea acţionează puternic asupra mecanismului şi profilului modurilor de producţie.

Clasele sociale **fundamentale** caracterizează orînduirea socială ; ele pot apare înainte dar se maturizează în orînduirea specifică, ele pot dispare o dată cu formaţia determinată, sau pot dura, în noi condiţiuni, şi după dispariţia orînduirii.

Numai **proletariatul** — clasă revoluţionară pînă la capăt — îşi menţine rolul revoluţionar din societatea capitalistă şi după preluarea puterii în societate, în stat, pentru construirea revoluţiionară a socalismului şi comunismului.

Lupta claselor (Klassenkampf * la Marx) este expresia contradicţiei istorice în societate.

În lucrarea sa „Marea iniţiativă", V. I. Lenin caracterizează astfel clasele sociale : „Prin clase înţelegem mari grupuri de oameni care se deosebesc între ele după locul pe care-l ocupă într-un anumit sistem de producţie socială istoriceşte determinat după raportul lor (de cele mai multe ori formulat şi consfinţit prin legi) faţă de mijloacele de producţie, după rolul lor în organizarea socială a muncii şi deci după modul de obţinere şi după mărimea acelei părţi din avuţia socială de care dispun ele. Clasele sînt grupuri mari de oameni dintre care un grup îşi

---

* Preferăm expresia „lupta claselor" care redă mai exact termenul german şi care ni se pare mai concretă decît „lupta de clasă".

poate însuşi munca altuia datorită locului diferit pe care îl ocupă într-un anumit sistem de economie socială"[1].

Să analizăm acest text pe care îl considerăm deosebit de important. Deci, de la început, Lenin caracterizează realitatea acestor clase ca grupe mari de oameni. Stabileşte apoi criteriul obiectiv după care se diferenţiază aceste grupuri sociale de altele şi anume arată că ele se diferenţiază prin **locul ce-l ocupă în sistemul de producţie socială.** Vă aduceţi aminte, cînd ne-am ocupat de problema organismului sau sistemului de producţie socială am arătat că acest organism, în diferite formaţiuni social-economice este diferit în raport cu modul de producţie. În cadrul acestui organism social de producţie o clasă sau alta ocupă diferite poziţii. Spre pildă în sistemul social de producţie al sclavagismului cei care munceau erau sclavii, în timp ce proprietarii de sclavi reprezentau categoria exploatatorilor, a celor ce trăiau din exploatarea muncii sclavilor. Tot aşa, în societatea feudală, locul pe care îl ocupau şerbii era cel al producătorilor, în timp ce feudalii trăiau din exploatarea şerbilor.

Mai departe, Lenin scoate în evidenţă **raportul în care se află clasele sociale faţă de mijloacele de producţie.** Această caracterizare este cea esenţială pentru că dă cheia înţelegerii apariţiei raporturilor dintre clasele sociale. Este vorba de relaţia dintre o clasă sau clasele posesoare ale mijloacelor de producţie şi clasele care nu au mijloace de producţie. Acest raport faţă de mijloacele de producţie, raport exprimat de cele mai multe ori în legi juridice, caracterizează poziţia clasei sociale în societatea respectivă.

În funcţie de proprietatea sau neproprietatea mijloacelor de producţie se defineşte şi rolul pe care îl au clasele în organizarea socială a muncii. În această privinţă, de la orînduire la orînduire sînt deosebiri destul de mari ; uneori în cadrul aceleiaşi formaţiuni — în cursul dezvoltării ei — apar diferenţe în legătură cu rolul uneia şi aceleiaşi clase. Spre a exemplifica : în cadrul orînduirii capitaliste, în prima sa fază, ascensivă, clasa burgheză a avut rolul de organizator şi de conducător al producţiei. În perioada capitalismului monopolist, deşi acest rol nu dispare totuşi, prin dezvoltarea unor aspecte şi trăsături parazitare ale clasei burgheze, a apariţiei unei pături de rentieri, prin dezvoltarea capitalului financiar şi a sistemului de acţiuni rolul de organizator în producţie s-a diminuat mult ; ceea ce exprimă tocmai evoluţia acestei clase care la început era activă în organizarea producţiei iar acum, în faza monopolistă situaţia sa devine tot mai parazitară. Rolul de organizator al producţiei este preluat într-o bună măsură de o pătură de ingineri, de tehnicieni, administratori, ai producţiei care execută comanda economică, socială şi politică a proprietarilor mijloacelor de producţie şi sînt cei care acţionează direct, nemijlocit în organizarea socială a muncii.

Ultima trăsătură pe care o subliniază Lenin în această definiţie este aceea a modului şi proporţiei în care clasele primesc o parte sau alta a producţiei sociale. Producţia socială creează bunuri, mărfuri în capitalism ; o dată cu realizarea şi vînzarea lor apar veniturile care sînt utilizate în diferite feluri — o parte pentru cumpărarea forţei de muncă,

---

[1] V. I. Lenin, *Marea iniţiativă*, în *Opere complete*, vol. 39, Editura Politică, Bucureşti, 1966, p. 15—16.

o altă parte pentru înlocuirea mijloacelor de producție și o parte reprezintă plusvaloarea pe care o însușește clasa capitalistă. Tocmai în legătură cu modul cum se face această **împărțire a veniturilor sociale** și proporția în care primesc o parte mai mică sau mai mare din aceste bogății, se conturează situația unei clase sociale sau a alteia. De aceea Lenin a ținut să dezvolte această idee într-o a doua parte a definiției în care spune că aceste clase sînt grupuri de oameni din care una din **clase poate să-și însușească munca alteia**; aceasta explicitează trăsăturile arătate anterior de Lenin, adică este o lămurire în special a ultimului punct. Marx angajase în ultimul volum al „Capitalului" (III, 2) și în ultimul capitol „Clasele" o analiză economică a problemei claselor, dar boala nu i-a permis să trateze tema; nici Engels care a editat acest volum nu a redactat un text de înlocuire.

Din punct de vedere metodologic este necesar să subliniem în definiția leninistă două aspecte:

1. Faptul că aici apare cu claritate caracterul obiectiv al acestei definiții. Adică nu este vorba de o opinie subiectivă asupra definirii claselor sociale, ci această caracterizare derivă din însăși realitatea obiectivă — adică din procesul de producție, organizarea socială a procesului de producție, a muncii (cu diferențierile ei în diferite moduri de producție).

2. Faptul că în această definiție Lenin a evidențiat esențialul, adică a rezolvat problema definirii claselor, pornind de la relațiile economice de producție.

I s-a reproșat acestei definiții, de către unii sociologi burghezi, că nu se ocupă de toate trăsăturile definitorii ale claselor sociale. Obiecțiunea aceasta este fără temei, pentru că în această lucrare Lenin nu și-a propus să facă un tratat despre clasele sociale. Ceea ce îl preocupa era marea inițiativă a subotnicelor comuniste. De aceea, definind pe scurt clasele sociale s-a concentrat asupra aspectelor esențiale ale claselor sociale. În alte lucrări, atît Lenin, cît și Marx și Engels au subliniat rolul conștiinței sociale și, îndeosebi, în privința proletariatului rolul conștiinței sale de clasă. Această obiecțiune pe care o ridică de pildă G. Gurvitch — că definiția leninistă nu a cuprins și conștiința socială — este nevalabilă. Problema introducerii și dezvoltării conștiinței **socialiste,** a ideilor marxism-leninismului în conștiința proletariatului mondial este una din **temele centrale, cardinale** ale operei lui V. I. Lenin. Întreaga teorie a partidului revoluționar proletar se întemeiază pe aceasta.

O dată cu definirea principală a claselor, este bine să subliniem și o idee pe care o exprimă Marx într-o scrisoare a sa din 1852 către un prieten și tovarăș de idei — Weydemeyer — în care precizează ce a adus nou marxismul în privința teoriei claselor. Vă redau textul lui Marx — „Ceea ce am făcut eu nou a fost: 1. că am dovedit că existența claselor este legată numai de anumite faze istorice de dezvoltare a producției; 2. că lupta claselor duce în mod normal, necesar la dictatura proletariatului; 3. că această dictatură însăși constituie numai trecerea la desființarea tuturor claselor și la o societate fără clase" [1].

---

[1] K. Marx, către Joseph Weydemeyer, în Marx-Engels, *Opere alese*, Editura Politică, București, 1967, p. 424.

Să analizăm acest fragment de scrisoare. După cum știți, ideea de clasă socială apăruse anterior în lucrările unor economiști burghezi ca Adam Smith, D. Ricardo, în literatura socialistă franceză (Saint-Simon, Ch. Fourier) și chiar la anumiți ideologi radicali germani. Dar această idee a existenței claselor sociale nu era privită istoric. Marx subliniază în acest pasaj tocmai faptul că el a evidențiat legătura claselor sociale cu dezvoltarea istorică a producției; adică existența claselor sociale este legată de anumite faze istorice de dezvoltare a producției. Este evidențiată aici tocmai explicația apariției claselor sociale într-un anumit moment al istoriei (destrămarea comunei primitive) și perspectiva schimbărilor, înlocuirii unor clase de către altele în decursul diferitelor orînduiri. Această succesiune a claselor sociale s-a datorat tocmai dezvoltării istorice a modurilor de producție.

A doua idee pe care o evidențiază Marx este aceea a perspectivei luptei claselor. Ideea **luptei claselor** apăruse și ea în lucrări anterioare marxismului. Cunoașteți desigur numele istoricilor francezi — Guizot, Thierry, Mignet și alții care în lucrările lor nu s-au mărginit doar să constate existența unor clase sociale dar au arătat că dinamica transformărilor sociale din Franța s-a datorat tocmai luptei claselor. Deci înainte de Marx a apărut și ideea luptei de clasă. Marx subliniază că ceea ce este esențial în contribuția lui este faptul că el a dezvoltat ideea luptei claselor, arătînd necesitatea ca această luptă să ducă la răsturnarea dominației de clasă a burgheziei și la instaurarea dominației de clasă a proletariatului. În 1847—1848, Marx și Engels se referau la **dominația** de clasă a proletariatului. În scrisoarea din 1852 și în alte lucrări se vorbește despre **dictatura** proletariatului (atît ca dominație de clasă, cît și ca perioadă de transformare revoluționară a societății).

Marx merge mai departe și arată că însăși această dictatură a proletariatului constituie trecerea spre desființarea tuturor claselor sociale, spre o societate fără clase. Deci scopul dictaturii proletariatului nu este numai acela de a înlocui dominația burgheziei cu a sa (deși aceasta înseamnă înlocuirea dominației unei minorități exploatatoare cu dominația majorității celor care au fost exploatați), ci și de a asigura trecerea spre **desființarea tuturor claselor.** Marx arată direcția dezvoltării societății și rolul istoric al proletariatului și al dictaturii sale.

Aceste două fragmente din Lenin și din Marx sînt esențiale pentru înțelegerea problemei claselor sociale, a dialecticii dezvoltării lor. Aș mai remarca încă un fapt — că și aici avem de-a face cu o expresie a legii obiective a negării negației. Gîndiți-vă la faptul că în comuna primitivă nu există clase, aceste clase apar în momentul destrămării ei — ca o **negare** a societății fără clase, pentru ca — în urma revoluției socialiste — să apară din nou **negarea negației** — adică ajungerea la o societate fără clase, dar pe o treaptă superioară calitativ.

În legătură cu definirea claselor ar mai trebui să facem referiri la alte lucrări ale lui Marx, Engels, Lenin, din care nu vom cita. Găsim astfel de idei care subliniază următoarele aspecte: ceea ce sudează clasele sociale este **acțiunea comună și lupta.** Ele nu trebuiesc privite **static.** În viața istorică, clasele sociale suferă o evoluție, o transformare. Această idee a sudurii claselor prin acțiune comună și prin luptă

poate fi evidenţiată şi prin situaţia claselor în toate orînduirile bazate pe exploatare. În cursul acestor lupte se dezvoltă conştiinţa de clasă. Ceea ce la început apare sub forma unor interese limitate, unor interese mai ales economice, treptat se dezvoltă sub forma unei conştiinţe, a unor interese care depăşesc cercul restrîns de grup şi apar ca **interese de clasă,** se integrează într-o **conştiinţă de clasă.** Această conştiinţă se ridică de la înţelegerea intereselor economice la înţelegerea intereselor **sociale** ale clasei, a intereselor **politice,** a relaţiei sale cu statul şi cu sistemul de legi juridice. Pentru formarea conştiinţei politice este însă necesară intervenţia din afară a concepţiei noi filozofice şi istorice-politice a partidului proletariatului.

Marxismul dă cea mai mare atenţie formării conştiinţei de clasă a proletariatului. De mare însemnătate este tocmai ideea **misiunii istorice a proletariatului**; această idee nu a apărut spontan în rîndurile clasei muncitoare. Ea este o descoperire ştiinţifică a marxismului. Ea a fost introdusă de gîndirea marxistă în conştiinţa clasei muncitoare, a devenit o idee care aparţine conştiinţei clasei muncitoare. De aceea şi lupta clasei muncitoare a avut în dezvoltarea sa atît un aspect de luptă economică, cît şi de luptă politică şi ideologică.

Conştiinţa socială devine în condiţii determinate conştiinţă socialistă.

Rolul conştiinţei socialiste este esenţial în dezvoltarea societăţii socialiste; întemeindu-se pe existenţa socială socialistă, conştiinţa are atît funcţia de **înţelegere** a acesteia („necesitatea înţeleasă") cît şi aceea de **proiector** care luminează înainte calea desfăşurării vieţii sociale spre făurirea societăţii socialiste multilateral dezvoltate.

Conştiinţa socialistă reflectînd realitatea obiectivă se hrăneşte continuu din datele acesteia. Munca socialistă, noile relaţii de producţie socialiste au un rol determinant în această privinţă. În acelaşi timp conştiinţa socialistă, călăuzită de hotărîrile şi indicaţiile Partidului, se dezvoltă şi se îmbogăţeşte necontenit sub puternica înrîurire a ideilor marxism-leninismului.

În legătură cu structura de clasă a societăţii, să ne oprim o clipă asupra problemei **relaţiilor fundamentale** şi a **relaţiilor nefundamentale** ale claselor sociale. Prin relaţie fundamentală înţelegem relaţia dintre clasele fundamentale ale societăţii. Nu toate clasele au aceeaşi poziţie în procesul social de producţie şi în organizarea socială a muncii. Vă amintiţi, cînd vorbeam de orînduirea sclavagistă m-am referit şi la **plebei.** Ei formau o clasă socială în Roma antică dar nu erau o clasă fundamentală. Cele fundamentale erau două: stăpînii de sclavi şi sclavii. De ce? Pentru că acestea erau clase **polare,** caracteristice procesului de producţie şi organizării sociale a producţiei. Ştiţi că în antichitate, în Roma, exista şi un proletariat. Proletariatul antic se deosebeşte fundamental de proletariatul modern; în timp ce proletariatul antic trăia pe seama societăţii, societatea modernă trăieşte pe seama proletariatului. Aceasta este o descoperire a gînditorului elveţian Sismondi, descoperire pe care clasicii marxismului au apreciat-o ca genială.

În societatea capitalistă clasele fundamentale sînt **burghezia** şi **proletariatul,** pentru că în procesul social al producţiei acestea au

rolul fundamental. Din această distincţie nu trebuie să rezulte o ordine ierarhică (aceasta n-ar fi în spiritul marxismului) pentru că în lupta claselor este hotărîtoare şi alianţa pe care o are clasa fundamentală cu o altă clasă socială nefundamentală. Victoria proletariatului în lupta contra burgheziei depinde în mare măsură de alianţa proletariatului cu aceste clase nefundamentale. A existat o formulă, mai ales în secolul al XIX-lea, că în faţa proletariatului toate celelalte clase nu formează decît o masă reacţionară — este o idee eronată. Dimpotrivă — ţărănimea, meseriaşii sînt oameni ai muncii şi sînt exploataţi în nenumărate forme. În mod firesc aceşti oameni sînt atraşi în luptă şi trebuie să se solidarizeze cu proletariatul. Clasele intermediare au o însemnătate mare şi în producţie şi în lupta proletariatului pentru victoria împotriva burgheziei. În legătură cu relaţiile de clasă fundamentale trebuie să subliniem că în societăţile bazate pe exploatare avem de-a face cu clase **antagoniste**; deci există încă o diviziune — aceea între clase antagoniste şi clase neantagoniste. Clasele antagoniste sînt tocmai clasele acestea polare, fundamentale, în societăţile bazate pe exploatare. În aceste societăţi există şi relaţii de clasă neantagoniste şi ne-am referi, de pildă, la relaţiile dintre ţărani şi muncitori în societatea capitalistă. De aceea se şi poate făuri alianţa clasei muncitoare cu ţărănimea. Desigur că pe măsura diferenţierii ţărănimii se crează şi în sînul ei relaţii contradictorii — între pătura bogată şi cea a ţăranilor săraci, de pildă.

În socialism avem clase sociale diferite care colaborează, fiind în acelaşi timp clase fundamentale (clasa muncitoare şi ţărănimea cooperativizată). Între aceste clase nu mai există o relaţie antagonică, ci o relaţie de alianţă, de colaborare şi de ajutor reciproc.

În privinţa claselor sociale se cunosc o seamă de concepţii eronate asupra cărora trecem mai repede. Concepţia **organicistă** ce aparţine lui H. Spencer, consideră că societatea trebuie să fie formată din mai multe clase şi că între aceste clase trebuie să fie aceeaşi colaborare ca între diferitele părţi ale unui organism animal. Era o aplicare mecanică a unor aspecte ale biologiei în viaţa socială, o concepţie simplificatoare, conservatoare, eronată, care nu-şi dădea seama de **specificul** vieţii sociale a oamenilor.

O altă concepţie eronată este aceea **spiritualistă** şi psihologistă pe care a reprezentat-o A. Comte în Franţa, Werner Sombart în Germania şi care caracterizează clasele prin trăsături psihologice şi spirituale. Este evident că nu se poate înţelege nici istoria omenirii, nici cea a claselor, pornind numai de la trăsăturile psihologice. Şi această concepţie este menită să camufleze adîncile contradicţii ale lumii capitaliste. Este şi greşit ştiinţific şi necorespunzător politic.

O altă concepţie eronată este cea **economicistă** cu diferitele ei variante. Astfel unii ideologi social-democraţi cum a fost Karl Kautsky şi Eduard Bernstein (principal exponent al revizionismului), căutau să definească clasele sociale pornind de la relaţiile de repartiţie. Greşeala lor fundamentală consta în faptul că substituiau un aspect derivat celui esenţial. Pentru că relaţiile de repartiţie sînt relaţii derivate, care exprimă relaţii de producţie. În schimb, definiţia leninistă por-

neşte de la relaţiile esenţiale, raporturile de producţie aşa cum am văzut.

Pornind de la relaţiile de repartiţie se estompa caracterul antagonist al relaţiilor de clasă cercetîndu-se clasele după veniturile lor apăreau categorii şi subcategorii, grupuri şi subgrupuri care duceau la o fărămiţare a tabloului structurii de clasă a societăţii.

În epoca contemporană anumiţi economişti caută să distingă clasele după rolul lor în organizarea producţiei. Ca organizatori apar în primul rînd burghezia şi tehnicienii, iar executanţi muncitorii şi — în general — oamenii muncii. Această teorie nu corespunde întrutotul tabloului istoric actual; deoarece burghezia, în multe întreprinderi, a cedat rolul de organizator inginerilor, administratorilor. În schimb din rîndurile proletariatului se ridică străluciţi organizatori de producţie. Deci această împărţire între organizatori şi executanţi este inexactă şi tendinţa ei este de a justifica existenţa burgheziei şi a dominaţiei ei de clasă.

Menţionăm şi concepţiile „capitalismului popular", care pornesc de la un alt punct de vedere. Ele susţin că acţiunile se vînd şi muncitorilor din întreprinderea respectivă şi că — deci — în felul acesta şi muncitorii devin acţionari, capitalişti, că în fond dispare diferenţa dintre capitalişti şi proletari. Aceasta este o diversiune a publiciştilor capitalişti pentru a estompa relaţiile fundamentale de exploatare din societatea capitalistă. Consiliile de administraţie şi în City-ul englez şi în Wall-Street-ul american nu sînt dominate de exponenţii intereselor celor care au 3—4 acţiuni, ci de exponenţii miliardarilor care au pachete de sute de mii de acţiuni. Deci şi această teză trebuie considerată ca neştiinţifică.

Pentru că ne-am referit în cursul expunerii la mai multe trăsături ale proletariatului, să încercăm să le grupăm într-o formulă conturată. Deci proletariatul este o clasă fundamentală, care nu deţine mijloacele de producţie, este clasa **muncitoare producătoare a plusvalorii** pe care o însuşesc capitaliştii; sursa de existenţă a clase muncitoare este **salariul;** poziţia ei în producţie, faptul că este concentrată, grupată în mari fabrici şi uzine îi asigură o omogenitate, o coeziune cum nu are nici o altă clasă, o disciplină care se întăreşte mereu, este o clasă **revoluţionară pînă la capăt;** în mod obiectiv îi revine din această cauză rolul de **hegemon** în revoluţia socialistă; în cursul luptelor comune se ridică neîncetat conştiinţa de clasă a proletariatului, iar prin propaganda ştiinţifică a marxism-leninismului, prin activitatea partidelor comuniste, se clarifică tot mai mult misiunea istorică a proletariatului de a fi groparul capitalismului şi constructorul socialismului; istoriceşte, proletariatul a fost la început o **clasă în sine** (cînd contradicţia proletariat-burghezie nu era accentuată) pentru ca apoi, o dată cu dezvoltarea capitalismului, contradicţia de clasă proletariat-burghezie să devină principală, iar clasa muncitoare să ducă lupta pentru propriile sale interese şi idealuri şi să devină o clasă **pentru sine.** În orînduirea socialistă clasa muncitoare, transformată prin revoluţie, devine **dominantă.**

Pentru a înţelege lupta claselor proletariatului şi în general luptele de clasă de-a lungul istoriei trebuie să pornim de la acele idei

exprimate de Marx în mai multe lucrări, adică să vedem caracterul **obiectiv** și **necesar** al luptei claselor. Aceasta nu este o luptă subiectivă și arbitrară. Ea rezultă din însăși structura societății bazate pe exploatare. Lupta claselor este o necesitate obiectivă și formează **esența autodinamicii societății.** Vă amintiți, cînd s-au dezbătut însemnările lui Lenin privitoare la dialectică, la punctul al 5-lea, se menționa că în știința socială lupta claselor este tocmai acea luptă a contrariilor înlăuntrul unității. În ce constă forța motrice a acestei dezvoltări ? — în relația antagonistă între clasele fundamentale în societățile întemeiate pe exploatare. Lupta claselor trebuie să ducă în mod necesar la o schimbare radicală, să ducă la trecerea de la o orînduire inferioară la una superioară.

Trecerea de la capitalism la socialism se realizează prin revoluția socialistă, fenomen dominant în epoca noastră.

În legătură cu aceasta citez o idee interesantă a lui Engels. El spune că la un anumit moment „modul de producție se răzvrătește împotriva modului de schimb ; forțele de producție se răzvrătesc împotriva modului de producție pe care l-au depășit" [1]. Este isteresant aici că imaginea conflictului este mult mai amplă, a conflictului între caracterul nou al forțelor productive și caracterul vechi al modului de producție.

În legătură cu teoria marxistă a luptei claselor vom menționa trei obiecțiuni care i se aduc astăzi de către ideologii burghezi.

Unii, referindu-se la **mobilitatea socială** caută să arate că se produc fenomene de deplasare dintr-o clasă în alta, de ridicare a unor muncitori în rîndul burgheziei, trecerea din rîndul intelectualității în rîndul burgheziei, decăderea unor mici burghezi etc. Fără îndoială că această mobilitate există, sub multiple forme, ca fenomen.

Marx a analizat amplu în „Capitalul" procesul de pauperizare a păturilor mijlocii și a țărănimii, dar acest proces de pauperizare accentuează caracterul contradicției antagonice. Faptul că unii muncitori trec în alte clase nu schimbă cu nimic relația fundamentală de clasă. Un individ poate să treacă dintr-o clasă în alta, (Ford cînd a devenit capitalist a încetat să mai fie muncitor) dar contradicția fundamentală de clasă nu a fost nicidecum înlocuită.

Deci teoria acestor sociologi ai mobilității pornește de la anumite fapte reale, dar în momentul cînd generalizează și încearcă să nege lupta claselor, își pierde orice valoare științifică.

O altă teorie, un alt curent este acela bazat pe relații de „paternalism". E o încercare de a prezenta relațiile dintre burghezie și proletariat într-un mod deformat, de a predica înțelegerea, bunătatea capitaliștilor. Această ideologie nu poate să reziste în fața faptului real, istoric al creșterii necontenite a luptei de clasă.

Caracteristic pentru amploarea mișcărilor sociale pe care le cunoaște lumea capitalistă în epoca noastră este tocmai dezvoltarea mișcării greviste în ultimul deceniu. Dacă am face o comparație față de 1958, cînd în lumea capitalistă au fost înregistrați între 25—27

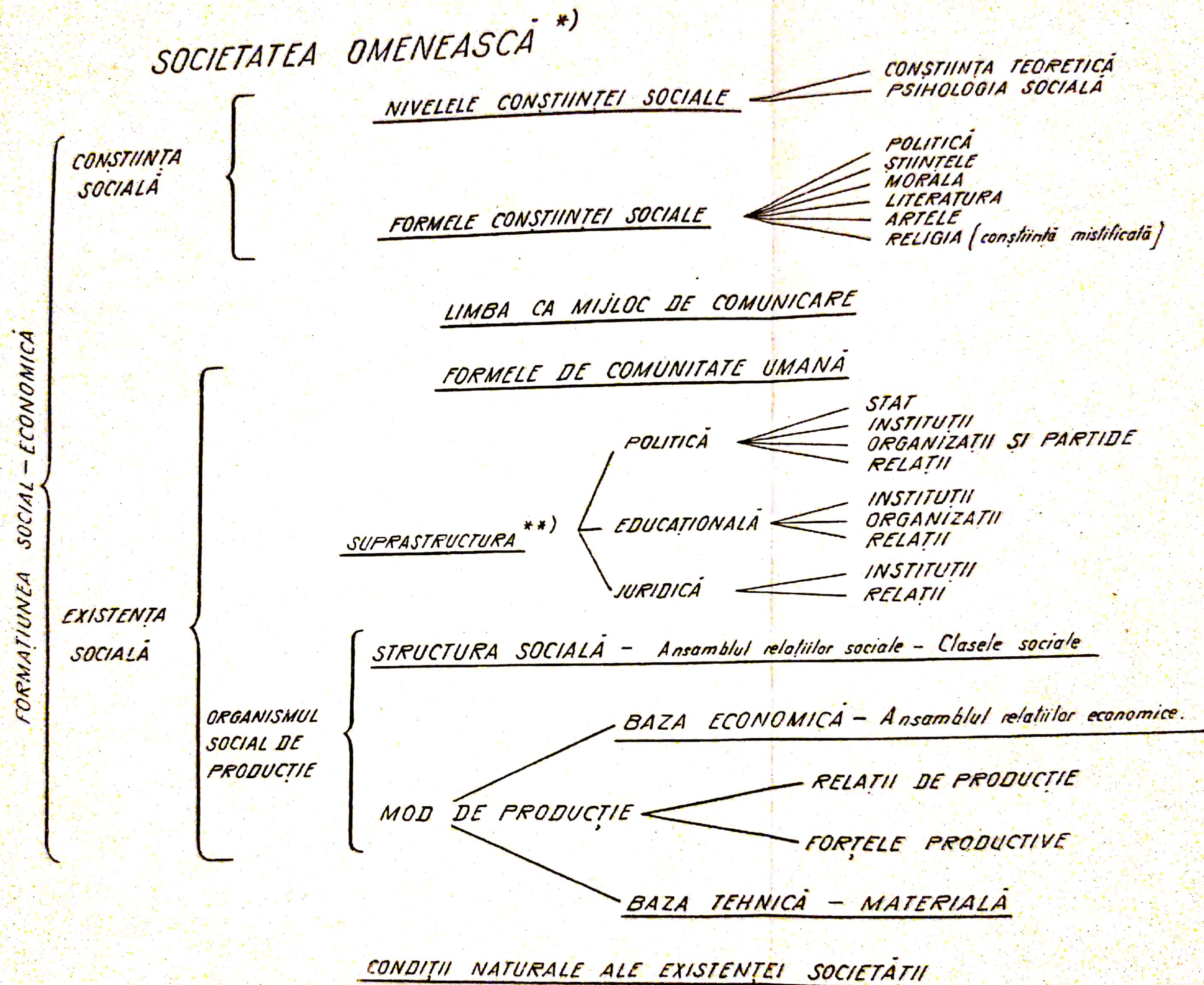
---

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, K. Marx, F. Engels, Opere, vol. 20, Editura Politică, București, 1964, p. 273.

milioane de participanţi la mişcările greviste, anul 1968 a înregistrat între 57—58 milioane grevişti; dintre aceştia, peste 43 de milioane numai în ţările capitaliste dezvoltate din punct de vedere industrial. Acestea dovedesc tocmai sfera de acţiune tot mai largă a luptei de clasă a proletariatului.

În sfîrşit, sînt **teoriile tehnocratice** (recent a apărut în Olanda chiar şi un partid tehnocratic intitulat D 66). Acestea susţin că în epoca actuală burghezia nu mai exercită rolul de organizator al producţiei, rol pe care îl au inginerii şi tehnicienii care ar trebui deci să aibă funcţia de conducere şi în societate, în stat. Desigur, aici se porneşte de la un fapt real. Dar aceste teorii nu precizează un aspect esenţial: **cui aparţin mijloacele de producţie?** Mijloacele de producţie continuă să aparţină proprietarilor capitalişti. Inginerii şi tehnicienii sînt în societatea capitalistă — de cele mai multe ori — interpuşii burgheziei. Esenţial este acest fapt — că burghezia monopolistă deţine principalele mijloace de producţie; de aceea, pînă la revoluţia socialistă caracterul puterii este determinat de această situaţie reală.

Precizăm că în orînduirea socialistă rolul inginerilor şi tehnicienilor se schimbă fundamental, devenind aliaţi ai clasei muncitoare, constructori ai socialismului.

---

*) Această schemă a fost refăcută și completată conform textului cărții – în noiembrie 1971.

**) Ne referim în deosebi la suprastructura instituționalizată.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

MARX, K., *Capitalul*, Vol. I. Bucureşti, Editura Politică, 1960.

MARX, K., *Capitalul*, vol. III, partea a II-a. Bucureşti, Editura de stat pentru literatură politică, 1955.

MARX, K., *Contribuţii la Critica filozofiei hegeliene a dreptului*. În : Marx-Engels, Opere, Vol. I, Bucureşti, ESPLP, 1957.

MARX, K., ENGELS, F. *Ideologia germană*. În : K. Marx, F. Engels, Opere, Vol. 3. Bucureşti, Editura politică, 1968.

MARX, K., *Introducerea* [de la sfîrşitul lucrării] *„Contribuţii la critica economiei politice"*. În : Opere alese, Vol. 1. Bucureşti, Editura politică, 1966.

MARX, K., ENGELS, F., *Prefaţă la „Contribuţii la critica economiei politice"*. În : Opere alese, Vol. 1. Bucureşti, Editura politică, 1966.

MARX, K., *Scrisori despre Capitalul*. Bucureşti, ESPLP, 1954.

MARX, K., *Teze despre Feuerbach*. În : K. Marx, F. Engels, Opere, Vol. 3. Bucureşti, Editura politică, 1958.

ENGELS, F., *Dezvoltarea socialismului de la utopie la ştiinţă*. În : K. Marx, F. Engels, Opere, Vol. 19. Bucureşti, Editura politică, 1964.

ENGELS, F. *Anti-Dühring*. În : K. Marx, F. Engels, Opere Vol. 20. Bucureşti, Editura politică, 1964.

ENGELS, F., *Situaţia clasei muncitoare din Anglia*. În : K. Marx, F. Engels, Opere, Vol. 2. Bucureşti, Editura politică, 1962.

LENIN, V. I., *Caiete filozofice*. În : Opere complete, Vol. 29. Bucureşti, Editura politică, 1966, p. 187—188.

LENIN, V. I., *Despre stat*. În : Opere complete, Vol. 39. Bucureşti, Editura politică, 1966.

LENIN, V. I., *Dezvoltarea capitalismului în Rusia*. În : Opere complete, Vol. 2. Bucureşti, Editura politică, 1963.

LENIN V. I., *Marea iniţiativă*. În : Opere complete, Vol. 39. Bucureşti, Editura politică, 1966.

LENIN, V. I., *Recenzie la Cursul scurt de ştiinţă economică a lui A. Bogdanov*. În : Opere complete, Vol. 4. Bucureşti, Editura politică, 1964.

* * *

CEAUŞESCU, NICOLAE, *Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român cu privire la activitatea partidului în perioada dintre Congresul al VIII-lea şi Congresul al IX-lea al P.C.R.* In: Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, Bucureşti, Editura politică, 1966.

CEAUŞESCU, NICOLAE, *Raport la cel de-al X-lea Congres al Partidului Comunist Român. Bucureşti*, Editura politică, 1969.

CEAUŞESCU, NICOLAE, *Expunere cu privire la Programul P.C.R. pentru îmbunătăţirea activităţii ideologice, ridicarea nivelului general al cunoaşterii şi educaţia socialistă a maselor, pentru aşezarea relaţiilor din societatea noastră pe baza principiilor eticii şi echităţii socialiste şi comuniste*, 3 noiembrie 1971. Bucureşti, Editura politică, 1971.

CEAUŞESCU, NICOLAE, *Raport la Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român, 19—21 iulie 1972*, Bucureşti, Editura politică, 1972.

CEAUŞESCU, NICOLAE, *Expunere la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 20—21 noiembrie 1972*. Bucureşti, Editura politică, 1972.

*
* *

KAUTSKI, KARL, *Inmulţire şi dezvoltare în natură şi societate*, Editura P.S.D., 1946.

KEDROV, B. M., *„Cu privire la clasificarea ştiinţelor sociale"*. În: „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", Vol. II. Bucureşti, Editura politică, 1966.

CONSTANTINESCU, MIRON, *Cercetări sociologice, 1938—1971*. Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971.

CONSTANTINESCU, MIRON şi STAHL, H. H., *Procesul de urbanizare în România, zona Slatina-Olt*. Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.

CONSTANTINESCU, MIRON, *Sociologie generală*. Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1970.

DOBROGEANU-GHEREA C., *Neoiobăgia*, Bucureşti, 1910.

GRAMSCI, ANTONIO, *Antologia degli scritti e delle lettere di* ... Scelta e commento di Carlo Salinari e Mario Spinella, Roma, Editori riunidi, 1957.

HEGEDÜS, ANDRAS, (red.), *Sociologie et socialisme*. Hongrie, Études sociologiques. Paris, Anthropos, 1969.

HEGEDÜS, A. A., *A szociológiáról*. Egy tudomány lehetöségei és Korlátai. Budapest, Akademiai Kiado, 1966.

JOJA, ATHANASE, *Studii de logică*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1960.

JOJA, ATHANASE, *Logos şi ethos*, Bucureşti, Editura politică, 1967.

LEFEBVRE, HENRI, *Sociologie de Marx*. Paris, P.U.F., 1966.

LUKACS, G., *Geschichte und Klassenbewusstein*, Berlin, f.e., 1923.

LUKICI, RADOMIR, *Osnovi sociologije*. Beograd, f. e., 1960.

MAO TZE DUN, *Cu privire la contradicţie*. Bucureşti, Editura „P.M.R.", 1952.

Marx and Contemporary Scientific Thought. Marx et la pensée scientifique contemporaine, Mouton, 1969.

OSIPOV, G. V., *Modern Evolutionism and the Issue Of Social Progress*. Comunicare prezentată la al VII-lea Congres Mondial de Sociologie, Varna, 1970.

PATRAŞCANU, LUCREŢIU, *Un veac de frământări sociale*, Bucureşti, Editura politică, 1969.

PATRAŞCANU, LUCREŢIU, *Problemele de bază ale României*, Bucureşti, Editura Socec, 1944.
PORŞNEV, B. F. *Soţialnaia psihologhiia i istoriia*. Moskva, Nauka, 1966.
RACIKOV, P. A.; UGRINOVICI, D. M.; ULEDOV, A. K. (red.). *O strukture marksistskoi soţiologhiceskoi teorii*. Moskva, Izd-va Moskovskovo Universiteta, 1970.
Soţiologhiia i ideologhiia. Moskva, Nauka, 1969.
STALIN, I. V., *Despre materialismul dialectic şi materialismul istoric*. Bucureşti, EPLP, 1952.
SUPEK, R. *Soziologie und Sozialismus*. Freiburg, Rombach, 1970.
SZCZEPANSKI, J., *Elementarne pojecia socjologii*. Ed. a 5-a. Varşovia, P.W.N., 1970.
SZCZEPANSKI I., *Probleme metodologice controversate ale sociologiei contemporane poloneze*. In: „Teorie şi metodă în ştiinţele sociale", vol. II. Bucureşti, Editura politică, 1968.
VOINEA, ŞERBAN, *Marxism oligarhic*. Bucureşti, f. e. 1924.
WALD, HENRI, *Introducere în logica dialectică*, Bucureşti, Editura Academiei R.P.R., 1959.
WALD, HENRI, *Elemente de epistemologie generală*, Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1967.
ZDRAVOMÎSLOV, A. G., *Metodologhiia i proţedura soţiologhiceskih issledovanii*. Moskva, Mîsli, 1969.

* * *

ANDREI, PETRE, *Sociologie generală*. Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
ARON, RAYMOND, *Introduction à Weber*. Paris, Plon, 1959.
BERRIEN, F. KENNETH, *General and Social Systems*. New Brunswick, New Jersey, Rutgers, University Press, 1968.
BOUDON R., LAZARSFELD P. *Le vocabulaire des sciences sociales*, Paris-Haga, Ed. Mouton, 1965.
BOUTHOUL, G., *Traité de sociologie*. Paris, Payot, 1959.
DRAGHICESCO, D., *Du rôle de l'individu dans le déterminisme social*. Paris, Faculté de lettres, 1904.
CUVILLIER, ARMAND, *Introduction à la sociologie*. Paris, A. Colin, 1965.
CUVILLIER, ARMAND, *Manuel de sociologie*. Paris, P.U.F., Tome I : 1958, Tome II : 1960.
CUVILLIER, ARMAND, *Sociologie et problèmes actuels*, Paris, Vrin, 1961.
DURKHEIM, EMILE, *Règles de la méthode sociologique*. Paris, Alcan, 1895.
DUVERGER, MAURICE, *Sociologie politique*. Paris, P.U.F., 1966.
DUVIGNAUD, J., *Anthologie des sociologues français contemporains*. Paris, P.U.F., 1970.
FRIEDMANN, GEORGES, *La Puissance et la Sagesse*. Paris, Gallimard, 1970.
FROMM, ERICH, *Espoir et révolution. Vers l'humanisation de la technique*. Paris, Editions Stock, 1970.
GOLDMANN, LUCIEN, *Sciences humaines et philosophie*. Paris, P.U.F., 1952.
GURVITCH, GEORGES, *Déterminismes sociaux et liberté humaine*. Paris, P.U.F., 1955.

GURVITCH, GEORGES, *Dialectique et sociologie*. Paris, Flammarion, 1962.
GURVITCH, GEORGES, *La vocation actuelle de la sociologie*, Vol. I—II, Paris, P.U.F., 1963.
GURVITCH, GEORGES, *Le concept de classes sociales de Marx à nos jours*. Paris, Centre de Documentation Universitaire, 1954.
GURVITCH, GEORGES, *Traité de Sociologie*. Paris, P.U.F., 1968.
GUSTI, D., *Opere*. Vol. I—V, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968—1971.
HARET, SPIRU, *Mecanica Socială*. Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1969.
KLAUS, GEORG, *Cibernetica şi societatea*. Bucureşti, Editura politică, 1966.
KÖNIG, RENÉ, *Handbuch der Empirischen Sozialforschung*. Stuttgart, Ferdinand Enke, 1967.
LAZARSFELD, PAUL, *Philosophie des sciences sociales*. Gallimard, Paris, 1970.
LEVI-STRAUSS, CLAUDE, *Anthropologie structurale*. Paris, Plon, 1958.
LINTON, R., *Fundamentul cultural al personalităţii*. Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1968.
MARCUSE, HERBERT, *Culture et societé*. Paris, Editions de Minuit, 1970.
MENDRAS, HENRI şi REYNAND JEAN-DANIEL, *Eléments de sociologie générale*. Paris, Institut d'Etudes Politiques, 1963.
MERTON, ROBERT, K., *Elements de théorie et de la méthode sociologique*. Paris, Plon, 1965.
MORENO, I. L., *Les fondements de la sociométrie*. Paris, P.U.F., 1954.
PARSONS, TALCOTT, *The structure of social action*. A study in social theory with special reference to a group of recent european writers. Vol. I—II, New-York, The Free Press, 1968.
PARSONS, TALCOTT, *Systems analysis : social systems*. New-York, The Macmillan Company and The Free Press, 1968.
PIAGET, JEAN, Etudes sociologiques. Genève, Droz, 1965.
RALEA, MIHAI, *Contribuţii la ştiinţa societăţii*, Bucureşti, f. e., 1927.
RALEA, MIHAI D., *Introducere în sociologie*. Bucureşti, f. e., 1944.
SIMMEL, G., *Soziologie*, Ed. a 2-a, München, Leipzig, Duncker und Humboldt, 1922.
Sociologia contemporană. Bucureşti, CIDSP, 1971.
Sociologia franceză contemporană, Bucureşti, Editura politică, 1971.
SOROKIN, PITIRIN, *Contemporary Sociological Theories*. New York, 1928.
Tendences principales de la recherche dans les sciences sociales et humaines. Première partie. Sciences sociales. Paris, La Haye, UNESCO, 1970.
TOURAINE, ALAIN, *Sociologie de l'action*. Paris, Ed. du Seuil, 1965.
TOYNBEE, A. J., *The history of civilization*. London, New York, Oxford University, Press, 1959.
WEBER, M., *Gesammelte Aufsätze zur Sozial und Wirtschaftsgeschichte*. Tübingen, J. C. B. Mohr, 1924.
WEBER, M., *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Sozialökonomik*. Tübingen, f. e., 1921.
WIENER, N., *Cibernetica*. Bucureşti, Editura ştiinţifică, 1965.
XENOPOL, A. D., *La théorie de l'histoire*. Cours professé à la Sorbonne. Iassy, f. e., 1907.
ZELETIN, ŞTEFAN, *Burghezia română, originea şi rolul ei istoric. Bucureşti*, Cultura Noţională, 1925.

ERATA

Pag.	Rîndul	În loc de :	Se va citi :
V	7 de sus	învățămîntul sociologic	*învățămîntului sociologic*
33	6 de jos	comunitățile stabilite	*comunitățile stabile*
50	3 de jos	care crează	*care se crează*
61	19 de jos	orîduiri	*orînduiri*
63	19 de sus	schimburilor	*schimbărilor*
75	12 de sus	maximale	*maxime*
85	19 de sus	unelele	*uneltele*
86	10 de jos	Ele încercă	*El încercă*
86	6 de jos	ea exprimînd	*ca exprimînd*
93	13 de sus	Iedeea	*Ideea*
94	28 de sus	forme ale	*forme sociale ale*
110	Nota 2	Editura Palitică	*Editura Politică*
123	2 jos	în cadrul proletriatului	*în cadrul proletariatului*
141	23 sus	să apună	*să spună*
220	18 sus	Este isteresant	*Este interesant*
220	Nota 1	Anti - Düring	*Anti - Dühring*